

Броніслав Панасюк

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том сьомий

Київ
Аграрна наука
2013

УДК 82.А/Я 3 (477)
ББК 84-44 (4 Укр)
П 16

П 16 *Броніслав Панасюк*
Вибрані твори. – Т. 7. – К.: Аграрна наука, 2013. – 400 с.
ISBN 978-966-540-344-9

У пропонованому виданні міститься ряд філософських, літературних, науково-теоретичних і практичних розробок автора, які стосуються української нації, народу та його соціально-виробничої сфери, зокрема деяких галузей економіки. В аналітичних узагальненнях та дискусіях з видатними письменниками, державними управлінцями і вченими автор висловлює власне бачення історичного минулого, сучасного і майбутнього української нації, її держави.

У поезії, наукових розробках та статтях висвітлено філософсько-наукові проблеми взаємодії людини і природи, кліматичних змін, життєдіяльності людини та необхідність дотримання ідеології рівноваги природи й людини, обґрунтовується розвиток аграрної сфери в сучасний період і на перспективу. Оприлюднено найважливіші результати наукових досліджень, спрямованих до владних структур, що знайшли застосування в державному управлінні.

Подано авторські афоризми, думки і вислови з окремими поясненнями, які стосуються сутності історії української нації, народу, а також соціальної, культурної і виробничої сфер суспільства. Особливу увагу приділено збереженню землі – основного багатства української аграрної держави.

Викладено короткі відомості про перших українських учених економістів-аграрників, засновників наукових установ з аграрної економіки НААН, а також початковий етап підготовки економістів як нового сегменту в освіті та науці нашої держави.

Розраховано на письменників, учених, працівників державного управління, студентів, освітян.

ББК 84-44 (4 Укр)

ISBN 978-966-540-344-9

© **Броніслав Панасюк, 2013**

Розділ

1

НАРИСИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ І ДЕРЖАВУ

1.1. Осінній зорепад Вінниччини¹

Знамениті представники національної культури – Т. Шевченко, М. Гоголь, Леся Українка, І. Франко, О. Гончар та багато інших у своїй творчості оспівували життя українського народу, послуговувались народною творчістю, як джерелом для вивчення історії. Проте більшість з них ні в піснях, ні в переказах, ні в билинах так і не знаходили виходу зі складного для України історичного становища, скрізь чувся сум, плач і зневіра, а Леся Українка навіть написала: «... хто спить, хто не спить, покорись темній силі». Водночас вона не мала можливості пояснити народові сутність та дати адресність тієї «темної сили», а тому тільки продовжувала: «... щасливий, хто сни має милі», мовляв, лише забуття забезпечує можливість схватись від тієї «темної сили». Коли М. Гоголь вивчав українську історію і писав про неї, то не довіряв офіційним джерелам, що побутували на той час, а збирав народні пісні й перекази, послуговувався тільки ними, а в них – і кохання, і господарювання, і боротьба українського народу оспівувались з сумом.

У чому сутність такої тяжкої долі українського народу, яка надалі формує культуру нації, виховуючи в її пелюшках кожного українця, який, змужнівши, вже визначає своє майбутнє та майбутнє своїх батьків, дітей, онуків та всієї нації? Пізнання глибини ситуації, яка супроводжує українців чимало століть – 750 літ, має неминуще значення для суспільного і державного розвитку, адже все те, що вбирає кожна людина в дитинстві з молоком матері, через культуру, в якій вона виростає, згодом перетворюється в реальні сімейні, громадські, політичні й державницькі діяння. Побутує чимало пояснень, навіть глузливих, незрозумілої поведінки україн-

---

¹«Благословенна земля моя, Вінниччина» – творчий звіт майстрів мистецтв, що відбувся 2 жовтня 2009 р. у Національному палаці мистецтв «Україна».

ців у вирішенні багатьох особистих проблем, суспільного життя та державного будівництва. Дозволю й собі висловити деякі власні думки щодо причин формування української культури, яка створює ідеологію української нації, її боягузливість, відчуття приниження, плазування, а далі – як результат, боротьба одне з одним, зрадництво, заздрість, доноси і продажність в усьому.

Це не домисли, а багатомісова українська практика як серед народу, так і його провідників. Протистояли та бились між собою всі великі й малі князі; не мала єдності у політиці відносин з сусідніми державами та між главами держави всередині своєї країни славетна Запорізька Січ; жорстоко бились за владу всі претенденти на володіння гетьманською булавою: в результаті гинули в казематах Росії; не було жодної єдності думки серед української культурної еліти щодо долі українців у Російській імперії; розбрат і протистояння панували між керівниками Української Центральної ради після 1917 року, а тому Україна так і залишилась у складі Російської імперії часів комуністичного режиму; за часів незалежності, після 1991 року, суспільство і державу потрясло жорстоке протистояння між собою трьох гілок влади; саме суспільство також постійно поділялось на прихильників різних політичних течій, які не сповідували інтересів української нації і держави.

Чи не через такі українські риси переважна більшість сучасних українців, які стають відомими в політиці чи бізнесі, з якихось причин не знаходять місця в середовищі так званих українських демократів, котрі начебто відстоюють інтереси народу, а насправді приєднуються до інших груп і партій, які далекі від сповідування суто української ідеї незалежності держави, інтересів нації та її культури. І це не через те, що відомі і багаті українці не люблять свою Батьківщину та не бажають залишити своїм онукам незалежну заможну й шановану в світі Україну. Ні, більшість з них саме цього бажають, але вони бояться того середовища, в якому величезний вплив має генетична програма: «і сам не гам, і другому не дам», яка посилюється заздрощами та всім негативом, що з цього випливає. Самі ж демократи так і залишаються бідними, вони віддалені від науки, ними не задоволений народ, половина якого розгублена й підтримує всіх, але не демократів.

Де коріння того зла, яке віками гнітить українців, як з'явилася і досить потужно діє століттями така генетична програма? Моє припущення полягає в тому, що споконвіків українці були і залишалися землеробами, вони жили здебільшого одноосібно, на перетині

великих доріг, якими рухались різноманітні племена та військові формування, а тому кожен, щоб вижити, розраховував на власні сили, викручувався хто як міг, а тут на кону було життя, тому всі засоби, а це і улесливість, і продажність за дрібниці, і доноси на сусіда, і прислужництво були використані батьками, їхніми дітьми та онуками, це практикувалось багатьма поколіннями. Така поведінка і відносини в складному оточенні збереглися в українському суспільстві й тоді, коли сформувались та зміцніли оспівані в піснях знамениті українські села. Склалася біологічна ситуація яка мовби непомітно спричинила мутацію, що порушувала природну програму живої істоти, за якої вона захищає себе, своє потомство, свою оселю у відкритій боротьбі, як тварина. Відповідальний за таку відкриту природну боротьбу, природний захист живої матерії, ген, в складі амінокислот людського організму, одержав якийсь незначний, малесенький поштовх в інший, здебільшого прихований бік. Як результат – у людини, а це все українське селянство, в її вищій нервовій системі з'явився небажаний дефект, який дає про себе знати в усіх негативних рисах. Людина, залишаючись довгий час наодинці серед агресивного оточення, стає незахищеною, втрачає волю до боротьби, але щоб вижити, вишукує інші методи захисту, які за великий проміжок часу зі зміною поколінь закріплюються на генетичному рівні.

Культура, а це широкий спектр життєдіяльності людської спільноти, є обличчям кожної нації, а тому історична палітра культури і те, як вона розвивається, особливо куди рухається в перспективі, дає широку характеристику самої нації, народу і його держави. Саме туга за високими цінностями єдності, що є природним даром усього живого, втраченого українцями у віковій боротьбі за виживання, звучить у піснях, переказах, билинах, казках і думках.

Початок ХХІ століття, українська нація, народ і держава переживають складні часи: після одержання незалежності у великих муках формується держава; невдалі реформи призвели до знищення українського села – коліски української нації; можлива поява нових, ще незвіданих сільських поселень; з потугами відновлюється українська культура, в складнощах відбувається пошук подальшого її розвитку. Кожен виконує велику чи малу справу для людського суспільства, за яку неодмінно звітують перед Богом та людьми: князі Київської Русі звітували за дії перед своєю совістю, дружиною й історією; кошові Запорізької Січі – перед козаками, і коли вони погано виконували доручені їм обов'язки, то їх просто

виганяли, говорячи: «Покинь, скурвий сину, своє кошев'є, бо ти вже козацького хліба наївся! Іди собі геть, негідний сину, ти для нас неспособен! Положи свою булаву, положи!..», іноді їх вбивали й викидали у води Дніпра; гетьмани після Б. Хмельницького звітували перед московськими царями і царицями про вірність імперії та зібрані для неї податки; партійні секретарі часів влади комуністів у Російській імперії звітували перед Москвою чи міцно тримали в ярмі, чи завзято морили голодом українців, чи повністю вивезли хліб і м'ясо, чи всю знищили українську еліту та господарів, чи відучили українців від національної гордості, культури й історії. Тепер пішли не ті часи, Україна одержала незалежність, її президенти ні перед ким не звітують, – ні перед народом, який їх обирав, ні перед іншими державами, але перші два керманічі продовжували вірно служити Москві, оглядаючись на неї, вони не служили українському народу, не звітували перед ним за свої діяння. Що ж стосується третього президента, то навіть соромно і страшно про нього та його діяння писати: нічого не робив, жодної обіцянки не виконав, спаплюжив надії народу, посміявся з піднесеного духу українців під час помаранчевих подій, нарешті, повернув країну назад, у далекий 1991 рік, але повністю в руїнах.

І це не дивина, це реальність, яка дана нам Богом та історією, яку треба з гідністю витримати, намагатися виправити помилки та позбавитися набутих негативних рис. Водночас не треба думати, що можна уникнути боротьби за повернення природних основ людського життя та будь-якого звіту за свої діяння в розвитку культури, суспільства й держави. Кожному відомо, що до цього часу незалежною Україною здебільшого керують вихідці з управлінського баласту, створеного за вимогами чужинської ідеології. Тому одні роблять добро, інші, можливо мимовільно, творять зло, але за кожне з цих діянь сучасні керівники України всіх рівнів все-таки змушені будуть звітувати якщо не перед народом, то перед Богом та історією. Особливо важко доведеться звітувати за невміння служити власному народу; за розвал і знищення унікального українського села, яке й потребувало кардинальної перебудови (але не розвалу), сільського господарства, потужної промисловості, військової могутності, розкрадання національного багатства та створення нестерпних умов проживання у своїй Батьківщині, через що українська нація стрімко вимирає, чимало рятується втечею за межі країни, а ті що залишилися стають рабами ХХІ століття. Ось за все це та ще й за те, що народу невідомо, а тільки Богу, смажитимуться

душі винуватців у смолі у відведеному місці потойбічного царства, де висітиме табличка: «керівники незалежної України».

Особливо важко буде тим, хто зневажливо ставився до української культури, не терпів її духу, не зберігав старих, і що найгірше не розвивав новітніх культурних традицій у сілах. Чому ставиться питання зберігати старовинну культуру і розвивати нову? Саме старовина показує і закликає перетворювати злиденне, пригноблене і рабське минуле життя у справжнє людське, підказуючи з чого треба розпочинати. У різні часи українського поневіряння в наймах українська культура терпіла небачені труднощі, але її носії вважали своє покликання даром Божим, про інше навіть не думали, а лише щосили намагалися зберегти все те, що передавали їм їхні діди і батьки. Тільки той, хто з власного досвіду знає скільки треба було докласти зусиль виконавців (а це були переважно учні) та їхніх наставників, щоб підготувати ансамблі пісні й танцю та ще й театральні композиції в умовах, коли не було ще електричного освітлення, а єдиним музичним супроводом була гармошка, іноді баян. Можливо, хтось пам'ятає післявоєнні роки, коли до невеличкого райцентру Уланів везли свої мистецькі здобутки учні з ближніх і віддалених сіл, мабуть, пам'ятає, як восени чи навесні з села Воронівці до Уланова не можна було подолати 3–4 кілометрову відстань – дорога була суцільною багнюкою, але пробирались, везли експонати й учнів. Раділи, коли хтось займав якесь призове місце, але не було суму і заздощів, коли учні інших шкіл здобували омріяну перемогу. Тепер здебільшого є дороги, але немає матеріальних засобів, всі землі, фінансові та матеріальні ресурси в приватних руках, а це переважно заїди, для яких мистецтво в селах, де формуються витoki українського народного мистецтва, традицій та звичаїв, залишилось таємницею за сімома печатками. Переважна більшість представників бізнесу ще не усвідомили, що треба і ефективно працювати на взятій не своїй земельці, та неодмінно ділитися з тими, хто на ній з діда – прадіда живе і працює. Історія та культура так нічому не навчили українців.

Проте культура ще живе, можливо, жевріє, але продовжує виконувати свою історичну місію, вона, мов зелені паростки, пробивається крізь сучасний бізнес-асфальт, навіть бізнес-цемент, несучи з собою національну історію, традиції України, закликаючи покращувати своє життя і благополуччя заради майбутнього. Саме така ситуація свідчить про те, що українське національне коріння проникло і ще міцно тримається в глибинних джерелах, які давали

і продовжують постачати живлення молодій порослі, якій судилося відновити та зміцнити українську державу. А про силу культури і мистецтва свідчить той факт, що на початку XIX століття М. Гоголь, якого засмучувало становище українців і їхньої держави, написав: «Теперь я принялся за историю нашей единственной, бедной Украины. . . я скажу много того, чего до меня не говорили», розпочав у своїй творчості викорінювати все, що породжувало рабство у величезній Російській імперії, сприяючи її розвалу наприкінці XX століття. Водночас з історичними українськими творами він ще й висміяв порядки, паскудство та вульгарність, що панували в Росії, написавши свої знамениті твори «Ревізор» та «Мертві душі», негативні герої яких, мов шкідливі мікроби, роз'їдали імперію, і нарешті, вона луснула. Елітна українська культура і мистецтво покликані вказати шлях не тільки відродження, а головне, зміцнення української держави, це їхній святий обов'язок, з одного боку, а з другого, ці святині також потребують допомоги і не стільки благодійної, скільки фундаментальної – державної.

До цього закликають діячі мистецтв України, серед яких яскравим прикладом стали митці **Вінницького краю**. Важкі наруги терпів український народ, його дорогами і полями пройшли орди, знищуючи історію та культуру народу, але в глибинах українських земель – в селах і селищах, ще до кінця не все зруйновано, там є залишки національної культури, традицій, що вселяє віру та надію на майбутнє. Про це свідчить творчий звіт майстрів мистецтв та художніх колективів Вінницької області під соковитою назвою «Благословенна земля моя, Вінниччина», що відбувся 2 жовтня 2009 року у Національному палаці мистецтв «Україна», як складова частина заключного етапу культурно-мистецького дійства «Фестиваль мистецтв України». Побачені культурно-мистецькі родзинки Подільського краю засвідчують, що всі вінничани та вихідці з цього прекрасного краю безмірно люблять свою Вінниччину – серцевину Українського Поділля, в якій концентрується стійкість національної історії, культури і традицій усієї країни. Саме така унікальна особливість викликає інтерес до творчості з глибинних джерел українського Поділля. Цей інтерес дає можливість побачити прекрасну мистецьку спадщину та довідатись, що з'явилося нового та яку палітру культури можемо побачити в майбутньому. У величезній залі головної сцени держави були заповнені не тільки крісла, а й усі інші вільні місця, чимало людей не змогли знайти будь-якого вільного простору – це повага та інтерес не тільки до Вінниччини, а й усієї української культури. Не-

має сумніву, що таке велике зацікавлення свідчить ще й про потужне організаційне товариство «Вінницьке земляцтво» в Києві.

Для гостей творчого звіту була організована велика виставка неповторного мистецтва Вінницького краю: пекарства, народного малярства, гончарства, вишивки, писанкарства, витинанки, різьбярства по дереву, лозоплетіння. Досить приємно, що з усіма митцями, які представляли свої експонати, можна було спілкуватися, одержувати яскраві пояснення про мистецьку сутність їхніх творів. Для огляду пропонувались: миски, тарелі, глечики, куманці, народні іграшки, оздоблені орнаментом, притаманним Вінницькому краю, вироблені майстринею Тетяною Іванівною Шпак із села Бубнівка Гайсинського району. Різьбяр по дереву Ю. Дяченко своє мистецтво присвятив християнській та шевченківській тематикам, зобразив усіх видатних духовних, державних і військових діячів минулого України, широко представив сюжети з народного життя. Різьбяр П. Пипа із села Андрушівка Погребищенського району дотримується різноманітної тематики, але як колишній працівник лісового господарства на запитання про його творчість відповів, що вона полягає не тільки в мистецтві, а й у «спасінні дерева від загибелі». Малярське мистецтво Вінницького краю представив І. Горобчук, у роботах якого знайшли відображення спогади дитинства, зокрема почуті перекази, пісні, казки. У художника своєрідний філософський підхід, власне світобачення, в основу якого лягли міфологія і народні перекази, проілюструвати це можуть 22 картини, що по-різному зображують легендарного персонажа – козака Мамаю. Було помічено, що не всі райони показали мистецтво свого краю.

Мені, як вихідцеві з цього прекрасного краю, довелося довго шукати своїх земляків, роззираючись навкруги, але бачив тільки сусідні райони, аж доки одна молодиця у вишиваному вбранні запитала:

– Що шукаєте добродію?

– Куточок з Хмельницького району, – відповів я їй.

– Не шукайте, бо не знайдете, адже тамтешній районний керівник і на духу не переносить навіть згадки про культуру та мистецтво в селах, – відповіла власниця одного з експонатів.

– Можливо, нічого показувати, нічим пишатися в селах Хмельницького району? – запитав я.

– Нічого не подали, хіба що випадково потрапила якась вишиванка, яких там багато, – сумно відповіла вона.

І пригадалися мені післявоєнні роки, як рясніли національні, небачених кольорів, тканні пояси, ручної роботи вишиванки та багато різноманітних мистецьких виробів. Вони ще зберігаються зрідка і тепер, але ніхто ними не цікавиться. Пригадую, коли нещодавно відзначали 80 років Хмільницькому району, то кожне село демонструвало свої здобутки, було багато витворів мистецтва, але про це також чомусь забули.

Вщент заповнена зала, привітання, вручення кращим працівникам культури Вінниччини державних нагород, а далі розпочалося довгоочікуване дійство – творчий звіт майстрів мистецтв з благословенного Вінницького краю.

Була навіть пущена сльоза одним з державників країни з жалю за зруйнованими селами, колишніми їхніми великими господарствами, культурними закладами в кожному селі, навели навіть слова видатного француза де Голля, який визначаючи систему цінностей своєї держави сказав: «Місто – це становий хребет держави і центр нації, а село – серце і колыска нації». Виходить, що не вміємо ні слів власних високих сказати, ні своїх сіл зберегти, щоб перетворити їх на колыску виховання української нації. Село гине, але чимало філософсько-мистецьких визначень щодо особливостей українського села і далі дають наші вчені, політики та державні діячі. Усі ці висловлювання перевіряються невтішними реаліями. Постають питання: яка роль відведена селу в політиці; як розвиваються культура й мистецтво села; чи зростає в селі чисельність молоді, чи залишаються тільки люди похилого віку; який рівень життя в селах. Творчий звіт майстрів мистецтв та художніх колективів Вінниччини є яскравою ілюстрацією того, що сталося з сучасним селом, яке було серцем і колыскою української нації. Картина невтішна, але про неї ще ніхто не сказав на повний голос, усі мовчать. І сидять у святковій залі чи біля телеекрана, дивляться й аплодують літнім людям з хорових колективів діячі, які своїми «творчими» законами пригнічують село, відбираючи у нього землю, матеріальні, людські і фінансові ресурси. Переконливий доказ своєї діяльності з перших днів незалежної України вони, мабуть, вбачали у звітах про залишки української культури, затамувавши подих й бурмочучи слова «Ще не вмерли України ні слава, ні воля...». Літні люди з колективів кількох сіл усієї області є яскравим нагадуванням владі не тільки нинішній, а переважно минулій, що в колысці вже немає дитини, немає кому продовжувати народні традиції.

Промовистим був пролог до концерту «Вишивана доля Вінниччини», де серед одинадцяти колективів, що представляли вокально-хореографічну композицію, не було жодної людини з села чи хоча б селища, усі з Вінниці і трьох районних центрів – Іллінців, Тульчина, Гайсина. Це новітні реалії, про які нагадує культура, потребуючи дій заради України. Проте приємно відзначити, що хоча б у містах та містечках зберігається незабутня краса, неповторні барви Вінниччини, які позначилися на душі народу нашого краю, піснях, танцях, одязі, навіть на сценічній тематиці. Мистецьке дійство на головній сцені країни навіть згадки про шкільні роки, про роки, коли на невеличкій сцені Лознянської середньої школи я танцював такі самі танці, співав пісні, але трохи інші, не українські, брав участь у виставі по п'єсі О. Корнійчука «Богдан Хмельницький», яка не відповідала історичній дійсності, адже в 1654 році у Переяславі біля Гетьмана був не І. Богун, який протестував проти договору з Росією, а Ганжа (якого на той час уже не було серед живих). Нас так колись виховували, це наша багатовікова історія і тепер треба змінюватись в усьому.

Загальну увагу привернув фольклорний блок «З чистих джерел», адже кожен виходець з Вінницького краю вдивлявся у дійство, маючи надію побачити земляків, те як вони тепер танцюють, що співають, та й узагалі, хоча б відшукати поглядом селян із сусіднього села, району. Не всім у цьому поталанило, лише одиницям. Були представлені такі аматорські колективи: фольклорний ансамбль «Джерело» із села Гончарівка Літинського району; аматорський ансамбль сопілкарів Баланівського СБК та фольклорний ансамбль «Війтівчанка» Війтівського СБК Бершадського району; фольклорно-етнографічний колектив «Марічка» Животівського СБК Оратівського району. Решта «чистих джерел» перемістились у Вінницю, затримавшись ще в деяких районних центрах – Тиврів, Бар, Гайсин, Ямпіль, Муровані Курилівці. Все це красиво, сучасно, але швидкоплинно, подібне до одноденних «шлягерів».

Виступи саме фольклорних колективів, особливо з сіл, найближчі серцю кожного вихідця з Вінниччини, кожного українця тому, що ці ансамблі є основою етносу. Для підтвердження цього можна взяти приклад з творчості видатного українського письменника М. Гоголя. Він написав свій відомий твір «Вечера на хуторі близ Диканьки» на основі зібраних ним і його ріднею полтавських переказів, пісень, традицій, звичаїв, легенд, колядок та ін. Сам М. Гоголь не надто високо оцінював свою повість у художньому

плані, але створена на першоджерелах українського народу, вона забезпечила собі довгий вік, підтверджуючи велич української нації, її держави – України.

Що стосується становища сучасних першоджерел, то загалом висновок невтішний: духовні джерела всихають, а носії культури старішають. Перед глядачами гірка правда, – село вимирає, ті колективи, які представляють село вже люди похилого віку і ніде немає молоді, дітей, а тому постає питання, – чи потрібна історична сільська колиска і що з нею станеться надалі? Без колиски нація існуватиме, але вона стане зовсім іншою, можливо, вона позбудеться вікових ганебних рис, та потрібно стежити за тим, щоб не втратила сили й не понівечилась неповторна українська культура, не були забуті давні традиції, не стерлася історія, щоб не згасали етнічне світло та його енергія.

Стоячи, присутні у залі вітали композицію малюків «Нашого роду юні росточки». Людина, і це природно, радіє, що у неї є нащадки, особливо турбується про них у критичні періоди історії, а в Україні він продовжується з 1991 року – і немає тому кінця. Частина цієї композиції, а саме «Кошик достатку», стала найяскравішою родзинкою всього звіту мистецтв області, присутні зустріли її оплесками, стоячи, криками «браво». Описати таке дійство важко, треба було побачити, як малюки створили композицію з овочів, на основі їхніх неповторних кольорів. Керівники ансамблів Н. Гаврилюк з Бершаді, Н. Регаль та Н. Білобаба з Тульчина, О. Сірант з Могилів-Подільського району заслужують на всіляке схвалення.

Не можна не сказати теплих слів і про «Святковий вальс», який підтверджує, що у Вінницькому краї живуть люди сильні духом і надією, коли в такий скрутний час, який переживає наша країна, вони відтворюють і передають народу неповторну красу бального танцю. Вінниччина має пишатися такими майстрами мистецтв, яким виявився О. Мацюк, заслужений працівник культури України, а таких у нашому краї, як показав творчий звіт, чимало.

У вокально-хореографічній композиції національних товариств Вінниччини «Горнись до тебе, Україно» глядачі побачили і відчули нове віяння у відносинах між націями. Справді, після 750-літнього перебування під владою інших держав, нагромадження негативних наносних штампів у відносинах з іншими націями, які проживають в Україні, треба зробити так, як практикує один із президентів США – «перезавантажити відносини» з іншими народами в нашій державі на взаємній дружній основі. І таку дер-

жавницьку позицію показали вінничани всій країні. Проте це «перезавантаження» може бути реальним і принести користь, коли в паспортах буде відновлено графу «національність», адже природа не наділила людину іншим методом розпізнавати білоруса, росіянина, німця, цигана, українця, грузина чи інших, на відміну від мурашок чи бджіл, які відрізняють своїх від чужих за запахом. У світі існує безліч видів мурашок і бджіл, які пізнають свої види за допомогою запахів: 15 тисяч видів мурашок, кожен з них живе окремою колонією, сімействами і підсімействами, але ніколи не змішується з іншими; живуть окремо і не змішуються бджоли – середньоросійські, кавказькі, українські, італійські та інші. Ті, що витравили графу «національність» в Україні, посилались на Європу, але не треба думати, що там все здійснюється відповідно до законів природи, а це величезне упущення як європейців, так і українців. Людина має вести себе так, як закладено природою в тваринному світі, частиною якого вона насправді є.

Де ж квітне культура різних національностей Вінниччини? Не так давно в багатьох селах Поділля поляки складали якщо не половину, то третину жителів села, у них була своя культура, навіть окремі кладовища, окремі весілля, окремі сільські громади. Жодне село не показало свого польського національного мистецтва, але на славу вінничанам треба сказати, що глядачі побачили ансамбль польського танцю «Подільські мальви» Гніванської ДМШ, що близько до села, Тиврівського району. Також приніс задоволення зразковий аматорський чеський фольклорно-етнографічний ансамбль «Суданка» Миколаївського СБК Козятинського району. Ці два ансамблі з сіл, а це підтверджує, що в сільській місцевості Поділля живуть чехи та поляки. Інші національності, як і в сиву давнину, проживали і проживають в містах Вінниччини, що підтверджується мистецькими колективами циганського, єврейського, російського та інших національних ансамблів.

Подвійне відчуття у присутніх в залі викликала «Пісенна скарбничка», про яку йшло обговорення навіть в кулуарах після закінчення цікавого творчого звіту митців з благословенної Вінниччини. З одного боку, багато прекрасних українських пісень виконували солісти О. Плакидюк, О. Славна, О. Онофрійчук, В. Батирев, П. Пазюк у супроводі естрадного оркестру Управління МВСУ у Вінницькій області на тлі буйного квітування яблуневих і черешневих садів. А з другого боку, звучали славні відомі пісні, але створені поетами з інших областей, а ось творів своїх

поетів-піснярів та виконавців, ще й відомих, не було чути. Мабуть, очікували пісню про черешню, яка, здається, для вінничан, нарешті, повністю всохла. Після закінчення творчого звіту присутні не поспішали додому, в кулуарах розпочалися дискусії, обговорення, співи і танці.

– Чомусь не співали пісні про черешню М. Луківа, вихідця з Вінниччини, з села неподалік від Уланова, що у Хмільницькому районі – промовив середнього віку чоловік, звертаючись до двох своїх співрозмовників. – Краще було б, якби ви почули знаного композитора, музиканта, співака та хормейстера Павла Дубового з Хмільника, – сказав всезнаючий гість.

І подумалось мені, що мистецький звіт Вінниччини відіграє ще й роль катарсису, мов чиста субота, який допомагає землякам викинути геть негативне і наповнити свою душу позитивним змістом. А скільки було обіцянок влади, претендентів у народні депутати, які клялися все виконати, в разі їх обрання та призначення, але вкотре ці обіцянки виявилися марними. Сумно, що одні дають обіцянки народу, інші окремим особам, але їх звикли не дотримуватися. Дотримання слова дуже складна справа і людина тут допускає багато помилок, а було б гарно у нашому краї та державі, як писав знаменитий Н. Макіавеллі: «Если бы люди честно держали слово, но люди, будучи дурны, слова не держат»².

Оплесками зустріли глядачі композицією «Монолог гетьманів», виконану акторами обласного академічного українського музично-драматичного театру ім. М. Садовського, і ось чому. Якщо українська культура ще жевріє, то історія забута, викривлена або стерта з пам'яті та першоджерел, українці не знають своїх видатних мужів минулого, які відстоювали нашу Батьківщину, боролися за визволення її з рабства. Чи багато українців знають про полковника Івана Богуну – яскраву особистість на історичному українському небосхилі, прибічника єдиної і незалежної держави, видатного полководця, великого українця, який постійно був один серед темряви. Він був першим серед тих, хто не підписав зрадницьку Переяславську угоду, воював і всіма своїми військовими знаннями підтримував гетьманів, які захищали Україну від усіх сусідніх держав. Полковник І. Богун, наш земляк і охоронець Вінницьким краю, доля і діяльність якого тісно пов'язана не тільки з нашим краєм, а й з усією Україною, він був проти об'єднання

²Макиавелли Н. Государь. – М.: Эксмо, 2009. – С. 61.

з росіянами, чого добився Б. Хмельницький, він був проти татар, він ненавидів поляків, які намагалися його знищити. Коли ж побачив ту руїну, яку принесли татари в Україну, запрошені П. Дорошенком і генеральним писарем, то Богун розірвав з ними усі стосунки і невдовзі, у похилому віці, загинув від руки своїх же соратників, які боролися за гетьманську булаву. Такі випадки в українській історії непоодинокі, що прикро і соромно.

Якщо дотримуватися філософії І. Богуна, то Україна зобов'язана самостійно здобувати свою незалежність, боронитися від амбіцій сусідів, бо ніхто нам не допоможе. В іншому разі видатні українці І. Мазепа, П. Орлик, І. Богун, У. Кармелюк, Д. Нечай, С. Руданський, М. Грушевський, В. Стус та їхні ідеї будуть і надалі забутими, так станеться з іншими окремими знаменитими українцями. І ось Вінницький край сказав своє слово у «Монолозі гетьманів» – на державній сцені всі ці знамениті українці звернулися до сучасних можновладців, українці почули не тільки Б. Хмельницького, а й І. Мазепу, П. Орлика, І. Богуна (подвиги яких в Російській імперії всіляко замовчувалися): «Ми будували церкви і храми, ми дали українцям першу конституцію, боронили народ і державу, робили багато інших добрих справ, а тепер ви не забувайте свого минулого, здійснюйте благородні справи для зміцнення держави та її соціально-економічного рівня, зростання добробуту народу, розвитку культури та мистецтв, а головне, не допускайте розбрату, не знищуйте одне одного...».

Цікавим і напрочуд глибоким за змістом виявився розділ звіту «Козацький родослав», який підтверджує жителям благословенної землі Вінниччини, своїм землякам, які живуть за межами області і народів всієї держави, що є ще порох у порохівницях, про що свідчать потужні повітряні сили, інша військова міць, а головне, завзяття молодого покоління козацького роду. Є впевненість, що не доведи Господи, якщо хтось вчинить з нами як з Грузією, то ми впораємося зі зловмисниками краще.

Так, історію треба знати, зберігати, але й вчитися на її позитивних і негативних реаліях, треба враховувати, що Україна споконвічно була селянською державою. Треба також пам'ятати, що коли у 1917 році комуністи захопили владу в Росії, то собі в помічники взяли тільки робітників, а про селянство їхній вождь Ленін заявив – «оно реакционно». Чому така зневага до більшості населення країни, які годували всіх – і меншовиків, і більшовиків, і червоних, і білих? Основна причина: у кожного українського се-

лянина, через деяке генетичне порушення, своя думка, яка ніколи не співпадає з чиеюсь думкою, – ні сусіда, ні місцевої влади, ні влади держави. Саме тому, як вихідці переважно з села, гетьмани, старшини, кошові отамани, сучасні президенти, перші міністри і їхні заступники, партійні «вожді» і «вождики», спеціалісти і неспеціалісти ніколи не мали злагоди, не дотримувалися єдиної думки, створювався і створюється хаос в суспільстві і державі в результаті всі вони гинули, а народ потрапляв в чийсь залежність.

Уже давно українське село треба було б не тільки оспівувати, але найперше, перетворити в кардинально новий осередок проживання людей, де кожна людина не тільки займалася б землеробством, а й промисловістю, тобто глибокою переробкою вирощеного, що сприяло б перетворенню українця з підневільного землероба, який всього боявся, намагаючись всілякими способами вижити, у громадянина, який знає собі ціну, захищає себе законодавчим правом, а якщо треба, то й силою, як вимагає природа від живої істоти. Про такі перетворення в селянській праці мені доводилося писати в минулому, доводити тепер, але нічого вдіяти неможливо³. Важко повірити, що ті, хто приклав руку до розвалу села, може й несвідомо, зробили добру справу для майбутнього України, оскільки, можливо, така катастрофа змусить владу чи весь народ задуматися над кардинальною перебудовою села, де буде вироблятися і перероблятися сировина, формуватиметься новітня культура і мислення кожного українця.

Звіт майстрів мистецтв продемонстрував, що у Вінницькому краї ведеться велика і вдумлива робота не тільки для стримування розвалу культури, збереження найменших залишків старовини, традицій і звичаїв, а й забезпечення розвитку старих та нових напрямів культури, внесення новітніх променів відповідно до вимог сучасності й української незалежності. Водночас мистецтво виносить на поверхню багато складних проблем, які спонукають суспільство і владу на всіх рівнях осмислити становище села і селян, соціально-економічну політику, реальне ставлення держави до новітнього розвитку культури і багато іншого. З великим пафосом звучали такі слова: «Тільки той народ гідний славного майбутнього, який шанує своє минуле. Тож бережімо наші духовні скарби, щоби примножувати і розвивати традиції, щоби світлим було наше сьогодні і прекрасним майбутнє найкращої країни у світі – Укра-

³ Панасюк Б. – Вибрані твори. – К.: ІАЕ, 2003. – Т. 1. – С. 91–107.

їни», але треба дивитись правді в очі, що в українській дійсності не все так просто. Змінюється культура народу, що свідчить про глибинні зрушення в українському суспільстві і державі, а тому треба підтримувати на всіх рівнях державного управління новітні процеси, які допоможуть українській нації позбутися нажитих у віковичному рабському становищі негативних рис і відновити потенціал великої європейської нації.

Київ,
02–07.10.2009

1.2. Новорічне інтерв'ю перед 2011 роком⁴

Інтерв'ю Броніслава Яковича Панасюка, академіка Національної академії аграрних наук України, заслуженого економіста України, доктора економічних наук, професора Київського національного економічного університету, уродженця Вінницького Поділля про свої наукові та практичні здобутки, власні погляди на минуле, сучасне та майбутнє свого народу, української держави перед двадцятою річницею її незалежності.

Бесіду з Броніславом Яковичем провів виходець з Вінниччини, Літинського району, професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Київського національного економічного університету Юрій Михайлович Вільчинський.

– Броніславе Яковичу, наші райони межують, у минулому були єдиною адміністративною структурою, хотілося б почути про Вашу батьківщину, про Вашу родину і про Вас.

– Народився у березні 1935 року в селі Лозна Хмільницького району – в минулому Лузна Уланівського району Вінницької області, навчався в Лознянській середній школі, у сім'ї було троє дітей. Мати – Зінаїда Харитонівна, дівоче прізвище Наконечна, працювала на плантаціях Уладово-Люлинецької селекційної станції з вирощування цукрових буряків та в ланці колгоспу, батько – Яків Тарасович Панасюк, конторський працівник, після війни не повернувся до дітей. Дитинство було тяжким: проживав на окупованій німцями території; відчув силу німецького чобота, коли вилетів з

⁴ Розміщено 02.12.2010 на сайті автора www.vinnychany.kiev.ua, меню: досягнення земляків.

хати як футбольний м'яч; навчаючись у школі, після шостого класу, щорічно працював під час канікул їздовим колгоспу; на трудовні видавали 150 грамів зерна, а тому доводилося збирати колоски, іноді красти зерно, рятувався втечею від переслідування голови колгоспу, який намагався здати мене в міліцію і засудити, тоді це було звичайним узаконеним явищем; захищав свої права не тільки словами, а й кулаками, через що стояло питання про виключення зі школи, але це було вже наприкінці десятого класу, і тому педрада не наважилась на таке рішення. Це була особлива епоха молодого післявоєнного (1939–1945 років) покоління в Радянському Союзі.

Вся тодішня негативна енергія виливається тепер потоками філософських, наукових і практичних роздумів: про людину, її становище і роль у природі та суспільстві; про державу та її роль у створенні сприятливих умов життєдіяльності кожного жителя; про перспективи природи і суспільства; про українську націю, її історію, культуру, традиції в минулому та майбутньому. У моїх творах, а їх більше 18, зокрема 6 томів вибраних творів та 12 великих монографій, можна знайти іноді різкі, але справедливі погляди про минуле українського народу, його історію, державу і сьогодення, особливо часів незалежності. Представник Вінниччини, один з небагатьох в країні, висловлює свої претензії як владі в цілому, так і її конкретним представникам, особливо так званим демократам, які не турбуються про народ, вони, як і в минулому, продовжують жити чужим розумом, не забуваючи особистих інтересів.

Дозволю собі висловити сподівання, що мої власні філософські, наукові і практичні досягнення викличуть хоча б деякий інтерес не тільки у жителів Вінниччини, а й в усій українській громадськості, моїх шановних односельчан, однокласників, однокурсників Київського фінансово-економічного інституту, співпрацівників банківської системи на Черкащині, викладачів і колишніх студентів Горхівського сільськогосподарського технікуму на Волині, працівників Міністерства сільського господарства та Держплану України, Кабінету Міністрів України, науково-педагогічного колективу Київського національного економічного університету, вчених Національної академії аграрних наук України, друзів.

– Складний історичний шлях українського народу, але все-таки Україна стала незалежною державою, а народ, мабуть, здобув волю. Чи вдалося Вам, як представникові Вінницького краю, чимось допомогти в цей доленосний період нашого багатостраждального народу?

– Важке запитання, на нього не кожен зважиться відповісти, хоча більшість щось і робили або намагалися діяти в якомусь напрямі, або робили вигляд, що забули. Стосовно мене особисто, то я не обіймав якихось державних посад, щоб впливати на реальний хід подій, а лише мав змогу вносити і філософські, і наукові, і практичні рекомендації державним структурам. Проте не все, а більшість запропонованого не сприймалось, хоча життя підтверджувало, що мої пропозиції були справедливими і реальними. Таке наше українське життя: ми ж століттями не самі вирішували що і як робити, за нас вирішували інші народи – спочатку поляки та інші народи, далі росіяни, що продовжувалось 750 років. Саме це стало причиною того, що великий український письменник Микола Гоголь у своєму творі «Пропавшая грамота» вимушений був жорстко написати, що ми тільки й живемо чужим розумом. Перші два десятиліття незалежності українці тільки обтрушують попіл минулих згарищ на своїй території й саме в цьому є нагальна потреба допомагати своєму народові. Ми нація не молода, як думають деякі «добророзумці», ми нація знана в минулому в усій Європі, ми нація, від якої пішли наші північні сусіди, але ми також нація зруйнованої генетики, вкраденої історії, забутих традицій, привнесеної чужої культури і мови.

– Ніхто не очікував, що так швидко розпадеться величезна імперія – Радянський Союз і на тарілочці буде принесено всім республікам, які входили до її складу, несподіванку – незалежність. Сенсація торкнулася і Радянської України, але через несподіваність, мабуть, не знали як поводитись та діяти і що робити? Слава Богу, що емісари з Москви не залякали вкінці тодішніх українських провідників.

– Так, це була сенсація, адже ніхто такого повороту подій в найближчий час не очікував ні наяву, ні уві сні, це була мрія прогресивних українських сил далекого майбутнього. Ми ще й досі не усвідомили як таке могло статися, хоча пройшло майже двадцять років. Єдине можна сказати однозначно, що незалежність українці здобули не у боротьбі, більше того, чимало українських нардепів у Москві у 1990 році голосували проти надання Україні незалежності, на сором всім нам, деякі з них навіть одержали, уже в незалежній Україні, вищу нагороду – Герой України. Світ сміється і глузує з українців, вони одержали незалежність як дарунок долі, можливо, Вищих сил, а тому незалежність мовби є, а свободи як не було, так і немає, не вдалося й повернути славу колишньої великої

держави. Історія людської цивілізації свідчить, що народи, зокрема Європи, здобували незалежність у жорсткій боротьбі, а тому вони і одержали свободу, якою тепер вільно насолоджуються, поглядаючи з підозрою на українців. Отже, якщо незалежність українці одержали, то за свободу ще доведеться боротися.

– І так, незалежність стала несподіванкою, а тому перед українським народом і його владою незалежної держави постало безліч проблем, пов'язаних з забезпеченням життєдіяльності. Ви працювали на той час в державних управлінських структурах. Можливо, були елементи хаосу, невпевненості чи ні?

– Так, разом з незалежністю Україна поринула у ринкові відносини, старі методи державного управління були необачно відкинуті, нового ж майже не було, а старе, нерідко ефективне, не сприймалось або перекручувалось. Я на той час працював у Держплані України, в його центральному структурному підрозділі – Зведеному відділі народногосподарського плану, а тому відчував реальну обстановку: ніхто, ні вищі урядові структури, ні міністерства та відомства, ні обласні організації, ні наукові установи, ні вищі навчальні заклади навіть у загальних рисах не були підготовлені до незалежного вирішення державних справ в усіх сферах країни та ще й у незвичних умовах ринкових відносин. Внутрішній голос все-таки підказав мені поглянути в перспективу, і я впродовж 1985–1991 років працював над докторською дисертацією «Народногосподарське планування в умовах ринкової економіки», яку захистив у 1991 році, але за весь цей період у мене був відсутній науковий консультант з виконуваної роботи, як вимагають правила наукових досліджень, учених з такої проблематики в Україні ще не було. Робота була завершена, захищена і затверджена в Москві Вищою атестаційною комісією СРСР, а тому можна вважати, що в перші роки незалежності органи державного управління одержали важливі рекомендації щодо економічного планування, прогнозування та державного регулювання в умовах ринкових відносин, які були результатом моїх наукових досліджень.

Для довідки скажу, що у першій половині минулого століття в колишньому СРСР на озброєння державного управління було використано планову систему, яка допомогла подолати кризові явища та хаос в різні періоди розвитку економіки: після перевороту 1917 року і громадянської війни; під час нечуваної війни 1939–1945 років та повоєнного відродження; в період мирної праці вдавалося досягати збалансованості при значних дефіцитах. Досвід планової

системи використали країни розвинутих ринкових відносин, модернізували її і вона діє дотепер.

– Мабуть, представники влади незалежної держави скористалися результатами таких досліджень, адже нічого іншого не було.

– Справді, перші два-три роки дещо робилося, хоча з потугами, а далі, відчувши вседозволеність, посилаючись на ринкові відносини, які, мовляв, вирішують усе, відмовились на державному рівні і від економічного плану, від прогнозу, а державне регулювання так і не стало мистецтвом управління соціально-економічними процесами, продовжуючи командувати особами, як за старих часів, але при цьому дивовижним чином застосовуючи економічні, правові й адміністративні методи. Після 1993 року з лексики українців, за винятком окремих учених, поняття «прогноз» і «план» зникло, вони перестали не лише використовуватися в практиці державного та регіонального управління, а й згадувати про них вважалося некоректно. Основна причина – суб'єктивне розуміння ринкових відносин і ролі держави у таких умовах. Скажімо, річний Державний бюджет країни слід розробляти на основі реальних узагальнюючих макроекономічних показників всіх сфер виробництва та реальних величин фінансових ресурсів для соціально-економічних потреб, а це можна обрахувати в плані соціально-економічного розвитку на наступний бюджетний рік. Такий план має розглядати і затверджувати Верховна Рада, а уже на його базі розробляється Державний бюджет. Нічого подібного за роки незалежності в Україні не робиться, Державний бюджет формується на віртуальних макроекономічних показниках, що і є причиною його високого дефіциту. У 2010 році від представників влади можна все частіше почути про поняття «план», «перспектива» і «прогноз», а тому з'явилась надія повернення до використання ефективних методів державного управління.

– Хотілося б дізнатися: чи взагалі існує можливість в ринкових умовах, а тим більше в цей перехідний період, коли діють закони «дикого капіталізму», розробити економічний план і прогноз на віддалену перспективу, які показували б динаміку реальних соціально-економічних процесів?

– Уже реально настав час визнати, що період романтичного захоплення ринковою ейфорією закінчився, а тому назріла потреба перейти до виконання вимог економічних та природничих законів розвитку суспільства. Не секрет, що серед практиків і деяких учених продовжує побутовати думка, яку не часто проголошують,

але вона діє, що в умовах ринкових відносин взагалі важко щось передбачити, особливо на середньостроковий і довгостроковий період, мовляв, ринок сам все вирішує. Помилковість такої думки може підтвердити здійснений мною разом з Інститутом кібернетики ім. Глушкова НАНУ прогноз на 1995–2015 роки динаміки ВВП – основного показника динаміки економіки країни.

На період 1995–2000 років розрахунки здійснено на кожен рік, а на наступні періоди лише на кінцеві роки п'ятирічок – 2005, 2010 і 2015 роки. Промайнуло п'ятнадцять буремних років з двадцяти, на які нами розраховані прогнозні показники динаміки української економіки, і вони майже щорічно виявлялися найбільш наближеними до реальних значень з усіх відомих прогнозів, як видно з *таблиці*. Особливість наведених економічних прогнозів в тому, що наші показники є незмінними з 1995 року⁵, а динаміка ВВП інших розробників, показаних в таблиці, щорічно коригується.

– Чи можна зробити якісь висновки після такого багаторічного експерименту економічного прогнозу динаміки ВВП не тільки для науки, а й практики?

– Звичайно можна, і вони матимуть практичне значення для державного управління. Передусім стало зрозумілим: перше, науковий макроекономічний прогноз можливий і до нього слід дослухатися; друге, влада не може констатувати, що наука не забезпечувала її прогнозним баченням реальної перспективи; третє, в подальшому державні органи все-таки матимуть базу для повернення до розробки річних і середньострокових планів та довгострокових прогнозів; четверте, наука може й надалі вдосконалювати різноманітні методи прогнозних розрахунків, які за вдалого застосування дають досить наближені результати; п'яте, прогнозні розрахунки параметрів досягнення намічених цілей можна здійснювати з високою вірогідністю; шосте, підтверджується високий рейтинг наукових публікацій з методів прогнозування в українських наукових журналах.

– В Радянському Союзі було безліч проблем, які і стали детонатором його розвалу. Немає сумніву, що все негативне так чи інакше залишає свій слід в усіх аспектах суспільного життя, це відчуває кожен громадянин нашої держави. Хотілося довідатись, а чи були вивчені існуючі проблеми, які стали на шляху розбудови нової незалежної української держави?

⁵ Панасюк Б.Я., Сергієнко І.В. Прогнозування розвитку економіки України // Економіка України. – 1996. – № 1. – С. 28, 30.

Прогнози і фактичний стан динаміки реального ВВП
(у відсотках до попереднього періоду; оптимістичний, мінімальний)

Розробники	Роки							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010
Мінекономіки України	- 5,7	- 1,8	+ 1,7	+ 0,5	- 0,1	+ 3,5	+ 4,0	+ 3,7
Інститут економіки і прогнозування НАНУ	—	- 3,0	- 5,0	- 2,5	0,0 (опт.)	+ 3,0 опт., + 1,0 мін.	+ 8,0 опт., + 4,8 мін.	+ 7,0 опт., + 4,0 мін.
Б. Панасюк, І. Сергієнко – мінім.	[- 15; - 13,5]	[- 8,6; - 7,0]	[- 1,9; - 1,2]	[- 1,7; - 1,5]	[- 0,3; + 0,1]	[+ 5,6; + 6,8]	+ 2,9 мін. + 8,0 опт.	+ 2,0 мін. + 3,0 опт.
Світовий банк	- 5,0	+ 1,5	—	—	- 3,0	—	—	+ 2,5
Європейський банк	- 5,0	—	—	[- 3,7; - 7,0]	- 2,5 - 4,0	—	—	—
МВФ	+ 3,0	+ 2,4	—	Гарвардський Інститут міжнародного розвитку (HIID)	Міжнародний центр перспективних досліджень	—	—	+ 3,7
Європейський центр макроекономічного аналізу України	—	- 0,5	—					
Фактично	- 12,2	- 10,0	- 3,2	- 1,7	- 0,4	+ 6,0	+ 2,6	+ 4,2

– Так, проблеми, які Україна одержала у спадок від колишньої великої імперії, були відомі. Вони науково обґрунтовані ще в 1991 році і надіслані всім міністерствам і відомствам України, зокрема такі⁶: 1) низькі темпи оновлення основних виробничих фондів; 2) зниження забезпеченості власними природними і сировинними ресурсами над їхнім відновленням – нафта, газ, вугілля; 3) зростання використання сільгоспугідь для несільськогосподарських потреб, їхнє підтоплення та заболочення, погіршення якості ґрунтів, через що 60% чорноземів не придатні для викорис-

⁶ Панасюк Б. Україна на шляху до ринку // Інформатика і ринок. – 1993. – № 2, 3.

тання; 4) припинення приросту населення в працездатному віці, а загалом смертність почала перевищувати народжуваність, це розпочалося ще у 80-х роках минулого століття; 5) деформовані пропорції в розвитку найважливіших галузей народного господарства – промисловості й сільського господарства; катастрофічна екологічна обстановка. В доповнення треба врахувати проблеми, які стосуються не тільки України, а й людства, що виявлятимуть свої особливості не пізніше як через 10–15 років: 1) глобальна зміна клімату в бік похолодання (більшість вважають настане потепління); 2) зниження запасів прісної води.

– Яюсь складається враження, що припинення приросту населення розпочалося після здобуття Україною незалежності, тобто за роки незалежності. Ви ж наголошуєте у визначених п'яти проблемах, що цю проблему, яка нині поглиблюється, ми одержали від минулого. Що тут нового, де істина, якщо вона може бути?

– Справді, у Радянському Союзі впродовж 1981–1985 років економіка України розвивалась без приросту чисельності працівників через зниження народжуваності: якщо в 1980 році народжуваність перевищувала смертність на 30,7%, то в 1990 році це перевищення становило тільки 4,4%, а у 1991 році уже смертність перевищувала народжуваність на 5,4%, така тенденція продовжується.

Розглядаючи таку архіважливу проблему, треба брати до уваги два найголовніші чинники, які сприяють погіршенню ситуації. Перший, це внутрішні складнощі життєдіяльності, особливо в даний період, невпевненість в майбутньому для нових поколінь, відсутність житла і належної роботи. Скажіть, будь ласка, чи буде народжувати молода сім'я дитину, коли немає житла, немає роботи, а коли є, то придбати житло за зароблені кошти майже неможливо. До десяти відсотків населення можуть собі дозволити все, а решта знаходиться в скруті, яким не під силу виховувати дитину: немає дитячих садочків, а ті що є занадто дорогі; височенні ціни на дитячий одяг, взуття, іграшки і харчі. Про це ніхто не говорить, а населення старішає, молоді немає. Другий чинник, це викривлене трактування народами Європи і Північної Америки поняття «матріархату» і «патріархату». Оспівуючи так звану гендерну політику, проголошену наприкінці XIX століття, жінки поставлені в рівні умови з чоловіками, вони повинні працювати на рівні з чоловіками та ще й народжувати, виховувати дітей і годувати сім'ю. Чоловіки в Україні одержують мізерну платню, яка не дає змогу самому утримувати всю сім'ю, навіть з однією дитиною. Практика

останніх десятиліть показала, що таке явище поширюється в усіх країнах Європи і Америки (Північної), в них немає поповнення робочої сили за рахунок національних ресурсів, а тому в кожній країні рясніють когорти робітників із мусульманських країн та Китаю. Важливо усвідомити й те, що коли перший фактор демографічного процесу можна ще виправити, то другий майже неможливо, але вихід треба шукати, бо зникнуть нації багатьох країн.

– Серед проблем, які постануть не тільки перед Україною, а й усім людством, Ви назвали кліматичні зміни. У своїй статті, опублікованій два роки тому, Ви один з небагатьох в Україні дотримуетесь думки, що нас очікує не потепління, а похолодання, а крім того, ще й доводите зменшення забезпеченості прісною водою. Чому так, чи це правда? Адже не всі однозначно сприймають такі твердження стосовно кліматичних змін.

– Стосовно кліматичних змін, то в одній із своїх праць я дав розгорнуту відповідь, а тут можу сказати тільки про найголовніше, а саме, що нашу планету Земля очікує не потепління, а похолодання. Фізики твердять, що всі планети Сонячної системи створені із розжареної маси, кожна із них охолоджується, твердішає, досягається певна температура, яка дає можливість перебувати там людині. На деяких планетах, як наша, в процесі температурних змін створились сприятливі умови для розвитку рослинного і тваринного світу, зокрема людини. Проте всім відомо, що коли ми нагріємо чи то залізо, чи камінь, чи воду, то впродовж певного часу ці предмети не нагріваються, бо це уже зворотній процес, а тільки охолоджуються, що відповідає законам живої і неживої природи. Всі предмети, які ми нагріваємо охолоджуються до температури, яка існує на планеті Земля, яка у свою чергу також охолоджується до температури Космосу, в якому вона є складовою частиною. Наша планета Земля є частиною Космічного простору, де температура занадто низька, а тому важко доводити, що вона буде теплішати, впливаючи на підвищення температури навколишнього повітряного простору, не охолоджуватись, впливаючи на температурні зниження атмосфери навколо Землі.

Інша річ, коли йдеться про сучасне розуміння «потепління». Річ у тім, що викиди забруднюючих речовин в атмосферу створюють парниковий ефект, який є одним із чинників, але ніяк не єдиним, температурних коливань. Ті світові організації, які проповідують потепління, мовби «забувають» твердо сказати, що йдеться тільки про «парниковий ефект», якого можна уникнути, знизивши викиди

забруднюючих речовин в атмосферу, перестати торгувати нормативами цих викидів, але такий підхід не вигідний бізнесу. Наша планета Земля продовжує охолоджуватись, з певними відхиленнями (то похолодання, то потепління) на довгому шляху цього процесу. Водночас будь-яке підвищення температури під дією «парникового ефекту» буде перекрито загальною тенденцією зниження температури невеличкої частини Космосу, якою є планета Земля. А температура Космосу, як відомо, неймовірно низька.

Що ж стосується зниження рівня прісної води, то це проблема не тільки українська, вона стосується всієї Європи і не тільки. Подивіться: на сьогодні третина колодязів в сільській місцевості влітку пересихає, а в більшості знижується рівень води; українська територія з давнини була вкрита великими, середніми і малими річками, але з тих далеких часів близько вісімнадцяти тисяч річок в нашій країні зникли або перетворились в зарослі струмочки; на полях, в долинах і дібровах важко знайти джерельце, щоб напиться водички; майже вся вода в річках, криницях і джерелах забруднена різними хімічними елементами. Немає води, немає випаровування, немає дощів, саме тому ми майже не бачимо того, що описував класик: «Дуть дощі, холодні осінні тумани клубочаться вгорі і спускають на землю мокрі коси». Чому зникають річки і джерельця, де дівається вода? Це результат зменшення об'єму планети Земля, яка охолоджуючись, стискається, зникають у поверхневому шарі водяні артерії, які поповнювали річки, що призвело до їхнього висихання, зникнення, звуження, а прісна вода текла в океани. Адже кожному відомо, що між рейками на залізниці залишається невеличкий простір: рейка при нагріванні видовжується і займає цей простір, а взимку скорочується, повертаючи цей простір назад.

– Ми вихідці із села, моя мати й зараз живе в селі, а тому хотілося б від Вас, як вченого, практика і державного службовця в минулому, почути про ситуацію, в якій опинилось село, сільське господарство і весь агропромисловий комплекс нашої країни. У них є перспектива чи немає? Якщо є, то яка?

– Село гине, в ньому немає ні робочих місць, ні лікарні, ні аптеки, ні будинку культури, ні постійного громадського транспорту, ні належних доріг, не всі поля використовуються, а якщо й засіваються орендарями, то у них немає ніякого інтересу і морального обов'язку до соціальної та виробничої інфраструктури села, мешканці якого віддали орендареві майже задарма свої земельні паї.

Для того, щоб створити все те, чого немає в сучасному селі, потрібні величезні фінансові і матеріальні ресурси. Проте ніхто селянам не допоможе одержати необхідні кошти: ні державний чи місцевий бюджет; ні банківські чи кооперативні кредити; ні обслуговуючі кооперативи; ні різноманітні консультанти; ні орендарі.

Мій практичний досвід, наукові дослідження переконливо доводять, що майбутнє у нашого села і сільського господарства є непогане, є де взяти фінансові ресурси, але для цього треба кардинально змінити філософію і політику ведення сільського господарства. Нині українські селяни, фермери, та інші сільськогосподарські виробники виробляють продукцію (зерно, молоко, вирощують тварин) і збувають її посередникам, які продають її для переробки чи самі переробляють, а далі торгівці реалізують готову продукцію. Селяни, продавши свою продукцію як сировину, завжди залишаються у програші, оскільки посередники, а вони скрізь, навіть на ринок селян не допускають, сплачують дуже низькі ціни. В чому сутність цієї політики?

Мені доводилось ще за радянських часів, у 1987 році писати про те, що в селі необхідно розвивати переробну промисловість, щоб створювати додаткові робочі місця, що сприятиме вирішенню ряду проблем в перспективі: згладжувати сезонність в сільськогосподарському виробництві; замість відтоку трудових ресурсів в великі і середні міста, перенаселяючи їх, забезпечити ці трудові ресурси робочими місцями в сільській місцевості, зокрема за рахунок промисловості, переважно з переробки сільськогосподарської сировини⁷. Тодішній керівник Міністерства праці Пантелєєв мене критикував за те, що коли в селах будуть якісь переробні підприємства, туди піде молодь, а хто буде обробляти цукрові буряки і доїти корів. Така була тодішня філософія, вона не змінилася і тепер, що підтверджується багатьма прикладами сучасності.

Уже в сучасний період, коли аграрний сектор економіки потребує уже не реформування, а спасіння і нового підходу до його розвитку, мною пропонувалось знизити залежність сільського господарства від продажу сировини і розширити її переробку та реалізацію безпосередньо споживачам. Сформована відповідна модель, яка «ґрунтується на ідеї, за якої український аграрний сектор економіки розвиватиметься на базі приватної власності на землю і основні засоби виробництва, а користування ними буде

⁷ Панасюк Б.Я. Деякі аспекти сучасного розвитку села в умовах його індустріалізації // Економіка Радянської України. – 1987. – № 9. – С. 63–69.

колективним. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки в великих селищах, малих і середніх містах: виробництво сировини, її переробки і реалізації кінцевої продукції»⁸. Тобто кожен селянин не здає земельну ділянку за безцінь в оренду, а бере участь на сприятливих умовах в асоційованих чи кооперативних підприємствах, одержуючи певну долю доходу від виручки за реалізацію кінцевих видів продуктів споживання, але моя модель, про яку знають навіть в уряді, продовжує висіти в повітрі.

Названі вище напрями інтеграції в сільському господарстві підтверджуються світовим досвідом, відповідно до якого сільське господарство, зрештою, усе-таки знаходить найсприятливіші умови для свого розвитку саме в інтеграції виробництва сировини, її переробки та реалізації. Прикладом може стати розвиток молочного скотарства в Англії за період з 1930 року до сьогодні, коли три покоління англійських фермерів, які займалися виробництвом молока, пройшли тяжкий шлях від продажу молока посередникам до об'єднання з супермаркетами в асоціацію, де молоко перероблялося і реалізовувалося уже без будь-яких посередників. Однак для чого травмувати три покоління українських селян, фермерів, щоб нарешті через митарства прийти до інтеграції в агропромисловому комплексі: виробництво сировини, виробництво кінцевих продуктів споживання та їхня реалізація.

Прикладів інтеграції в сільському господарстві в нашій країні чимало, але вони не носять системного характеру й не впливають або мало впливають на соціально-виробничу інфраструктуру конкретних сіл і селищ. На нашій Вінниччині потужний потенційний інтеграційний комплекс: у вирощуванні цукрових буряків, переробці одержаного цукру на кінцеві продукти споживання, їхня реалізація; виробництво тваринницької продукції, її переробка й реалізація; вирощування та промислова переробка різної продукції рослинництва для одержання енергоресурсів і інше. Отже, інтеграційні процеси в сільському господарстві у нас розпочалися, набирають темпів, їх слід тільки спрямувати в бік села, щоб воно не загинуло остаточно.

– Скоро виповниться двадцять років нашої незалежності, але жодного поступу до поліпшення життя українці не бачать, наближення до цивілізованого співтовариства, перспектив майже нія-

⁸ *Панасюк Б.Я.* Вибрані твори. – К.: Просвіта, 2009. – Т. 6. – С. 300.

ких. Навпаки, за показниками низького рівня життя українці міцно тримають першість: тривалість життя людей на 10–15 років нижча, ніж у розвинутих країнах; перевищення смертності над народжуваністю; перше місце за небезпечними хворобами, найвище місце за корумпованістю в усіх сферах життя; обережне, що межує з недовірою, ставлення світової спільноти до українців і їхньої влади; стало звичаєм невиконання депутатами обіцянок, даних народу під час виборів. Чому таке сталося і чи довго до виходу з такого глухого кута?

– Це складне питання і відповісти на нього практично неможливо в короткій розмові. Треба дивитись на витоки нашого народу, державного формування впродовж багатьох століть, адже до цього часу ми нічого не вивчали, не робили філософсько-аналітичних висновків, не знаємо досконало й своєї нації, як і самої людини взагалі, власної історії, особливо це стосується формування генетичної основи нашого суспільства. У пізнанні самих себе в українців непочатий край роботи, адже перебуваючи тільки під владою сусідніх держав упродовж 750 років, нація втратила незліченні не стільки матеріальні, скільки духовні цінності. Зважаючи на фатальну ситуацію, яка за роки незалежності (коли, здавалося, є можливість виявити всі здібності для створення красивого і щасливого життя), дедалі погіршується, довелось звернутися до нашої історії, здійснити науково-історичне дослідження⁹. І виявляється, що української історії немає, а те, що нам залишили, перекручене і не відповідає дійсності, самим прикрим в цій ситуації є неможливість пізнання свого народу. Звідси і неспроможність визначити, чому нам упродовж двадцяти років незалежності не вдається здійснити чогось порядного, наші керманічі як протистояли один одному, так і протистоять, як не було об'єднуючих ідей, так їх немає дотепер. І це не їхня провина, це біда всієї нації, народу, а тому треба вивчити корінь зла, який захований в глибині віків, даючи паростки отрути для кожного покоління українців.

Досить цінні відомості про українську націю можемо одержати з творчості видатних українців, зокрема Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка, Лесі Українки та багатьох інших. Нас привчили до Шевченка як поета, але, вивчаючи його як філософа й політика¹⁰, мені вдалося наблизитися до глибинних основ творчості генія, в якій

⁹ *Панасюк Б.* Русь: нація і держава. У двох томах. – К.: КНЕУ. – 2009.

¹⁰ *Панасюк Б.* Український ренесанс у творах Тараса Шевченка. – К.: ВЦ «Просвіта». – 2010.

розкривається багатогранність сутності української нації, що виводить на дорогу пізнання її позитивних і негативних сторін. Ще більше пізнається українська нація через творчість М. Гоголя, який жив і працював у Російській імперії, але вся його творчість пронизана турботою про свій народ, про викорінення зла, яке зусібч оточило наш народ і не дає йому свободи, про повернення українцям їхньої славної історії та культури. В одному зі своїх творів великий українець з сумом писав: «Хуже мы всех прочих – вот что мы должны всегда говорить о себе». Коли М. Гоголь розпочав написання української історії, то дійшов висновку, що немає жодної можливості користуватися першоджерелами, оскільки вони всі або зникли, або до невпізнанності перероблені, а тому українську історію треба писати тільки на основі переказів, дум, пісень і казок. У своїх творах М. Гоголь намагався якнайяскравіше описати ваду українців «жити чужим розумом», а цей феномен супроводжує українців дотепер, про що є чимало свіжих і відомих прикладів.

– Усе-таки, за двадцять років ми нічого не здійснили, у багатьох сферах життєдіяльності навіть відкотились назад. Скільки ж має пройти часу, щоб ми вийшли на дорогу прогресу цивілізації, наблизилися до рівня розвинутих країн?

– Щоб відповісти на таке питання, треба ще раз нагадати про те, що сім з половиною століть ми були в рабстві, а це близько двадцяти поколінь, які нащадкам передали свої рабські звички, що проникли в гени нашого народу. Щоб позбутися одержаних упродовж віків генетичних руйнацій на фізичному і духовному рівнях, потрібні будуть зусилля хоча б двох-трьох поколінь, а це не двадцять років, що промайнули, а значно більше. Цей час можна порівняти з тим, який знадобиться, щоб дика яблуня чи груша стали високосортними рослинами – смачними, гарними на вигляд, біля яких приємно відпочивати. Тільки для того, щоб знизити рівень алкоголізму, за яким Україна вийшла на одне з перших місць у світі, потрібно буде досить багато років тяжкої роботи. А одержали українці цю хворобу від Російській імперії після перевороту більшовиків, які зробили величезну ставку на алкоголізм: «К 1936 году производство спирта по сравнению с 1919 годом увеличилось в 250 раз»¹¹.

– Яюсь незвично чути, що ми перебували в рабстві, адже в Російській імперії за часів царизму були деякі елементи – кріпацтво,

панщина, а вже за комуністів такі поняття зникли, їх і тепер не згадують. Сучасному молодому поколінню важко зрозуміти що ж все-таки відбувалося, що могло залишити сліди рабської покори, невпевненості і недовіри до оточення не тільки природного, а й суспільного.

– Лікар, перш ніж розпочати лікувати, спочатку за допомогою пацієнта вивчає хворобу, її походження та давність протікання. Ми ж, як нація прислужлива і сором'язлива, мовчимо про свої набуті негативні звички, щоб бува не образити колишніх своїх господарів. Росіяни про своє рабство проголошують відкрито, зокрема Чернишевський назвав великоросів «жалкая нация, нация рабов, сверху донизу – все рабы» і за це його вихваляв Ленін, стверджуючи, що «великорусская нация ... способна дать человечеству образцы борьбы за свободу ... , а не только великие погромы, ряды виселиц, застенки, великие голодовки и великое раболепство». Отже, за царизму в імперії, куди входила Україна, було реальне рабство, але при комуністах в ній збереглися всі атрибути рабства, які перерахував сам керівник імперії: цілий комплекс архіпелагу ГУЛАГ, нечувані голодомори, кожен очікував арешту, нечуване підлабузництво перед партійними і репресивними органами. Усі селяни за комуністичних часів були класичними африканськими рабами: ніхто не мав паспорта, ніхто не мав права без довідки сільської ради виїхати з села більше ніж на тиждень, селяни працювали майже безплатно (100–150 грамів зерна на трудовень), на роботу треба було виходити щоденно і за цим слідкували – ланкова, бригадир, голова колгоспу та партійний секретар. Мова про видачу мені паспорта розпочалася тільки у двадцятирічному віці, коли я, закінчивши середню школу, на основі довідки від місцевої влади поїхав до Києва здавати екзамени, привіз виписку із наказу про зарахування мене до інституту, аж тоді сільська рада видала іншу довідку про те, що мені, як мешканцеві села, який вступив до інституту, можна видати паспорт. Однак де там, в районі, де вирішувалась доля кожного селянина, краще знали куди треба його направити працювати, як безправну істоту. Райввійськкомат не дозволив видати мені паспорта, а призначив на 9 вересня 1954 року йти на службу до славної Радянської армії. Хто зможе пояснити прийдешнім поколінням, що це було не рабство українського селянина в Російській імперії? Це було неприховане рабство, захищене державною імперською політикою, яке залишило багато ритвин у духовності українців, вони виявляються повсюди і постійно.

¹¹ *Бульвар Гордона*. – 2010. – № 46. – ноябрь. – С. 7.

– Виходить так, що до світлого майбутнього та кращого життя українці ще йтимуть чимало років, зміниться не одне покоління. Проте за цей період, мабуть, треба щось робити самому народу, щоб ситуація була хоч трохи під контролем, треба якось викоринювати набуті рабські риси, стати вільними в думках і діях, жити власним розумом, не можна ж пускати все на самоплив, сподіватись на когось, що хтось допоможе, як бачимо тепер на початку XXI століття?

– Під Полтавою, очікуючи битви з Петром I, Іван Мазепа не був упевнений, що волелюбний український народ, озброївшись, пішов би проти самодержця, незважаючи на те, що йому загрожували втрата незалежності та рабська покора цареві. Саме невпевненість у своєму народові і стала основною причиною звернення Мазепи до шведів по допомогу. Ми, українці, особливий народ – веселий, талановитий, працьовитий, водночас у нас присутні дух руїни, суперечності, протистоянь, роз'єднання. Саме такі «тонкощі» української душі не дають нації впродовж віків здобути свободу, збудувати свою сильну і шановану державу.

Враховуючи сказане вище, можна зробити висновок, що для українців потрібен національний провідник, за яким пішов би народ, а для цього потрібно лише дві речі: перша, українці мають пізнати себе, осмислити своє минуле, знати не тільки свої позитивні риси, а й ті, що заважають їм вільно жити, і жорсткими законами позбуватися їх, все сміття викинути геть зразу і назавжди; друга, кожна особистість, яка претендує стати провідником української нації й відповідати її фундаментальним потребам, зобов'язана знати свій народ, його дух непередбачуваності, звіряючи з ним свої дії і свою поведінку, бути відданим народу і державі.

– Ті ганебні часи під Полтавою, зрадницька здача Батурина, коли все населення міста було знищене, давно минули, можливо, ми уже інші, адже витерпіли багато горя і мук.

– Ні, не інші, і тільки через те, що все минуле засіло у наших генах, яке важко змінити будь-якими ідеологічними методами, хоча й їх у нас немає. Саме на початку нашої незалежності у кожного так чи інакше виявилася бацила, прищеплена багатівіковим рабством. Відомо, що зміна державного устрою, а тим паче вихід зі складу іншої держави відбувається, як правило, в результаті переворотів або революцій. В Україні не було ні перевороту, ні революції, просто в Москві, коли сперечались за урядові стільці забули наглядати за українцями і вони з тремтінням очікували своєї участі. Сталося

диво, своєчасно не крикнули з Москви, щоб поставити українців на своє, тобто рабське, місце, їм навіть віддали владу, дарували незалежність. І почали ми самостійно управляти, господарювати, але вікове рабство багатьох поколінь вишкребло із свідомості українців внутрішню потребу національної гідності, свободи, незалежності. Ще в першій половині XIX століття М. Гоголь помітив і написав у творі «Роздуми Мазепи», мовляв, українці не знають, що таке незалежність, вона їм ні до чого, отже, небагато було тих, хто бажав за неї виступати проти царя під Полтавою.

В елітних прошарках українського суспільства ще жевріла ідея боротьби за свободу і незалежність, але коли до влади в імперії прийшли комуністи (1917–1991 роки), то відбулася суцільна чистка свідомості за допомогою ідеологічних, фізичних і моральних методів. Українську еліту фізично знищено разом з нащадками, решту населення перевиховували, а молодь уже виховували з дитинства через організації жовтенят, піонерів і комсомольців. А чи може колишній український піонер, вихований на ідеях Павли Морозова, здійснювати перевороти чи революції, щоб Україна стала незалежною. Ні, не може, оскільки в ньому немає нічого національного, немає внутрішньої потреби до цього. Коли ж незалежність несподівано з'явилася, то вони все-таки вчинили, як більшовики після перевороту 1917 року, – зруйнували все, що було – всю економічну і соціальну інфраструктуру, але так і не знають що та як будувати для суспільних потреб. І це на диво природно, адже у нас є яскраві приклади, які підтверджують такий гіркий результат у потугах розбудови своєї власної, нової, поважної української держави. Складається так, що впродовж двадцяти років ніхто не знає, яку державу ми будемо, яке формуємо суспільство, або маємо намір щось робити, не знають і провідники народу, що видно зі слів Л. Кучми, який відбув два президентських терміни, і нарешті, зізнався: «Вы скажите, какое общество мы собираемся строить, и я его буду строить». Усе триває як колись, українці та їхні провідники як жили чужим розумом, так і живуть, нічого не змінилося з часів Гоголя.

– Здається, що в цьому і криється весь корінь зла, який не дав змоги упродовж двадцяти років щось зробити для реальної незалежності, ми так і не навчилися виробляти високотехнологічні промислові вироби, країна як була, так і залишається сировинним додатком для інших держав. Чи не так?

– Так, в Російській імперії за царату не давали українцям мати свою еліту, яка була б генетичним провідником національної само-

свідомості, передавала її всьому народові. Згадаймо, яким тортурам піддавали Тараса Шевченка, як доводилося приховувати свої думки Миколі Гоголю і все через те, що вони несли свої ідеї українцям – закликали їх до свободи. Проте, якщо тоді українську еліту тримали під жорстким наглядом, то уже за комуністичних часів її просто фізично знищили, залишивши простих робітників і селян, яким нова малоосвічена призначена еліта нав'язала свою ідеологію, так звану диктатуру пролетаріату, витравлюючи національну самосвідомість. У цій справі вони досягли чимало, а головне, в більшості українців, а це робітники і селяни, на генетичному рівні знищили внутрішню потребу свободи і незалежності. Тепер їхні нащадки засідають у законодавчих і виконавчих органах влади на всіх рівнях державного управління, але свого основного завдання щодо розбудови квітучої, шанованої і незалежної держави, забезпечення свободи і високого рівня життя для українського народу вони не здатні виконати. Це не їхня провина, це їхня біда, їхні діди і батьки не передали їм генетичного розуміння, що українці можуть самостійно господарювати, вирішувати державні справи, мати гарні відносини з сусідами, користуючись при цьому не чужим, а власним розумом. Чи можна вважати розумним господарювання, коли ми, виростивши зерно, продаємо його іншим державам, де воно переробляється на корми, виробляється тваринницька продукція і уже нам везуть за високими цінами ковбаси, сало, сири, молочні продукти, курятину та інше, створюючи у своїх країнах робочі місця, одержуючи величезні прибутки, а українські селяни ходять з простягнутою рукою. Так чинять з залізною рудою, металом, соняшником, ріпаком і іншими сировинними продуктами.

– Невже у нас немає кадрів, які б зрозуміли ці істини та не торгували сировиною? Можливо, вони є, але на узбіччі. Серед народу чуємо, що треба користуватись тим, що маємо, а пізніше з'являться нові особистості та справи поліпшаться.

– Не можна сказати, що немає керівників в усіх сферах, які спроможні дещо зробити краще, але їх дуже мало. Причина відома кожному – диктатура пролетаріату методично і цілеспрямовано знищувала українську еліту після 1917 року: громадянська війна, колективізація, голодомори, репресії, війна 1939–1945 років, післявоєнні роки. Ідеологію та кого треба в першу чергу знищувати, визначив сам Ленін у листі до Горького про інтелігенцію, що вона «не мозг, а говно нації», а за відсутності інтелігенції зникають підвалини формування еліти. Не треба приховувати, що впродовж ві-

ків українці, особливо еліта, сама себе знищувала: князі, гетьмани, творці українських універсалів, президенти та політики. Скажіть, чи не моторошно, коли на нашому славному Поділлі в недалекому минулому чулися слова: «Розстріляти! – заволав Тетеря, вихопив у козака пістоль й вистрілив у Богуна». Здебільшого так жорстко і цинічно знищували один одного відомі особистості в українській історії. Все це треба визнати, від реалій нікуди дітися, слід очікувати появи нової еліти, але після одержання незалежності наші провідники втратили шанс. Потрібно було б з перших днів незалежності готувати якісно нове покоління на основі ідеології національної самосвідомості українців, але такого не робиться до цього часу. Можливо, в недалекому майбутньому щось буде зроблено у цьому напрямі, бо досягти зростання і високого добробуту буде важко, коли у незалежній державі свідомість українців ще залежна. Для того, щоб зробити висновок стосовно інтелектуального рівня посланців народу, увімкніть канал Верховної Ради України і ви побачите не вищий законодавчий орган країни, а цирк. Таке спостерігається в усі скликання цього державного органу, а тому треба визнати, що кращих висуванців народ ще не може дати для влади.

– Приклади минулих двадцяти років, величезні упущення, постійний розбрат на владному олімпі, мабуть, стане застереженням для сучасників? Однак все-таки виникає останнє запитання, – невже не знайшлося видатних людей, які б розробили бачення нашої молоді незалежної держави на перспективу, підказали як розв'язувати проблеми, що перешкоджають розвитку української нації?

– Такі люди були, хоча їх мало, але суспільне середовище, непередбачувані обставини, дріб'язкова буденність заважали і заважають це здійснити. В перші роки незалежності, коли гриміла слава політичної сили «Рух», а на устах українців були імена його лідерів, мені випала нагода пройтися з одним із них, народним депутатом Левком Лук'яненком, від вулиці Банкової до Золотих воріт, де розміщались деякі політичні служби. Багатолітній в'язень сталінських таборів, борець за незалежність України мене майже не знав, але вів жваву розмову про управління державою, про економіку і соціальну сферу держави. Якимось мимоволі у мене з'явилася думка, яку я висловив знаменитому лідерові нації, – що було б виправданим зараз же, не відкладаючи, розпочати виховувати, а краще сказати, формувати, національну самосвідомість молодого покоління в душі незалежності й свободи. Розпочати треба з дитячого

садочка і першого класу, бо більшість тих українців, які пройшли виховання в організаціях жовтенят, піонерів і комсомольців, уже не змінять свого внутрішнього переконання. Здебільшого ці переконання справедливі, бо ринкові відносини і незалежність приводить не до поліпшення, а до погіршення життя.

Над проблемою, яку я висловив депутатові, мені не доводилось раніше не тільки працювати, а й думати, вона з'явилася чи то з глибин моєї душі, чи з космічного простору саме під час розмови з відомим політиком і борцем за незалежність. На диво, політик нової України тільки мовчки подивився на мене, він нічого не відповідав до того часу, доки ми не розійшлися. Минули роки, зруйнована потужна сила – «Рух», не стало деяких його лідерів, повсюди на місці дитячих садочків вирости житлові й офісні масиви, в школах на уроках учні та вчителі розмовляють українською мовою, а на перерві лише російською. Звичайно, в таких умовах сподіватись на покращення життя, досягнення реальної незалежності і свободи важко.

– Незабаром 2011 рік, двадцятиліття незалежності України, але як свідчить реальний стан і Ваші характеристики, простежується невтішна картина в нашій країні. Чи є у Вас наукові результати досліджень, які стали б у пригоді нашому народові і державі?

– Звичайно, мені вдалося, на мою думку, дослідити деякі аспекти важких часів нашої нації та формування держави, розглянути причини, далеко не всі, які століттями тримали наш народ на узбіччі світової цивілізації. Це дає мені змогу зробити деякі попередні висновки і рекомендації, які сприятимуть виходу української нації і держави на дорогу прогресу світової цивілізації: перше, перестати жити чужим розумом; друге, відмовитись від хвороби віковичного запеклого протистояння на знищення одне одного, як це практикували у сиву давнину князі, гетьмани у XVII–XVIII століттях, провідники визвольних рухів у першій половині XX століття, президенти і політики в сучасний період новітньої історії; третє, викоринити дух руїни, жити, підпорядковуючись жорстким законам природи і суспільства; четверте, дотримуватись єдності у відстоюванні національних інтересів, поступаючись власними амбіціями; п'яте, пробудити відродження тепла у душі кожного українця до свого народу і держави. Це і є моє Новорічне побажання українцям.

**Київ,
листопад 2010**

1. 3. Розмова з письменником Ю.М. Мушкетиком

«Україна стискається мов шагренева шкіра!»¹²

Юрій Мушкетик: «Тож захищаймося, українці! Стіймо твердо на своїй землі, не даймо зіпхнути себе до прірви!». Порівнюючи період гетьманщини з теперішніми роками незалежності відмітив: «... не поменшало безголів'я, не поменшало нікчемної боротьби за владу й не побільшало прагнення дійти згоди в ім'я свого народу, в ім'я України»

У Кончі-Озерній, неподалік від столичної гамірної траси, живе і працює знаний письменник – Герой України Юрій Михайлович Мушкетик. У березні цього року йому виповнилося 82, але творчої наснаги ветерану не позичати. Його повісті, романи, літературні нариси, публіцистика несуть у собі потужний заряд позитивної енергії, допомагаючи читачеві твердіше стояти на землі. Після «бурхливого» святкування 20-ї річниці незалежності України Юрій Мушкетик розповів професору, доктору наук, академіку, члену Правління Київської «Просвіти» ім. Т. Шевченка Броніславу Панасюку (DT.UA) про «свою» і «нашу» Україну, поділився думками з приводу окремих персонажів і подій, які по-різному визначають обличчя нашої країни.

– Ви видатний прозаїк, на Ваших творах виховуються покоління нашого народу і тому українцям хочеться довідатися, – як Ви себе почуваєте?

– Здоров'я моє не вельми добре, на жаль, я переніс інфаркт, мені зробили дві операції на серці. Отже, похвалитися здоров'ям не можу.

– Юрію Михайловичу, у Ваших останніх творах – спроба дати пояснення нинішньому стану речей в Україні... Який Ваш духовний стан, дивлячись на загрозу провалу в прірву, адже у своїх творах до часів Незалежності Ви пропагували значно кращу перспективу.

– Якщо говорити про мій духовний стан, то він стиснений, пригнічений тим, що нині відбувається: в Україні меншає України – вона стискається, немов шагренева шкіра! Якщо придивитись як її стискають, як над нею глумляться, то розвою і духу нашому є велика загроза. Ясна річ, думаю, стараюся – принаймні в душі

¹² *Дзеркало тижня.* – 2011. – 10–16 вересня. – С. 13 /подається повний текст /.

та своїй публіцистиці – боротися з бідами, які вкотре спіткали наш народ. Працюю скільки можу, адже вік уже немалий – 82 роки. Торік видав роман «Останній гетьман» про Кирила Розумовського, мого земляка з-під Козельця. Цього року в журналі «Київ» надруковано повість «Ніч без світання» про Юрася Хмельниченка – рук не складаю, намагаюся працювати заради зміцнення незалежності держави і добробуту народу.

– Іноді чую, що, мовляв, за двадцять років незалежності ми нічого путнього так і не здобули... І виникає запитання: де основна причина цього — в минулому чи сьогодні? Цікаво дізнатися про Ваше ставлення до певних подій та осіб... Приміром, що дала Україні Переяславська угода?

– Питання занадто широке. На нього не так просто дати відповідь. Та для загального розуміння скажу – це була прикра помилка Хмельницького. Але її спричинила складна тодішня ситуація. Адже після кількох битв з поляками війська були виснажені, про перемогу не йшлося, і Б. Хмельницький не знав як діяти далі. Він вірив, що росіяни, люди близькі українцям за релігією і духом, Україні допоможуть, Українська держава залишиться незалежною, самостійною, і, довірившись своїм відчуттям, підписав Переяславську угоду. Тепер ми знаємо, що тексту Переяславської угоди вже не існує: Москва знищила його. Наші вчені намагаються відновити якісь частини угоди, пункти і фрагменти за Березневими статтями та іншими матеріалами.

До Хмельницького в мене подвійне ставлення. З одного боку – пієтет до сильної особистості, великого українця, звитяжного борця. З другого – і в тяжкій ситуації можна було б вибрати зваженіше рішення: і турки пропонували протекцію без усяких анексій і виплат, і з шведами можна було домовитися. Сьогодні нам легко казати, що було б краще! А Хмельницькому було вкрай складно зорієнтуватися... І він вибрав Москву..., а я вже пояснював чому саме. В усіх наших поглядах на історію, на минуле, на нашу країну треба орієнтуватись на Тараса Шевченка. Адже з деяких питань нашими вченими написані величезні фоліанти, в них знаходиш з другого боку таку оцінку, а з іншого зовсім іншу й так у багатьох випадках.

Я за своє життя переконався – тільки те правдиве, що сказав Шевченко. Важко зрозуміти, звідкіля така правда в нього бралася, адже він не мав великих історичних матеріалів: їх про Україну або знищили, або переробили під іншу країну. Однак Шевченко розу-

мів історичні факти та їхні наслідки так глибоко, що його думки про все те донині найсправедливіші. Він оцінював Хмельницького як визначного воїна, звитязця, називав славним, але... не дуже.

– А тепер – ніби місток між епохами і «гетьманами», відразу до першого президента України Кравчука...

– З перших років незалежності і до сьогодні в нас справжнього українського президента так і не було! Що стосується Кравчука, то він, як кажуть російською, «бойкий» чоловік, недурний. Однак попередня система, якій він вірно служив, наклала на нього відбиток, і ми іноді не помічаємо, думаючи, ніби вискочили з тих колишніх штанів, що так і залишаємося в них, здебільшого назавжди. Так і Кравчук значною мірою залишився в тій системі, з якої він вийшов. Такий стан, до речі, не стільки його провина, скільки дія об'єктивних законів, відповідно до яких українці ще так і не вийшли духовно з багатовікового рабського минулого.

– А президент Кучма?

– Президент Л. Кучма до мене, мабуть, ставився як до земляка. Як-то під час відзначення Шевченківських днів в Оперному театрі я різко його покритикував. Виявилось, що він людина непогана, немстива, бо коли після критики до мене за кулісами кинулися його кліверти та почали тягати за лацкани, то він їх усіх розвів і сказав: «Пішли, Юрію Михайловичу, ми з Вами удвох», він господарник, розуміється в деяких практичних питаннях. Проте він не був глибоко національною людиною, не був патріотом, його також утримували штани минулої системи і тому він усю свою діяльність спрямував не в бік української незалежності, а в інший бік.

Якщо відповідати на запитання, хто більше національно налаштований до України – Кравчук чи Кучма, то, звісно, Кравчук. Завжди слід пам'ятати і думати – чи здобули б ми незалежність у 1991 році, якби на місці Л. Кравчука в Біловезькій Пущі був хтось інший?..

– Далі Ющенко – все-таки загадковий чи більше випадковий глава держави?

– Моє ставлення до В. Ющенка таке ж, як в усього народу, – подвійне. Він патріот. Це допомогло йому зробити чимало справ у культурно-національній царині. Не так давно я був у Батурицькому палаці, добротню реконструйований, що й казати. Разом з тим Ющенко – слабовольна людина. Він не зробив того, чого від нього очікував народ, привівши його до влади на хвилях помаранчевого піднесення.

– Ну і, звісно, нинішній президент Віктор Янукович... Як вважаєте, з ним – у Європу чи назад – у Росію?

– Мої думки про Януковича, який тільки розпочав свою діяльність, багатопланові. Його кардинальні реформи дадуть свої результати в майбутньому. І тоді можна буде все оцінити. Країна зараз у надзвичайно тяжкому стані. А тому я, як і весь народ, очікую: куди українців поведуть? Чи чекати позитивних змін у ставленні влади до української культури, мови, історії; зниження смертності, за рівнем якої наша країна посідає перші місця; зростання економіки; збільшення кількості дитячих садочків; зниження вартості виховання дитини в сім'ї, адже ціни на взуття, одяг і харчі випадають не тільки з соціально-економічних норм, а й моральних; приборкання інфляції, яка набирає загрозливого стану; формування в державі умов, які б не спонукали молодь залишати назавжди свою батьківщину; чи перестане меншати в Україні українського люду, чисельність якого скорочується зі швидкістю танення снігу під весняним сонцем?..

Якщо цього не станеться – можуть збутися пророчі Шевченкові слова, які влада мусить пам'ятати:

*Погибнеш, зникнеш, Україно,
Не стане й сліду на землі...*

А тим часом на телебаченні знущаються з Т. Шевченка та його творчості. І виникає тривожне запитання – невже знову готують українців у московські пахолки? Невже наші провідники писатимуть, як колись гетьмани: «Вашої царської величності раб і підніжка»?

– Яку роль відігравали, на Вашу думку, інші державники в минуле 20-ліття незалежності – О. Мороз, Ю. Тимошенко й інші?

– Я не дуже хотів би про декого з них говорити, оскільки я їх дуже мало знаю, це перше. Соціаліста О. Мороза трохи знаю і шаную його як людину, він порядний в житті і побуті, тому я волію не давати йому якихось політичних оцінок, хай це зроблять інші та історія. Тим паче, що попередній рейтинг він утратив, і на те є причини.

Про Юлію Тимошенко можу сказати, що вона мені допомагала під час операції на серці, а тому хочеться висловити щире подяку. Вона розумна, мобільна, останні її виступи свідчать, що Україна ввійшла до неї в серце, але наскільки, як глибоко вона пройнялась

Україною, то сказати мені ще важко. Якби у неї і були якісь політичні прорахунки, то, по-перше, я їх не знаю, а по-друге, якби й знав, то з огляду на її людяність не маю права давати їм оцінку. Принаймні це постать харизматична, цільна.

– Звернемось тепер до наших знаменитих митців минулого, зокрема Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, які тоді, як і Ви та інші українські письменники тепер, своєю творчістю освічували дорогу нашому народу до свободи, а тому виникає ряд запитань:

– Як Ви оцінюєте творчість М. Гоголя в контексті долі українського народу, його історії, мови і незалежності?

– Ви, Броніславе Яковичу, поставили мені надзвичайно важливе запитання, оскільки у розумінні Гоголя моя думка еволюціонувала. Скажу таке, що і Вам не сподобається, і більшості читачів. Я дійшов думки, що Гоголь був все-таки малорос, був малоросом і все, тут нічого не скажеш. Він був українцем, наприклад, уже після закінчення Ніжинської гімназії він один із ніжинців розмовляв українською мовою, навіть під париком носив оселедця. Якось колишні колеги повалили його й обрізали оселедця. Крім того, ми знаємо його листи до Максимовича, мовляв, прагнімо туди, туди в Київ, він наш і т. ін. Однак пізніше все-таки до того ж Максимовича чуємо зовсім інші слова, що і мова наша не зовсім окрема, а Малоросія це частина Росії. Особливо простежуються зміни у творі «Тарас Бульба», коли в першому виданні козаки ще зображені українцями, а далі в наступному виданні нема козаків-українців, і коли Тарас Бульба каже: «Придёт русский царь он вам покажет...», то здається, що автор не бачив, що Русь – це Україна. Це мене гнітило, я про це уже багато писав, бо як письменник він великий, читати його твори приємно, але його національна орієнтація мене не влаштовує.

– З огляду на Ваші думки виникає наступне питання. Чи не вважаєте Ви, що перевидання його творів були ініціативою не його, а імперської влади і тоді внесені зміни про які Ви з болем розповідаєте.

– Ви правильно сказали, але у нього не вистачило сили, він потурав цьому, не ставши на захист себе колишнього, не став на захист України.

– Чи можна М. Гоголя порівнювати і ставити поряд з Т. Шевченком? Деякі представники української інтелігенції піддають сумніву такий підхід. На моє ж переконання, це два великі українці, у більшості українських проблем вони єдині, адже Гоголя назвав «Єдиний мій друже» сам Шевченко, а він слів на вітер не кидав,

як ми переконуємося, а Ви завжди схиляєтесь на бік Тараса. Яка Ваша думка з цього приводу?

– Думаю, що не можна. Якщо взяти їхню творчість як чисте мистецтво, а їх як великих митців, то справедливо – можна, ось з іншого погляду – ні. Тарас Шевченко геній не тільки у творчості, а й геній українського духу, української нації. Можна навести хоча б єдине, – всі згоджуються, що Тарас пророк, то так воно і є, це підтверджує історія, а ось Микола Гоголь таким не є. Його місце в українському мистецтві, культурі та історії буде згодом визначене нашими нащадками, і він займе належне місце як українець.

Давайте тепер ось що скажу про Шевченка. Дивовижно, що він в усьому був правий. Звідки це бралось, люди писали томи про філософські, поетичні, політичні і соціальні проблеми, але якщо треба знайти відповідь на щось важливе, то звертаються до Шевченка. Відповіді поширюються на явища і на людей. Ось я зачитую Шевченка:

*...Виступили з-за лиману
З турками татари.
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман-попович
Із-за Дніпра натирає –
Дурний Самойлович
З Ромоданом. Мов та галич,
Вкрили Україну.
Та й клюють...*

Мене спочатку трохи шокувала ніби грубість Шевченка «дурний Самойлович», я над цим дуже і дуже багато думав, читав та врешті переконався, що гетьман Лівобережної України таким і був, він служив чужій країні, шкодив своєму народові, був разом з тими, хто «мов та галич, вкрили Україну», а закінчив гетьманство в Сибіру. А ось гетьмана Правобережної України називає «мов орел той приборканий... славний Дорошенко», хоча він водився з турками і татарами. І тут Шевченко також був правий щодо оцінки Дорошенка, бо він єдиний з гетьманів тодішніх і теперішніх виявив глибокі почуття, коли йшлося про знедолений український народ: «Жаль України, – і заплакав Дорошенко як тая дитина!». Проте, затиснутий з усіх боків, він не мав можливості діяти, але вболівав за Україну, віддавав усі свої військові знання, все, що мав, на благо народу і держави.

– У чому, на Вашу думку, причина того, що за 20 незалежних років нашому народові так мало вдалося зробити, відстояти?... Усі справи, на які не подивись, погіршувалися: майже жодної власної продукції не виробляємо; знищені село і селянство, в країні смертність перевищує народжуваність; катастрофічно знижується індекс людського розвитку; нечувана у світі корупція і багато іншого неподобства.

– Причин багато. Для їх висвітлення треба писати не статтю, а книжку. Всі причини можна поділити на зовнішні й внутрішні. Зовнішні – потужні: адже більше половини нашої промисловості в руках російських магнатів. Зокрема енергетика, яка має бути у власності держави хоча б у перехідний до ринкової економіки період. Ці чинники тиску сильні, але не вирішальні, і не треба посилатися тільки на них.

Визначальну роль у формуванні нашого народу відіграють внутрішні причини. На самому початку не відікли всього більшовицького. Не зробили люстрації. І до влади прийшли ті самі сили, що були при ній і раніше. Не створили своєї еліти. А те, що наслідуються називати в нас елітою, – це згряя, в якій дуже багато людей тупих, які не бажають українському народу світлої долі. Ну і ще скажу – багато в нашій скруті від самого нашого народу. А найперша причина в тому, що так і не стали справжнім великим народом. У нас, як казав Іван Франко, дуже багато відступників, і відступництва не соромляться. Щоб стати великим народом, його треба виховати. Націю треба виховувати. У патріотизмі, любові до всього, що стосується її сутності, – держави, мови, культури, звичаїв, історії, території, народу.

Ми ж прийшли на світову арену, коли в Європі вже були держави і нації. Після багатовікового рабства ми й досі не стали ні народом, ні нацією, ні державою! Нас вбиває вождизм, отаманство. То один, то другий, то третій простягає руку до булави, забуваючи, що до неї ще треба мати й голову.

Як пишу, то бачу: бували періоди, коли не менш як п'ять претендентів хотіли заволодіти булавою, і кожен вважав себе вродженим гетьманом. Проте ніхто нічого не хотів покласти до підніжжя держави, аби служити її народу вірою і правдою. У нас, як ніде у світі, – близько 200 партій, більшість з яких нікчемні – тільки для виборів.

– А чи варто, на Вашу думку, шукати шляхи виходу з такого становища? Наприклад, Шевченко колись закликав до боротьби,

Гоголь висміював негативні сторони і рекомендував перевиховувати і верхи, і низи.

– Треба прислухатися до Шевченка – «борітеся, поборете!». Розумію, що різкі злами не несуть нічого доброго. Революції – дорога в один кінець, а це означає – з чого вони починаються, тим і закінчуються. Проте, що робити народу, коли не стає терпцю? Якщо ж говорити про виховання нації і народу, то у нас немає й належних умов, бо, щоб виховувати націю і народ у нас немає національної еліти, як я уже сказав, немає матеріальних і фінансових ресурсів, викривлена історія, зруйнована мова, все проти нас. Крім того, що ми не стали ні нацією, ні народом, ні державою в повному розумінні цих понять, ми ще й не маємо національної ідеї, не знаємо яку державу треба будувати, а тому 20 років незалежності пішли як вода в пісок. Саме наведені вище недоліки переконливо свідчать про брак у країні розумних політиків, високого рівня інтелектуалів.

– Як українці мають сприймати своїх інтелектуалів, якщо, наприклад, Шевченко категорично засуджував гетьмана Б. Хмельницького, Ви в повісті «Ніч без світання» показали, що гетьман достеменно знав про свою халепу з угодою в Переяславі, але нічого не вдіяв, щоб щось виправити, навіть маючи можливість, бо дав слово цареві, а поет Б. Олійник пише з тугою: «Де ж ти, Хмелю, де ж ти забарився» – можливо, щоб повернути назад до Росії... Кому вірити?

– Не протиставляйте мене Борису Олійнику, бо ми з ним багато років разом працювали. Водночас хочу підкреслити: я в усьому йду за Шевченком... І не зовсім згоден, що Шевченко тільки засуджував Хмельницького. Він відзначав у ньому великого звияжця, хоча бачив чимало помилок. ... Коли далі йдеться про помилки й упущення, то вже слова вбивчі: «Якби ти на світ не родивсь, або в колісці ще упивсь...». Тут уже щось додати чи спростувати складно.

– Що ж до поетичних слів Бориса Олійника, то скажу таке. Знаю його дуже давно, разом працювали. Він видатний поет, таких мало. Має своєрідне мислення, яке перебуває у сув'язі з мисленням народу. Глибоко знає свій народ, і його поезія розвивалася справді як народна. Проте скажу й інше, не посилаючись на його очікування нового Хмельницького. Нещодавно прочитав його інтерв'ю в газеті «Сельская правда» і був дуже незадоволений. Він там про все говорить якось в обхід «поза гаєм», не відповів на болючі проблеми доби. Наприклад, на питання про становище української

мови сьогодні, тобто чи все гаразд у нас з мовою, він сказав, що так, мовляв, і так, «нам загрожують англїцизми, англїйська мова», а про те, як шириться тяжка русифікація та що робить з нами та ж Москва, не промовив жодного слова.

А ще «цікавою» є його думка про суверенність. Він дуже ухильно сказав, що суверенність, це зміцнення зв'язків з сусідами. Проте не пояснив які саме зв'язки мав на увазі, адже з одними сусідами вони добрі, а з другими шкідливі для нації, народу, держави. Чи можемо ми думати про зміцнення зв'язків з північним сусідом Росією, а цього сусіда, певно, мав на увазі поет, коли московські олігархи позахоплювали уже всю нашу енергетику, більшу половину всієї промисловості, прибирають до рук банківську систему й інші фінансові структури. І ось зараз проголошують «наслідием» Москви Десятинну церкву, яка збудована, коли Москви й сліду не було на землі, і Софію, і Пересопницьке Євангеліє, на якому наші президенти складають присягу українському народу, і навіть скіфські могили. І постає питання, як українцям ще укріплювати ці зв'язки, зміцнюючи суверенітет таким чином, як закликає Б. Олійник.

Тому такі відповіді Б. Олійника мені просто дуже не сподобались, прочитавши інтерв'ю, я залишився дуже розчарований. Він був комсомольським поетом, йшов не завжди в одному струмені з тими владними приписами, які робилися і за це був звільнений з роботи в журналі «Дніпро». Він тоді був у суголоссі з багатьма шестидесятниками, потім заявив себе знову ж таки відданим комуністом, а далі знову почав зближуватися з людьми табору шестидесятників, і тепер ось таке.

– За Хмельницького розпочалась Руїна, гетьман залишив вирішити ці проблеми Юрасю, який здатний був більше череду пасти, ніж управляти державою. У теперішній Україні, де панують такі ж Юрасі, Руїна не менша і Ви, Юрію Михайловичу, «не сподіваєтесь, що хтось із цих безумців схаменеться». Богдан Хмельницький мав змогу Руїну зупинити, але нічого не зробив, бо дав слово цареві, – у наших сучасників є якийсь вихід чи ми зайшли у глухий кут?

– Вихід завжди буває, може бути й буде, але вихід має бути кардинальний. За цієї влади ми з глухого кута не вийдемо. За цих олігархів, за цієї Верховної Ради ми добра не досягнемо. Це має бути все змінено.

– Яку Ви бачите перспективу для України, коли володарі сотні кишенькових партій товпляться за володіння булавою, народ, перебуваючи у духовному і фізичному рабстві, розгублений, ні владі, ні

політикам не довіряє, лідерів немає, – чи не збудуться слова великого Тараса : «Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на Землі»?

Мене іноді охоплює розпач, а все-таки є якась віра, вона і в Шевченка була, він вірив, що оживуть степи й озера, що буде правда на землі. Народ наш зазнав тяжких гонінь, пережив такі катаклізми, але все-таки він залишається в основі своїй міцним, так, його гнули й били, а він таки утримався. Я вірю, що наш народ незнищений, що знайде в собі сили, знайде нових провідників, народяться ті люди, які поведуть Україну новими шляхами. Яким цей шлях буде, ми не знаємо, мабуть, європейським, бо рухатися нам треба до Європи, там демократія уже сформована, у багатьох країнах вона справедлива, нам треба шукати такі шляхи. Я ще й вірю, що знайдемо свого месію, що прийде наш месія, і він нас теж буде вести. А загалом я вірю, що все це здійснить не хто інший, як сам народ, і месію нашого висуне із народної гущі.

– Проте близько на горизонті я не бачу ні часу, який знадобиться, ні самого месії. Не бачу його серед нашої молоді. Мене найбільше засмучує, що дуже багато серед молоді інертних, байдужих, захоплених тільки собою, добуванням грошей, багатств, чого я не розумів і не розумію. Оце мене засмучує, я у цій нинішній молоді не бачу світлих поривів добра, я зокрема маю на увазі літературну молодь. Це уже й не молодь, а п'ятдесятилітні люди, які жонглюють словом, чимало з них болю за Україну не мають, навіть цураються самого слова «Україна». А ось на тусовки іноземного походження ідуть охоче. Я вже маю більше надії на наймолодших письменників, у яких пробивається почуття любові до України і несправедливість вони бачать з погляду народу. Отже, на цих наймолодших я й сподіваюсь.

Народ повинен знати інтелектуалів. Вони є, хоча нині дехто з них розгублений. Та все одно на них варто надіятися. Нещодавно з друку вийшли нові книжки Івана Дзюби. Дуже глибокі, аналітичні (проаналізовано сучасний стан, вказано хибні шляхи, всілякі завали й перекопи).

– Проблем у нашого народу безліч. Чи не вважаєте Ви, Юрію Михайловичу, що це є результатом нашої 750-літньої рабської залежності від сусідів?

– Безперечно. Ви самі й відповіли на це запитання.

– Ви писали в епоху комуністичної ідеології. Чи все тодішнє треба відкинути й шукати іншу ідеологію, скажімо, капіталістичну чи ще якусь? Іншого ми так і не спромоглися сформувати?

– Сучасний стан справ наводить на думку, що треба шукати нову ідеологію, що спирається на традиції народу. А щодо комуністичної ідеології, то в ній було немало слухних думок, які часто збігаються з християнським ученням: рівність, добро, братерство... Проте сталося так, що замість християнських добродійників на арену вийшли більшовицькі постулати – репресії, розкуркулення, виселення, голодомори, знищення еліти, господарників тощо.

Гадаю, що в майбутньому знайдуться люди з лобами значно більшими, ніж у Карла Маркса та Леніна, й зроблять вони справжню повну ревізію всього більшовицького шляху, зможуть сказати, як і чому так пішло, як можна було зробити інакше. Однак хто тепер зробить таку ревізію, можливо, Симоненко, то про це смішно й говорити, бо такого не станеться.

– Юрію Михайловичу, що б Ви побажали в сучасних складних умовах українському народу?

– Що я можу побажати народові: триматися, думати, не вірити обіцянкам, орієнтуватися на Тараса Шевченка, на наших мислителів Івана Франка, Лесю Українку, не складати рук, а боротися як закликав Тарас: «Борітеся – поборете». Попереду багато роботи та запеклої боротьби, а тому я народу нашому бажаю світлої долі.

– Чого б Ви побажали українській владі саме сьогодні?

– Владі треба схаменутися і замислитися над тим, що вона робить і що повинна робити... Влада не бачить наскільки розходяться її слова з ділом.

– Ви митець, знавець людської душі. Чому, на Вашу думку, в країнах з найбільш розвинутою демократією (США, Норвегія та ін.) є прояви, на перший погляд, безпричинної, нечуваної жорстокості людини до людини.

– Важко сказати, світ такий складний, що ми не можемо до кінця в усьому розібратися. Він надалі ускладнюється, ось Ви назвали США, країну, яка процвітає, розвивається, проте водночас уже видніються сутінки цієї країни, настає її занепад, а можливо, й розпад. У світі діють інші сили: з одного боку – це ісламська сила, яка вже зазіхає не тільки на Азію, а й на Європу; з другого боку діє сила китайська, конфуціанська, яка теж захоплює велику частину світу. Як цей світ зможе вистояти – важко сказати, і це бачимо на прикладі Норвегії, США й інших країн. Проте і в країнах, що становлять загрозу є свої біди, проблеми з якими вони теж не можуть впоратися.

– Чи вважаєте Ви, що європейський вибір один із найкращих шляхів для України?

– Вважаю одним із кращих, може це не із найкращих, можливо, є якийсь інший шлях. Все-таки наш вектор треба спрямовувати на Захід, а не на Схід.

– Шановний Юрію Михайловичу, чи не могли б Ви відповісти на деякі додаткові запитання до основної Вашої розмови про наше минуле двадцятиліття? Чи можете Ви щось побажати нашим сучасним інтелектуалам?

– Найголовніше це те, що сучасні інтелектуали, демократи повинні показувати своєму народові дорогу до свободи, бо з кожного історія питає, як писав Тарас:

*А де ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, смілі, виховані діти.
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!*

Відповідаючи на Ваше дуже слушне запитання про інтелектуалів треба зауважити, що народ повинен надіятися на них, знати про них.

Ось нещодавно вийшла книжка І. Дзюби «Нагнітання мороку», де дуже глибоко проаналізовано сучасний стан нашої держави, зокрема показано її хибні шляхи. Скажімо, у нього є розділи про того ж Табачника, там йому дається смілива оцінка. Є роздуми про те, що можна зробити у майбутньому. Я б сказав, що сьогодні дуже активно працює Дмитро Павличко, він на всі події відгукується як публіцисткою, так і поезією, людина дуже творча й активна. Назвав би ще й Миколу Жулинського, який у полі зору тримає сучасний літературний процес, як старших письменників, так і молодих, пише про них, відгукується на їхні публікації. Можна згадати про Вітора Баранова, його прозові змістовні полотна, виступи, особливо на радіо, вони збуджують думку, кличуть до праці, боротьби за свободу. У цьому ряду я, звичайно, назву і Володимира Яворівського, особливо його останні твори «Що ж ми за народ такий?» та «Найдовша ніч президента» – про наші біди, наше становище. Вартий уваги, скажемо, Вадим Пепа, який заглиблюється в історію, шукає наше коріння, у нього багато цікавих роздумів і припущень. Широко дивиться на світ Володимир Базилевський, зокрема на українську літературу у світовому контексті. Можна назвати ще багатьох.

Хотів би сказати, що зараз у літературі є значні позитивні зрушення. Можна вибірково згадати про жінок-прозаїків. Я лише назву прізвища: Софія Майданська, Любов Голота, Марія Матіос, Галина Тарасюк, Валентина Мастерова, Галина Пагутяк – з частково містичними, а частково дуже реалістичними романами, Марина Павленко, яка останнім романом підняла нову хвилю бачення.

На наймолодших я покладаю найбільше надії, бо частина тієї молоді, про позитивні риси якої я говорив раніше, не те, що інертна, вона боїться назвати слово Україна у своїх віршах, а користується стилістичними вивертками, прагнучи кількома рядками здобути славу. А ось наймолодші вже вертаються на шляхи істини. Наприклад, мені доводилося виступати в нашому університеті, там є відділення «Сучасна українська література», яке я з професором Наєнком і започатковував. Ось я слухав молодих поетів, їхні виступи, вірші, в яких знову відчувається біль за долю народу, села, за стан літератури. На них можна сподіватися.

І література в усьому світі переживає не найкращі часи. Змінилися загальнолюдські цінності, орієнтири, втрачено інтерес до духовності, філософії, пошуків істини, – замість них сповідаються матеріальні цінності: гроші, гроші, гроші. Все вимірюється ними. Ось погляньте, рік-два тому ми мали в Україні 3–4-х мільярдів. Тепер їх кілька десятків, все це високі урядовці та депутати. Такого злиття капіталу із урядом, мабуть, немає ніде. Виробилася келійна плутократія, – їм потрібна література? Пробачте! Для чого, щоб закликати до свободи? І немає сьогодні володарів дум і майже немає творів найвищого штибу.

Світова поезія? Суцільне бурмотіння без ритму і рим. І тоді треба сказати, що наша українська поезія зберегла високий дух і високі орієнтири. Я залюбки читаю нестаріючі поезії Дмитра Павличка, Івана Драча, а також Базилевського, Кременя, Талалая, Кигичевського, Лютого, Павлюка, Голоти, а також цілої плеяди молодих поетів. Великий поет це той, хто є виразником своєї епохи, її спрямування, її тенденцій.

– Така потужна молода творча поросль вкрай потрібна в сучасний період скрути для нації і держави.

– Наш теперішній стан важкий: нації немає, ніхто нікому не вірить, Москва тисне, кругом все московське. Зараз Кирило їздить по Україні, творить «Русский мир» і справжнього протесту проти цього немає, кілька чоловік з партії «Свобода» вийшли і все, нема кому протестувати, мізки в усіх засмічені московською брехнею,

тобто, як кажуть «ні з ким край боронить». До речі, Ви читали Володимира Білінського, сильнішого нічого я не читав, як оця його книжка «Країна Моксель-Московія». Вона друкувалася в журналі Київ, у багатьох номерах, сильнішого нічого немає. Є цілий ряд письменників, такі як Півторак, Балушок – гарні їхні книжки, а Білінський розвернув усе від початку до кінця. Скажімо, про монголо-татарщину: Олександр Невський – герой, а Білінський розповів, що він зведений брат Батия, його син був кровним братом відомого монгольського воєначальника. Одружився цей син з дочкою хана Узбека і так далі, і так далі, йдеться про реальну історію та зворотний бік особистостей Російської імперії.

– У чому, на Вашу думку, причина, що ми не здатні захистити свої ідеї, свою свободу, себе і свою державу?

– Їх чимало, але особливо те, що ми не вміємо зовсім організуватися для здійснення своїх задумів. У нас близько двохсот партій, але вони немічні або й зовсім нікчемні. Ось більше десяти оголосили про об'єднання. Ми чули від них хоч одну якусь серйозну державницьку заяву? Ні. А об'єднуватись треба українським демократичним силам, це – єдиний шлях. Виробити стратегію, визначити параметри і надалі працювати, працювати, працювати. Майже все розпочинати спочатку. Скрізь має бути єдність: плече до плеча, рука до руки.

Те, що ми не вміємо організуватись, бачимо скрізь в державі, зокрема й у нашій культурній сфері, я не раз у цьому терпів розчарування. У свій час я в Спілці письменників спробував започаткувати творчу організацію, щоб якось покращити ситуацію в українському інтелектуальному середовищі. Звичайно, мова йшла не про партію, а саме організацію, яку належало і створити, і назвати. Зібрали людей, прийшло дуже багато письменників, поетів, журналістів, поприходили генерали, академіки і багато інших людей, дуже багато. Перше зібрання ми присвятили лише ознайомленню та вивченню інтересу до цієї справи. Наприкінці повідомили всіх, що наступне зібрання буде організаційним, будуть обрані робочі органи і зміст діяльності.

На зібрання прийшов і тодішній редактор газети «Вечірній Київ». Коли повідомили про дату наступного зібрання, то редактор сказав, що, мовляв, давайте збиремося не в Спілці, а у мене в редакції газети, вип'ємо кави і назвав час зібрання – перша година дня. У призначений день і час я приходжу в редакцію, а в них дим коромислом і вони уже дві години засідають. Хтось переніс зібран-

ня на раніший час і розпочали організовувати вже не організацію, як задумувалось, а нову партію.

– Відчувається український стиль відносин, організації і спілкування: одне говоримо, інше думаємо, а третє тримаємо про запас.

– Гірко, але це правда. Коли я увійшов до кімнати, почувлись голоси: «Юрій Михайлович, ми його включаємо!» – Мабуть до партії, подумав я і відповів – люди добрі, я не збираюсь вступати до якоїсь партії, партій з'явилося багато, їх вже налічується 150, а ви хочете ще одну організувати.

– Про відсутність у нас єдності знає історія і світ.

– І це був не єдиний випадок. Тепер дивіться, десь рік тому організувалась Українська народна рада, її очолили Микола Поровський і Павличко. До неї ввійшли усі відомі люди Дзюба, Мовчан, Драч і інші. І нічого ця організація не зробила, вона захрясла, а ті, хто до неї входив, поросходилися хто куди. Після цього Павличко ще заснував Комітет порятунку, але й Комітет той нічого не важить. Ось такі наші злі потуги.

– Чи не вважаєте Ви, що для підтримки духовного стану українцям треба було б повернути до України, як, скажімо, Шевченка, інших національних інтелектуалів, які служили іншим державам або емігрували.

– Як же повернути, Броніславе Яковичу, коли вони служили іншим державам і свої ідеї віддали туди. Кого Ви маєте на увазі до цього причислити. Ось ми все говорили про Гоголя, це дуже болюча сторінка нашої історії, літератури. Він великий, геніальний письменник, але все ж таки пішов – на службу до Росії, виступав за царя. А хто ще з видатних українців може повернутись?

– Я маю на увазі не стільки їхню творчість, а їх як особистості, як великих українців і можливість хоча б повернути їхній прах.

– Звичайно, є такі великі постаті. Ми вже не раз говорили з вами про Петра Дорошенка. Чому не зробити тут у Києві Пантеон, як у французів чи інших народів, і туди повернути останки багатьох знаменитих українців. Повернути прах і Мазепи, і Драгоманова, і Гоголя, і Довженка, і багатьох інших на рідну землю. Якщо згадати скільки наших предків було розкидано по всьому світу, то знайдемо чимало прашурів, на яких треба рівнятися, з якими зв'язати свої дії на шляху до свободи. Адже у нас недостатньо яскраво окреслені особистості, за винятком Тараса Шевченка в поезії, на яких нація без застережень рівнялася б у своїх діях на важкій дорозі виходу з рабства.

– Чи сприятиме піднесенню духу і самоповаги українців повернення народові видатних діячів та їх вшанування як видатних постатей нації – Мазепи, Гоголя, Довженка?

– Важко сказати, але це потрібно здійснити і найперше для нашої історії, для народу, для його консолідації, відчуття національної величч і самоповаги кожного. Звичайно, всіх повернути неможливо, складно, наприклад, в Америці поховані Маланюк, Донцов та ін. Їхній прах повернути важко, а ось як особистостей, звичайно бажано. Пантеон такий зробити потрібно.

– Нарешті, що мають покласти в основу своєї діяльності представники української інтелектуальної еліти в цей складний час для нації і держави на шляху до свободи?

– Я ще раз скажу – об'єднання на національній основі, а ця основа – національна ідея. Потрібна конкретна, цілеспрямована робота кожного, у чийх грудях б'ється українське серце.

– Дякую за бесіду, бажаю Вам, Вашим рідним здоров'я і світлої долі, якої Ви бажаєте нашому народу.

Київ
02.08.2011

1.4. Про минуле, сучасне і майбутнє

(До 85-річчя Георгія Васильовича Дзіся)¹³

Минали перші роки незалежності України, ламалися стереотипи мислення, руйнувалися структури державного управління, виявлялись недоліки та давалися оцінки минулому й окреслювалися перспективи бачення майбутнього. Розпочиналася нова, досі небачена епоха переходу від соціалізму до ринкових відносин, про складнощі входження в яку розповів Георгій Васильович Дзісь¹⁴. Г.В. Дзісь – яскравий представник української еліти вищого державного управління епохи директивної системи, яка у переважний

¹³ *Панасюк Б.* До 85-річчя Дзіся Георгія Васильовича // Матеріали V-го Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: фірма «Скрж», 2011.

¹⁴ *Державний*, громадський і політичний діяч України кінця ХХ – початку ХХІ ст., перший Президент Спілки економістів України, заслужений економіст України, член ЦК Компартії України, Народний депутат УРСР 11-го скликання.

більшості дотримувалась вищих цінностей людського життя. В основі їхньої діяльності було не задоволення власних меркантильних потреб, а переважали національні інтереси, великі та малі потреби народу і держави.

Своїми спогадами і поглядами на майбутнє Георгій Васильович поділився в 1999 році у приміщенні Кабінету Міністрів України з тодішнім заступником Відділу аналізу та прогнозування соціально-економічного розвитку Служби Прем'єр-міністра України, професором, доктором економічних наук, академіком НААН, заслуженим економістом України, членом Спілки економістів України Б.Я. Панасюком.

– Шановний Георгію Васильовичу! Закінчується друге тисячоліття нової ери. Ви відігравали й відіграєте важливу державну роль як в недавньому минулому, так і тепер, в новій системі незалежної України, а тому хотілося б почути Ваші думки про минуле, сучасне і майбутнє нашої Батьківщини. А найперше, – звідкіля Ви родом і де ваше коріння?

– Народився я у Ніжині, але мати і батько були студентами, то зареєстрували моє народження в м. Києві, хоч ріс я в Ніжині у баби. Я з козацького роду: у Ніжині є околиця Шикера Гринівка, а Шикер – це мій рід, це дуже давній рід, там споконвіку було наше родове гніздо на березі Ніжин-озера, якого вже немає, висушили і забудували. Тобто я нащадок дуже давнього козацького роду, і коли записали соціальний стан моїх дідів і батьків, то в діда написано «козак», у мами «козачка».

– Найбільше я Вас пам'ятаю як заступника Голови Держплану Української РСР, де я працював. Що Ви могли б сказати про планову систему, про Держплан, якому я, як і Ви, віддав кращі роки своєї трудової діяльності?

– Про Держплан Української РСР і його роль в державному управлінні можу сказати тільки позитивне. В інших розвинутих країнах немає Держплану, але в них є міністерство економіки з такими ж функціями, вони не розробляють директивних планів, але є економічний прогнозний план, фінансовий план. Є в них аналітичні центри, в яких працюють найбільш кваліфіковані кадри спеціалістів, які можуть відстежувати виконання економічних прогнозів, здійснити аналіз сучасного соціально-економічного стану і прогнозувати стратегію економічної політики держави. Такі центри є прототипами нашого держплану, де менше директивності, але багато вимогливості.

У нас, коли була адміністративна система, Держплан мав розробляти план на основі цілого ряду показників, забезпечуючи їхнє узгодження, оскільки будь-яка економічна система є єдиним організмом, що пов'язаний з усіма його елементами. Не можна відірвати один елемент від іншого, тому що коли ти десь щось порушуєш, то воно впливає в іншому місці і дає про себе знати в соціальній чи економічній сфері. Щоб такого не сталося, Держплан аналізував і збалансовував загалом усю економіку на основі доведеної до виробників системи показників соціально-економічного розвитку.

– Я тоді працював у Зведеному відділі народногосподарського плану і якраз в ньому висококласні спеціалісти робили багато того, про що Ви кажете.

– Не можна сказати, що один Зведений відділ народногосподарського плану все аналізував і збалансовував. Цей відділ зводив усю роботу галузевих відділів. Він ще й виконував велику технічну роботу, давав оцінку галузевим планам і балансам, але кінцеве рішення було за Колегією Держплану, рішення якої було обов'язковим для всіх міністерств і відомств України, а для розгляду кінцевих планів і балансів проводились спеціальні наради. Якщо під час розгляду і обговорення виявлялись недоліки в динаміці, ресурсах, було розбалансування, то всі проблеми вже виносились на обговорення на самому високому рівні – Кабінет Міністрів, Секретаріат ЦК та Політбюро ЦК. Звичайно, економічні плани розглядались і схвалювались Колегією Держплану і затверджувались Кабінетом Міністрів та партійними органами. П'ятирічний же план, як ти знаєш, розглядався і схвалювався на Політбюро ЦК, партійному зїзді ЦК КПУ та затверджувався Верховною Радою України.

– Ваша думка про трудові, матеріальні і фінансові баланси, їхня роль і майбутнє?

– Адміністративно-директивне управління вимагало вести величезну кількість балансів. Держплан базувався на тому, що він вів баланси Союзу, баланси республіки, баланси найважливіших продуктів сутність яких: виробляється – споживається, потреба – виробництво, доходи – видатки, потреба трудових ресурсів – наявність і т.д. Враховуючи величезну номенклатуру балансів, влада ухвалила рішення, що ті баланси, які не впливають серйозно на макроекономічну ситуацію передавались для розробки Держпостачу.

– Чи були дублювання функцій Держплану?

– Що стосується економічних планів і прогнозів, то ні. А ось у збалансуванні матеріальних ресурсів важлива роль належала

Держпостачу. Проте його функція тут виконавча, оскільки те, що вироблялось, надходило на його склади чи обліковувалось за його документацією. Держпостач мав право переадресовувати вироблену продукцію від одного до іншого споживача, але він усе це робив як виконавець і реалізатор всього того, що передбачалось планом, розробленим Держпланом.

Держплан був єдиним виконавчим органом, який розробляв і реалізовував соціально-економічну політику держави, що схвалювалась і затверджувалась вищими органами виконавчої і законодавчої влади держави.

– Виходить, що Держплан, Держпостач і Мінторг виконували різні функції, але деякі структури об'єднали, а деякі ліквідували, – Ваша думка про це?

– Функції Держплану і Держпостачу кардинально протилежні або значно відмінні, а тому їх об'єднувати ніяк не було потреби. Якщо вже відповідати навіщо таке об'єднання, то я не можу відповісти для чого, бо як можна ухвалити рішення про об'єднання двох структур: одна структура аналітично-інтелектуальна, де концентрується інтелект держави, інтелект нації, а інша, то виконавча структура, будемо говорити – комірник. Тому об'єднувати функції інтелектуала з функціями комірника неприродно і непрактично.

Ліквідували Міністерство торгівлі, яке виконувало дві функції: одна – директивно-командна функція стосовно роздрібної торгівлі; друга – ведення балансів оптової торгівлі. Якщо в умовах ринку, мабуть, перша функція стає зайвою, то друга функція, що стосується оптової торгівлі й ведення величезної роботи з балансів товарів, а це величезна ланка товарів народного споживання, то це неправильно. Адже Міністерство торгівлі вело баланси величезної кількості оптової торгівлі товарами народного споживання. Оптова ланка торгівлі товарами народного споживання потребує збалансування на макрорівні і Міністерство торгівлі зводило баланси: наприклад, наявність і потреба пальт зимових, пальт літніх і т.ін. Частина балансів розроблялась в Держплані на макрорівні, тобто узагальнюючі показники товарів народного споживання, а саме швейні вироби, трикотажні вироби т.ін. А от баланси в асортименті цих товарів, то це вже справа Міністерства торгівлі.

– Чи існують об'єктивні причини ліквідації одних і створення інших управлінських структур? Яка Ваша думка?

– Я з великою пошаною ставлюсь до марксистського вчення. Воно сьогодні знову має значення, я сповідую вчення Гегеля, його

діалектику. Побуває таке поняття: кількість переходить у якість; продуктивні сили, які ми створили в нашій державі, настільки були потужні, що потребували зміни виробничих відносин. Ми на основі нашого догматичного мислення не пішли на те, щоб змінити ці старі виробничі відносини. Ми, в часи директивного управління, тільки відійшли від ідеалізму до постіндустріального суспільства, а це високий розвиток виробничих сил і їхній вплив на соціальний розвиток. Однак постіндустріальний розвиток називати соціалізмом ще не можна. У країні виникли великі суперечності між виробничим потенціалом і виробничими відносинами, а це призводило до величезної не стільки економічної скільки соціально-суспільної напруги.

Не можна думати, що цього не розуміли, зокрема на найвищому рівні. У свій час Хрущов М.С. сказав, що ми проведемо Пленум ЦК КПРС з науково-технічного прогресу. Проте коли підготували матеріали до Пленуму, а він був викладений на 170 сторінках, проаналізували їхній зміст і висновки експертів, то прийшли до висновку, що треба модернізувати не економіку, а систему, треба вносити зміни в політичні реалії. Зрештою, Пленум ЦК відклали, і, вийшло, назавжди. Я про це розповідаю, бо був причетний до його підготовки, працюючи в партійних органах України.

Уже після Хрущова Л.І. Брежнєв двічі оголошував, що буде проведений Пленум ЦК знову ж таки з науково-технічного прогресу. Звичайно, це тільки була назва з науково-технічного прогресу, а треба було відповісти на запитання: чому ми відстаємо від передових країн, чому ми розвиваємося тільки кількісно або «вшир», а не розвиваємося якісно. Ось тобі екстенсивність, а інтенсивного розвитку немає, а це тому, що немає стимулу для розвитку науково-технічного прогресу. І знову зробили аналіз, одержали висновки про те, що слід зробити насамперед і Пленум ЦК відклали.

– Як дивилися на ці проблеми в Україні? Адже В. В. Щербицький навіть написав книгу про науково-технічний прогрес.

– Ти розумієш, в період, коли В.В. Щербицький писав цю книжку, в Україні не було ключових міністерств, які впливали на технічне переоснащення, вірніше вони були, але підпорядковані Москві. Тому Україна не могла вирішувати глобальні проблеми науково-технічного прогресу, хоча корисні думки були. В Україні був свій інтелект, і розуміли, що саме треба було робити.

У мене, між іншим, була розмова з В.В. Щербицьким, я до нього ставився й ставлюсь з глибокою повагою. У нас постійно в чомусь

були дефіцити, дефіцити і дефіцити. То у нас немає бюстгальтерів, то трусів, то бракує сухої ковбаси. Володимир Васильович запитав мене у чому річ? А я йому кажу: «Володимире Васильовичу, система не спрацьовує, система повинна бути саморегулюючою. Іде збуджений якийсь імпульс знизу і він повинен оперативно знаходити відповідь у виробництві, тобто кожен імпульс має знаходити і свою відповідь. До нас дійшов імпульс на другому році п'ятирічки, – пояснював я Володимире Васильовичу, – і я нічого не можу зробити, є п'ятирічний план, я не можу інвестувати ті галузі, які зобов'язані відповісти на імпульси, що з'явилися знизу».

– Чи може розвиватись науково-технічний прогрес, коли інженер, конструктор з вищою освітою одержували по 120 карбованців зарплати, а верстатник п'ятого розряду, маючи середню освіту, більше 500 карбованців?

– Ти сказав стосовно диспропорцій в оплаті праці і це існує в усьому народному господарстві, особливо шкідлива зрівнялівка. Я після ЦК прийшов працювати першим заступником Міністра легкої промисловості. Міністерство легкої промисловості – це 15 млрд карбованців виробництва товарів народного споживання в роздрібних цінах. Враховуючи, що долар коштував 60 копійок, то це було десь 20 млрд доларів США. І за керівництво таким обсягом виробництва Міністр одержував 500, а його перший заступник 420 карбованців місячної платні. Водночас Міністерство місцевої промисловості, в якому працював мій колега Гаєвський, мав обсяг виробництва 1,3 млрд карбованців (також у роздрібних цінах), тобто більш ніж у десять разів менше, але місячна зарплата у них така ж, як і в нас: міністр – 500, а його перший заступник 420 карбованців.

З цього приводу я прийшов до Олександра Павловича Ляшка, а він дуже розумна людина, глибокомисляча, і кажу, – Олександр Павловичу, як же це так, Ви мене б'єте і лаєте, вимагаєте з мене відповідальності за 15 млрд карбованців товарів, а в місцевій промисловості тільки 1,3 млрд карбованців товарів, а зарплата у нас однакова, ми платимо єдині податки. Він засміявся і каже, – ну що ти зробиш, такий порядок, нічого не вдієш. Не було мотивації до праці на всіх рівнях, – від робітників до вищих керівників.

– Офіційно про викривлення в оплаті праці не заведено було говорити.

– Про мотивацію праці тоді уже почали говорити. Я повинен тобі сказати, що дуже світла голова, критичне мислення з цієї проблеми спостерігалось у Гаврила Харитоновича Попова. Ми з ним

познайомилися давно, років тридцять тому. Коли зустрічаєшся з такими спеціалістами як Попов, то мова йде про життя. Якось він мені розповів, що написав в ЦК Доповідну записку про мотивацію праці, а тоді запровадили тринадцяту зарплату. У розмові він казав, що розподіл житла залежить не від якості праці, а від галузі, оборонна галузь житлом забезпечена майже повністю, а легка промисловість має мізерне забезпечення.

Якщо у будь-кого з'являється можливість отримати житло, то він кидає все, в тому числі тринадцяту зарплату й переходить працювати туди, де дають житло. Ось тобі і мотивація праці, тут не якість праці, а інтерес життя. Ту записку Попов дав мені, вона була добре аргументована, я її віддав В.В. Щербицькому й він її прочитав. Потім він перетелефонував мені і спитав чи я її читав, я відповів, що звичайно читав. В.В. Щербицький сказав мені, щоб я розмножив записку і роздав членам Політбюро. Проте більше ні про записку, ні про її зміст та пропозиції ніхто ніколи не згадував.

– У часи Горбачова чомусь про це мовчали.

– Я не можу з тобою погодитися, що Горбачов до цього не має жодного стосунку. Уже було відомо як провести зміни, уже можна було спокійно це зробити, тим паче, що було відомо як це здійснити, тобто змінити виробничі відносини: економічні відносини Центру з республіками, а також між республіками, впровадити госпрозрахунок, запровадити конкуренцію. Тобто уже було відомо, що робити, але треба було поетапно і вдумливо це робити, а не розвалювати всю систему.

– Чому економіка, яку Ви будували, докладали багато зусиль, постійно поступалась економіці розвинутих країн, тобто Заходу?

– Перешкодою всьому, я вважаю, була наявна тоді економічна доктрина: попит випереджав пропозицію. Не вироблялись товари, які користувалися попитом і основна причина в тому, що були товари групи «А» і групи «Б»: завжди група товарів «А» випереджала темпи росту товарів групи «Б», а це ж товари народного споживання. А це уже доктрина, її треба дотримуватися, нікуди не дінешся. Наприклад, легка промисловість виробляла товарів на 15 млрд карбованців, а інвестицій туди направляли тільки 50 млн карбованців. Отже, галузь легкої промисловості розвивалася недостатньо, всі інвестиції спрямовувалися в групу «А», а там лівова частка їх спрямовувалась на оборону, де і ціни, і технології, і зарплата були вищими, ніж в усьому народному господарстві. Тобі про це не розповідати, бо ти працював у Держплані і знаєш добре.

– Тепер ми рухаємося до ринкових відносин, можливо щось зміниться?

– У системі, яка зараз у нас, то тут уже, навпаки, пропозиція випереджає попит. Основна цінність, – де заробити гроші? – а заробити гроші не просто. Найкраще звернутись до історії: Косигін і його реформа, яку ще у 1967 році він запроваджував, була кроком вперед, але її, на жаль, не зрозуміли ті, котрі повинні були допомагати втілювати її в життя. Реформа передбачала заходи, які давали можливість в умовах соціалізму досягти випередження пропозиції над попитом. Це не така проста штука, оскільки я як виробник не можу сказати, що зроблю оцю краватку, яка на тобі, бо вона темно-синя, а на мені червона. Коли я вироблю червоні краватки, а їх не розкуплять, то ніхто не знатиме, що з ними робити. Попит буде на темно-сині, які розкуплять, а їх виявиться мало, ось і дефіцит. Косигін своєю реформою все це передбачив, було зроблено систему страху, систему уцінки та ін., але їх не сприйняли і повернулися до доктрини, що попит випереджає пропозицію.

Ми не враховували потреби людини, як в промислово розвинутих країнах з соціально орієнтованою економікою, зокрема Швеції, Німеччини, Італії, в яких держава піклується про створення робочих місць, щоб людині дати можливість заробити. Створюється система, коли пропозиція випереджає попит, дає можливість нормально задовільняти свої потреби. В такій системі торгівлі немає корупції, бо коли ти хочеш щось придбати, то пішов та й придбав, коли хочеш щось продати, то продаєш без обмежень, аби якісний товар.

– Держава та її органи, спеціалісти й управлінці всіх рівнів управління докладали чимало зусиль для покращення соціально-економічного розвитку, а дефіцити не зникали. У чому, на Вашу думку, глибинна причина?

– На жаль, нам доводиться доганяти світову цивілізацію. Через війну і відбудову всього зруйнованого ми тільки вступили в нову фазу переходу до постіндустріального суспільства. І тут для нас проблема полягає в тому, що світ стає інформаційним суспільством, а ми лише прямуємо до постіндустріального. Щоб потрапити в русло світової цивілізації нам треба було б переступити через одну формацію. У такому разі ми залишаємо постіндустріальну зону розвитку і змушені перейти в зовсім іншу – інформаційну, бо світ уже живе в ній. Однак це не так просто, адже там склалася своя система всього суспільного життя, скажімо, система висування кадрів, якої у нас немає.

Хто формує уряд на Заході, формує партія, і коли вибори виграла Республіканська партія, то представник цієї партії – Буш-молодший стає Президентом країни й формує уряд. У них є тінювий Кабінет Міністрів, який існував у період, коли при владі була демократична партія. Мені подобається сама система зростання кадрів. Ось ти кажеш, що талановиті мають залишатись в науці, бо коли з науки приходили до державного управління, то, як показала практика, нічого путнього з того не вийшло. Щось тут не спрацьовує, бо в них, якось так виходить: працівник науки йде на виробництво, і навпаки, талановиті працівники виробництва йдуть у науку. Людина, яка на Заході приходиться до влади, спочатку проходить усі ланки знизу вгору, а не одразу обіймає найвищу посаду. Ми, на жаль, такої системи не маємо, у нас дуже короткий термін просування на вищі посади, і люди не встигають пройти важливі ланки у виробництві й науці, щоб посісти керівну державну посаду.

Іноді навіть можна почути, що у нас система така, коли ти одружений з племінницею Розенка, то знаменитий. Були всякі випадки, але великого інтелекту за такими людьми ми не бачили. Проте в нашій колишній системі мали деякі позитивні елементи підбору кадрів, але більше було все-таки суб'єктивізму. Я був заступником завідувача відділу ЦК, який останній ставив підпис про згоду щодо призначення на посаду спеціалістів, які стосувалися товарів народного споживання в областях і республіці. Я ж цих людей не знав, приходиться до мене людина, у мене складається враження за одну коротку зустріч, а я поміркований, у доброму дусі та ще й пройшов великий шлях управління, мав досвід і міг дати об'єктивну оцінку. А було таке, що...

– Ваша державна діяльність спиралась, вочевидь, як на теоретичні знання, так і величезну практику.

– Я повинен тобі сказати, що у мене було на що і на кого спиратися у своїй роботі, бо я пройшов шлях від самого низу до самого верху: від викладача вишу до першого заступника Міністра легкої промисловості. Я закінчив Інститут легкої промисловості, один рік працював механіком виробничих майстерень, після цього три роки працював викладачем в Інституті й звідти пішов головним інженером і директором майстерень. Далі державна служба: голова райвиконкому, перший секретар райкому партії, другий секретар Чернігівського міськкому, потім мене запросили працювати в ЦК Компартії України. В ЦК я працював заступником завідувача відділу легкої і харчової промисловості.

Можу тобі сказати, що, можливо, завдяки своєму характеру я мав підтримку секретарів ЦК, у Кабінеті Міністрів, у Держплані. Я мав підтримку і конкретних високих посадових осіб. Хочу згадати дуже добрим словом Ольгу Іллівну Іващенко, вона була секретарем ЦК і членом Політбюро, вела всю групу товарів народного споживання, до мене ставилась з теплотою. Прекрасно розуміла питання, душевно працювала, використовувала свій авторитет у Москві, щоб вирішувати багато питань для українських галузей, що виробляли товари народного споживання, чимало зробила для відновлення художніх народних промислів. До цієї посади вона була директором заводу «Точелектоприлад», і, мабуть, досконало не знала товарів народного споживання, але як мудрий спеціаліст, прекрасно все розуміла. Я спеціаліст у цій галузі, але іноді був вражений, коли вона давала завдання. Якось вона розповідала, що жінки не мають в чому працювати на полі й попросила зустрітися з ними та з'ясувати який краще робочий одяг для них виготовити. Зрештою, дуже допомагала розвитку легкої промисловості.

Ще хотів би сказати, що дуже добре ставився до галузі товарів народного споживання П. Ю. Шелест. У 1968 році він зателефонував і запросив до себе мене й Крючкова В.Д. та повідомив, що домовився з Косигінім провести Пленум ЦК з виробництва товарів народного споживання. Я міг з питань виробництва заходити до першого секретаря ЦК, мав його підтримку. П.Ю. Шелест розумів проблему і потребу розвивати галузі, які виробляють товари народного споживання. Хочу сказати, що якби не було таких кардинальних змін в державі, то, можливо, ми навіть краще збалансували б виробництво товарів, ніж виробництво сировини, тому що в Україні був великий дефіцит синтетичних волокон, вовни, лавсану. Щоб вирішити проблему ми намітили переорієнтувати та збудувати шість заводів для виробництва сировини, включили все в план, але потім ситуація змінилася.

Приємно було працювати з Яковом Петровичем Погребняком. Він як куратор розумів усі проблеми, які були і які насувалися, хоча не завжди наполегливо їх пробивав, але ніколи не ображався, коли це робив я. Тепер ми зустрічаємось, дружимо, Яків Петрович дуже порядна людина, за його участі ми чимало зробили доброго для розвитку виробництва товарів народного споживання. Він ще займався торгівлею, в його функції входило забезпечення і розподіл м'яса і м'ясопродуктів. Я цими справами не займався, але він мене підтримував у питаннях розвитку легкої промисловості.

Дуже добре слово хочу сказати про Петра Акимовича Розенка. Він був спочатку Головою Укрраднаргоспу. Якось в теперішньому приміщенні Верховної Ради проводили нараду працівників легкої промисловості. Розенко мені зателефонував і каже: «Георгію Васильовичу, я в цій легкій промисловості нічого не розумію, а тому давай ти сядеш поряд зі мною і будеш коментувати, якщо будуть складні для мене питання». Ми просиділи нараду, все пройшло добре. Після тієї наради він багато питань стосовно легкої промисловості знімав, мене уже більше підтримував, коли потрібно було одержати для легкої промисловості якісь матеріали, прекрасно розумів галузі, які виробляли товари народного споживання. Тому, мабуть, не випадково він мене забрав до себе в Держплан своїм заступником з виробництва товарів народного споживання. Прекрасно мені було працювати з П.А. Розенком.

У Держплані в мене були дуже хороші стосунки з В.А. Масолом, а коли його призначили Головою Держплану, то ще покращились. Керував Держпланом він добре, мені імпував його стиль керівництва, він не директорував, а давав можливість кожному виявляти ініціативу, мовляв, пробивай свої ідеї та вирішуй проблеми. Більшої підтримки, більшої уваги до розвитку товарів народного споживання ніж за часів управління В.А. Масола Держпланом і Кабінетом Міністрів Україна не мала. Це я тобі кажу відверто. Ми удвох могли поставити те чи інше питання і його вирішити. Особливо це було помітно, коли розроблялась Програма розвитку товарів народного споживання і послуг до 2000 року. Я був керівником групи з розробки цієї програми і мав підтримку О.П. Ляшка. Керівник Уряду О.П. Ляшко це людина, яка осмислювала кожен показник, баланс товарів, грошові доходи і грошові витрати, структуру грошових витрат, структуру споживання.

– Як Ви оцінюєте тодішню організацію розробки державних документів?

– З Управлінням справами Кабінету Міністрів і Держплану, їхніми підходами до роботи я зустрівся тісно тоді, коли прийшов працювати в Держплан. Треба віддати належне Керуючому справами Кабінету Міністрів України Бойку Костю Петровичу. Це була унікальна людина, організатор вищого класу, у нього була висока працездатність, такої віддачі роботи я не зустрічав, таких людей дуже мало.

Скажімо, він запровадив такий порядок: якщо заступник Голови Держплану не завізував питання, яке розглядається на засіданні

Кабміну для ухвалення відповідної постанови чи в робочому порядку, то його або не подають на розгляд, або розглядають, але не пускають у хід до погодження з Держпланом. Тобто була висока повага до Держплану, його керівництва і спеціалістів. Довіра супроводжувалась відповідальністю, іноді конфліктами. Якось слухали справу міністра Кас'яненка і запропонували винести догану, я ж кажу, що не підтримую. Мені пояснюють, що Кас'яненку догану треба записати, бо в Москві оголосили догану союзному міністру. – Ну і що з того, – кажу я, – у союзного міністра 15 республіканських міністерств, можливо, хтось і заслуговує догани, але при чому тут український міністр.

Пропозицію було внесено відділами Кабінету Міністрів, а це неправильно. Порядок тоді був такий, в Кабінеті Міністрів галузеві відділи були апаратом, який оформлював документи, він не вирішував нічого, не впливав на формування текстів і вирішення суті справи. Все це було справою Міністерств і Держплану, які готують ті чи інші питання. Саме тому Кость Петрович здійснював чітке оформлення документів, він не втручався в основні питання за якими ухвалювалися рішення.

– А ті, що ухвалювали рішення, мали певні повноваження?

– Заступник голови Держплану був розпорядником у певній галузі: я формував план, відстежував як він виконується, працював з міністрами, щоденно у мене було як мінімум два міністри для обговорення питань виробництва товарів народного споживання в тій чи іншій галузі.

Крім того, директивна система управління має свою структуру підготовки та висунання кадрів, ця кадрова структура контролювала й відповідала за просування кадрів. Проте навіть тут траплялися дурні на високих посадах. Ти подивись на наші наукові заклади, в яких навколо того спеціаліста, який може щось робити, сотні людей лінивих і нездар. Крім того, категорія наукового закладу залежала тільки від кількості працюючих, а не від якості наукової роботи. Якось я сказав про це Президенту Академії наук Б.Є. Патону, а він відповів мені: для того, щоб був один Патон, треба щонайменше тисячу дурнів.

– Як склалася Ваша доля, як Ви себе почуваєте, коли вийшли на пенсію після багаторічної державної служби?

– Я не можу скаржитися на свою долю: перше, зараз у мене вік, я пішов з Кабінету Міністрів, коли мені було 64 роки; друге, я в Чорнобилі фундаментально підірвав своє здоров'я, я хвора

людина. На жаль, лікарі в Україні приховали від мене справжній стан мого здоров'я, а коли я побував в Америці й мені зробили хромосомне дослідження, то спитали мене, – як Ви ще живете, – я ж отримав 200 бер.

Зрозуміло, що я вже не маю тієї енергії, щоб розпочинати нове трудове життя, а його треба розпочинати уже по-новому. Однак я не можу на долю свою скаржитися... Люди, які зі мною працювали, продовжують працювати – помічники, учні. Сьогодні я очолюю Спілку економістів України, в цьому році провів два Пленуми, на яких обговорили глобальні питання економіки і розвитку держави в умовах глобалізації. Глобалізація економіки – це об'єктивний процес, який притаманний саме інформаційному суспільству. Ми розглянули стратегію промислового виробництва України, Пленум СЕУ був дуже представницьким, були представники науки, міністерств і відомств, були московські спеціалісти.

– Справді, у Вас величезний досвід управління, який Ви використовуєте й після насиченої державної служби.

– Коли я пішов з Кабінету Міністрів України, то шукав де я міг би себе проявити. Йти на оперативну роботу, створювати якусь комерційну структуру або очолювати якесь виробництво я, з об'єктивних причин, тобто віку і здоров'я, уже не міг. Проте я знайшов собі застосування: створив Асоціацію товарної нумерації продукції. Я створив систему, яка дає нашій економіці можливість увійти в інформаційне суспільство, використовуючи нові технології. Не всі це ще розуміють, але вже сьогодні членами Асоціації товарної нумерації є 3500 підприємств, вони користуються нашими технологіями, ми присвоїли 55 тисячам товарів штрих-коди, ведеться аналітична робота, є банк даних штрих-кодів. Держава повинна розуміти, що я знайшов застосування своєму інтелекту. Водночас я вважаю помилкою влади, що вона не використовує повноцінно мій досвід, мої напрацювання та знання. Я тобі скажу, що з огляду на свій інтелект, освіченість, досвід і природжене відчуття нового, я чітко бачу перспективу.

Саме тому, коли я прийшов працювати в галузь і мав можливість спостерігати, що є нового у світі, володіючи ще й непоганою інтуїцією, я «виловлював» те, що найперспективніше. Повинен тобі сказати, що у мене були прекрасні стосунки з Союзним міністром Тарасовим Миколою Никифоровичем. Він мене запрошував до себе, коли я приїздив з-за кордону та бував на міжнародних виставках. Я йому розповідав про нові верстати, новітні технології,

а це було саме те, що нам необхідно. Ось така дрібниця як лакове взуття: робити лакову шкіру за старою нашою технологією, а вона була вся ручною, було малоефективно. І я побачив на виставці меблевої промисловості агрегат, який покриває лаком дошки і купив його. На одному з Київських заводів легкої промисловості, використовуючи цей агрегат, почали робити лакову шкіру.

– Правда, що тоді цінували не тільки знання, а й особисті стосунки?

– У зв'язку з тим, що зі мною рахувались як зі спеціалістом, мене підтримували, у мене були прекрасні стосунки з союзними органами, це давало мені змогу «вибивати» дуже багато грошей для легкої промисловості України. Коли я був заступником глави Уряду, то тоді пішли японські, англійські, американські кредити на переоснащення легкої промисловості та я «вибив» 15 млрд крб цих кредитів для української легкої промисловості. Такого ніколи не мала Україна, а це були 1989–1990 роки, і ми отримали величезну кількість першокласного обладнання, наші швейні підприємства мали таке обладнання, що й на Заході нелегко було знайти. Особливо трикотажні підприємства одержали техніку, яку й уявити тоді було важко. Наприклад, ти малюєш виріб, закладаєш у комп'ютер, що розробляє програму роботи для машини, яка потім в'яже цей виріб. Моделювання взуття: комп'ютер видає всі розрахунки за 5–6 годин.

Ми переоснастили всі підприємства легкої промисловості. Звичайно, все це обладнання є, але воно зараз стоїть, наявних потужностей підприємства не використовують. Багато техніки «розбазарили» і про це я довідався, коли побував у Львові, директора звільнили аферисти й роблять свою злочинну справу. Проте є приклади, що підприємства працюють, але як спільні підприємства, тобто виробляють взуття в Україні, на українських підприємствах і за українською технологією, а етикетку чіпляють італійську чи ще якусь. Якщо подивитись на ринку, то все взуття, багато трикотажу зроблено в Україні, а етикетки іноземні. І все це виробляється на обладнанні, яким ми переоснастили підприємства легкої промисловості України у 1989–1990 роках.

– Дякую за бесіду, з якої я черпатиму багато відомостей з економіки, політики і державного управління, бажаю міцного здоров'я і доброї долі.

Січень 1999 р.

1.5. Марні сподівання недоброзичливців¹⁵

Новітня українська історія

Нещодавно Київський національний економічний університет випустив у світ історико-художній нарис Броніслава Панасюка «Помаранчева революція в променях національної ідеї». Перед читачем постає твір, присвячений переможним подіям новітньої української історії початку XXI століття. Український народ протягом багатьох століть після татарської навали та Переяславської ради мужньо боровся за свою свободу. Проте всі його намагання, як правило, закінчувалися трагедіями, кров'ю та руїнами. І тільки Помаранчева революція 2004–2005 років не призвела до насильницьких дій, а показала високу політичну культуру українського народу у відстоюванні своєї волі.

Уперше за останні триста п'ятдесят років свого існування український народ, раніше пригнічений та позбавлений своєї історії, мови й культури, в 2004 році вийшов на майдани, щоб позбавити ненависну владу всіх привілеїв та відправити її в небуття. Тоді своєю миролюбністю та толерантністю українці буквально покорили світ, показавши на прикладі доленосних для себе подій, що українська нація не тільки вміє успішно боротися за свою свободу, а й постає цивілізованим європейським народом, яким він був у далекому минулому.

Автор у хронологічній послідовності та із значними екскурсами в минуле історії українського народу на багатьох прикладах подає широкомасштабні події вікопомних 2004–2005 років в Україні. Читач довідується про витoki подій Помаранчевої революції в історії героїчного минулого українського народу, перші підходи до кардинально зміненої філософії виборчого процесу нової доби, намагання фальсифікувати вибори, пробудження народу, розпач тодішньої влади і її спробу взяти реванш у народі, важку перемогу демократії, українську національну ідею та багато інших виявів народної мудрості й негативу недоброзичливців.

Основним суб'єктом твору постає український народ, який переконливо показав, що саме він, а не хтось інший, виступає джерелом влади, і саме він здатний здобути волю та захистити незалежність держави, надію, яку так довго плекав. Ось чому в ті бу-

¹⁵ Ця стаття підготовлена до друку в ж. «Дніпро» 19.09.2006, знята на вимогу Б. Оліника, щоб не закрили журнал.

ремні часи весь світ побачив, що на українських майданах панував переважно не дух політики, а громадянської позиції, дух його величності народу.

Нижче подаються авторські фрагменти твору «Помаранчева революція в променях національної ідеї».

Редакція журналу

На початку третього тисячоліття зародилися потужні хвилі народного піднесення після підневільних поневірянь українського народу впродовж багатьох століть. Внутрішня сутність цього потужного волевиявлення сягає далеких часів свободолюбних предків-українців, які генетично передали її нащадкам. Нечуване піднесення наділяє кожного українця великою позитивною енергетикою.

Після татарської навали та Переяславської угоди українці багато століть боролися за волю й обстоювали її, але дуже часто не так внутрішні, як зовнішні обставини змушували їх скочуватися у боротьбі до свавілля, це видно з багатьох історичних прикладів. Тільки Помаранчева революція 2004–2005 років не дозволила взяти гору насильству, а виявила толерантність українського народу у відстоюванні своєї свободи і волі.

Українці, з притаманною їм миролюбністю, підкорили світ, продемонструвавши на конкретному прикладі доленосних революційних подій, що не тільки люблять свободу, а й шанують інші народи, що вони – цивілізована європейська нація. У буремні дні 2004 року ставало зрозумілим, що український народ відкрито займає тверду позицію і рішуче виступає проти нечуваної зради національних інтересів тодішньою владою.

У Помаранчевій революції виявили волю до свободи не одиниці, а весь народ, і навіть ті, хто не дуже її підтримував, внутрішньо позитивно сприймали всезагальну волю як свою, а відтак вона ставала субстанцією всього народу. Приниження українців досягло апогею в літньо-осінні дні 2004 року. Мабуть, ще ніколи так цинічно народ не залякували, не купували і не викручували фізично і морально. Хвиля незадоволення вийшла з берегів і, мовби мокрим покривалом огорнула і паралізувала владу. Мирно виявили волю і здобули так довго очікувану свободу. Після буремних революційних подій попереду важка праця, але різноманітні підводні течії в суспільстві ще довго нагадуватимуть, іноді боляче, про важкі часи минулого.

Наперекір деструктивним силам вибори все-таки відбулися, український народ здобув свободу, до влади прийшли ті, кого побажав народ усієї країни. Проте в Україні є ще чимало людей, які ставлять під сумнів, що Помаранчева революція відповідає параметрам революції. Вони навіть не сприймають того явного факту, що в окремі дні на площах центру Києва було кілька сотень тисяч демонстрантів.

Хроніка піднесення волевиявлення народних мас на багатьох прикладах ситуативних широкомасштабних подій спростовує такі думки. Автор стояв уночі на революційній трибуні Майдану і бачив людське море. Люди заповнювали Європейську площу, Хрещатик, вулиці Грушевського, Інститутську, Шовковичну, Лютеранську, Банкову, територію Маріїнського парку, оточували живим кільцем входи і виходи навколо Адміністрації глави держави і прилеглих будинків, резиденції глави уряду.

Після революційних подій Українська держава вийшла на широку дорогу європейських і світових взаємин, наслідуючи національні традиції предків. Новітня українська парламентсько-президентська держава після Помаранчевої революції 2004 року залишається відданою національним інтересам, продовжує політику своєї праматері Київської Русі, ставши таким чином сполучною ланкою князівської, козацької, гетьманської держави, Української Народної Республіки та Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Внесок Київської Русі в політичну історію Європи та Азії середніх віків не можна переоцінити. Історія переконливо доводить, що давньоруська держава підтримувала рівноправні відносини з Візантією і країнами Азії, Німеччиною і Польщею, Швецією та Норвегією й багатьма іншими країнами світу. Треба усвідомити, що й нині для українського народу немає альтернативи європейському напрямку розвитку, державній та енергетичній незалежності. Перемога Помаранчевої революції – це тільки початок боротьби за свободу і незалежність, попереду ще довгий шлях важких, іноді непередбачуваних випробувань. Помаранчева революція 2004 року стала початком кардинальної перебудови сформованого останніми століттями політичного, суспільного та економічного устрою. Схоже, що боротьба за незалежність і справедливість не закінчується Майданом, а тому країну очікують великі ідеологічні й організаційні державотворчі битви, очевидцями яких уже стають сучасники.

У реальній ситуації вже зрозуміло, що деякі учасники революційних подій завчасно розпочали щось ділити і тим перекреслювали здобуте. Звичайно, на початковому етапі боротьби важко щось доводити, але аж ніяк не зайвими будуть слова великого європейця про ситуацію, що склалася в умовах війни 1941–1945 років і післявоєнний період. Тоді в демократичних силах були складні стосунки, схожі на сучасні українські, і В. Черчилль в одній із промов сказав: «Если бы мы позволили себе ослабить свои усилия, ослабить дисциплину, единство и порядок в своих рядах, если бы мы начали спорить о том, как мы должны использовать нашу победу, прежде чем она завоевана, то несомненно мы очутились бы перед исключительно тяжёлыми испытаниями»¹⁶.

Не допустімо подібного в Україні на нинішньому важкому етапі руху нації до свободи. У цьому контексті курс сучасної внутрішньої української політики, яким має рухатися країна до утвердження реальної незалежності, – це насамперед неупереджена оцінка і самооцінка дій кожної партії та громадської організації щодо їхнього бажання, а також готовності й можливості сприяти відродженню української нації.

Уперше в українській історико-літературній публіцистиці вдається поєднати минуле й сучасне давнього народу Київської Русі. У своїх генах нащадки волелюбного народу пронесли прагнення до волі своїх прабатьків до сучасності, яке реально виявилось на майдані. Українці виборювали власну незалежність під прапором національної ідеї. Вибух негативної народної енергії та події, які вона породила, показали, що вся Помаранчева революція зумовлена впливом внутрішніх поштовхів народу до вирішення комплексної національної ідеї, коли свобода була не тільки складовою частиною ідеї, а й засобом її досягнення.

Хвиля народного гніву, яка охопила українське суспільство на початку ХХІ століття, зароджувалась у далекому минулому і мов цунамі наблизилася до сердець українців, набираючи потужної сили. З давніх-давен Українська держава була відомою, сильною і шанованою, а народ у цій державі почувався вільним, мав свою унікальну етнічну культуру, творив нові технології, які використовували народи світу і які дійшли до сьогодення. Недаремно в давнину європейські монархи, аби заручитися твердою підтримкою сильної держави, широко практикували родинні зв'язки з київськими князями.

¹⁶ Черчилль У. Мускулы мира. – М.: Эксмо, 2005. – С. 367.

Проте кінець XII і початок XIII століття – остання доба існування колись однієї із найбільших і наймогутніших держав середньовічного світу. Під впливом внутрішніх і зовнішніх сил вона перетворювалася на конгломерат удільних князівств, які потонули в безкінечних бійках за владу і верховенство. Однак егоїзмові і корисливості князів та бояр, їхньому нехтуванню інтересами народу загальноруської держави протистояла животворна і благородна ідея східнослов'янської єдності, згуртування народів Київської Русі перед зовнішньою небезпекою постійного вторгнення знахабнелих і жорстоких сусідів, особливо половців.

Саме з того часу зародилося і до сьогодні не зникло прагнення українського народу до свого ідеалу – політичного, економічного і військового об'єднання. З тих далеких часів і до наших днів життєвий шлях народів Русі був надзвичайно тернистий. За вісім століть першу державу східних слов'ян на величезній території Східної Європи називали і Руссю, і Руською Землею, і Київською та Давньою Руссю. Її народів довелось пройти багато сприятливих і тернистих шляхів разом з іншими народами, держава здебільшого перебувала під владою інших держав, пригадаємо: Київська Русь, Галицько-Волинська Русь, Золота Орда, Польща, Австро-Угорщина, Російська імперія, Радянський Союз. У світі мало знайдеться народів і країн, пошматованих з усіх сторін так, як українці та їхні землі, але й важко знайти приклади, коли через віки випробувань з такою гідністю було пронесено людські цінності, елементи національної ідеї – етнічну культуру, свободу і волю до боротьби та об'єднання заради цього.

Україна впродовж багатьох століть поневірялась у сусідських наймах та неволі, але не загинула. Часом здавалося, що нації вже не залишилося нічого з того, що вона одержала від своїх предків з часів княжої доби. Майже приречена до знищення нація, знову і знову піднімається, виявляючи дивовижну нескорену життєздатність. Основна причина – наявність в українській державі, навіть роздробленій чи підкореній, внутрішньої єдності нації, що зміцнювало її фундамент, який уже і так первісно мав величезну доцентрову силу збереження національної єдності за будь-яких обставин.

Важко українцям у своїй Батьківщині: зраджували один одного і билися між собою князі та гетьмани, пізніше не виправдовували довіри народу ставленики Москви, які самі були підлеглими, а народ тримався і боровся. За три з половиною століття ніхто не до-

слідив питання щодо українського феномену роздвоєння, який є основною причиною рабського становища і залежності українця від сусідів. Серед двох українських провідників постійно не тільки три гетьмани, а й, за словами Т. Шевченка:

*Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати...¹⁷*

За довгі періоди випробувань у важких умовах багато країн і народів зникали назавжди, але український народ, мов потужне дерево, не втрачав свого генетичного коріння, зумів вистояти, об'єднатися і вийти переможцем у боротьбі за правду на початку XXI століття. Думка про одвічну єдність усіх східних слов'ян пронизувала ество українського народу і, як наголошують літописи, «єдина Руська земля була ідеєю основною і всенаповнюючою, утворюючи, так би мовити, те повітря, без якого не було життя творів нашої давньої літератури»¹⁸.

Дедалі міцнішою і більш явною ставала в думках і діях національна ідея, яка відтворювалась у практичних діях, спрямованих на об'єднання українців у єдиній суверенній державі. Створювався моральний об'єднавчий клімат, у якому жили наші предки, ним пронизана вся українська народна творчість: легенди і перекази, билини і казки, щедрівки і колядки, весільні пісні і веснянки, прислів'я і співомовки та ще багато іншого. В історії є чимало свідчень, що Українська держава того часу вже була близькою до подолання чвар і повернення своєї слави і могутності. Не збулося, наростання об'єднавчих процесів зруйнувала нищівна навала монгольських орд на Руську землю.

За багатовіковий період в українців нагромаджувалась енергія несприйняття зневажливого ставлення до себе, якої ніхто з можновладців не хотів помічати впродовж століть, але довелось діждатися її широкомасштабного виявлення, коли народ почав безкомпромісно вимагати правди і свободи, які йдуть поруч. Незважаючи на те, що правда «шкідлива і небезпечна» для суспільства, як твердять деякі політологи і науковці, проте вона має бути, її треба знати, ви-

¹⁷ Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1971. – С. 221.

¹⁸ Історія України в особах. Давньоруська держава. – К.: Україна, 1996. – С. 22.

вчати, оберігати. Адже багато розумних людей вважають, що саме правда дає суспільству силу і мужність, очищує його духовність та надає гідності. Цікаво, що пізнати правду хоче кожен, але багато хто її боїться, бо тільки людина сильної волі й упорядкованого внутрішнього стану може сприйняти правду про те, що вона, посідаючи високе становище в суспільному житті, виявилась обмеженою, та ще й до того ж злодійкуватою.

Ось саме такої правди не всі, але, напевно, більшість, бояться і не сприймають, а отже готові й далі обманюватися, дозволяти іншим себе обманювати. Тому лише суспільство, яке має здорові корені, здатне стійко витримати правду про себе і про кожного зі свого оточення, зокрема дізнатися про справжню власну історію, своїх батьків, дідів і пращурів, особливо про провідників нації. Українці цього не бояться, хоча бурхливо переживають оприлюднення якихось власних, навіть неістотних, таємниць чи недоліків, але це вже особлива властивість реагування живих істот. Сила української нації полягає ще й у тому, що вона, одна з небагатьох, уміє сміятися над собою, подібно до грузинів, євреїв та інших народів.

Як бувало колись, українська влада перших років незалежності (1991–2004 роки) намагалася формувати з людей слухняне стадо, яке легко купити «дрібною підгодівлею», щоб голосували за владу, та надали їй необмежені права. Тодішній президент Л. Кучма цим користувався понад десятиліття, давав народу обіцянки, яких ніколи не виконував, він навіть обманював іноземні держави, що негативно позначалося на іміджі української нації.

Своєму оточенню надавав подачки капіталами, але постійно це оточення тасував, а ще частіше змінював кадри в державному управлінні. Наприклад, кожен міністр економіки в середньому перебував на посаді менше року. Глава держави сподівався, що все так триватиме і надалі, а тому, після закінчення двох термінів президентства, він різними комбінаціями і маніпуляціями намагався залишатися при владі зі своїм оновленим оточенням. На початку 2004 року народ зрозумів, що Л. Кучма завчасно готував схему повернення до прем'єрського кабінету, але з президентськими повноваженнями, а для цього затіяв так звану політичну реформу, спрямовану на обмеження президентських повноважень та їх розширення для глави уряду. Як комуніст за своєю сутністю, він добре знав, що матиме широку підтримку таких намірів з боку комуністів і соціалістів.

Український народ, здобувши незалежність, відчув величезне відставання від рівня світового розвитку. Адже сучасні розвинуті

держави досягли дуже високого рівня розвитку і вважають, що тепер ринкова економіка – занадто відповідальна справа, щоб вирішення її проблем віддавати волі окремих політиків, навіть громадським та іншим організаціям. Відповідно до такої глобалізаційної ідеології розвинуті країни в управлінні економікою здебільшого покладаються на договірні засади чи просто домовленості між собою, спираються на власну фінансову міць, силові органи і пресу. Чи не про це свідчить потужне світове об'єднання відомої «сімки» країн, приклад яких відкриває цілий ряд нових закономірностей і законів розвитку сучасної людської цивілізації?

Українська держава тільки-но заявила про себе на світовому небосхилі, її соціально-економічний розвиток перебуває у постійній небезпеці. Як у давні добрі часи Запорізької Січі, український народ намагається самостійно вирішувати кардинальні державні справи, збираючись для цього громадою, щоб захистити свою незалежність і забезпечити поступальний розвиток. Такий метод захисту від зовнішньої і внутрішньої небезпеки закладено в генах українського народу. Ось чому у 2004 році світ побачив, що на українських майданах панував дух переважно не політики, а громадської позиції щодо управління державою. Це український менталітет, дух предків, закладений і збережений у генах та інформаційній системі Всесвіту, які століттями перебували в пригніченому стані і не були затребувані.

Як засвідчує історія, запорізькі козаки переважно займалися мирною працею на одержаних наділах величезних угідь, що належали Січі. Вони мали великі пасіки, сіяли і збирали сільсько-господарські культури, вирощували худобу. Однак у разі потреби відбиття нападу ворогів, визволення співвітчизників з полону, щорічного переобрання чи підтвердження статусу старшини, а також розподілу на наступний рік угідь між козаками, всі збиралися на раду в чітко визначений час. Вирішивши військові, управлінські та економічні справи, козаки знову поверталися до своїх угідь і продовжували займатися мирною працею – рільництвом, тваринництвом, бджільництвом. Так було в українському суспільстві споконвіку – всі державні справи вирішували громадою.

Коли після зруйнування російською імператрицею Катериною II Запорізької Січі гетьмани потрапили в залежність від московського царя, українські звичаї століттями були під дією законів Російської імперії. Водночас, щоб не було намірів діяти самостійно, в українських землях постійно перебували російські війська, як,

до речі, і на Кавказі, український народ не мав змоги вирішувати свої справи за правилами предків, виборювати свою волю на майданах. Ще в гіршому залежному становищі опинився український народ за часів комуністичного правління в СРСР, коли на просторах величезної імперії все мовчало.

Український народ і його провідники не сприймали такої вікової наруги, постійно боролися проти російського гніту. Як засвідчує історія, після підписання так званої Переяславської угоди, побачивши справжні наміри царя, змінив свої думки Б. Хмельницький, а продовжувач справи великого гетьмана І. Мазепа, як написав О. Пушкін, проголосив буквально таке:

*Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я поднимаю на Петра.¹⁹*

Боротьба І. Мазепа за незалежність, хоча і не була увінчана перемогою, але саме вона стала символом непокори для наступних поколінь. Тільки через три з половиною століття, у 1991 році, боротьба завершилася здобуттям незалежності, що дозволило українському народові розправити крила, але все ж не дало можливості рухатися далі до цивілізації, бо рудименти столітньої неволі підстерігали українську націю і стримували поступ до реальної свободи. Такі рудименти виявилися зразу ж, коли Верховна Рада України 24 серпня 1991 року проголосила незалежність країни і належало обрати нову владу. Народні депутати внесли український прапор до зали Верховної Ради, але виявилось, що незалежну країну вже очолюють колишні її партійні керівники, які вірою і правдою служили старому режимові, – секретар Центрального комітету партії Л. Кравчук, партійний і радянський урядовець І. Плющ, а також інші функціонери старої влади.

Водночас українські борці, які десятиліттями поневірялися в радянських в'язницях за прагнення свободи і незалежності, залишилися поза владою – Л. Лук'яненко, В. Чорновіл і багато інших видатних українців. Для історії все це відображено на полотні, яке висить у парламенті, борці за свободу затерті, їм лише дозволили покласти національний прапор до ніг партійних функціонерів, які виділяються на передньому плані. Майбутні покоління будуть ламати голову над такими катаклізмами: коли ті, хто чинив розпра-

¹⁹ Пушкін А. С. Сочинения в 3 т. – М.: Худ. лит., 1986. – Т. 2. – С. 103.

ву над борцями за визволення Батьківщини, очолили незалежну країну, а ті, кого тягнули до криміналу, перейшли на маргінальне становище в країні, заради якої вони віддали свої молоді роки, здоров'я, сімейне благополуччя.

Однак це лише деякі прикрі відхилення від загальнонаціонального визвольного руху українців. Приховано ще факти української історії про те, що 1654 року Переяславську угоду з Росією не підтримало багато полків, старшин і козаків, категорично відмовився поставити свій підпис близький соратник Б. Хмельницького славний син України Іван Богун. Ще тоді в усіх прошарках українського суспільства виникла хвиля незадоволення, яка котилася до початку ХХІ століття, набираючи силу цунамі, і прокотилася вибухом непокори на майданах усієї країни.

Лише за роки незалежності світ побачив українську націю, дії якої не вписувалися в протоколи колишньої радянської влади щодо вирішення істотних проблем життєдіяльності суспільства. Осінньої пори 1990 року в Києві та інших містах країни пройшли перші нечувані раніше маніфестації громадянської непокори, коли під гаслом «Геть Масола, Кравчука» народ протестував проти колишніх партійних і радянських урядовців. Розпочалася тиха революція мовчазної відмови від чужого державного прапора, який понад триста років майорів над Україною²⁰.

У 2000–2001 роках прокотилася величезна хвиля незадоволення важким життям, владою і особливо Л. Кучмою під гаслами «Повстань, Україно!», «Україна без Кучми», але тоді «гарант» чудом утримався при владі. Українське суспільство буквально видавлювало зі свого середовища кадри старої номенклатури, долаючи духовне рабство.

З кожним роком незалежності міцнів дух народу, назрівали події широкомасштабної непокори. Найбільша і найрезультативніша хвиля народного незадоволення накопилася на ненависну владу в другій половині 2004 року, спричинена не стільки фальсифікацією виборів, скільки намаганням назавжди очиститися від темних плям минулого та одержати реальну незалежність і свободу, за яку боролися покоління славних предків. Немає сумніву, підстави стверджувати, що українські події стали не випадковим явищем, а відбувся об'єктивний і закономірний процес – боротьба української нації за свою свободу.

²⁰ Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. – К.: Новий друк, 2002. – С. 3.

Українці – нація сильних людей, які вистояли під тиском національної, але залежної влади у найвідповідальніший період своєї історії – вихід із темряви й небуття великого європейського народу. З часів розпорошення земель Київської Русі і татарської навали український народ був принижений, знедолений, він поневірявся в неволі, про нього забули, великий європейський народ як етнос перестали згадувати не тільки у світі, а й у Європі. Усе це тавром лежало на кожному українцеві, було його соромом за столітнє людське приниження. У 2004 році українці показали, що вони не змирилися з такою зневагою, якої зазнавали від різних народів з XIII століття, і особливо в останні 350 років (1654–2004 роки), коли Україна перебувала під впливом Російської імперії.

Прогресивні сили нації зрозуміли, що для здобуття реальної свободи і незалежності потрібна рішуча боротьба, оскільки народ, який втратив дуже багато національних і навіть етнічних цінностей упродовж важких столітніх випробувань, як самостійна нація назавжди поступово зникав би. Протягом довгого скрутного періоду все спрямовувалося на знищення основ етносу, що є носієм українства: мови, національної культури, елементів державності.

Прикро, але тільки нещодавно видатні українські митці і спортсмени показали всьому світові, що все-таки існує держава Україна, а в ній мешкають українці, а не представники великоросів. У минулому вся інтелектуальна українська еліта дбайливо використовувалась для обслуги Російської імперії. Помаранчева революція довела світові наявність у цієї нації сильного духу і волі до свободи, а у світовому просторі повернулася до європейської спільноти з усіма своїми неповторними барвами держава Україна. Для світу Україну відкрили митці, зокрема Руслана Лижичко, спортсмени А. Шевченко і брати Клички та багато інших знаменитих представників українського народу.

Споконвічна боротьба українців за свободу, яка увінчалась успіхом у 2004–2005 роках, довела багатьом народам, що національний дух і воля народу мають концентруватися на пошуках правди, хоч якою гіркою вона була, для реалізації національної ідеї. Зокрема, самим українцям належить позбутися багатьох рис, які знижують імунітет нації до зовнішнього і внутрішнього впливу. В українців цей імунітет занадто знижений через те, що його витравлювали гонінням за будь-які вияви рис українства – національні традиції, мову, культуру, мистецтво. Українцеві, якому приклеювали тавро

«український націоналіст», було закрито дорогу в життя, йому все було заборонено.

На прикладі українських реалій 2004–2005 років світ переконався, що кожна нація зобов'язана себе відстояти в складному світовому просторі, для чого використовують елементи націоналізму та патріотизму як реакцію захисту однієї нації від іншої. Усе ясніше ставало зрозуміло, що елементи націоналізму мають досить широкий спектр вияву: національна культура і мистецтво – підтвердження особливостей внутрішнього світу та поглядів певного народу; наука й технології – свідчення рівня історичного розвитку; мова, традиції, побут – для підкреслення особливостей того чи іншого народу; вияви всіх цих елементів з яскраво вираженим національним підтекстом – для протистояння агресивним чи упередженим намірам іншої нації чи держави.

Упродовж століть український народ не дуже гучно висловлював незадоволення своїм багатовіковим принизливим становищем, але в окремі періоди виявляв протест проти гноблення, утисків свободи, нав'язування, наприклад росіянами, принципів, шкідливих українській державності, зокрема федералізму, введення кількох державних мов тощо. Скажімо, росіяни, які мешкають в Україні, і російські політики чомусь нав'язують українській владі ідею запровадження в Україні двомовності. «Доброзичливці» замовчують, що без єдиної мови, якщо не враховувати винятків, до прикладу Швейцарія, держава взагалі існувати не може, і цьому є чимало прикладів. Схаменіться, не приймайте великий український народ за людей, які тільки з'явилися на світовій арені, бо це народ, який у минулому був одним із перших і найосвіченіших у Європі.

Водночас ніхто не згадує, що, по-перше, в Росії чомусь ніколи не ставлять питання про надання статусу державної татарській чи іншій мові поряд з російською; по-друге, для збереження цілісності імперій у них широко пропагували і вводили єдину мову, зокрема це стосується Австро-Угорської імперії до першої світової війни, Російської імперії з часу її створення, Радянського Союзу у XX столітті тощо. Більше того, програма комуністичної партії Радянського Союзу 1961 року констатувала, що російська мова фактично стала загальнодержавною для всіх націй і народностей.

Нагромаджена віками негативна енергія в українському суспільстві й в усіх його прошарках дедалі більше загрожувала вирватися на поверхню. Україна опинилася напередодні вікопомних подій, які мали світове історичне значення і невдовзі знайшли відгук у

багатьох країнах світу. Перед катастрофічною загрозою українці відгукнулися на заклики з минулого свого пророка Т. Шевченка зберегти й обороняти Україну:

*А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.²¹*

Боротьба впродовж століть за волю окреслювала українську національну ідею, але це був тільки початок руху до свободи, який вимагає опори на фундаментальні етнічні основи нації. На шляху до кінцевої мети ми не повинні забувати освячені часом величні діяння наших предків, величі Київської Русі, козацької і гетьманської держави, боротьби з татарами, турками і поляками, виходу з рабства за часів перебування під ярмом Російської імперії й Радянського Союзу та перемоги Помаранчевої революції.

Відроджувалась українська нація і її держава у величезних муках, у яких переплелось багато стихійних сил і ще не зрозумілих процесів, що викликають безліч запитань українців до самих себе. Були і горе, і нестерпний біль, зрада і недовіра, але не було страху. Була всепереможна віра в Україну! На прикладі Помаранчевої революції світ побачив, як перемагає весільна віра на шляху до мети. Усе це дає підстави сказати, що майбутнє незбагненне, але одне зрозуміло: українська нація досягне кінцевої мети і житиме у віках.

Фундаментальною основою мети має стати розуміння тих цінностей, що українська нація належить до історичних першородних рас Європи, від яких походить західна цивілізація. У цьому зв'язку понадтисячолітня історія української нації дає підстави стверджувати, що Україна спроможна і має право посісти почесне місце однієї з провідних країн Європи, місце яскравого і талановитого члена християнського світу і сім'ї європейської співдружності.

У складні помаранчеві дні виявилось багато особливостей української нації, про які навіть дехто і не здогадувався, зокрема – генетичне прагнення предків до вдосконалення, самоорганізації і розвитку. Якщо не враховувати екстремізму невеликої частини населення, то переважна більшість українців з великим піднесенням сприйняла об'єднавчу ідею боротьби за свободу і незалежність.

На майданах країни народ ставав єдиним цілим, і об'єднували його звичаї, релігія, невидимий життєдайний дух, а також націо-

²¹ Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1971. – С. 83.

нальні інтереси. Значення Помаранчевої революції полягає в широкому не тільки вітчизняному, а й європейському вимірі: наперекір неймовірним складнощам вона довела, що перші роки незалежності все-таки не стали зовсім марними в історії української нації; подала приклад можливого перетворення недовір'я, яке супроводжує українську націю багато років, на велич духовної і конструктивної солідарності на базі національної ідеї.

Прогресивна громадськість країни дійшла висновку, що для відродження української нації та її держави потрібні об'єднанні зусилля, спроможні перетворити масу індивідів на народ. Тільки духовне відродження, сформована національна ідея здатні вирішити кардинальні проблеми побудови стабільного суспільства і держави.

Надаючи особливо важливого значення національним інтересам як рушійній і об'єднавчій силі більшості членів суспільства, нам конче потрібно віднайти нову об'єднавчу національну ідею й успішно її реалізувати, що фактично є найважливішим елементом системи національних інтересів нашої країни на переломному етапі її історичного розвитку. У той же час деякі науковці і політики вважають, що національна ідея має обмежитися вирішенням поточних справ, але це не є об'єктивною категорією філософських понять.

Визначено національні інтереси України на найближчі 25 років. Невідкладне завдання – розробка національної глобально орієнтованої стратегії розвитку. Багато громадян України, особливо молоді, незалежно від етнічної приналежності розуміють і сприймають такий напрям. Дух солідарності пройняв усе українське суспільство.

Хоча і дивним, але цілком закономірним було те, що такі прагнення виявляли всі – від старого до малого.

Непокора українців у листопаді – грудні 2004 року і січні 2005 року – логічне продовження пригаслої революційної акції 2000–2001 років «Україна без Кучми», «Кучму геть!», коли вбивство Гонгадзе **розбудило націю**. Різними способами тодішня влада Кучми, за зовнішньої підтримки, пригасила порив народу, але його незадоволення жевріло, очікуючи нового неминучого вибуху народного гніву. Помаранчева революція довершувала те, чого не вдалося зробити у 2001 році під час хвилі величезного внутрішнього народного гніву, це був останній бій у боротьбі багатьох поколінь українського народу впродовж століть проти гніту і неправди.

Історична заслуга революційних мас і їхніх провідників полягає в тому, що їм вдалося зайняти позицію, яка дозволила уникнути кривавої бійні.

У перші роки незалежності країни влада Л. Кучми зневажливо ставилася до українського народу і його сподівань, пов'язаних з цією історичною подією, руйнувалися структури громадянського суспільства, судовий устрій і засоби масової інформації. Безчинство влади, особливо податкових органів, стало можливими через те, що глава держави Л. Кучма і його оточення повністю зруйнували судову систему країни. Для цього застосовували підкуп та погрозу фізичною розправою. Як наслідок – судді стали ще більш незахищеною і корумпованою категорією державних службовців, ніж працівники засобів масової інформації.

Про те, як думав і висловлювався Кучма про свій народ, спеціалістів і службовців, можна довідатися з матеріалів майора М. Мельниченка: «Это ж подонки, твои судьи! Я должен ехать к ним и давать свидетельства! Поэтому возьми этого судью, за яйца подвесь, пусть повисит одну ночь»²². Це край морального падіння. Події останніх часів показали, що за такий злочин проти українського народу ще доведеться відповідати.

Свою революцію українці здійснили так швидко, толерантно і цивілізовано, що здивували весь світ, особливо Європу, розсердили північного сусіда і поставили тодішню владу перед несподіваним фактом. За короткий строк Україна стала великою, солідарною європейською державою, а її колишній глава перетворився на маргінала. Л. Кучма і його оточення не здатні були зрозуміти свій народ, розгледіти його внутрішню непереборну силу, про яку можна сказати словами філософа часів кривавого тирана Петра I: «Лёгкость и быстрота, с которыми этот народ приобщился к цивилизации, неопровержимо доказали, что его государь был о нём слишком дурного мнения и что его народы вовсе не были скотами, как он отзывался о них»²³.

Влада втратила здоровий глузд, сподіваючись, що всі маніпуляції народ стерпить і цього разу, але він, відчувши своє приниження, повстав проти несправедливості з вимогою знати правду про дії влади і жити як належить цивілізованим людям. Скрізь в Україні чулося невдоволення і тривога: як довго можна так прини-

²² Мельниченко Н. Кто есть кто на диване президента Кучмы. – К., 2002.

²³ Мыслители прошлого. Монтескье. – М.: Мысль, 1975. – С. 131.

жувати народ, так цинічно обманювати? скільки можна? терпець увірвався! ми – нація, ми – сила! Скільки ще кожен боїтиметься і далі гнутиме спину та схилитиме голову? Росія підтягує війська до кордону з Україною; російський спецназ було помічено в багатьох українських містах, навіть у Києві. Серед народу чулося, що президент сусідньої північної держави закликав кинути війська проти революції.

Під дією реалій і чуток народ хвилювався та гуртувався до боротьби. На майданах країни народ показав, що він позбувся синдрому пригніченого, заляканого, схильного до містики і фанатизму натовпу. Український народ сказав «Ні!» принизливому і важкому минулому і «Так!» європейському майбутньому. Лише доля поставила конкретних осіб – Ющенко і Януковича – під час президентських перегонів, на яких були сфокусовані два протилежних устремління, могли ж бути не вони, а інші, більш виважені і самостійні особистості. Виявилось, що в Україні є достатньо авторитетних лідерів, здатних вести народ до перемоги за волю.

У ході Помаранчевої революції окреслювалася філософія української національної ідеї. Стало очевидним, що українську національну ідею мають підтримати всі народності, представники всіх національних меншин, які живуть в українській державі, на українській землі. Революція допомогла українцям зрозуміти, що їм уже час полишити вишукувати в світі друзів і недругів, а самостійно відстоювати власні національні інтереси. Як це здійснити? Національна ідея має бути демократичною, зрозумілою, виражати і відстоювати права всього народу країни в усіх сферах життя, забезпечувати свободу думки, совісті, релігії, слова. Якщо національну ідею буде виборювати якась одна нація чи народність, то не уникнути протистояння, загрози поділу країни й відокремлення, як це виявилось у деяких східних областях у період виборів глави держави у 2004 році.

Гегель вважав, що в певні історичні періоди є якась одна нація, світовий лідер, в основу ідеї якої покладено місію провести людство до певної цивілізаційної стадії, але таке лідерство невдовзі закінчувалось провалом. Спочатку з'явилась ідея Німеччини, а після неї лідерство перехопили Сполучені Штати Америки, були й інші національні ідеї на зразок російської «Москва – третій Рим, а іншого не дано», польської «Польща – від моря до моря». Саме такі імперські амбіції задля якоїсь великої гуманістичної місії суперечили національним намаганням об'єднання у всій своїй тери-

торіальній, політичній, релігійній та етнічній повноті й прагненню вільного розвитку.

Ідея кожної нації буде життєвою не у формі імперської амбіції, а в приземленому вигляді відповідно до поточних прагматичних потреб. Національна ідея тоді буде життєздатною і повсюди сприйматиметься, якщо вона відповідатиме найістотнішим потребам людського життя, блага і знання в їх найвищих нормативах: «Идеал – это идея... Идеалом является... всякая действительность в своей наивысшей истине»²⁴.

Отже, відповідаючи на запитання про глибинні потреби українського народу впродовж століть та їх конкретне втілення в період Помаранчевої революції 2004–2005 років, ми одержимо конкретику української національної ідеї. Те, чого намагається досягти народ самостійними діями, є його природна національна ідея. Саме в ній концентруються справедливість, духовність, державність, добробут, доступ до всіх досягнень цивілізації.

Згідно з такою філософією українська національна ідея включає: національну незалежність, безпеку розвитку, ефективну систему державного устрою, подолання бідності, соборність, піднесення духу, рівність, зміцнення волі і забезпечення свободи. Природної національної ідеї можна досягти на основі забезпечення справедливості, свободи і рівності громадян. Усе це можливо здійснити в умовах незалежності, єднання, консолідації і правди. Для реалізації такої ідеї треба, як показали події, багато від чого відмовитися і відмежуватися.

Українська примовка «Чого бідний? Бо дурний» та «Чого дурний? Бо бідний» чітко визначає, що бідність не суть матеріальне поняття – всім нам треба розумнішати в цьому світі, духовно збагачуватися. Перше, викинути на смітник нав'язану з минулого філософію «маємо те, що маємо», бо інакше втратимо все. Друге, відмовитися від міжособистісних та ідеологічних суперечностей заради спільних інтересів усього українського народу і його держави. Третє, вилікуватися від лицемірства і заздрощів, зради і користолюбства, доносів і наклепів. Четверте, врешті виробити і відстоювати універсальну, просту і зрозумілу національну ідею, яка об'єднувала б увесь український народ, усіх громадян України.

Помаранчева революція виявила споконвічні сподівання нашого народу, які вихлюпнули на поверхню його позитивні риси

²⁴ Гегель. Работы разных лет. – М.: Мысль, 1973. – Т. 2. – С. 143.

і силу, які стали детонатором руху всієї української політичної нації до Свободи. Під гаслом «Ми йдемо – і серце правдою горить!» українці йдуть дорогою вирішення основної загальнонаціональної ідеї – об'єднання великої української нації з метою здобуття свободи для кожної людини і незалежності всієї України.

Помаранчева революція яскраво окреслила загальнонаціональну ідею, яка здатна об'єднати народ:

- українці показали, що вони хочуть творити своє життя самостійно на основі Свободи, Рівності, Незалежності, Єднання, Справедливості, Правди;

- зерна свободи, які крупинами століттями сіяли попередні покоління українців, рясно проросли на початку ХХІ століття у реаліях всенародної непокори;

- тільки єднання дій українського народу неодмінно забезпечує перемогу, і, навпаки, роз'єднання дій, яке було в минулому, наражає тільки на поразку;

- на майданах України ніде не лунали ні західні, ні східні гасла, український народ хоче мати свою незалежну, мирну і самодостатню державу;

- чітко простежувалося споконвічне намагання українців будувати взаємини з усіма країнами на засадах справедливих норм у національних інтересах;

- через майдани країни прокладено міст між історичною самоорганізацією запорізьких козаків і сучасними демократичними потребами українців;

- хвиля волевиявлення стала випробуванням якісного духовного перетворення цілого народу, появи загальнолюдських і водночас універсальних цінностей – демократії, індивідуальної свободи, громадянського права. Саме в таких умовах демократія із загальних гасел перетворюється на потужний ресурс і чинник розвитку;

- у вирі подій народилась якісно нова українська нація, проросли зерна формування громадянського суспільства і людської самоорганізації, відбулася демонстрація величезної народної винахідливості, що підтвердило реальність потужної сили українського народу;

- підтверджено силу християнської моралі, основаної на десяти Божих заповідях, доведено спроможність нації на крутих поворотах історії обійтися без великого кровопролиття, здатність волею і твердістю духу стримати фізичну силу своїх вороженьків (саме

таку зневажливо-зменшувальну форму вжито в Державному Гімні: «...згинуть наші воріженьки, як роса на сонці»);

• революційні події в Україні відкрили світові велич нової великої центральноєвропейської держави, українську націю в її цивілізованості і толерантності.

Національна ідея, тобто мета, яку ставлять перед собою нація і якої намагається досягти, – поняття динамічне, а тому вона може формуватися століттями. Ідея дозрівала повільно і надзвичайно важко, століттями складали голови за належність і свободу прості люди та їхні провідники. Не вдалося досягти реальної самостійності, більше свободи і після здобуття незалежності у 1991 році. Миттєво з'явилися нові форми залежності, а тому налигач не зникав, невидимими і видимими цупкими нитками українці продовжували бути прив'язаними до Росії, її економіки й політики. Залежність від нестачі енергетичних ресурсів тому яскравий приклад. Спираючись на це, українцям підказували і наполегливо рекомендували: коли хочете йти до Європи, то тільки з Росією, а після цього об'єднуйтесь, але тільки з трьома братніми народами; торгуйте, але тільки в єдиному економічному просторі з цими самими народами.

Пропонувати таке для України, тобто разом йти всюди, мов сіамські близнюки, аморально. Адже історія засвідчила, що у сфері державотворення всі без винятку гетьмани України, від першого – Б. Хмельницького до останнього – К. Розумовського, провідники Української народної республіки М. Грушевський і С. Петлюра, вояки УПА і їхні провідники С. Бандера, Р. Шухевич, Є. Коновалець та інші впродовж століть вели боротьбу за утворення незалежної Української держави, і насамперед звільнення від німецького поневолення і впливу свого північного сусіда – Росії. Провідниками ідеї незалежності були визначні митці й учені Т. Шевченко, І. Франко, В. Липинський, Д. Донцов, В. Чорновіл; тепер нашу свободу і незалежність відстоюють Л. Лук'яненко, С. Хмара та багато інших відомих українців. Український народ зобов'язаний шанувати боротьбу своїх видатних провідників і здобути волю.

Ніхто в минулому і дотепер не був зацікавлений у формуванні таких категорій організації життєдіяльності українського суспільства. Імперські ідеологи добре розуміли, що «національна ідея – це система цінностей, що є об'єднавчим феноменом суспільної сві-

домості, який ґрунтується на почуттях гордості від належності до певного народу, уболівання за його долю і добробут»²⁵. Лише державна ідеологія, сформована на основі національної ідеї, мобілізує націю й український народ звільниться з вікового ярма.

Лише в 2004–2005 роках Помаранчева революція стала важливим поступом у вирішенні складних проблем у суспільстві. Вона, треба сподіватися, поставила крапку у віковій борні за національну ідею – реальну незалежність від Росії, відносини з якою відтепер будуватимуться згідно з національними інтересами України та її народу. Звільнитися від трьохсот'ятдесятилітньої залежності й здобути реальну свободу далеко не просте завдання, коли немає чітко окреслених національних інтересів, національної ідеї та державної ідеології. Правда і те, що у народі попереду гарячі політичні і економічні баталії, які остаточно вирішать долю України.

Саме під час Помаранчевої революції стало зрозумілим, що настав час, коли громада бере на себе частину функцій центральної влади, привчаючись управляти державою та своїми колективами. Вперше влада реально була поставлена під контроль народу. Як результат, українські громадяни почали відчувати власну причетність до управління державою, регіоном, колективом, підприємством, що в кінцевому підсумку активізувало внутрішні сили нації. Помаранчева революція стала нечуваним етапом активізації громади на шляху до створення демократичної і соціальної держави, а це свідчить про те, що держава буде розвиватися саме так, як формуватиметься громадянське суспільство, його ідеологія на базі національної ідеї, а не навпаки. Справедливість і єдиний для всіх закон мають торжествувати.

Українські філософи, вчені і політики розглядають розвиток національної ідеї поряд з формуванням самої нації, оскільки народ стверджується, усвідомлюючи себе як нація за наявності чітко сформованої національної ідеї. Українці отримали у 1991 році формальну незалежність, а тепер намагаються формувати здорову українську націю, адже в українському суспільстві з минулого залишилося безліч проблем, зокрема у міжрегіональних відносинах східних, південних і західних областей. Тому на сучасному історичному шляху національна ідея свободи і незалежності містить цілий ряд важливих складових, нагальною потребою, зокрема є

²⁵ Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. – Броди: Просвіта, 2001. – С. 82.

руйнація кланово-олігархічної влади в Україні. І таких цілей чимало. Без цього не буде ні свободи, ні незалежності.

Українська національна ідея об'єднує український народ і забезпечує йому Права і Свободи, Незалежність, Єднання, Справедливість, Правду, Рівність, Національні інтереси, формування громадянського суспільства, якісне перетворення народу, зміцнення волі і сили християнської моралі. Саме такі споконвічні національні цінності мають стати ядром національної ідеї.

З часів Київської Русі український народ відстоював свої споконвічні інтереси та національну ідею на всіх тернистих шляхах історичного розвитку. Вперше за свою історію українці більш-менш чітко виписали національні інтереси й національну ідею в Конституції України (ст. 1–3, 5, 7, 8, 10–13, 15–18, 69, 70). Серед них є визначальні пріоритети, неперехідні цінності кожного народу. Цю демократичну Конституцію України треба захищати від усіляких спроб її руйнування, а за потреби удосконалювати.

Права і свободи людини. Ці константи – невід'ємна частина розвитку не тільки окремого індивіда, а й цивілізації і Всесвіту. Стосунки у Всесвіті між цивілізаціями визначаються законом ненасильства над волею, основне правило якого: «Будь-яка цивілізація, будь-яке людство має відбутися так, як саме захоче». Адже будь-яке втручання, будь-яке насильство над волею, навіть у вигляді допомоги, призводить до того, що індивіди стають духовними каліками, ледарями і негідниками. Тоді зупиняється розвиток, розпочинається занепад і деградація.

Над українцями чинилося різноманітне насильство понад триста років, що й призвело націю до вкрай складного становища. В Україні ненависна сила була переможена силою волі до свободи. Зерна свободи, посіяні попередніми поколіннями, впали на добру землю, слова свободи було почуто, вони зберігались у генах, добрих серцях християн, що й дало свої плоди. Конкретне втілення генетичної пам'яті та добрі паростки посіяних зерен світ побачив у 2004 році на київському Майдані й майданах усієї України.

Саме воля до свободи покликала людей на вулицю. Стало зрозумілим, що український народ хоче позбутися навішеної йому принизливої назви «хохол» і «малорос», усвідомити і відстояти свою національну гордість. Конституція України закріпила за українським народом права і свободи, але залишилось перетворити ці права на реальність, для чого і відбулася Помаранчева революція.

Суверенна, незалежна, могутня, багата і самодостатня держава як споконвічна національна ідея. Після прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року і його схвалення всенародним голосуванням 1 грудня 1991 року Україна стала суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Та незалежність залишилася тільки проголошеною, бо тривало протистояння між тими, хто шукав «до кого приєднатися», і тими, хто хотів бачити Україну незалежною. Розпочалася міжособна боротьба за владу претендентів на гетьманський престол, що започаткувало і посилювало деградаційні процеси в усьому суспільстві, руйнувалися надії народу. Влада і її провідник Л. Кучма, а також новий претендент на владу хотіли вести українців до Москви; опозиція та її провідники, переконували українців вирішувати свою долю самостійно у своїй незалежній державі.

Кожен, хто трохи згадає українську історію, усвідомить, що таке уже було, адже і колись давно наші предки рвали собі чуби, не знаючи, до якого сусіда приєднатися. Цікаво, що не народ, а його провідники тягнули націю то до одних, то до інших держав, і таке відбувалося в українській історії не раз. Новим в українській історії стало те, що події 2004 року на майданах усієї країни були спрямовані на відмежування від провідників, які негідно повелися в справі з приєднанням до когось, на відсторонення їх від влади. Український народ ще і ще раз довів, що ні в минулому, ні тепер він ні до кого не хоче приєднуватися, достатньо наші пращури поневірялися в татарських, польських і російських приймах, стало зрозумілим, що їхні нащадки такого не допустять.

Народ на Майдані у 2004 році не висловлював бажання домовлятися із сусідами, а лише вимагав єдності нації: «Схід і Захід – разом». Це спостерігалось впродовж віків, коли здорові українські сили протистояли тим сусідам, які намагалися підкорити українські землі: запорізькі козаки протистояли полякам, татарам, росіянам; Б. Хмельницький та І. Мазепа боролися з поляками, росіянами й татарами; Українська повстанська армія на чолі з Бандерою, Коновальцем, Мельником, Шухевичем та іншими провідниками вступила в нерівний бій проти німців, поляків і радянських окупантів.

Українську територію, культуру та народ сусіди століттями розривали на шматки, які ще до цього часу перебувають під чужим протекторатом: великі території в Росії, Польщі та інших державах; український народ розпорошений на всіх просторах Російської Федерації; національні символи влади – прапор Б. Хмельницького

у Стокгольмі, а його гетьманська булава в Польщі, шапка Мономаха й інші атрибути князівської влади в музеях Москви; більшість діячів української науки й культури з часів Переяслава вважають російськими. Мабуть, саме через це до останнього часу Україна, вирішуючи свої національні інтереси на міжнародному рівні, постійно була заручником відносин між Росією і США, Росією і Францією, Росією і Німеччиною, Росією і Великобританією та іншими країнами.

Єднання української нації в єдиній державі. Українці віддають багато зусиль для консолідації та розвитку своєї нації, розвиваючи і зміцнюючи її етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність нарівні із самобутністю усіх корінних народів і національних меншин країни. Ця складова національної ідеї спрямована насамперед на те, щоб позбавитись такої негативної риси, як дотримання принципу «моя хата скраю». Саме ця риса завжди завадала українцям горя, бо відсидітися десь у тихому куточку, дочекатися, що біда омине, ніколи не вдавалося. Згадаймо героїв під Крутами, коли 300 київських студентів і слухачів військових училищ вступили у нерівний бій проти елітного російського війська Муравйова. Їм ніхто не допоміг, хоча була можливість, зокрема у війська з Ніжина, ніхто не виступив проти чужинців в інших місцях України, всі очікували, що біда омине. Не вийшло – прийшли більшовики з Росії та влаштували громадянську війну, на якій українці винищували українців, довели народ на його родючих землях до голодомору, масами відправляли в північні концтабори, використали українців у розв'язаній Сталіним і Гітлером страшній війні, було поставлено «сталінське» завдання взагалі вивезти українців з їхньої території і заселити українську землю іншими народами.

Бог повернув розум українцям, і вони тільки через 14 років після здобуття незалежності виявили єднання під час Помаранчевої революції. Учасників Помаранчевої революції в Києві підтримували багатотисячні зібрання та мешканці наметових містечок в усіх обласних центрах, великих містах, селищах і селах України. Це була нечувана і небачена єдність українського народу, яка дуже налякала українську та російську владу, приємно здивувавши світ. Український народ усвідомив, що без єдності він завжди буде залежним від якогось сусіда, збагнув, що саме з цією метою російський уряд ніколи не допускав єдності українського народу, стимулював у його середовищі протистояння, проголошуючи ідею єдності з великим російським народом.

І сьогодні в Україні залишилися проблеми у міжнаціональних відносинах у таких регіонах, як Крим, східні області, особливо Донецька і Луганська, до них приєдналася навіть Харківська, керівники яких під час виборів 2004 року виявили антидержавні сепаратистські настрої, тобто прагнення до відокремлення. Хоча це було надуманим і нездійсненим бажанням деяких політиків, але воно збуджувало суспільство і знижувало комфортність життєдіяльності всіх громадян країни. Потрібно все-таки враховувати, що деяка частина російськомовного населення не зовсім переймається інтересами України як істинно своєї Батьківщини і все частіше поглядає на Москву, на Росію. Тут ще багато ідеологічної роботи, бо як можна жити в країні, якщо не поділяти її прагнень, історії, культури, мови, звичаїв?

Побудова відносин з країнами світу на підставі національних інтересів і рівності. Фундаментальні принципи державотворення українців ґрунтуються на забезпеченні національних інтересів завдяки мирній і взаємовигідній співпраці з міжнародним співтовариством з урахуванням загальноєвропейських принципів і норм міжнародного права. Під час президентських виборів усе це раптово опинилося під загрозою.

У цей складний період росіяни на чолі зі своїм президентом В. Путіним та його прибічниками – мером Москви Лужковим, людиною невизначеної національності, Жириновським та іншими – відкрито допомагали старій владі, намагаючись відірвати Україну від Європи та спрямувати до невідомого союзу так званих братніх народів. Окремі лідери країн світу, міжнародні європейські організації допомагали опозиції, щоб відірвати Україну від Росії й долучити її до європейської цивілізації. Народ підтримував європейський шлях розвитку, оскільки історія вікового входження України до складу Росії – це постійне й систематичне знищення національної культури та її носіїв, коли народ переставав бути нацією, а всі його гетьмани та інші видатні українці гинули в неволі.

Неймовірно, але лише в результаті Помаранчевої революції на початку XXI століття світ раптово довідався, що спадкоємиця розвинутої європейської держави Київської Русі Україна – не російська окраїна і не російська вотчина, а велика європейська держава, у якій живе свободолюбний, працьовитий, толерантний, культурний, освічений і гордий народ.

Самоорганізація як внутрішній стан українців. Народ усвідомлює, що він, як і його славні предки, – носій суверенітету і єдине джерело влади в країні, яку реалізує безпосередньо, а та-

кож через президентські вибори, створені ним органи державної й місцевої влади. Події під час 2004 року показали, що українці – цивілізований народ, а їхня революція делікатна, толерантна і навіть весела. Революційне піднесення назавжди знищило страх перед владою, люди побачили, що представники влади ховалися в норах – президент на своїй дачі в Кончі-Заспі; інші представники влади у свої звичні стіни; урядовці нижчого гатунку пішли у відпустку на час революції. Народ же самоорганізувався і виборював свою свободу. Такої мирної, але наполегливої революції світ не бачив, усе відбувалося в стилі доброзичливої української нації – з піснями, усмішками, добротою і любов'ю.

Організовані виступи українців в усі часи засвідчують: вони здатні організуватися і налагодити належне самоуправління на різних за розмірами територіях – невеликій (Висунська республіка), середній (Гуляйполе) і великій (Запорізька Січ), а також на рівні держави (майдан Незалежності і майдани всієї країни). Головна ідея самовизначення ще з часів запорізького козацтва – досягнення свободи; управління без чиновників, поліції та партійних функціонерів; усі справи вирішує простий народ; мужність, стійкість, культура, обов'язок і віра у справу, за яку розпочинали боротьбу, – основа самоорганізації.

Якісне перетворення народу завжди було фундаментом його перемоги. Кожна людина як частина природи, одержавши права і свободу та їх гарантію з боку створеної нею держави, стає частиною повноправного народу, який і є вищим носієм влади. Під час Помаранчевої революції в Україні відбулося перетворення людей на народ, який визначає свою долю. Саме про це сказано в Біблії: «колись «ненарод», а тепер «народ Божий»²⁶.

Усім треба чітко усвідомити, що переміг далеко не В. Ющенко зі своєю командою, а народ поборов самого себе, своє внутрішнє моральне та психологічне рабство. Творцем подій Помаранчевої революції був народ, який виявив силу духу, зміцнену Божим Духом і заповідями попередніх поколінь, які благословили націю на толерантну боротьбу за Свободу. Мабуть, даремно в Будинку офіцерів 28 листопада близько десятої години ранку у величезній залі зібралося багато віруючих, які молилися за демократію, за В. Ющенка, говорили, що він посланий Богом для України.

Деякі промовці, до речі молоді, говорили радісно і майже кризь слези, що настав такий благодатний час для об'єднання україн-

²⁶ Біблія. 1 Петр. 2 (10).

ського народу, який століттями був дуже роз'єднаний через вірування, етнічні і мовні проблеми. Тому ті, хто одержав владу в 2004–2005 роках, не повинні вважати себе творцями революційних подій, вони лише покликані виконувати волю народу. Президент В. Ющенко сказав, що служитиме народу, тож будемо вірити в це і контролювати.

Посіяно добрі зерна формування громадянського суспільства.

Здавна в Україні для взаємодопомоги, вирішення соціальних проблем, об'єднання сил народу для боротьби використовували структури громадянського управління – сільські сходи, общини, товариства, спілки. Під час виборів глави держави наприкінці 2004 року народ прийшов на майдани країни не за гроші, як це намагалися довести представники влади та особисто Л. Кучма, а за велінням душі, за покликом предків, як це робили козаки на своїх щорічних січових зібраннях. Тому народ, який обрав свого представника як главу держави без підкупу, може в будь-який час, як це було на народних «сходах», «вічах» у давні часи та в запорізьких козаків, відкликати його. Згадаймо, що навіть Л. Кучма, який добряче тримався і володів жорсткими методами, керівний стілець був приречений покинути.

Надзвичайно складно українській нації викарбувати у своїй пам'яті національну ідею і за нею жити. Потрібно враховувати, що українці вийшли з вікової залежності й кожен член суспільства шукає свого місця в незвичних для себе обставинах. Хоча закони для всіх однакові, але в таких умовах все буває, а тому хтось із філософів уже говорив, що діти природи, скинувши кайдани, стають несамовитими, а представники еліти – негідниками. Після здобуття незалежності в нашій країні таке узагальнення простежувалося скрізь, і сучасники пам'ятають складні часи, які ще й не скінчилися.

На початку XXI століття народ показав, що він добровільно прийшов на майдани, перебував у наметах, ішов у колонах для оточення будинків владних органів, стояв біля них у пікетах, бив у залізні барабани, тримався до повної перемоги нового глави держави навіть усупереч волі деяких організаторів революційних подій. У такому разі народ нічим не зобов'язаний обраній своєю волею старшині, але нова старшина має пам'ятати тих, хто її привів до перемоги, служити їм вірою і правдою, як це гечно робила старшина Запорізької Січі. Є надія, що така виборність народом, як добре сім'я, принесе гарні сходи на всій зболеній українській землі.

На початку XXI століття волелюбний український народ вступив на шлях крутих поворотів своєї історії. Українська нація за-

вжди демонструвала свою волю, твердість духу і силу християнської моралі. Що показала революція, яку називають «помаранчевою», «карнавальною»? Чому вона була такою толерантною і ненавистливою? Це можна пояснити українською ментальністю.

Помаранчева революція засвідчила, що у старій владі, незважаючи на її величезне бажання утриматися, все-таки десь глибоко в душі жевріло підсвідоме розуміння потреби поступитися місцем, але брак волі стримував вихід на поверхню того глибинного почуття, і вона чинила неймовірний, хоча й безнадійний, спротив суспільству. Голови багатьох з оточення Кучми на той час уже дозріли до потреби очищення влади, але іншим місцем її представники приросли до стільців і не в силі були від них відірватися. Тому об'єктивно владі потрібна була невеличка допомога у вигляді співу та бадьорих гасел, і не було сумніву, що вона їх сприйме. Таку допомогу надав своєю волею доброзичливий народ на зібраннях та в засобах масової інформації.

Влада відокремилась від народу, який був лише об'єктом для її власних маніпуляцій, вона перестала служити народові, а тому його боялася, а може, й соромилася. Народ продемонстрував свою волю і твердість духу, вимагаючи зміни не декорацій, а сутності влади, тобто вона мала відмовитися від брехні і корупції, служити вірою і правдою власному народові. Перед країною постало архіважливе завдання змінити систему влади, вона має наповнюватися новим, національним змістом. Адже впродовж 1991–2004 років залишалася стара система влади, у якій не було місця цінностям, національним за змістом, прогресивним за розвитком, толерантним до нових українських кадрів.

Не треба забувати, що всім нам буде прикро, якщо нова влада повторить помилки демократичних сил початку 90-х років ХХ століття, які не спромоглися закріпитися у державній владі після здобуття незалежності 1991 року.

Той, хто бачив обличчя людей на київському Майдані і майданах усієї країни, не мав сумніву в тому, що, якби представники влади вирішили застосувати зброю проти власного народу і спровокували б пролиття крові, їх неминуче очікувала б доля румунського диктатора. Народ і стара влада в цьому переконалися під час застосування сили біля ЦВК. Саме там влада вперше організувала напад на мирних учасників мітингу на підтримку народного кандидата й пустила бажану для декого «малу кров».

Після такої спроби будь-які сподівання на довічну консервацію «кучмізму» стали марними. Президент і його оточення реально по-

бачили свій кінець і зрозуміли, що народ змете стару кримінальну і злочинну владу на смітник історії.

Деяка частина населення, особливо прихильна до Росії, ніяк не вважає народні волевиявлення 2004 року революційними. Однак Помаранчеву революцію можна вважати революцією тому, що вона хоч і не змінювала зовнішню форму державного устрою, але розпочала кардинальне реформування його внутрішньої сутності. Вона дала можливість здобути найважливішу перемогу українського народу проти внутрішнього і зовнішнього поневолення, що стало визначною історичною подією на початку ХХІ століття на теренах колишньої Радянської імперії, в Європі і в усьому світі.

Що ж до думки деяких політиків стосовно того, що, мовляв, Помаранчева революція не є революцією, то треба мати на увазі таке. Найвища мета людства – не збереження чи зміна певної державної форми чи якогось уряду, а збереження самого народу. Коли виникає ситуація, яка загрожує свободі народу чи його існуванню, народ розпочинає боротьбу. Інстинкт самозбереження нації визнає, що в такому стані священне право кожного народу – боротьба будь-якими методами. Демократичній опозиції рекомендували її наміри досягти свободи обговорювати в парламенті, але дійсність показала неприйнятність таких закритих обговорень без участі мас, а тому залогом обговорення стали великі публічні народні збори на майданах.

Люди створюють закони для себе, а тому вони можуть їх змінювати тоді, коли це потрібно, але методами, найбільш прийнятними для народу в конкретних умовах. І назва цієї боротьби має другорядне значення – революція, повстання, непокор, демонстрації, заколоти. Вся політика і державна машина радянської імперії працювала в напрямі цілеспрямованого і системного знищення українського народу. Свідомі українці зрозуміли: аби запобігти національній катастрофі, суспільство потребувало негайних змін.

Проголошена незалежність України була зафіксована тільки декларативно, а все в державі і суспільстві залишалося як і раніше: у 1991–2004 роках главами держави були колишні високопосадовці – комуністи Л. Кравчук і Л. Кучма; до Верховної Ради, особливо перших скликань, обирали колишніх партійних і радянських функціонерів; державні й регіональні органи управління, силові та контрольні органи залишилися з часів тоталітарного режиму; культура, наука, освіта залишилися на позиціях часів комуністичної марксистсько-ленінської філософії; в усіх сферах суспільного

життя відбувалися зрушення, але за філософією мислення старої системи. Прибічники стихійно-радикальних поглядів розпочали змінювати внутрішню сутність проголошеної незалежності, і вони багато досягли. Проте таким істотним змінам, започаткованим революційними подіями наприкінці 2004 року, чиниться шалений опір, але вони триватимуть до повної реконструкції внутрішньої сутності Української незалежної держави. Така можливість випадає раз на кілька поколінь.

Минуле позаду, тепер тільки вперед – в цивілізований світ. Народ усвідомив під час Помаранчевої революції, що не слід сподіватися на когось, а потрібно використати свої реальні можливості для розбудови громадянського суспільства та встановити дієвий громадський контроль над владою й опозицією. Проте для цього, як показали революційні події, потрібне національне єднання всіх верств населення – робітників та інженерів, службовців, бізнесменів, діячів культури і науки, журналістів, учителів шкіл і викладачів вишів, діячів громадських організацій. Вони не забудуть Майдан, його не повинна забувати і нова влада в Україні.

Колись українські козаки і старшина в грізних битвах, повсякденних стосунках між собою, зовнішніх відносинах з іноземцями, економічних рішеннях, думках про спільні козацькі турботи і в сімейному житті постійно пам'ятали про площу на Січі, де старшина мала за все відповідати, нерідко і головою. Опозиція перемогла, але щоб нова влада виконала дані народові обіцянки, необхідно, аби кожен, хто причетний до революційних подій і прийшов до влади, пам'ятав що слава й почесні очікують їх тільки в майбутньому, а в післяреволюційний час – ніяких особистих благ.

Якщо ж одразу після перемоги вся діяльність буде зосереджена на роздачі посад, то серед союзників почнеться гризня, а до переможців прийде багато сумнівних особистостей, які завдадуть великої шкоди. Тож варто подумати, чи заповнення всіх державних посад «своїми» парламентарями можна вважати найоптимальнішим варіантом вирішення завдання державного управління. Формулу Кучми «друзям – все, ворогам – закон!» треба засудити і відкинути, бо на зміну помаранчевій опозиції прийде інша.

Людей вивели на площі злочинні дії влади, нечуваний тиск на судові органи і пресу, нехтування законами і правом, зверхнє ставлення влади до людини та її життя. У двобої влади з народом зіткнулись обман і правда, несправедливість і справедливість, насильство і свобода, минуле і майбутнє, темне і світле. Таким фено-

меном цікавитиметься людство і в майбутньому, а тому немає сумніву, що Київ стане містом світового значення, українська легенда якого в новітній історії буде пов'язана передовсім з Помаранчевою революцією 2004–2005 років, коли в українському просторі витав дух відродження, дух єднання.

У чому ж історичні корені Помаранчевої революції, яка сколихнула світ? Прогресивні сили боялися за долю української нації, адже швидкими темпами відбувалася моральна деградація суспільства, випереджаючи навіть техногенну. За часів комуністичного правління українці чули: «Фу, гадский ваш язык!», а уже після здобуття незалежності чують зневажливе: «Эта ваша незалежность». Занепадав український дух, що, як відомо, рівнозначно смерті.

Намагання всіма засобами знищити українські корені в Російській імперії у відповідь постійно викликали потужний національний рух в українському суспільстві. На початку ХХІ століття українці організовували надзвичайно потужну і водночас толерантну протидію, якої не бачила новітня історія не тільки Європи, а й світу. У цьому не було якогось дива, адже народ за часів Л. Кучми відчув, що логічним завершенням його державного управління стає повернення до тоталітаризму, до Російської імперії і повне знищення українства.

Під час Помаранчевої революції можна було побачити в реаліях роз'єднання українського суспільства, вияви регіонального егоїзму, протистояння провідників нації, поділ українців за політичними поглядами в усіх сферах діяльності, верствах суспільства і навіть на рівні сім'ї. Помаранчева революція відбулася через те, що хтось хотів бачити главою держави кандидата від демократичних сил чи від ненависної влади? Ні. Кожен житель України відстоював свої погляди, які стосувалися західного чи східного напряму розвитку Української держави. Народ розділився на два табори. Ще геній українського народу Т. Шевченко вбачав у роз'єднанні велике зло і надихав не тільки до боротьби «борітеся, поборете», але й до братання. Через двісті років після втрати Україною незалежності, наслідуючи Апостола Павла («Благаю ж вас, браття, щоб ви остерігалися тих, хто чинить розділення... і уникайте їх»²⁷), український пророк закликав у поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим...»:

*Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата – ...*

²⁷ Біблія. Рим. 16 (17).

*Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!*²⁸

Настигне Божа кара тих швондерів і шарикових, які з піною на губах та перекошеними обличчями закликали до сепаратизму, віддати Харківщину, Донеччину і Луганщину в руки північного сусіда.

Перед майбутніми поколіннями поставатиме в пам'яті наметове містечко на Хрещатику – від Головоштамту до вулиці Б. Хмельницького та біля Маріїнського палацу. Вітчизняних і зарубіжних туристів водитимуть до будинків, які стали знаменитими, де відпочивали, харчувались, лікувались учасники революційних подій: до Київської мерії, Будинку профспілок, Українського дому, Жовтневого палацу, Будинку офіцерів.

У майбутньому увагу киян і гостей привертатимуть будинки Адміністрації Президента на Банковій, Уряду та Верховної Ради на Грушевського, поблизу яких у революційні дні вирувала переможна хода непереможного «Так!». Закінчився важливий етап жовтогарячого опору українського народу на шляху боротьби за свою реальну свободу і незалежність. Україна вступила в постпомаранчеву еру. Українці століттями терпіли страждання, а тепер відбулися для них епохальні зміни. Тепер усі, хто живе в Україні, зобов'язані заради благополуччя свого і майбутніх поколінь пам'ятати українську національну історію, у якій ми знайдемо підтвердження роздумів геніальних російських людей: «Люди, которые страдают, обыкновенно покорны; но если раз им удалось сбросить ношу свою, то ягнёнок превращается в тигра; притеснённый делается притеснителем и платит сторицею – и тогда горе побеждённым»²⁹. Революція ще не закінчена.

Цього не повинна забувати наша північна сусідка та її прибічники в Україні, які складають п'яту колону. Адже тільки-но українці завойовують хоча б невеличку свободу, як одразу ж на терені України з'являються російські національні інтереси. Обраній українській владі ставлять ультиматум щодо національних інтересів Росії в Україні – становища російської мови і культури, а також православної церкви. І коли українські політики не погоджуються з їхніми рекомендаціями щодо таких фундаментальних вимог, то їм погрожують. Кожен українець може відчувати реальність імперських погроз: «перейти на мировые цены и денежные расчёты в поставках газа;

²⁸ Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1971. – С. 247–248.

²⁹ Лермонтов М.Ю. Сочинения. – М.: Правда, 1990. – Т. 2. – С. 282.

независимость – дорогое удовольствие, и надо быть готовым платить наличными; Россия ещё может... позволить себе разрыв отношений с Украиной, а молодое, по историческим меркам, Украинское государство такой холодной войны не перенесёт»³⁰. Розпочинається холодна війна між Україною і Росією, яку українці зобов'язані виграти, бо якщо зазнають поразки, то знову столітня кабала.

Українські провідники ніколи або майже ніколи не замислювалися над кінцевими результатами своїх політичних та соціально-економічних дій, а особливо над тим, що думає власний народ з цього приводу. Згадаймо славних і не дуже гетьманів або новітніх наших президентів Л. Кравчука і Л. Кучму, які й не гадали, що ще за життя їм відведуть далеко не почесне місце в українській історії. Тут доречно буде згадати слова російського поета: «Беспечность погубила многих наших предков; они не могли вообразить, что народ осмелится требовать их крови; так они привыкли к русскому послушанию и верности»³¹.

Нова українська влада не повинна думати, що українці інші, ні – багато їхніх поколінь виховувалися в Російській імперії. Враховуючи це, треба пам'ятати слова В. Черчилля: «Диктаторы ездят верхом на тиграх, с которых боятся слезть, а тигры между тем становятся всё голоднее»³². Між іншим, деякі сусідки якраз сподіваються на тих, хто виховувався в Радянському Союзі, та п'яту колону в Українській державі.

Українська демократична революція триває. Попереду великі випробування, відбуватимуться ще не одні вибори, які навчатимуть народ придивлятися до своїх обранців. Немає сумніву, що Україна стане великою демократичною державою з європейським рівнем життя, державою Справедливості, Свободи і Прогресу. Українська мрія обов'язково здійсниться. Українці стали на широкий шлях Духовності й Добробуту. Єднаймося для великої спільної роботи! Український народ і її нова влада має докласти неймовірних зусиль, щоб не перекреслити героїчну сторінку Помаранчевої революції, яка відродила національні цінності українського народу – Волю, Свободу, Демократію.

Нашу невпинну ходу осяюють слова українського Пророка Тараса, звернені в поемі «Кавказ» 1845 року до двох народів – українського і грузинського:

³⁰ Зеркало недели. – 2005. – 30 июня. – С. 4.

³¹ Лермонтов М.Ю. Сочинения. – М.: Правда, 1990. – Т. 2. – С. 315.

³² Черчилль У. Мускулы мира. – М.: Эксмо, 2005. – С. 511.

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*³³

Трохи більше як через півтора століття після написання доле-носних слів майже одночасно два волелюбних народи – український і грузинський – провели «кольорові» демократичні революції і перемогли. Збуваються пророчі слова великого сина українського народу.

1.6. Наука в Україні: реалії та перспективи заради майбутнього³⁴

Сьогоднішні реалії світової економічної кризи доводять про державницьку необхідність щодо всіляких змін у повсякденному житті українського суспільства. Неминучі вони і стосовно основоположних складових культури нації – науки та освіти. Як довів час, саме їхні здобутки, зокрема через персоніфіковане наповнення, визнані або достойно сприймаються цивілізованим світом. На жаль, нині у можновладців з'явилася безапеляційна стійка тенденція стосовно цього: все реформувати у бік різного роду «оптимізації» та «секвестру», бо, мовляв, не тільки немає чим пишатися, а й узагалі – не було і раніше! Так собі «взаємовигідно» співіснувала та сама вітчизняна наука в лоні унітарної радянської системи влади! А наостанок додають, що через сучасну організаційну систему академічної науки вона продовжує «сидіти» на ший у «незалежній» державі Україна. Водночас вони вказують на переваги європейської організації науки – без академій і їх дослідної мережі, а також фінансування на грантовій основі. Проте більшість вітчизняних науковців вбачає в цьому зовсім інше, а саме: максимально знецінити все, що безкоштовно перейшло від радянської доби, передати у приватні руки обраних кращі діючі об'єкти, а потім сподіваються здійснювати «ручне» керування тим, що залишиться вже без будівель, і головне, землі. Не випадково один із керманців Національного банку України взагалі нещодавно запропонував для реалізації соціальних пілг населенню, на фінансування якого завжди

³³ Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1971. – С. 240.

³⁴ Вечірня Полтава (газета), – 2012. – № 35 (29 серпня) – С. 6.

не вистачає коштів, частково забрати їх у Національної академії наук України! Зрозуміло, що винна, як завжди, «невістка»! Хоча, здається, що зважаючи на всі оцінки й пропозиції, потрібно починати з себе!

Як у такій ситуації бути академічній науці в Україні взагалі і, наприклад, аграрній зокрема. Задля об'єктивності розуміння минулого й прогнозу на майбутнє звернувся з запитаннями до надзвичайно цікавого співрозмовника і справжнього патріота України, унікальної особистості – академіка НААН Броніслава Панасюка. Він має багато інших чеснот і, головне, – надбань. Його творчий шлях від студента планового факультету Київського фінансово-економічного інституту до заступника завідувача відділу аналізу та економічного прогнозування Кабінету Міністрів України Служби Прем'єр-міністра України та від аспіранта Української сільськогосподарської академії до доктора економічних наук, професора, заслуженого економіста України і академіка не може не заслуговувати на повагу і шану. А щодо наукових здобутків ученого, як з'ясувалося, то вони взагалі багатогранні та «піонерські» з багатьох позицій не тільки в Україні, а й навіть у світі. Броніслав Панасюк відомий своїми науковими дослідженнями й творами в галузях економіки (макроекономіка, методологія, методика та організація державного регулювання соціально-економічних процесів, економічного прогнозування і планування); аграрної економіки (село, сільські територіальні громади та селянство), філософії (людина у Всесвіті, людина на планеті Земля, людина в суспільстві, а також погляд на кліматичні зміни на планеті Земля); історії (повернення реальної історії української нації та української держави); літератури (вплив змісту творів видатних українців Тараса Шевченка та Миколи Гоголя на українське відродження на шляху до свободи). Багаторічне особисте знайомство і, головне, співпраця як керівника єдиного на пострадянському просторі Центру історії аграрної науки з останніх двох напрямів наукової діяльності академіка Броніслава Панасюка дає змогу мені сказати про його політичну незаангажованість та неупередженість в оцінках у форматі одного із сучасних висловів, що сьогодні Україна «язиком в Європі, а все інше – у словетному місті Крижополі».

– Шановний Броніславе Яковичу, Ваш науковий і чималий практичний досвід дає змогу висловити власну думку про стан фундаментальної науки в Україні. А тому перше запитання: який вигляд, на Вашу думку, має українська фундаментальна наука на міжнародному рівні?

– Якщо відповіді коректно, то треба визнати, що офіційно світ майже не знає українських учених світового рівня, вони російські або інших держав. Скажімо, Україна – давня велика європейська держава, але у нас немає жодного лауреата Нобелівської премії, хоча, починаючи від Івана Франка аж до Бориса Олійника, висувалось чимало видатних українців на цю престижну світову відзнаку.

– Відомо, що деякі вихідці з України все-таки отримали світове визнання, але вони вже були за кордоном і громадянами інших країн.

– Так, світове визнання одержали ті, хто лише народився в Україні, але жив і творив для інших країн, уже не будучи громадянином України. Скажімо, лауреат Нобелівської премії 1971 року з економіки Семен (Саймон) Кузнець народився в Харкові 1901 року, навчався у Харківському університеті, працював у статистичних органах Радянської України, у 1921 році надрукована його перша наукова стаття. Проте українська державна нестабільність, зміна кордонів і перерозподіл територій призвели до того, що в тому самому році він разом із сім'єю опинився на території Польщі, а невдовзі виїхав до США. Здобувши світове визнання, Кузнець уже був не українським, а американським ученим-економістом. Інший виходець з України зі світовим ім'ям – Ілля Мечников – народився в 1845 році на Харківщині в селі Іванівка Куп'янського району, зростав у селі Панасівка (тепер Мечникове), навчався в університетах Харкова та Одеси. Його супроводжували важкі умови життя, упереджене ставлення ближніх, нові дослідження вченого зустрічали величезний опір. В Одесі він зазнав переслідувань від газетярів і лікарів за те, що, не маючи медичної освіти, займався фізіологією. Були й інші неприємні докори. Усе це спонукало Мечникова виїхати до Франції, де він 28 років працював у Пастерівському інституті. За кордоном Ілля Мечников здобув світову славу, був обраний членом Французької академії наук та почесним членом Російської академії наук, а в 1908 році став лауреатом Нобелівської премії з фізіології й медицини, проте він уже був не українським ученим, а російським біологом і патологом. Не таланило у цій справі українцям скрізь, адже відомо, що не Конрад Рентген, а Іван Поллюй із Західної України мав би стати лауреатом престижної премії за відомий винахід, але не став.

– Як могло статися, що така стародавня нація, з такою великою територією, не дала світові інтелектуальних особистостей,

які б разом з іншими світовими вченими допомагали людству пізнавати природу й суспільство?

– Перебуваючи сім з половиною століть в залежності, майже без державного устрою, за винятком Запорізької Січі, інтелектуальний розвиток був затриманий, краще сказати законсервований, а окремі найсильніші паростки, що пробивались через товщу труднощів, мов через асфальт, рятувались втечею – хто в столицю Росії, хто за кордон, а решта – у забуття. Це важка доля українців, але наперекір труднощам нація і держава вистояли. Насамперед треба сказати, що українська нація не тільки стародавня, вона ще й могутня у своїй генетичній основі, про що свідчить чимало історичних фактів. Українців з усіх боків «притісняли», як співається в пісні «били, вбивали і в неволю гнали», і татари, і турки, і монголи, і поляки, і росіяни, їх знищували фізично, генетично й духовно.

За таких неймовірно важких умов українці зберегли себе не тільки як націю, а й стали осередком сучасного державотворення, не втративши своєї культури, традицій, навіть історії. Ми є дивовижною нацією. Мені здається, що Україна дуже схожа на сучасний Афганістан, народ якого уже десятиліття витримує навали могутніх держав світу, але ніхто цього гордого народу не може перемогти. Думаю, що таке порівняння, а воно реальне, треба врахувати сучасним світовим і вітчизняним політикам, які формують міжнародну політику.

– Отже, український народ, нація і держава наперекір віковому рабству можуть зробити значний внесок у світову культуру?

– Українська нація має помітний прошарок інтелектуальної еліти, яка намагається духовно звільнитися від рабських рис, а коли таке відбудеться, то й тоді вона здатна розв'язувати складні проблеми сучасності, освіти і науки, зокрема світового рівня. В історії є чимало досить цікавих і переконливих фактів щодо цього.

– Який вигляд загалом має розвиток освіти і науки українського народу з давнини?

– Українська нація впродовж 750 років перебувала в резервації, з якої були прориви, і про них свідчить виникнення в 1632 році Києво-Могилянської академії, відомого вищого навчального закладу. І хоча його поява значно відставала від Європи, де перший університет почав діяти в 1088 році у Болоньї, але це все-таки

майже на сто років раніше від університету в Санкт-Петербурзі (1724 рік). З тих далеких часів в Україні концентрувалася природничо-наукова й філософська література, що сприяло підвищенню грамотності населення та появі інтелектуальної еліти.

Не дивина, що президентом Російської академії наук був виходець з України Кирило Розумовський (Розум) з-під Козельця, дійсним членом якої був Михайло Ломоносов, гордість російської нації, який здобув освіту в Києво-Могилянській академії. Ось чому Україна впродовж свого входження до складу Російської імперії постачала північній столиці представників своєї еліти в усі сфери життєдіяльності.

– І в минулому, і нині українці відіграють чималу роль в культурному житті Росії, іноді навіть не дуже добре ставляться до Батьківщини своїх предків.

– Прикрі випадки бувають, але рідко. Краще згадаймо, скільки українців стали відомими російськими діячами у сфері державного управління, з України вийшли воєначальники, церковні діячі, художники і скульптори, письменники, композитори, співаки, вчені. Варто назвати тільки деякі імена вчених: Микола Лобачевський, Володимир Вернадський, Микола Бурденко, Олександр Карпінський, Григорій Козицький, Ілля Кириченко, Петро Капиця, Данило Кавунник, Памфіл Юркевич, Василь Зінківський, Дмитро Григорович, Володимир та Іван Грабарі, Григорій Ільїнський, Микола Качановський, Олександр Кістяківський, Микита Заблоцький, Петро Лашенко.

Світ знає Миколу Гоголя, Володимира Короленка, Михайла Зощенка, Аркадія Аверченка, Анну Ахматову (Горенко), Івана Буніна (Буньковського), Володимира Немировича-Данченка, Михайла Глінку, Петра Чайковського, Антона Чехова, але багато хто навіть не відають, що це не росіяни, а українці. «Що ж це за нація, що за держава?» – вигукне цивілізована людина, інтелектуальний цвіт якої їй не належить. Такий стан болісно переживав Тарас Шевченко і написав: «Так сміються з українців сторонні люди».

– Так які ж причини, що нація втрачає навіть ту свою інтелектуальну еліту, яка все-таки пробивається через товщу холодного льоду?

– Основних їх декілька. Перше, це відсутність держави впродовж багатьох століть, а тому нікому захистити свою національну еліту аж дотепер; друге, нетерпимість до своєї еліти українського середовища, яке забруднене рабськими рисами – задрість, до-

носи, зрадництво, продажність, корупція, яничарство, зневага до національної культури, історії й навіть власної держави; третє, втеча представників національної еліти за кордон через важкі умови життя, відсутність захисту і надії на визнання, а тому «нашого цвіту по всьому світу». А цвіт дає непогані плоди. Віками українці засвоїли просту істину, що коли відчуваєш якийсь талант, то мерщій за кордон – за часів Російської імперії прямували в Пітер чи Москву, а тепер намагаються втекти в Європу та Америку.

– Україна вже понад 20 років незалежна. Який стан справ, на Вашу думку, у сфері фундаментальних природничо-гуманітарних наук і як чувається українська інтелектуальна еліта?

– У кожній із цих сфер зрушень небагато, якщо є щось позитивне, то дуже мізерне. Для виправлення становища потрібні ще десятиліття, це період трьох-чотирьох поколінь, не менше. Духовність сучасної української еліти забруднена минулим, що перешкоджає їй виявлятися як національній, все поглядають на Північ.

– Чи є наразі проблеми, які розроблені чи розробляються українськими вченими у світлі новітньої неординарної динаміки природничих, глобалізаційних і соціально-економічних процесів?

– Безперечно, такі проблеми розробляються українськими вченими, але про них в сучасний період важко дізнатися, іноді важко зрозуміти, хто їхній автор. Скажімо, один із президентів країни колись говорив: «Скажіть мені, яку державу треба будувати – і я збудую». Однак не дочекався, таких розробок, найімовірніше, немає, іноді їх не використовують. Досить фундаментальні розробки про те, що і як треба будувати, залишив відомий український вчений Іван Лукінов, але ними не користуються навіть його учні, аспіранти і докторанти, вони за життя не радилися з ним, обіймаючи високі державні посади, забули його вчення й тепер, коли вченого не стало. А він науково обґрунтовував і просив інакше реформувати аграрний сектор, не знищувати села. Ще бідою є у нас те, що наукові праці з'являються дивним чином: пише один, а підписується кілька, або ж не побачить праця світу, або ще щось. В освіті й науці ми продовжуємо навчатися на працях відомих іноземців. Вітчизняні вчені, письменники, історики, театральні діячі, композитори, художники, філософи, спортсмени перебувають осторонь, вони ще маргінали у своїй країні.

– У чому полягає поєднання Ваших наукових робіт із природничими і гуманітарними науками?

– Багато в чому. У мене є праці з історії, філософії, літератури і, звичайно, економіки. Усі вони спрямовані на розв’язання хоча б деяких сторін основної проблеми людства – поліпшення життєдіяльності людини і, насамперед, українців, які уже понад двадцять років не можуть отямитися від багатівікової залежності.

– **Чи могли б Ви сказати про свої дослідження, хоча я розумію, що у нас існує непереможне твердження, говорити треба про досягнення когось, а про тебе, можливо, скажуть інші. І все-таки Ви економіст, а досліджуєте не тільки економічні та філософські проблеми, а й природничі. Яку роль відіграє пізнання законів природи у соціально-економічній сфері науки?**

– Тут простежується прямий і безпосередній зв’язок, оскільки, зрештою, все пов’язується з життєдіяльністю людини, її соціально-економічним рівнем, а природничі процеси, зокрема закони рослинного і тваринного світу, у тому числі й людини, у цій сфері займають визначальне місце. Тепер настав той критичний час, коли економіку не можна вивчати, досліджувати, щось пропонувати без урахування дії законів природи і суспільства, їхнього історичного і філософського осмислення. Ми живемо в епоху, коли соціально-економічний рівень людства, кожного окремого народу дедалі більше, прямо й опосередковано буде залежати від динаміки природи, рослинного і тваринного світу. Адже людина в спілкуванні з живою та неживою природою творить економіку, добуває собі харчі, воду, одяг, будує житло. Коли було мало людей на нашій планеті, коли навкруги квітували непрохідні ліси, які зберігали вологу, коли людина безкоштовно і безперешкодно користувалася природними ресурсами, то ніякі труднощі не були помітні. Можна було не звертати уваги, а чи існують ліси, чи є в досталь чистої прісної води, чи є звірі для полювання, бо всього було повсюди в досталь.

Тепер усе змінилось: населення на Землі значно збільшилося (1500 рік – 500 млн осіб, 1804 рік – 1 млрд, 2011 рік – 7 млрд), а природа суцільно травмована, дедалі менше і менше своїх дарів (деревини, води, нафти, газу, вугілля і т. ін.) може давати людям, що в недалекому майбутньому буде створювати безліч проблем. Ми скоро забудемо, що в сільській місцевості зайці й лисиці, що повсюди траплялися струмочки чистої води. Щоб якось пом’якшити ситуацію, нам треба вивчати економіку через призму природи і людського чинника. Я вважаю, що розпочалась епоха жорсткого дотримання осмислених взаємовідносин людини

з природою як визначальної константи. Для цього треба більше вивчити людину як частину природи, адже ми себе знаємо значно менше, ніж природу. Людина неефективно використовує природні копалини та ліси, забруднює прісну й солону воду, безсистемно знищує рослини і тварин. Думаю, що людина є найбільш небезпечною для навколишнього природного середовища, що прикро, але це факт.

– **Невже ніхто не вивчив досконало людину, її з фізичного і духовного боків? Ми ж так багато знаємо про природу, про планети Сонячної системи, а про себе мало чого довідалися.**

– Щоб управляти народом, його треба досконало знати, щоб досліджувати виробничі й соціальні відносини, наприклад в аграрній сфері економіки, знову треба знати глибинні духовні потреби і можливості людини, а це вкрай необхідно для дослідження відносин людини з довкіллям.

Фізичний бік людини ще за сімома печатками, а духовний багато в чому пояснюється, хоча також досить мало. У світовій науковій і художній літературі є багато досліджень духовності людини, але я відмічу тільки українську долю. Звичайно, це стосується не біологічного боку, а глибин духовної основи людської сутності, що в українській літературі чимало досліджено. Лише Тарас Шевченко та Микола Гоголь у своїх творах фундаментально на художньому рівні дослідили й описали глибинні генетичні риси української нації, всього народу, які й формують упродовж віків свою життєдіяльність.

– **Ви постійно говорите про Миколу Гоголя як великого українського письменника, поставивши його поряд з Тарасом Шевченком. Чи не суперечить це думці багатьох і в Росії, і в Україні, що Гоголь – російський письменник? Про те, що Гоголь – «русский писатель», навіть не великий, написано і в «Советском энциклопедическом словаре» (1989 рік). Можливо, Ви йдете не в ногу з фактами та історією?**

– Мені часто доводиться йти не в ногу із застарілими фактами у своїх дослідженнях, терпіти образи тощо. Недавно на мітингу в Ніжині в день пам’яті перевезення тіла Тараса Шевченка до Канева, коли у своєму виступі я згадав, крім Шевченка, ще й Гоголя, який навчався в Ніжині, то відомий бандурист з Чернігівщини, лауреат Шевченківської премії заперечив, сказавши, що Гоголя ставити поряд з Тарасом Шевченком не можна, і після цього ставився до мене кепсько. Навіть голова «Просвіти» Павло Мовчан, згадуючи про

мою працю «Україна і Микола Гоголь», якимось сказав «твій Гоголь», але зразу ж схаменувся і виправився «наш Гоголь».

Тут ще раз підтверджується українська реальність, що навіть тепер, у незалежній державі, інтелектуали та ще й демократи не бажають повертати своїх видатних синів і дочок. Мої дослідження свідчать, що більша частина творів Гоголя написана про українців, а крім того, в усій його творчості та автобіографічних даних ніде не виявлено, що він російський письменник, а про те, що він великий український письменник, простежується повсюди. Обсмоктування його вислову, що він не знає, яка його душа, і ще й писав тільки російською мовою, то це засвідчує про те, що він пояснював глибину руйнації української духовності в складі Російської імперії. Справді, деякі твори Гоголь написав і про росіян, адже він третину свого життя провів у Росії, однак його знамениті твори «Ревізор» і «Мертві душі», написані про українців. Здавалося, що змінена лише територія, проте коли уважніше придивитися, то й вона українська. У Російській імперії та Радянському Союзі про це не тільки говорити, а й думати було заборонено.

– Чи вдалося Вам особисто щось зробити, щоб дослідити хоча б деяку частину глибинної сутності людини, її духовність, використовуючи для пошуку істини як саму природу, так і творчість двох відомих українських письменників – Шевченка й Гоголя?

– Щоб пізнати хоча б трохи людину в цілому, мені вдалося здійснити ряд природничих досліджень і викласти результати у філософсько-науковій праці «Людина, природа і Всесвіт», де людина розглядається як частина Всесвіту, як складова живої природи планети Земля і частина людського суспільства. Тут багато новин, які можуть знадобитися як для можливих подальших досліджень молодими вченими, так і практичних рішень. Крім того, результати досліджень про людину в творах двох українських письменників викладено у моїх працях «Український ренесанс у творах Тараса Шевченка» та «Україна і Микола Гоголь», у яких я намагався викласти всі їхні дослідження людини під кутом власного бачення, особливо українців, з погляду сучасності.

– А як стосовно другої проблемної частини епохи, що настала, а саме природи та її кліматичних змін і всього, що з цього випливає?

– Всесвіт і природа знаходяться в динаміці, а тому чимало існуючих теорій переглядається, навіть теорія Ейнштейна піддається

ся сумніву, а ще більше природничих законів треба досліджувати і вивчати. Мені вдалося здійснити ряд досліджень і опублікувати статтю «Планета Земля і кліматичні зміни» спочатку в 2009 році, а потім у 2010-му з деякими змінами і доповненнями статтю «Всесвіт диктує свої закони». Основний зміст і сутність результатів досліджень, викладених в статтях, полягає в тому, що людство та його життєдіяльність очікує не потепління, як проповідується багатьма, а похолодання, настання великих природних катаклізмів, які, у свою чергу, впливатимуть на живу природу, особливо на поведінку людини, яка, щоб там не говорили, повністю залежить від законів Всесвіту. Звичайно, описані процеси настануть не раптово, будуть відхилення то в один, то в інший бік, але настануть, і хочеш чи не хочеш, а всю свою життєдіяльність людина об'єктивно зобов'язана пристосовувати саме до знижених температур, до зменшення прісної води як в цілому, так і в розрахунку на одну людину.

– А чи не занадто сміливо Ви доводите протилежне більшості світових і вітчизняних авторитетів, а також офіційних організацій, які стверджують, що все-таки настає потепління? Напрошується висновок, що через потепління стає менше води й вологи. Правда, за останні півтора року тональність дещо змінена, йдеться більше про кліматичні зміни, але які та де, то чіткості ще немає.

– Що й казати, після оприлюднення своїх досліджень і висновків про температурні зниження в перспективі я не дуже впевнено почувався, бо тільки один Кіотський протокол вартий, щоб задуматися над своїми амбітними твердженнями. Адже коли йдеться про прісну воду, то видно, що й річки міліють та зникають, і в річках та озерах води зменшується, колодязі висихають та міліють, і вода повсюди суцільно забруднюється. А ось причин зменшення водних ресурсів не видно і їх треба з'ясувати, бо коли кажуть, що настає потепління, то, можливо, й вода висихає. Проте закони фізики для сучасної людини дають пояснення, що випарувалось, то те й повертається. Так де ж дівається вода з річок, озер і криниць? Ще більше запитань про можливе настання чи то потепління, чи похолодання. Тут все неоднозначне і неймовірно складне. Іноді погодні умови, що здатні змінюватися щогодини, плутаються з кліматичними явищами, які уже пов'язані із законами динаміки планети Земля як невід'ємної частини Сонячної системи і Всесвіту.

– Ви і надалі почуваетесь не зовсім впевнено у своїх твердженнях про похолодання в перспективі?

– Ні, на подив, сумніви трохи розвіялися. Особливо після того, як наприкінці минулого року лауреатами Нобелівської премії з фізики за 2011 рік стали три американські вчені за «відкриття прискореного розширення Всесвіту».

– А до цього як розуміли розширення Всесвіту? Можливо, він знаходився у спокої, і планети рухались своїми орбітами, а можливо, якимось по-іншому? І як ці твердження стосуються проблеми кліматичних змін?

– Ні, дотепер учені дотримувалися і дотримуються погляду, що після «великого вибуху», який стався близько 14 млрд років тому, Всесвіт розширюється, але рівномірно. Американці ж довели, що Всесвіт розширюється прискорено, і це відкриття стало повною несподіванкою навіть для самих лауреатів, воно приголомшує. Посилаючись на таке відкриття, Нобелівський комітет зробив заяву, що коли такий процес продовжуватиметься, то Всесвіт завершить свій розвиток у вічних льодах. Отже, фізики твердять, що все-таки очікується похолодання.

– Перспектива не дуже приємна, бо ні потепління, ні похолодання для нас незвичне, ми звикли жити в сучасних кліматичних умовах. Мабуть, такі зміни відбудуться не скоро, і це не нашкочить ні нашим онукам, ні правнукам?

– Саме так, але людина повинна знати, що її очікує в перспективі, та якимось готуватися до цього: проводити селекцію з виведення теплолюбних чи морозостійких рослин; проектувати житло для холоду чи тепла; як використовувати прісну воду; не вирубувати ліси; навчитися опріснювати морську воду; шукати новітні джерела енергії, маю на увазі не атомну енергію.

– Перспектива кліматичних змін хоча і не дуже окреслена, але глобально визначена. За посиланням на Нобелівський комітет, земля очікує похолодання. Якщо спуститися на грішну Землю, то чи можна в сучасних умовах щось передбачити, наприклад, соціально-економічний розвиток? Адже ми чомусь вважаємо, що неможливо на довгострокову чи хоча б середньострокову перспективу передбачити такі макроекономічні показники, як динаміку ВВП, інфляцію, рівень безробіття тощо. Чи складно і взагалі, чи можливо таке ввести в практику державного управління? Про реальну перспективу було б доречно управлінням знати не тільки в природі, а й в економіці.

– Якщо є можливість бачити перспективи в природничих процесах, то і в економіці можливо, і це доведено вже практикою,

хоча державні структури так і не використали таких можливостей. У 1994–1995 роках мені вдалося скласти прогноз динаміки ВВП на 1995–2015 роки, який впродовж 1995–2010 років виявився найреальнішим від усіх розробок (Мінекономіки, Інституту прогнозування, МВФ, Світового банку та інших). Правда, інші розробники економічних прогнозів складали їх щорічно, уточнюючи в кінці кожного року, що має дивний вигляд у науці й практиці. Наш же прогноз опубліковано в науковому журналі і не уточнювався впродовж 20 років. Це основа розробки нашого прогнозу динаміки ВВП на довгостроковий період, а за базу взято власні «емпіричні дослідження динаміки макроекономіки в прогнозованому періоді».

– Емпірія – це досвід, але в чому сутність досвіду для емпіричних досліджень наукових економічних передбачень?

– Насамперед хочу підкреслити, що «емпіризм» серед наших економістів – маловживаний термін, бо всі ми вихідці з недалекого комуністичного минулого. Коли така наука вважалася шкідливою, на першому місці була політекономія, знавці якої зараз виховують українське покоління. Емпіризм – це напрям у теорії пізнання, який ґрунтується на поєднанні теоретичного і практичного досвіду, що формує певний рівень знань закономірних зв'язків і відношень, виявлених у процесі аналізу фактичних даних та дії об'єктивних закономірностей в тій чи іншій сфері. У цьому випадку – в макроекономіці. Саме тут поєднується знання законів природи і законів економіки та суспільства.

– Як виявлявся Ваш практичний досвід у процесі розробки прогнозу ВВП на довгостроковий період?

– Вважаю, що практичний досвід у мене чималий на всіх рівнях державного управління: фінансово-банківська система на рівні району, області й держави; планово-економічна і аналітична робота в Міністерстві сільського господарства, Держплані України, Кабінеті Міністрів України. Водночас із практичною роботою займався науковою діяльністю: у Міністерстві сільського господарства офіційно захистив кандидатську дисертацію, а в Держплані, також офіційно, – докторську. На завершальному етапі розробки економічного прогнозу на довгостроковий період я звернувся до Інституту кібернетики (академіка Івана Сергієнка) для розробки моделі прогнозу, яка була розроблена спеціалістами за кошти, виділені Секретаріатом Кабінету Міністрів України, де я в той час працював. Потрібно було розробити особливу модель, оскільки застосування відомих на той час макроекономічних моделей було не-

можливим без урахування специфіки не тільки ринкових відносин, а й перехідного періоду до них, а також урахування теоретичного і практичного досвіду в галузі макроекономіки. Тут діяли методи емпіричних досліджень, які давали змогу насамперед обрати найважливіші чинники, що визначають динаміку ВВП.

– **Чи можна їх назвати?**

– Для цього перехідного періоду виявилися одними з найбільш прийнятних – чисельність працездатного населення у працездатному віці, частка безробітних, виробничий основний капітал, рівень спрацювання основних виробничих фондів, рівень завантаження виробничих фондів. Метод емпіричних досліджень у даному випадку застосовано в процесі визначення рівня кожного обраного економічного чинника для всього 20-річного періоду (1995–2015 роки), на який розраховувався прогноз ВВП. Тут потребувалося багато і теорії, і практики, і аналізу, навіть практичної інтуїції.

– **Який вигляд мають ваші наукові емпіричні дослідження динаміки ВВП на перспективу з тими, які використовуються у світовій науці й практиці?**

– Існують конкретні приклади на науковому Олімпі. Скажімо, минулого року американські вчені Томас Сарджент і Крістофер Сімс стали лауреатами Нобелівської премії з економіки «за емпіричні дослідження причин і наслідків в макроекономіці». Вони розробили метод для аналізу постійних змін в економічній політиці, що дає можливість довідатись, як підвищення ставок чи зниження податків впливає на економічне зростання та інфляцію, а саме це допомагає бізнесу коректувати свої очікування відповідно до економічних змін.

– **Виходить, що у Вас з американцями багато спільного чи, можливо, є різниця?**

– Мої дослідження багато в чому співпадають з американськими, але є й відмінності відповідно до специфіки нашої української економіки перехідного періоду до розвинутих ринкових відносин. Єдність полягає в тому, що мною теж використані емпіричні дослідження, а також визначені економічні чинники, які змінюються відповідно до економічної політики, і вони передбачають своїми змінами економічний розвиток країни, який і визначається рівнем динаміки ВВП в перспективі.

Відмінність полягає в тому, що американські вчені свої емпіричні дослідження використали для аналізу вже існуючої економічної

ситуації, щоб допомогти бізнесу корегувати свої очікування, а мої емпіричні дослідження використані для прогнозу динаміки економіки на перспективу, залежно від того, які економічні чинники будуть задіяні в процесі ринкових відносин, щоб органи управління бачили перспективу і своєю економічною політикою впливали на ту чи іншу динаміку ВВП. Існує ще одна відмінність, яка полягає в тому, що для аналізу змін в економічній політиці американці використовують монетарну теорію, яка передбачає використання монетарних показників (процентні ставки, рівень податків, інфляція і ін.), що справедливо для розвинутих економік. Мені довелося для прогнозу динаміки ВВП послуговуватись Кейнсіанською теорією, яка передбачає використання факторів, що впливають на динаміку реальної економіки, це найбільш прийнятно для країн, які розвиваються.

– **Отже, Ви вважаєте, що монетаризм – для розвинутих економік, а Кейнсіанська теорія – для економік таких, як наша, та інших країн, що були в колишньому Радянському Союзі?**

– Так, і це доведено американськими лауреатами Нобелівської премії з економіки, які використали для аналізу монетарні показники, і їх визнали у світі. Правильність використання мною Кейнсіанської теорії підтверджує післявоєнна історія відбудови Німеччини, Японії та інших країн, де користувались чинниками, що впливають на зростання реальної економіки.

– **Яку економічну політику передбачає Ваш довгостроковий прогноз ВВП, побудований на Кейнсіанській теорії і Ваших емпіричних дослідженнях перспектив розвитку економіки в перехідний період?**

– Прогноз визначає два варіанти динаміки. Перший, якщо економічна політика передбачатиме всі роки зниження рівня безробіття, розширення виробничих потужностей, модернізацію основних засобів виробництва, зниження енерго- і матеріаломісткості, високий коефіцієнт завантаження потужностей, а також зростання працездатного населення, то динаміка економіки буде відповідати помірному варіанту, що прийнятно для перехідного періоду. Другий варіант – це коли економічна політика не буде на належному рівні забезпечувати дію названих вище факторів, то динаміка буде розвиватись за мінімальним варіантом. Як показала практика економічної політики держави, всі чинники, що визначають розвиток реальної економіки, до цього часу так і не були залучені, а тому економіка країни розвивається за другим варіантом, а точні-

ше, вона саморегулюється: в 1995–2000 роках динаміка ВВП була від'ємною, а після цього її рівень дещо зростає, але так, що не забезпечує належного наповнення як державного, так і місцевих бюджетів, нічим наповнювати Пенсійний фонд та розв'язувати важливі соціальні проблеми.

– **Чи є у Вас інші наукові розробки та конкретні пропозиції для практики?**

– Є ряд давніх наукових розробок, які знайшли застосування на практиці, зокрема відомі впровадження внутрішньогосподарського розрахунку в усіх колгоспах колишнього СРСР, а є й такі, які дають позитивні результати впродовж довгого періоду, але на практиці так і не використовуються.

– **Чи не можна їх хоча б коротко назвати?**

– Скажімо, ще у 1987 році опублікована моя стаття про особливості розвитку села в умовах його індустріалізації з метою створення там достатньої кількості робочих місць, формування пристойних умов життя, розвитку соціальної інфраструктури, щоб молодь не покидала і не їхала до міста, де не так легко жити. Тепер я про це також пишу в науковій літературі, направляю свої пропозиції в державні установи. Проте як тоді, за радянських часів, так і тепер, в незалежній державі, це не визнається, а тому міста непомірно зростають, а села зникають. Справді, деякі представники великих холдингів уже визнають крайні потреби індустріалізації села, що неможливо без інтеграції виробництва сировини, її переробки і реалізації кінцевої продукції на місцевому рівні, але справа за владою.

– **Які у Вас є побажання?**

– Хотів би побажати органам державної влади, щоб вони все-таки сприяли використанню результатів наукових досліджень, яких не так уже й багато, але вони є в українських учених, як і у вчених інших країн.

***Віктор ВЕРГУНОВ**, член-кореспондент НААН, директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, член Національної спілки журналістів України спеціально для «Вечірньої Полтави»*

2.1. Планета Земля і кліматичні зміни³⁵

Сучасна людська цивілізація відчуває глобальні зміни у природі, які посилюються наростанням суперечностей між людиною і зовнішнім середовищем. Як пише академік К. Ситник «розумна» діяльність людини зводиться нанівець її «нерозумними діями».³⁶ Щоб дати якісь, хоча б наближені, пояснення ситуації на допомогу приходять фундаментальні праці про Землю В.І. Вернадського в галузі гідрогеології, біогеохімії, космохімії, генетичної мінералогії, радіології.

У Всесвіті є початок, є процес розвитку і є кінець всіх тіл і величин, а тому наша планета Земля, як тіло і величина Цілого, тобто Сонячної системи, з'явилась в її складі із величезної розжареної маси, охолоджувалась, створюючи сприятливі умови для існування живих організмів. Враховуючи час і його дію, можемо сказати, що з подальшим охолодженням, коли сприятливі умови зникнуть чи кардинально зміняться, будуть також змінюватись живі організми, зникатимуть одні, з'являтимуться інші. Це ж стосується тіл і величин, розташованих на планеті Земля, так як всі вони проходять триєдиний шлях – початок, середина і кінець. Зміни, які відбуваються в часі, просторі і матерії, простежуються в кліматичних проявах, а тому, щоб їх пізнати, треба вивчати не самі кліматичні зміни, а їхні причини.

Якщо говорити про Космічну систему, то потепління спостерігається останні 350 років, адже в 1650 році в Європі було значно холодніше ніж тепер. Вчені так і називають XVII століття «малим» льодовиковим періодом, адже тоді канали в Голландії покривались льодом, у Лондоні замерзала річка Темза. Дехто з учених дотримується думки, що Земля стала прогріватися, але доказів у них

³⁵ *Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні.* // Матеріали ювілейної міжнародної наукової конференції. У 3-х частинах. – 20.03. 2009 р. – К. – Частина III. – С. 61–66.

³⁶ *Вісник національної академії наук.* – 2003. – № 5. – С. 47.

бракує, більшість пояснень без аргументів і логіки. Натомість існує чимало філософських, наукових і практичних прикладів, які підтверджують, що тенденція Землі все-таки до похолодання, яку, посилаючись на загальну тенденцію Космосу – початок, середина, кінець, – також треба підтримати.

Для того, щоб відповісти на запитання про динаміку потепління чи похолодання, треба перш за все врахувати багато кліматоутворюючих чинників, які характеризують об'єктивні природні цикли: перший, загальна тенденція Сонячних систем і їхніх планет; другий, зміна орбіт планет, зокрема Землі, як під дією законів Всесвіту, так і законів конкретної Сонячної системи; третій, об'єктивні зміни, що відбуваються під дією зазначених вище чинників як зовні, так і всередині кожної планети, зокрема Землі; четвертий, суб'єктивні зміни, які відбуваються в результаті діяльності людини.

Планета Земля, не дивлячись на її невеликі розміри в Космічному просторі й Сонячній системі, несе на своїй поверхні та в глибинах надр велику палітру невивченого розмаїття як внутрішнього так і зовнішнього середовища. Академік В.І. Вернадський розглядав планету Земля як «живу речовину», яка здатна постійно змінюватися. На поверхні планети є сприятливі і недостатньо сприятливі, середні й складні умови проживання: тумани, шторми, дощі, холоди, спека і ін. Є особливі місця: екстремальна пустеля Атакама в Чілі, мертва поверхня якої 400 років не бачила дощу, на ній немає рослин і тварин, все нагадує мовби іншу планету без живих організмів; в Індії є місця з найбільшою вологістю, де постійні дощі, зокрема в 1861 році за рік випало 23–26 метрів опадів; є місця, де 236 днів на рік тумани; між Австралією та Індонезією впродовж року 322 грозових дні; в США постійні урагани типу Торнадо, а найбільші пронеслися у 1825, 1875, 1970, 1990, 1992 роках; є чимало й інших цікавих місць. Тільки за 2008 рік природні катастрофи – урагани, шторми, землетруси, повені, холоди і спека забрали життя 236 тис. людей.

Що ж стосується надр Землі, то тут є чимало цікавого і невідомого. Людина їх вивчила ще занадто мало: з радіусу земної кулі (це приблизно 370 км) свердловини, які вдалося пробурити, не перевищують 10 км. Були думки, що навіть охолонувши планета Земля, як і палаюче Сонце стискується, зменшується об'єм усієї земної кулі, що прямо пов'язано з охолодженням Землі. Статистикою встановлена певна закономірність, що більшість похолодань і потеплень в середині столітніх періодів викликані не лише соняч-

ною активністю, а й сейсмічною і вулканічною активністю нашої планети. Від цієї думки вже відмовилися, хоча ще не відомо чи справедливо, можливо, доведеться повернутися до неї. І, мабуть, таке станеться, адже відомо, що високу сейсмічну і вулканічну активність посилює не тепло, а холод, що зайвий раз підтверджує внутрішнє охолодження планети Земля.

Учені дослідили, що розігрів усередині мантії Землі, внаслідок розпаду радіоактивних елементів, породжує магматичні і тектонічні процеси. Цей розігрів підтримує певну внутрішню температуру планети Земля, яка, можливо, знижується. Проте є й інша думка, що за розпаду радіоактивних елементів усередині нашої планети постійно виробляється стільки тепла, що навіть може відбуватися повільне нагрівання надр Землі, а не охолодження. Приклади з практики свідчать – Земля все-таки не нагрівається, а навпаки, охолоджується. Людина, маючи чимало знань про зміни клімату, температуру, все ж не може багато чого зрозуміти, особливо в якій залежності в перспективі між собою будуть потепління і похолодання, і сейсмічна та вулканічна активність. З огляду на це слід не тільки говорити, досліджувати, укладати міжнародні договори про стримування потепління, треба не забувати паралельно і про похолодання, деяке пояснення якому, викладене вище, більш імовірне.

Спостереження, що перевищують півстолітній період показують: в 20–70-х роках ХХ століття характерними ознаками Вінницького Поділля були: сніжна і холодна зима, тепле літо, ясні і теплі дощі, земля була теплою і парувала, теплі й вологі ночі. Узимку сильні хуртовини, селянські хати навіть за одну ніч заметілі повністю заносили снігом, низька температура повітря, а мороз був настільки міцний, що сніг рипів під ногами людини, тварини, полозами саней і колесами возів. Від цих морозів бувало гинули люди й птахи. Влітку земля тепла, тепла: після оранки земля парує, дихає вона паром і після теплої дощу; приємно ходити босоніж у воді після дощу; скрізь росянисті трави, розкішні луки, тепла рілля. Бувало зразу після зими, коли навкруги ще не висохла земля, на високих схилах ще видно залишки снігу, але як тільки пригріває сонце, діти уже бігають босоніж стежками. І це не дивина: з глибин Землі йде тепло, воно виходить на поверхню і взимку, і влітку. Поділля не південна, а лісостепова зона, але в недавніх колгоспників, а ще раніше в поміщиків росли кавуни й дині, якісні помідори і баклажани, солодкий і гіркий перець, було чимало інших теплолюбних овочів і фруктів.

Після 70-х років ХХ століття в лісостеповій і більшості поліської зони все змінилось: сніжні зими тільки в уяві про минуле, немає й морозів, цілу зиму сльотава погода, Дніпро тепер не замерзає, як колись, деякі невеличкі річки в окремі зими тільки покриваються тонким льодом; літо не холодне і не тепле, дощі прохолодні, земля холодна і не приваблює ходити босоніж, ніде не видно, щоб після оранки земля парувала, не видно й парування після дощу. На більшості території українського Поділля немає тепер згадки й про баштани, помідори й перець, які уже завозяться з південних областей та з-за кордону. Середньорічна погода, температура зими й літа вирівнюється, немає яскравих переходів літа в осінь та осені в зиму, не помітно переходу зими у весну і весни в літо, настає ентропія (розсіювання і вирівнювання температур між порами року). Відчувається, що земля захолонула і належним чином влітку не нагрівається, хоча навкруги так і чуєш, що настає глобальне потепління. Доказів немає, але спостерігається потужне протистояння тепла і холоду, які стикаючись, дають про себе знати, впливаючи на зовнішнє середовище на планеті.

В останні роки люди помічають, що різні циклони, урагани, зокрема торнадо й інші створюються, коли стикаються на висоті теплі і холодні повітряні течії. Всюди в природі бачимо, що тепло і холод тиснуть одне на одного, а це, зрештою, є визначальним чинником формування кліматичних умов, метеорологічних змін на нашій планеті. Із середини планети Земля надходить холод, витискаючи тепло з Світового океану і магми, яке певний час з'їдатиме лід, але згодом витіснене тепло перетвориться на холод через те, що інтенсивність Сонця нашої системи йде на спад.

Погляньмо, що таке роса й іній у природі? Роса утворюється за умови, коли земля вдень парує, а тепло землі й сонця піднімає вологу вгору, яка охолоджується за ніч, на світанку опускається на землю у вигляді роси. Земля взимку також виділяє тепло, згадаймо, що в підвалах в холодні пори року тепло, а на поверхні холодно. Взимку таке явище виявляється у вигляді інею, коли тепле повітря піднімає вологу вгору, але через холодну зимову погоду, переважно за низької температури, воно не встигає підняти вологу занадто високо і тому вона осідає на деревах й інших рослинах та предметах у вигляді інею.

Часті вияви роси та інею свідчать про таке: перше, з надр Землі і влітку та узимку йде тепло, яке піднімає вгору вологу, яка осідає у вигляді роси та інею; друге, роса, іній з'являються в гарну погоду

і коли ясне небо за відсутності вітру. У останні роки, після 70-х років ХХ століття, немає ні снігу, ні морозів, все рідше і рідше з'являється іній та й роси не часті. Отже, планета Земля не виділяє належного тепла із своїх надр, а тому маємо закономірність: якщо на поверхні тепло, то в глибині Землі холодно, холод витіснює тепло на поверхню.

Зіткнення тепла з холодом бачимо під час утворення граду, коли тепло піднімає вологу вгору, де вона, зустрічаючи холод, перетворюється у воду і замерзає, а далі у вигляді граду випадає на землю. Зокрема, нерідкі сучасні урагани, шторми і катастрофи типу торнадо утворюють град завбільшки з м'яч для гольфу. Про що свідчить великий град та ще й не зовсім круглої форми. Такі розміри граду характерні у разі раптового і безшумного настання зливи, що характерно для умов, коли замерзання води відбувається близько над поверхнею землі. Градини великі й неокруглої форми з'являються через те, що падали вони з невеликої висоти, а тому не встигли округлитись і зменшитись в об'ємі.

Всі ми бачимо град, але як він утворюється? Як видно з його великих розмірів під час торнадо, його формування відбувається не тоді, коли волога піднімається вгору теплим повітрям, а тоді, коли волога вже у вигляді водяних краплин з верхніх холодних шарів мчить униз і стикається з теплим повітрям. Такі явища відповідають висновкам Аристотеля: «...поскольку ... тепло и холод теснят друг друга, то так же следует представлять себе и явления в верхних областях».³⁷ Зокрема, холодну хмару огортає тепле вологе повітря, яке піднімається вгору, змушуючи цю хмару, перетворитись на водяні краплини далі падати вниз і, стикатись на великій швидкості з теплим повітрям, стискатися ним, перетворюючись у великі не округлої форми краплі дощу чи граду.

Такі явища природи не новина, вони виявлялися і в далекому, і в близькому минулому, настають вони і тепер. У 1821 році неподалік від Нью-Йорка океанські хвилі сягали висоти 4 метрів, загрожуючи місту, а в кінці ХІХ століття ураган, що пронісся неподалік від нього, зруйнував острів, якого тепер немає. Усіх катастроф минулого тепер не перелічити, а з огляду на те, що в давнину не вівся облік, то невідомо коли їх було більше. Проте теперішні явища природи мають помітну особливість: Земля дедалі менше виділяє тепла, що підтверджується рідкісними явищами інею і навіть роси;

³⁷ Аристотель. Сочинения. – М.: Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 464–465.

обмалює тепла, яке на незначній висоті огортає поверхню Землі, що призводить до злив у вигляді великих краплин дощу та граду, які утворюються невисоко над поверхнею Землі.

Настання потепління пояснюють таненням льодовиків, що підвищує рівень води в океанах. Справді, дедалі частіше досліджується стан льодового покриву на Південному й Північному полюсах, де відбувається танення льоду. Нещодавно повідомлено, що величезна частина льоду Антарктиди відірвалась і пішла вплавав. Такі зміни відчули дельфіни й тисячами полишають Антарктиду, прямуючи до океанських вод Бразилії, досягаючи екватора. Незрозуміло, адже вони рятуються від тепла в Антарктиді, але шукають холоду не де-небудь, а ближче до екватора. Стався шок, усі говорять про настання потепління, але чи це стосується Землі, чи зовнішнього середовища, то цього не обговорюють, – невідомо, хоча в історії чимало прикладів зміни клімату в окремих частинах світу.

Про зміну клімату в бік похолодання на величезному часовому шляху Сонячної системи вказує і відповідне переміщення рослинного світу дослідженуване в ретроспективі. У Західній Європі в минулому росли вічнозелені пальми, лаври, але згодом вони стали розповсюджуватись на берегах Середземного моря. В третинному періоді, більше мільйона років тому, переважали широколисті ліси, а уже в четвертинному періоді проростали сучасні хвойні дерева, що ніяк не свідчить про потепління в глобальному масштабі. Проте все відбувалось нерівномірно, а тому були багаторазові похолодання й потепління, зміни клімату, які спричинили міграцію тварин з одних в інші зони, коли зникали одні їхні види, з'являлись інші, зовсім не схожі на попередні. Саме зміни видів живих організмів дають підстави говорити, що цикли кліматичних змін становили століття і були істотними.

Якщо врахувати, що Сонце саморегулюється і його температура хоча і змінюється, але ці зміни є постійними, то мова може йти лише про нашу планету Земля, яка динамічно змінюється. Проте як і в який бік? Чимало дослідників через Інтернет повідомляють, що зміни спрямовані в бік глобального потепління, інші, а їх меншість, пророкують глобальне похолодання. Де істина чи хоча б наближення до неї? Прибічники потепління повідомляють, що десь 13 тис. років тому наша планета почала нагріватися, а тому середня товща льодового покриву становила 3, а тепер 1,7 м, а втрата товщини льоду призведе до зниження солоності води.

Справді, лід став танути, але не через внутрішнє потепління Землі, а навпаки, через похолодання, що збільшувало товщу льоду, а це створило величезний внутрішній тиск. Величезна вага, викликана льодом завтовшки в 3000–4000 метрів, а максимальна товщина сягнула 4887 метрів³⁸, призвела до танення нижніх шарів льоду, він став розколюватися, а далі танути. Це закономірний процес у бік зниження внутрішньої температури планети Земля чи ні? Можливо, ці катастрофічні тріщини льодового покриву турбують дельфінів, що змушує їх рятуватися навіть у теплих водах, але ще не відомо чи там теплішає чи холоднішає вода.

Людство так і не може вивчити походження теплої течії вод Гольфстріму, не можемо і передбачити чи ця течія буде нагріватися в подальшому, чи буде охолоджуватися. Якщо течія охолоне, то подальше нагрівання не має будь-якого пояснення, адже міста Скандинавських країн вкриваються льодом і снігом. Натомість дослідники льодового покриву і його руйнації твердять, що уже до кінця цього століття деякі міста Голландії будуть повністю під водою, ще вище підніметься вода у Венеції.

Проти реальних фактів танення льоду, підвищення рівня світового океану нічого протиставити. Однак подивимось на Антарктиду в минулому та поцікавимося чи була вона завжди покрита льодом. Виявляється, що ні, оскільки відомо, що середня температура всієї товщі вод Світового океану становить тепер близько 3 градусів. Є припущення, що така низька температура – результат зледеніння і що до цього середня температура Світового океану була приблизно на 10 градусів вищою, ніж тепер.³⁹ Відповідно до цього, як встановили дослідники, зазначимо, що в Антарктиді, в найхолодній частині нашої планети, клімат був зовсім інший. На континенті, зокрема знайдено: скам'янілі стовбури дерев і відбитки евкаліптових листків, на континенті росли сосна, бук, секвоя, папороть і інші рослини; знайдено теплолюбні форми скам'янілих форм коралів. Про що говорять такі факти, якщо вони правильні? Зрозуміло, що не про потепління на планеті.

Отже, вести мову про потепління є не що інше, як спрямовувати людство не на той шлях, яким треба йти відповідно до змін кліматичних умов на планеті земля. Що очікує людство, коли воно буде готувати свою життєдіяльність до умов потепління, а до нього

³⁸ *Наука и человекство.* – М.: Знание, 1963. – Т. 2. – С. 200.

³⁹ *Там само.* – С. 208.

прийде похолодання? Тільки те, що сталося з давніми тваринами та рослинами, які не здатні були передбачати кліматичних змін. Можемо тільки зробити припущення, що людство очікує не краща доля з огляду на сучасний стан пізнання зовнішнього середовища, та й себе людина ще не пізнала. Подивімось, людство ще не змогло вивчити причини зледеніння полюсів Землі, а льодова ковдра вже руйнується, величезні масиви льоду відриваються від льодового покриву Антарктиди.

Серед причин зледеніння є чимало припущень: зміна кількості і складу енергії від Сонця; зміни температури світового океану; дрейф материків; зміщення полюсів і багато ін. Не зайвим буде зазначити, що настає епоха похолодання на планеті Земля й основні причини або чинники такі: зміни температур світового океану; зміщення полюсів; зміни всередині планети Земля. Ось у цьому напрямі й треба здійснювати дослідження, тобто вивчати не саме танення льодового покриву, а причини цього явища, саме вони і є глобальними.

Моє пояснення щодо третього чинника «зміни всередині планети Земля»: теперішні люди ще не бачили цих катастроф на суші і на водах, не пам'ятають і такої їх кількості, а тому варто над цим замислитись. Настає нова епоха, вона незворотна, але в чому її причина, які об'єктивні закони природи починають діяти? Чимало причин, які ґрунтуються на здогадах, зокрема важливою є причина, яка достеменно відома людині, що впливає на становище планети Земля. Найголовніше це вигрібання з надр планети Земля корисних копалин, перетворення їх в інший стан і спрямування в навколишнє середовище. Людина б'є на сполох – багато викидів від спалювання нафтопродуктів і газу в атмосферу, що створює парниковий ефект, який у свою чергу, мовляв, призводить до «потепління», а краще сказати до духоти. У той же час ніхто або майже ніхто не б'є на сполох, що всередині Землі створюються пустоти, які безумовно впливають на стан самої Землі, на зміну її орбітальних параметрів у Сонячній системі.

З надр Землі щоденно, кожної години і хвилини, вигрібаються тисячі й мільйони тонн та кубометрів: нафти, газу, залізної руди та ін. Ще ніхто не сказав про вплив цього як на внутрішній стан Землі, так і на параметри за якими рухається Земля. Мабуть, це все-таки впливає на стиснення земної поверхні й відповідно структурні зрушення в надрах Землі через виникнення пустот. Навіть якщо замість викачаної нафти закачувати воду, то це не те середовище,

бо Земля, як стверджував В.І. Вернадський – це живий організм, як Сонце, як людина, як тварина чи рослина. Якщо вважати Землю живим організмом, то треба визнати, що вона, як кожен живий організм, боляче переносить нанесені травми, які й виявляються на шкоду самій планеті і, звичайно, людині.

Не слід вважати, що масштабні зсуви в Західній Україні не мають пояснення, адже там у минулому викачали багато нафтової ропою, а скільки газу забрали в післявоєнні роки для опалення прибалтійських республік, європейської частини Росії, особливо Москви та Києва. Тепер це дається взнаки для України, а в недалекому майбутньому таке очікує райони Росії, країн Середньої Азії та ін., де інтенсивно вибирають із надр Землі речовини, хоча процеси там уже розпочалися.

Кожна планета, зокрема Земля, являє собою матеріальне тіло, структурою якого є оболонка, яка складається з речовин, залежно від віку планети, у твердому, рідкому, газоподібному стані. Така структура будови планет становить закономірність збалансованості тіла обертання навколо своєї осі, навколо інших планет у Сонячній системі. Добування енергоресурсів і багатьох корисних копалин, переміщення їх в інші місця на поверхні, а під час спалювання та викидів в атмосферу призводить до розбалансування всієї системи тіла Землі, а під дією центробіжних сил магма перетікає у пустоти всередині планети. Річ у тім, що магма – речовина, що перебуває в рідкому стані з температурою вище межі плавлення тугоплавких металів, яка є джерелом внутрішнього тепла всієї планети і її переміщення призводить: до зміни температур верхніх шарів оболонки Землі через тектонічні плити, про це ми наведемо приклад; до зміни коефіцієнта щільності матерії в радіальному напрямку, що призводить до виникнення турбулентних потоків, що створює, як ми бачили на практиці, вихрові повітряні потоки; під тиском магми тектонічні плити переміщуються, утворюючи землетруси, вулканічні виверження.

Саме надмірне добування корисних копалин є основною причиною катастрофічних явищ: потужних землетрусів; нечуваних поєнень і паводків; зрушення осі обертання, що призводить до змін клімату – в одних місцях потепління, в інших похолодання. Через те, що магма густа та в'язка, процес досить тривалий, а тому людство ще очікує величезна розплата: за видобування нафти, газу і вугілля; за будівництво в деяких місцях планети Земля міст-мегаполісів, гідроспоруд; водосховищ та ін. Опоненти можуть заува-

жити, що і в минулому траплялися землетруси і вулкани, але це ще раз підтверджує, що глибинні процеси Землі динамічні, а людина їх ще більше стимулює.

Учені встановили, що великі землетруси, які породжують нечувані цунамі (землетрус на початку 2005 року в Індійському океані, що викликав Велике цунамі, і землетрус в Пакистані в тому ж 2005 році), збігаються з молодиком і повним місяцем, коли Сонце, Земля і Місяць розташовуються на одній лінії. Підкреслимо, що таке розташування цих планет призводить до припливів в океанах і деформації в земній корі. А тепер зробимо висновок, що відбувається, коли ми штучно створюємо умови, які призводять до деформації земної кори. Звичайно, ті ж землетруси, припливи і відпливи, зміни клімату, похолодання і потепління, цунамі і багато іншого, але вони відбуваються частіше і масштабніше.

Отже, не потепління насувається, воно не вписується в загальний процес законів Всесвіту і окремої Сонячної системи, а бездумна діяльність людини додає ще й свою частку до негативних змін природи, що призводить до появи в одних місцях планети холоду, який змінюється на тепло, а в інших навпаки. Ці висновки підтверджуються багатьма прикладами: замірами зафіксовано зміни температур води на дні океанів та вічної мерзлоти в межах (+), (-) 0,21 градусів Цельсія, тобто в одних місцях температура підвищується, в інших знижується; похолодання в Канаді та підвищення температури у вічній мерзлоті в районах Західного Сибіру пов'язане з перекачуванням нафти та газу з тих місць до Європи; виникнення турбулентних потоків у районі Мексиканської затоки, південних районів США, Індонезії, Китаю та інших місцях. Для підтвердження цієї думки є припущення, що в найближчі 25–30 років середньорічна температура на арктичному узбережжі Сибіру підвищиться на кілька градусів: у Якутії – на 3–5 градусів, на Далекому Сході та на європейській території Росії – на 2–4 градуси.

Отже, не стільки спалювання добувних ресурсів, скільки їх добування, збільшення промислового виробництва, зростання кількості населення, накопичення неперероблених відходів призводить до збоїв у плавному, природному обертанні планети Земля в Сонячній системі, у ній змінюється все, відхиляючись від норми природи: температура загалом та на окремих територіях; вологість; хімічний склад атмосфери і ґрунтів; посилюється природна реакція тіла планети – урагани, циклони і т. ін. Висновок єдиний: втручання людини в тіло планети Земля призвело до того, що хво-

ріє як тіло планети, так і тіло кожного живого організму, а такий стан багато в чому визначає динаміку кліматичних змін.

2.2. Академік Вернадський і сучасність⁴⁰

До 150-річчя від дня народження В.І. Вернадського

На планеті Земля відбуваються складні, раніше невідомі кліматичні та інші природні процеси. Проте не слід думати, що людина до них ставиться байдуже, адже вони справляють різноманітний вплив на фізичний і психічний стан кожної людини. Сучасники дедалі більше задаються питаннями: що відбувається на планеті Земля і що чекає на неї; чи є Вищі сили Всесвіту, чи є Бог, чи залежить усе живе від них; звідки взялася людина, де критерії пояснення її появи і як ставитися до сумнівної теорії Дарвіна про походження людини в результаті еволюції; більшість людей цікавляться чи є безсмертя у фізичній або нематеріальній формі; чи слід визнати природним і соціально справедливим штучне виведення людини, як ставитися до клонування, природи і подолання важких хвороб; містики і реальності дедалі частіших повідомлень про кінець світу; чи теоретично це можливо, якщо не враховувати атомні заряди, які вже можуть реально знищити Землю; чи існує життя на інших планетах нашої Сонячної системи; чи є життя на Марсі, тобто на планетах, які не схожі на нашу планету; існування екстрасенсів – це реальність чи вигадка; чи існує загроза потепління, яким лякають людей, або ж похолодання та багато інших запитань. Такі запитання з'являються у складні періоди того чи іншого суспільства, коли люди неспокійні. Що спонукає людей усьому довіряти? Згадаймо повідомлення про настання «кінця світу» наприкінці 2012 року, коли багато людей в усіх країнах повірили, навіть намагались якось уберегтися, будуючи різні схованки.

Людина інтуїтивно відчуває якісь порушення в природі, відсутність рівноваги, що викликає у неї згадані вище сумнівні роздуми й запитання, які ґрунтуються на об'єктивних процесах. Наукові дослідження та чимало реальних прикладів свідчать, що у Всесвіті, Сонячній системі й на планеті Земля панує повна рівновага

⁴⁰ *Панасюк Б.Я.* Академік Вернадський і сучасність // Вісн. аграр. науки. – 2013. – № 3. – С. 73–78.

в усьому, яка так само простежується між усіма частинами живої речовини, тобто живих організмів рослинного і тваринного світу, починаючи з клітини. Отже, рівновага – це закон природи, порушення якого призводить до катаклізмів і непередбачуваних природних та економічних результатів. Рівновага підтримує постійну кількість живої речовини, яка, на думку академіка В. Вернадського, залишається незмінною, починаючи з кембрійської епохи (570 млн років тому). Постійна кількість живої речовини впродовж тривалого геологічного періоду дала йому змогу зробити такі висновки: «1) что неизбежна смерть, раз есть рост; 2) если увеличиваются одни неделимые – например, человек, домашние животные и растения – должны уменьшаться другие неделимые, т.е. общее количество живого вещества остаётся постоянным»⁴¹. Наведемо яскравий приклад сучасності: збезліснення величезних масивів на всіх континентах, знищення диких тварин урівноважується значним зростанням населення на всій планеті, а тому жива речовина планети залишається незмінною.

З огляду на це очевидно, що рівновага об'єктивно притаманна як усій природі планети Земля, так і життєдіяльності людини. Настав період об'єктивної необхідності введення у практичну площину дотримання рівноваги між можливостями природи і надмірними потребами людини.

Важливість цієї рівноваги впливає з вчення академіка Вернадського про живу речовину (живі організми), яка є на поверхні планети Земля мільярди років, маючи тісний зв'язок з біосферою. Доведено, що прошарок біосфери, в якій міститься жива речовина, надзвичайно тонкий (кілька метрів завтовшки в пустелях та десятки метрів у лісах і водних екосистемах), і цей прошарок академік Вернадський назвав «плівкою життя», де зосереджене життя рослин, тварин і мікроорганізмів⁴². Саме тут і виявляються тонкощі існування живих організмів та потреба рівноваги, оскільки забруднення повітря й водних ресурсів, знищення лісів на величезних територіях, переведення лісів у рілля, розорення та осушення степів і лук, невиправдано велике використання корисних копалин, погіршення якості ґрунтів та багато іншого негативу порушує перетво-

⁴¹ *Вибрані* наукові праці академіка В.І. Вернадського. – К., 2011. – Т. 1, Кн. 2. – С. 107.

⁴² *Голубець М.А.* Кілька постулатів академіка В.І. Вернадського як заповіт всесвітньому людству на XXI століття (з погляду еколога) // Вісн. НАН України. – 2012. – № 10. – С. 13.

рення сонячної енергії в хімічну, механічну і теплову, а зрештою, стає на заваді реалізації природної програми всіх живих істот. Отже, як визначають українські вчені, перший постулат учення В.І. Вернадського полягає в тому, що «основним завданням всесвітнього людства має бути охорона біосфери, припинення її антропогенної деградації, збереження хоча б сьогоденного її стану та рівня організованості, від яких залежить майбутнє людини й людських цивілізацій»⁴³.

Усе це виявляється в реальному сучасному житті, що викликає об'єктивну потребу дотримання рівноваги в живій речовині на планеті Земля, а, крім того, в людини є ще й низка важливих причин для посилення контролю за цією вимогою з огляду на її пріоритетні особливості з-поміж усіх живих організмів планети.

Перша особливість. Незважаючи на трансформаційні процеси, які відбуваються на планеті Земля у зв'язку з кліматичними змінами, людина, подібно до таких представників тваринного світу, як мурашки, свині, таргани та пацюки, здатна найкращим чином пристосовуватися до навколишнього середовища. Така феноменальна здатність цих п'яти видів тваринного світу пояснюється тим, що лише вони можуть динамічно пристосовуватися до споживання і переварювання різноманітної їжі, постійно змінювати раціони харчування. Саме для того, щоб змінити раціон харчування і зазнати найменших втрат, на відміну від названих вище тварин, людина ще й спроможна пізнати перспективи кліматичних змін, які вплинуть на зміну зовнішнього природного середовища, а отже, і на зміну раціону харчування. І все-таки, як свідчать сучасні раціони харчування, у людини є певні межі пристосування до них, за якими вона втрачає всі свої природні захисні можливості. Прикро, але за останні 20 років українці зазнали фізичного і духовного виснаження, і це сталося через 2 причини: *по-перше*, через нервові перевантаження; *по-друге*, через неякісне харчування, яке й далі погіршується. У результаті Україна, за визнанням міжнародних організацій, вийшла на перше місце в Європі за рівнем смертності.

Друга особливість. Конструкція організму людини, як і всього живого, має постійний зв'язок з конструкцією планети Земля, Сонячної системи і Всесвіту: «Всесвіт є системою саморозвитку,

⁴³ *Голубець М.А.* Кілька постулатів академіка В.І. Вернадського як заповіт всесвітньому людству на XXI століття (з погляду еколога) // Вісн. НАН України. – 2012. – № 10. – С. 14.

а тому безперечною умовою його існування, як і всякого живого ества, є постійний обмін в середовищі речовиною, енергією та різноманітною інформацією»⁴⁴. Цей зв'язок загалом малопомітний і для пізнання людині недоступний, але інтуїтивно вона його відчуває, намагаючись не порушувати гармонії. Разом з тим плин епох геологічної історії наближає час, коли деякі його елементи стають дедалі відкритішими для хоча б наближеного розуміння самого процесу такого обміну речовиною, енергією та інформацією.

Стає, наприклад, зрозуміло, що значна частина обмінних властивостей живих організмів прихована навіть не в генах, а в якійсь невідомій сутності. Скажімо, традиції та звички людини й тварини можуть бути підпорядковані волі та розуму, але тільки інстинкт залишається незмінним і передається нащадкам, незважаючи на генетичні зв'язки, набуваючи постійної природної константи. Прикладів вроджених інстинктів, які незмінно виявляються на всіх континентах планети Земля багато: молода зозуля, підкинута у чуже гніздо, викидає своїх зведених братів і сестер; молода матка бджіл, яка тільки вийшла з маточника, кидається і руйнує маточники інших своїх суперниць; дрозди на всіх континентах однаково обмазують своє гніздо глиною; птахи-носороги і в Африці, і в Індії однаково замурують своїх самок у дуплах дерев, годуючи їх і потомство через невеличке віконце і т.ін.

Третя особливість. Між усіма частинами людського тіла, як і в будь-якої тварини, панує повна гармонія, а це свідчить про те, що природа потребує такої гармонії в усіх сферах, пов'язаних з природою. Академік В. Вернадський навіть ставив запитання, – чи не є існування тваринного світу необхідною умовою для існування живої речовини, адже: «В общей схеме живого вещества растительный мир неразрывно связан с животным». Усі клітини, всі органи і частини тіла живої істоти підпорядковані одній меті – слугувати живому організму так, щоб він функціонував ефективно. Отже, всі рівні, всі вільні, але завдання одне – жити разом успішно. У цій складній конструкції живого організму, збудованого із сукупності спеціалізованих клітин (клітини шлунку, печінки, крові, нирок, очей і т. д.), всі вони ведуть між собою діалог (біологічно-організаційний), всі вони перебувають у контакті, повсюди досягається гармонія та рівновага. З цього не важко зробити висновок, що кожна людина, тварина, рослина, клітина, частина тіла тварини

⁴⁴ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць. – К.: Парапан, 2008. – С. 129.

чи рослини, листки рослини й інше виникли не випадково, кожне з них відіграє свою чітко визначену природою роль.

Іноді діалог і рівновага порушуються і настає час, коли деякі клітини стають сильнішими, починають збільшуватися та невпинно розмножуватися, як, наприклад, ракові клітини будь-якого органу живого організму, завдаючи шкоди іншим клітинам, порушуючи рівновагу, йдучи у розріз з потребами як інших клітин того чи іншого органу, так і організму загалом. Небезпека таких клітин у тому, що вони невпинно і непропорційно розмножуються, займаючи простір інших клітин, порушуючи виконання ними нормальних функцій. Такі функції і процеси спостерігаються і в людському суспільстві, які породжує державний устрій, зокрема капіталізм.

Капіталістичні відносини, або, як їх називають, комерційні відносини, дають змогу окремим особам, які здебільшого нічим не відрізняються від інших, раптово збільшувати свою приватну власність (фінансову, матеріальну, земельну, трудову). Це невеличка частина людей, капітал яких одноосібно розростається, як ракова клітина, несучи шкоду решті членів суспільства, що спеціалізуються в інших сферах життєдіяльності – робітникам, ученим, митцям, інженерам, письменникам, управлінцям, представникам дрібного і середнього бізнесу, усьому середньому класу. Багато сучасних розвинутих країн, зокрема країн Скандинавії та інших, таких олігархічних зростають не допускають, застосовуючи різні методи впливу. Закономірно, що зростання великих олігархічних формувань порушує рівновагу суспільного розвитку, саме вони порушують рівновагу між надмірними потребами людини і обмеженими можливостями природи. Адже багатство і краса життя небагатьох на тлі бідності й скрути інших членів суспільства та недосконалості реального життя збуджує суспільну думку, що посилює агресивні настрої. Таке суспільство, без сумніву, має трансформуватися, але яким чином, – тут є безліч шляхів. Проте шлях, який пропонували для подолання бідності: «Путём увеличения общего богатства порабощением новых сил Природы»⁴⁵, виявляється не найкращим, навіть катастрофічним для людства.

Усі названі вище особливості людини, що виявляються в процесі дотримання гармонії і рівноваги, концентруються на єдиній основі – свідомості, якою природа наділила тільки людину. Вод-

⁴⁵ Вернадский В.И. Оправдание науки // Наука і наукознавство. – 2012. – № 3. – С. 25.

ночас у всіх представників рослинного і тваринного світу, зокрема й людини, є, крім коду спадковості, за винятком бактерій, ще й маловивчена реакція на всі живі організми на зовнішні і внутрішні подразники – інстинкт, інтуїція та ін. Отже, особливість людини лише в тому, що вона наділена свідомістю, а тому можна сказати, що «на всіх представників тваринного світу, включаючи людину, творчо впливає матеріальна і нематеріальна субстанція Всесвіту. ... людина – це частина природи і вона повністю підпорядкована Вищим силам природи, а її дії регулюються через інформаційну систему Всесвіту»⁴⁶.

У контексті наведених вище проблем та необхідності їх дослідження і глибшого розуміння серед тваринного світу, окрім людини, великий інтерес викликають перші жителі планети Земля – бактерії.

Бактерії (мікроби) – одноклітинні (у вигляді палички та інших форм) мікроскопічні організми, серед яких також трапляються рослинні мікроорганізми, зокрема мікроскопічні гриби і водорості, іноді й віруси, які належать до так званих доядерних форм організмів – прокаріотів. Прокаріоти – це організми, в клітині яких немає оформленого ядра, а вміщений у клітині генетичний матеріал перебуває у вільному стані і не створює ланцюга ДНК, через що типового генетичного процесу спадковості немає. Отже, у них немає генетичного всевладдя, але роботу вони виконують не менше, ніж організми з класичною генетикою, а їхня історична роль і місія є значно ширшими. У бактерій, напевно, є лише інстинкт та інші елементи впливу зовнішньої енергії, яка і управляє живою речовиною. У системі органічного світу мікроби-прокаріоти переважають в усьому⁴⁷, вони харчуються різними органічними речовинами (гетеротрофи), або створюють органічні речовини з неорганічних (автотрофи). Їхня роль на планеті Земля величезна, особливо у формуванні земної кори, про що В. Вернадський писав: «Мы не можем понять химических процессов земной коры, если только выбросим из них участие живого вещества»⁴⁸. Стосовно ж генетики зазначимо, що лише тепер учені дійшли висновку, що не

⁴⁶ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць. – К.: Паран, 2008. – С. 128, 151.

⁴⁷ Советский энциклопедический словарь. Изд. 4-е. – М.: Сов. энцикл., 1989. – С. 1077.

⁴⁸ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – К., 2011. – Т. 1, Кн. 2. – С. 106.

тільки в генетиці слід шукати спадкових змін, мабуть, не в генетиці закладена роль усіх живих організмів на планеті Земля.

Учені вважають, що мікроби є перші організми, які з'явилися на Землі й живуть дотепер, вони можуть існувати як за високих, так і за низьких температур. Є 2 групи бактерій – аеробні (потребують кисню) та анаеробні (живуть без кисню). Саме такі особливості бактерій дають змогу їм перебувати в різних температурних режимах (гарячі джерела, дно океанів, сніги гір, вулкани і т. ін.), а людині використовувати їх у харчовій та мікробіологічній промисловості⁴⁹. Бактерії є корисні, які допомагають розвиватися всьому органічному світу, а також патогенні, що викликають хвороби у рослин і тварин. Бактерії з часів появи і дотепер беруть участь у кругообігу речовин в природі, формують структуру і родючість ґрунтів, підтримують запаси вуглецю в атмосфері, створюють і руйнують корисні копалини, живляться, використовуючи різні органічні речовини. Частина бактерій (так звані залізобактерії-автотрофи) здатні утворювати з неорганічних все необхідне для життя органічних речовин. Про це В. Вернадський писав: «Есть животные, способствующие накоплению гидрата окиси железа. ... образуют колонии, в которых отлагается водная окись железа»⁵⁰.

Немає інших доказів, а лише те, що, мабуть, ці бактерії брали участь у створенні перших згустків матерії впродовж мільярдів років. Значення мікроскопічних живих організмів в історії утворення тільки ґрунтів, починаючи з Докучаєва і Еренберга (Берлін), поступово пізнавалось, але «лишь после работ Пастера – с 1860-х гг., когда перед нами открылся мир микробов, организмов по величине недоступных ... (ранее – Б.П.), стало ясно чувствоваться первостепенное значение мельчайшей жизни для создания почв» — писав В. Вернадський. Враховуючи, що в попередні періоди, коли вважалося, що ґрунт формувався рослинними мікроорганізмами, В. Вернадський стверджував: «почва создаётся не одним только живым растительным веществом. .... огромное значение играют в этой работе и организмы животных»⁵¹.

На основі лише загальної характеристики бактерій щодо функцій, які вони виконують, їхніх особливостей як перших багатові-

⁴⁹ Советский энциклопедический словарь. Изд. 4-е. – М.: Сов. энцикл., 1989. – С. 100.

⁵⁰ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – К., 2011. – Т. 1, Кн. 2 – С. 98.

⁵¹ Там само. – С. 41.

кових жителів нашої планети, можна зробити деякі висновки для пояснення недостатньо вивчених проблем, які турбують людство і якими займається світова наука. Сюди належить і особлива природжена реакція на зовнішнє і внутрішнє середовище тварини, зокрема людини, – інстинкт та інтуїція, – якими природа наділила всі живі організми планети Земля. На зовнішні подразники реагують і рослини, що підтверджує наявність у них інстинкту. Деякі види акації в Африці наділені дивовижним інстинктом самозахисту, який полягає в тому, що коли до них підходять газелі або кози і об'їдають листя, то вони заради захисту змінюють хімічний склад соку в листочках і стають токсичними та шкідливими для тварин⁵². Крім того, ці рослини виділяючи запахи, сигналізують таким же акаціям про небезпеку, і тому навкруги всі акації стають непридатними для споживання, примушуючи тварин відходити від них. На прикладі бактерій, особливих мікроорганізмів можна простежити різні природні особливості живих організмів.

По-перше, бактерії, які з'явилися на планеті Земля першими, існують до нашого часу, виконуючи чітко визначені природою функції: формування початкових згустків матерії та кори планети, участі у створенні мінеральних ресурсів планети; формування і структуризації ґрунтового покриття планети; виконання ролі основного чинника розвитку всієї живої природи, тобто рослинних і тваринних організмів. Багатовікова історія життєдіяльності бактерій дає підстави стверджувати, посилаючись на думки багатьох вчених, зокрема В. Вернадського, що випадковостей в природі не буває, всі види живих організмів рослинного і тваринного світу з'явилися на Землі з наперед визначеними функціями, зокрема й людина. Водночас наука, під впливом різних духовних і наукових течій остаточно так і не визначилася щодо ролі людини на планеті Земля, існують тільки здогадки.

По-друге, у бактерій, споконвічних супутників всього живого, немає ядра, в якому був би сформований ланцюг ДНК, код спадковості для передачі особливостей живого організму. Незважаючи на те, що в клітині бактерії є складові для ланцюга ДНК, його формування природа не передбачає – ядра немає, немає ланцюга ДНК. Так, живі організми, для яких природа не передбачила коду спадковості ДНК, за допомогою якого передаються особливі форми і властивості організму, існують, віками передаються різні форми

⁵² Вербер Бернар. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. – М.: Рипол классик, 2009. – С. 305.

бактерій (палички, спіралі, вібріони, стрептококи, диплококи, стафілококи). Отже, відсутність сформованого ДНК у бактерій підтверджує, що передача віками особливостей бактерій здійснюється іншими методами, які відповідають особливим функціям цих видів живих організмів.

Це свідчить про те, що є велика ймовірність існування інших форм зв'язку всіх живих організмів з силами природи, зокрема, що виявляється через інстинкт, інтуїцію та ін.

По-третє, природа наділила бактерії здатністю жити в різних, навіть екстремальних, умовах температурних режимів, за різних кліматичних змін, наявності чи відсутності кисню. Отже, є підстави стверджувати, що мікроби існують мільярди років і ще існуватимуть не менше навіть тоді, коли настане суцільне зледеніння на планеті Земля. Водночас інші види рослинного і тваринного світу тимчасові, вони занадто залежні від кліматичних змін і температурних коливань, а тому, мабуть, кожному відрізку геологічної історії (ери, періоди, епохи) відповідають свої види живої природи, тваринного і рослинного світу.

Скажімо, серед динозаврів, що населяли нашу планету 65–66 млн років тому, а це початок Кайнозойської ери, яка поділяється на три періоди (палеогеновий, неогеновий і антропогеновий) і триває аж до наших днів, був вид тварин – стеноніхозаври. Учені відзначають дивовижну особливість цього виду динозаврів: вони мали зріст сучасної людини; ходили на задніх лапах, передні ж лапи виконували функції рук, як у теперішньої людини; об'єм мозку такий самий як у сучасної людини; мали здатність пізнавати навколишнє середовище; розуміти, мислити, колективно полювати. На думку вчених Рассела і Сегена, у цього виду динозаврів були всі перспективи в процесі вдосконалення роботи те, що робить сучасна людина. Проте наприкінці неогенового – початку антропогенового періоду відбулася різка зміна клімату, настало потужне материкове зледеніння значних територій планети Земля. Саме в цей період і не стало всіх видів динозаврів, таке відбувається з іншими видами тваринного і рослинного світу, окрім бактерій. В антропогеновий період, тобто після закінчення зледеніння, з'явилася перша сучасна людина, можливо, й більшість сучасних видів тварин.

По-четверте, окремо виділяється людина, яку, на відміну від інших видів тварин, природа наділила свідомістю. Якщо розглядати людину в контексті бактерій і всієї живої природи, то слід

врахувати, що свідомість як її особливість займає приблизно 10% усього її внутрішнього світу, а решта 90% – підсвідомість, якою людина частково або повністю не управляє, але вона виявляється через інстинкт (чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь) та інтуїцію, що є вірогідним видом пізнання (пізнання істини без обґрунтування, здогад та ін.). У цьому контексті є підстави визнати, що пізнання зовнішнього і внутрішнього світу багато в чому залежить від глибини та обґрунтованості проникнення 10% свідомості людини у її 90% підсвідомого внутрішнього світу.

Продовжуючи тему проникнення в сутність живої природи, не зайвим буде зазначити, що людина, як і тварина, мають схожість в усьому, за винятком свідомості як у поведінці, реакції на зовнішнє середовище, формах життєдіяльності, так і харчах.

Отже, різниця між твариною і людиною у свідомості дає підстави далі ставити запитання і давати на них хоча б якусь відповідь: мабуть, основна причина появи людини на планеті Земля – наявність у неї свідомості, яка і визначила певну її роль чи функцію на планеті.

У цьому контексті справедливо вважати, що людина, як і інші тварини, зокрема й бактерії, виконує певні функції, визначені природою, які слід зрозуміти і дотримуватися їх. Проведені дослідження дають підстави вважати, що «людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто приймача інформації із Всесвіту для живої і неживої природи. ... Не слід думати, що геніальність тих чи інших людей виключно їхня заслуга, вони лише одержали ... відкриття ... з космічної інформації»⁵³. Нагадаємо, що про зв'язок з Космосом свого часу писав академік В. Вернадський. Проте людина не тільки одержує інформацію і користується нею, вона ще й залишає після себе особисту інформацію, тобто все те, що вдалося їй створити: «матеріальне тіло людини, і це властиво всім; накопичення в природі позитивного і негативного своєю діяльністю, що вдається більшості; духовне тіло, яке сформувало про себе як позитивну, так і негативну інформацію щодо своїх дій, які залишаються у першоджерелі Всесвіту для наступних поколінь, що будуть формувати їхню ауру»⁵⁴. Отже, кожна людина залишає після себе те, що вона здійснила, добро чи зло, роблячи тим самим свій особистий внесок у інформаційну

⁵³ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць. – К.: Парапан, 2008. – С. 138–139.

⁵⁴ Там само. – С. 147.

систему Всесвіту, з якої будуть брати інформацію прийдешні покоління людства.

Нарешті треба ставити запитання: хто ж таки управляє бактеріями, хто визначив їхню роль на планеті Земля, які сили впливають зовні як на живу, так і неживу природу, а також на клітину? Тут відзначимо, що всевладдя генної спадковості, мабуть, закінчується, оскільки дослідження академіка М. Роїка, проведені разом з російськими вченими, доводять, що дія генів підпорядкована зовнішнім впливам: «под воздействием сигналов, поступающих извне, гены выполняют лишь инструментальную роль, обеспечивая субстратную реализацию тех или иных функций клетки». Тобто вчені-генетики визнають, що генетичний ланцюг в клітині зазнає зовнішнього впливу. Якщо взяти до уваги, що свідомість, а також невідомий вплив на живу природу є нематеріальною константою, то виникає запитання: які ж сили наділили людину свідомістю, що впливає на бактерію і клітину? Відповідь на це запитання стосуватиметься живої матерії, звісно, і людини, а також якоїсь енергії. Про існування енергії, Вищих Сил, Бога ще в давнину розмірковували перси, зокрема філософ і славетний поет Омар Хайям (1048–1131 роки):

*Мгновеньями Он виден, чаще скрыт.
За нашей жизнью пристально следит.
Бог нашей драмой коротает вечность!
Сам сочиняет, ставит и глядит*⁵⁵.

Що можна сказати? У кількох словах висловлено всю філософію людської цивілізації і Всесвіту. Вивчаючи Всесвіт, у давнину відштовхувалися від першопричин: «наиболее достойны познания первоначала и причины, ибо через них и на их основе познаётся всё остальное»⁵⁶. Звичайно, тут наявна метафізика, яка не завжди сприймалася однозначно. Адже метафізика – випадкова назва фундаментального вчення. Вона виникла під час класифікації вчень Аристотеля: спочатку виділили його вчення про фізику, а згодом про метафізику, тобто «те, що після фізики» (ta meta ta physika)⁵⁷. З часом термін «метафізика» набув філософського значення і став

⁵⁵ Омар Хайям и персидские поэты X–XVI веков. – М.: Белый город, 2008. – С. 15.

⁵⁶ Аристотель. Соч. В 4-х томах. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – С. 68.

⁵⁷ Там само. – С. 5.

застосовуватися до понять, що розкривають принципи буття речей і начал їх пізнання як вищих питань онтології (вчення про буття на межі інтуїції) та гносеології (вчення про пізнання і закономірності). Тобто Аристотель визнавав як інтуїцію, так нематеріальні закономірності впливу й інстинкти. Ними керує не людина, а зовнішній вплив, на нашу думку, через інформаційну систему Всесвіту.

На практиці метафізика ще не піддається вивченню, а тому буття і закономірності, Вищі сили природи залишаються таємницею. Проте залежність і зв'язок живої речовини із зовнішнім світом існує, і це підтримував академік В. Вернадський, який зауважував, що «выражение единого в многообразных ... формах связано с Космосом»⁵⁸. Є чимало прикладів про залежність людини від Вищих сил, з якими вона, мабуть, пов'язана невідомими нитками через інформаційну систему Всесвіту. І хоч якою б сильною була людина, все ж таки вона залежна від зовнішнього впливу. Це інстинкт, вияв тих 90% підсвідомого внутрішнього світу людини, що не піддається її волі, а залежить від зовнішньої енергії, яку в єдиному вираженні намагаються пізнати видатні особистості сучасної людської цивілізації.

Ставлячи за мету знайти якусь єдину силу, за якою живе Всесвіт, Ейнштейн брав до уваги, що всі планети, атоми, частини і кварки підпорядковані чотирьом відомим силам: гравітація, електромагнетизм, сильні взаємодії, слабкі взаємодії⁵⁹. У відомого вченого виникли наміри довести, що всі ці чотири сили є виявом однієї і тієї ж сили. Великий фізик до кінця життя шукав закон Великого єднання сил, але йому цього так і не вдалося зробити. Мабуть, фізичним і математичним методам таке рішення не до снаги або для цього ще не настав час, і рішення, можливо, надійде до іншої особистості, як надійшла теорія відносності до Ейнштейна.

Французький імператор Наполеон здобув чимало військових перемог, йому була підпорядкована вся Європа у військовій та економічній сферах, закони Наполеона настільки були досконалыми, що вони панували як у Франції, так і в більшості країн Європи, а тому він мав підстави заявити «не в моїх правилах быть орудием

⁵⁸ Вернадский В.И. Оправдание науки // Наука і наукознавство. – 2012. – № 3. – С. 24.

⁵⁹ Вербер Бернар. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. – М.: Рипол классик, 2009. – С. 303.

в чьих-либо руках»⁶⁰. Проте Вищі сили змусили могутню людину змінити свої принципи і мимоволі здійснити те, що не відповідало його переконанням. Він визнав: «За свою жизнь я сделал немало ошибок: самая непростительная заключается в том, что я отдал себя в руки англичан»⁶¹.

2.3. Академік І.І. Лукінов і українська економічна наука⁶²

Хочеться поділитися деякими роздумами про сучасну українську економічну науку з наголосом на її аграрну складову. Водночас мова йтиме не про якісь новації, оскільки нової економічної науки не буває, а лише про ту науку, якою користується світ. Однак нам слід на неї поглянути в контексті теорій видатних українських учених-економістів, а також її осмислення з погляду особливостей національної економіки в контексті сучасних природно-кліматичних явищ і кризових процесів, що потребує наукового обговорення й дискусій. Звичайно, не легко і не просто говорити про такі речі, бо вони важко даються всім, – адже тут треба йти проти стійкої течії, проти сильного вітру. Проте пошук власного місця української економічної науки в сфері життєдіяльності людини потребує певних зусиль. А тут є про що говорити.

Наша українська економічна наука, маючи потужне коріння, дуже повільно розвивається порівняно зі світовим рівнем, задовольняючись використанням уже досягнутого в інших країнах. Це знижує український науковий рівень на світовій арені і навіть викликає недовіру до наукових думок вітчизняних учених у своїй країні. Про це з сумом зазначав у 2012 році у доповіді перед економістами-аграріями віце-президент академії наук України академік В. Гесць. Він говорив про важливу соціально-економічну ситуацію у своїй країні, посилаючись на недовіру до думок українських науковців, навіть навів погляди китайських вчених. Звичай-

⁶⁰ Бонапарт Наполен. Максимумы и мысли узника Святой Елены. – СПб., 2007. – С. 120.

⁶¹ Бонапарт Наполен. Максимумы и мысли узника Святой Елены. – СПб., 2007. – С. 42.

⁶² Панасюк Б.Я. Академік І.І. Лукінов і українська економічна наука // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 111–115.

но, думки іноземних учених добре, але тут глибокі коріння негативних процесів української економічної науки, зокрема аграрної. Недостатньо розвивається вчення українських учених-економістів С.А. Подолинського (доктор природничих наук з 1876 року), М.В. Птухи (доктор економічних наук з 1934 року) та інших. Їхні вчення знаходяться на рівні світових стандартів, адже Подолинський стоїть на рівні теорії Маркса, а Птуха має світове визнання.

Поясненням цьому є ряд причин, серед яких те, що аграрна економічна наука ще досить молода порівняно з іншими не тільки природничими, а й гуманітарними науками. Якщо поглянути на історію початкового розвитку аграрної економічної науки, то побачимо, що тільки в 30-х роках ХХ століття в Україні стали з'являтися вчені економісти-аграрники, які ставали докторами економічних наук.

Одним із перших учених-аграрників був Ілля Никанорович Романенко, який у 1941 році захистив кандидатську, а в 1952-му – докторську дисертацію. На вчених радах, де він захищав свої економічні аграрні дослідження, переважали письменники і поети: М. Рильський, М. Бажан, О. Корнійчук, інші представники української мистецької еліти. В подальшому у післявоєнний період докторами економічних наук ставали інші дослідники аграрної економіки: М.М. Паламарчук (1959), І.І. Лукінов (1963), Й.С. Пасхавер (1963), І.Ф. Мукомель (1965), П.П. Німчинов (1965).

Отже, ми не тільки живемо та беремо безпосередню участь в епоху зародження аграрної економічної науки, а й життя показує, що багато чого в ній залишається не досягнутим і не вирішеним, а також чомусь мляво зароджується. З різних суб'єктивних й об'єктивних причин ще до цього часу будуємо свої економічні постулати на підручниках американських професорів, вживаємо їхні економічні терміни, багато з яких мало зрозумілі для українців. Про це із сумом писав академік Лукінов: «деякі дослідники часом непомірно захоплюються лише зарубіжним досвідом, досягненнями західної економічної думки, іноді однобічно та помилково її тлумачать, забуваючи при цьому про власну наукову спадщину, теорії, розроблені ... українською наукою, особливо в епоху, коли розвиток ринкових відносин ще не згортався диктаторськими режимами»⁶³.

І приходять молода хвиля вчених, вихованих на чужих наукових ідеях, обов'язково задумується, як пише поет, «кругом чуже, а де ж моє?». У неї вистачає енергії й духу тільки на те, щоб іти стежкою,

⁶³ Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: АТ «Книга», 1997. – С. 17.

прокладеною іноземцями, яка і привела суспільство до того стану, в якому опинилась українська економіка. Спочатку з'являлися тріщини в економіці, після цього в суспільстві, внаслідок чого, як пише академік Лукінов: «закладаються відповідні негативи в його майбутній розвиток»⁶⁴. Саме цим пояснюються причини, через які у нас не йдуть реформи, допущені невинні помилки в сільському господарстві, через що вже завозимо до аграрної країни все, що традиційно виробляли наші предки – і гречку, й часник, навіть картоплю та сало.

Про те, що наша економічна аграрна наука дуже молода свідчить той факт, що не завжди дотримуємося її сутності, а це призводить до розпорошення сил учених та зниження ефективності наукових досліджень, які перетворюються у нагромадження інформаційних даних без належного їх використання для проникнення в сутність новітніх соціально-економічних процесів.

Причина – відсутність розмежування поняття «аграрна економіка» на суто технологічні процеси і фінансово-виробничі відносини. Відомо, що фінанси характеризують організаційно-виробничі відносини й рух грошей за останніх, а тому це є справою аграрної економічної науки. У цьому разі не буде плутанини між науководослідними інститутами НААН, як це спостерігається останніми роками. Потрібні детальні обговорення і ухвалення рішень.

При цьому слід враховувати, що назва «аграрна економіка»: а) характеризує одну з галузей національного господарства – аграрну, що охоплює всі сторони в аграрній сфері, починаючи від селекції аж до виробництва продуктів кінцевого споживання; б) характеризує науку, яка вивчає специфіку виробничих відносин у певній галузі національного господарства, але в ній немає «соціальних відносин»; в) натомість багато уваги приділяється суто технологічним проблемам, до яких наукові економічні дослідження не мають жодного відношення.

Саме в цьому напрямі вчені-економісти зможуть зосередити свою діяльність на фундаментальних і прикладних дослідженнях, поєднуючи їх із законами природи й людської цивілізації, не втручаючись у суто технологічні та практичні функції інших управлінських структур наукових закладів і держави, бізнесу, великих холдингів. Академічна наука зобов'язана здійснювати переважно фундаментальні й прикладні дослідження, поєднуючи природничі

⁶⁴ Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: АТ «Книга», 1997. – С. 16.

та гуманітарні науки, що для аграрної сфери має пріоритетне значення. Учитись у своїх попередників для того, щоб розвивати науку і не допускати помилок на складних поворотах історії, а наша країна й ми з нею перебуваємо на такому етапі.

У своїх знаменитих учених, визнаних світовою науковою спільнотою не вчимося ні теорії, ні практики, не використовуємо їхніх потужних порад. Це можемо побачити на прикладі академіка І.І. Лукінова, визнаного світовою наукою, члена багатьох академій світу. Його науковий масштаб був широкий і багато його думок тісно пов'язані з українськими проблемами початкового періоду незалежності, особливо в аграрному секторі економіки. Академік І. Лукінов як прагматик у своїх наукових дослідженнях з перших днів початку реформ в сільському господарстві давав свої поради винятково через пресу, насамперед журнал «Економіка України», підкреслюючи головні принципи реформування – не нашкодити. Руйнацію великих сільськогосподарських підприємств, коли ще не створено нових форм, більш ефективних, академік І. Лукінов не підтримував і стверджував, що «Такі дії тільки повторюють насильницьку політику і методи сталінщини» (ж. «Економіка України», 1993, № 3). На жаль тодішня влада не прислухалася до українського вченого світового рівня, як і взагалі до наукових пропозицій вітчизняних учених, що не могло негативно не позначитись на результатах реформ, які ми тепер відчуваємо.

У період, коли здійснювались аграрні реформи 1993–1997–2000 роки, передбачалось сучасне становище села і селян, мені нерідко доводилося бути в кабінеті академіка І. Лукінова у наукових справах і роботи журналу «Економіка України». Відчувалось, що академік тяжко переживав через майже повне його відсторонення від важливих наукових, практичних і державних процесів, які відбувалися в період розробки проектів і ухвалення рішень щодо реформ в аграрній сфері економіки, якій він віддав все своє життя. Мабуть, не було б допущено стільки помилок, які тепер боляче відчуває кожен селянин, а також переважна більшість народу України.

Нині вже майже перестали говорити, що не те зробили та й продовжуємо робити в сільському господарстві, нічого не виправляємо, хоча висновок академіка Лукінова невтішний і однозначний: «Как свидетельствует ...не совсем удачный опыт (1992–1999 гг.), попытки немедленного реформирования сельского хозяйства путём архиреволуционной трансформации действовавших

в тот период хозяйственных систем (колхозы и совхозы) ... не принесли позитивных результатов»⁶⁵. Тому в практичній площині треба вирішити – чи варто комусь із колишніх і теперішніх реформаторів сказати? – або Лукінов не правий, або розпочати виправляти помилки. В такій дискусії варто врахувати чимало вже побутуючих думок.

Якщо хтось має намір заперечувати академіку Лукінову, який писав: «Вследствие активного выполнения под видом рыночных реформ требований дилетантов-реформаторов в интересах узкоограниченного круга мафиозно-спекулятивных структур методами и средствами, которые ничего общего не имели с научным подходом (при этом конечно, не забывали и своих личных интересов...)»⁶⁶, то треба звернутися до іншої, не менш авторитетної, думки академіка П. Гайдуцького⁶⁷. Чи не про таких дилетантів-реформаторів говорив академік Лукінов, які реформували аграрний сектор економіки: «Приватизація була здійснена в інтересах колишніх керівників цих підприємств. Фактично сьогодні у нас 2/3 колишніх керівників підприємств стали власниками і керівниками приватних підприємств, створених на базі КСП... Це ставилося за мету. Ми це скрупульозно обговорювали, коли готували Указ». Отже, вчені-аграрники і представники сфери управління – аналізуйте, зіставляйте та виправляйте. Іншого не дано.

Є чому й у кого вчитися розробляти фундаментальні теорії. Чомусь забуто геніальну економічну теорію С. Подолинського, який доводив, що «додаткова вартість є додаткова енергія Сонця, яку використовує суспільство для свого прогресу». Цим він ставив під сумнів теорію Маркса, який хоча нічого не змінив у своїй теорії, але погодився, що теорія Подолинського логічно обґрунтована. Проте наші дослідники у кандидатських і докторських дисертаціях показують свою меншовартість, коли посилаються на вчених, твори яких стосуються відповідної проблеми: спочатку цитують твори американських і європейських учених, за ними російських, а на задвірках – вітчизняних учених. Це стійка традиція всіх наукових колективів, а тому з ними важко сперечатись: крім того, таке приниження і неподобство дехто пояснює виявом поваги до іноземних учених.

⁶⁵ Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: Изд-во «Экономика», 2002. – С. 285.

⁶⁶ Там само. – С. 65.

⁶⁷ Гайдуцкий П. Интерв'ю. 2000 // Приватизація. – № 7.

Є й інший бік самооцінки: коли перелічують своїх учених, то тут уже хоч гать гати, бо з'являються прізвища й тих, які мають стосунок до теми, і що не мають жодного, або видали підручники, а це вже не наука. Про знаменитих своїх попередників С.А. Подолинського, М.В. Птуху, І.Н. Романенка, М.М. Паламарчука, І.І. Лукінова, Й.С. Пасхавера та інших вітчизняних дослідників забувають. А їх треба пам'ятати, посилатись нині на тих, хто вчора захистив кандидатську чи докторську дисертацію, некоректно, оскільки результати їхніх досліджень не вивірені часом, а тому вони можуть бути й невірними, і бездарними, й схоластичними.

Таке становище є наслідком недостатнього вивчення теорій своїх попередників, гальмує в економічній науці її розвиток, знижує її рівень у світовій науці, затримує рух уперед фундаментальної економічної, зокрема аграрної, науки. А це негативно впливає на суспільство, економіку, управлінську структуру, куди прийшли люди далекі від уміння управляти, про що хоча й різко, але справедливо писав академік Лукінов. Характеризуючи стан соціальної та економічної сфер, він дає загальну характеристику особам тодішньої влади, «які не завдяки таланту, знанням і умінням досягти успіху увійшли у владні структури, а користуючись властивими їм методами, що, на жаль, ... негативно вплинуло на життя самого суспільства, насаджуючи в ньому явища бездуховності, насильства, невігластва і підступності ... Державна політика України має рішуче відмежуватися від цих вкрай негативних явищ впливу на суспільне життя»⁶⁸.

Відсутність фундаментальної науки та невміле ведення управлінської діяльності наносить чимало шкоди в сучасний складний період суспільного розвитку. Нині ми є свідками постійних світових кризових явищ в економічній і соціальній сферах, водночас відбуваються небачені природні катастрофічні явища (бурани, посухи, літні сніговії, дощові зливи, цунами, землетруси й ін.), чого не зазнало покоління 40-х років ХХ століття. Від кризових явищ у природі та економіці страждає людство, яке потребує хоча б якогось пояснення: що відбувається, можливо, існує взаємозв'язок між природними й соціально-економічними процесами, кризами природи та економіки? Чи чули, чи бачили, роблячи пошук в інтернеті, відповіді світової або вітчизняної науки на такі запитання? Дещо є, проте здебільшого здогадки і суцільна розбіжність:

⁶⁸ Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: АТ «Книга», 1997. – С. 440.

чи то природні процеси, або соціально-економічні, але взаємозв'язку немає.

Вважаємо, що майбутнє не за економічним зростанням, а за рівновагою між природою й людством, тобто між можливостями природи і невинуватими, нераціональними, потребами людини. Прикладом може слугувати сучасний стан використання прісної води, ресурс якої залежить щонайменше від двох чинників: перший – кліматичні зміни; другий – людське прагнення надмірного використання води та неконтрольоване її забруднення. Сучасні невинні кризи світового масштабу, що розпочалися десь у 70-х роках минулого століття, не припиняються і будуть продовжуватись ще довго, оскільки ніхто не хоче визнати, що це не соціально-економічна і не фінансово-кредитна криза, а криза можливостей природи і невпинним, у багатьох випадках невинуватим, зростанням потреб людини.

У свій час С. Подолинський поєднував дослідження природничих наук (він кандидат природничих наук і доктор біологічних наук) з економічними, про що свідчать його праці («Про бідність», «Про багатство», «Про хліборобство», «Ремесла і фабрики в Україні», «Труд человека и его отношение к распределению энергии», «Життя і здоров'я людей на Україні»). Саме тут яскраво виявляється одна з основних ідей ученого, яка полягає в тому, що він, досліджуючи природничі процеси, за висловом Вернадського, ставив завдання «їх прикласти до вивчення економічних явищ»⁶⁹. А чи це так? Чи не варто наслідувати знаменитих вітчизняних, визнаних світом, учених?

Адже С. Подолинський розумів природу за найвищим рівнем, а тому зумів вивести свої фундаментальні теоретичні дослідження, які не тільки досить сильно розхитали теорію Маркса, а й показали приклад поєднання гуманітарних і природничих наук для пізнання складних соціально-економічних процесів. Саме поєднання у дослідженнях цих двох наук сприяє глибшому розвитку молоді економічної науки в Україні, а це, у свою чергу, дає змогу реальніше досліджувати соціально-економічні процеси в сучасній нестабільній природно-кліматичній та соціально-економічній ситуації.

Виходячи з теорії С. Подолинського й інших учених, потрібно досліджувати гуманітарні, зокрема соціально-економічні та природничі процеси в погодженості, оскільки: «Все науки имеют между собой нечто общее через общее их начало». Наукові досліді-

⁶⁹ Вчені економісти-аграрники. – К.: Аграрна наука, 2001. – Кн. 5. – Ч. 2. – С. 188.

дження і прийняття практичних рішень без урахування природничих процесів є марною працею. Як показує вітчизняний досвід, невміле проведення реформ в аграрному секторі економіки сталося тому, що не були враховані основи життєдіяльності людей та принципи їхніх відносин із навколишнім середовищем відповідно до законів природи і процесів, які в ній господарюють. Наприклад, комахи, бджоли й інші представники світу тварин живуть групами, великими сім'ями, наодинці вони гинуть. Людина також може повноцінно розвиватися, бути соціально та економічно захищеною в колективі, одноосібно вона виснажується і гине.

Учені економісти-аграрії, на відміну від інших економістів, ближче до природи, а тому саме їм найбільш притаманно вивчати процеси живої природи, обґрунтовуючи за їх допомогою фундаментальні розробки з соціально-економічних проблем. Треба озирнутися на те, що відбувається навкруги в природі й суспільстві, а щоб цього досягти, бажано вивчати праці своїх знаменитих попередників, іншими словами ставати на плечі своїх знаменитих попередників. Адже продовжуючи здійснювати свої економічні наукові розробки тільки на чужих азах, багато чого не доробляємо оскільки, скажімо, американські підручники не враховують національних особливостей соціально-економічних процесів кожної країни.

Треба сказати, що поєднання гуманітарних і природничих наук розпочато в Київському національному економічному університеті в лекційних матеріалах. Нині на порядку денному мають бути надійні фундаментальні дослідження поєднання природничих та гуманітарних наук, як це доведено Подолинським, Вернадським і Руденком.

В Україні багато проблем, які треба розв'язувати, й багато ситуацій, з яких слід виходити: ми стали сировинним придатком світових державних лідерів; у нас нічого не виробляється для кінцевого споживання і не тільки в промисловості, а й у сільському господарстві; наша країна стала лідером в Європі за рівнем смертності населення. Академік І.І. Лукінов, як ми знаємо, ніколи не виступав проти тієї чи іншої влади, він старався сам та навчав своїх учнів всіляко допомагати владі. І коли читаємо висновки вченого, визнаного світом, про безпідставне зниження соціальних стандартів українського народу й вирок владі, то над цим треба сильно замислитись, а особливо тим, хто був у тодішній владі: «зубожілі соціальні прошарки населення стали значно гірше харчуватися, лікуватися і жити. За останні 4–5 (1993–1997) років скоротився середній

вік життя українського населення. Це дає підстави звинувачувати Уряд у геноциді свого народу»⁷⁰. Якщо врахувати, що в урядових структурах переважає саме інтелігенція, то напрошується не дуже приємне твердження про тих, хто це творить. І сюди досить влучно підходять слова Д. Неру: «Найбільшим ворогом свого народу є інтелігенція, вихована колонізатором»⁷¹.

На нашу думку, те, що Україна вийшла на перше місце в Європі за рівнем смертності населення, є дві основні причини: перша – нервові розлади і психіка; друга – якість харчування. У нас ці дві причини негативні, а тому потребують кардинальних змін. Про другу причину ще в перші роки незалежності переконливо попереджав академік Лукінов: «Загострення продовольчої проблеми створює реальну небезпеку для нормального життя людей і посилює демографічну кризу. Підривається генофонд нації»⁷². Наша аграрна країна все менше виробляє власних харчів і, не соромлячись, продовжуємо їсти все чуже, знаючи, що нам завозять імпортні неякісні продукти. Саме тепер учені й адміністратори зобов'язані донести до управлінських структур висновки академіка Лукінова, що «Україна перешла грань гарантії забезпечення повноцінного питання основної маси населення, за которой усилюются проявления риска и неопределенности, нарушения нормальных объемов, структуры и качества питания»⁷³.

Основною причиною зниження якісного харчування стали невиправдані реформи аграрної економіки, сільського господарства. Нам, ученим-аграріям, треба пам'ятати, що за претензія є до аграрної науки, але прикрим є те, що питання ставиться так, ніби всі маємо провину в недолугих аграрних реформах. У лютому 2003 року на нараді з питань стратегії розвитку аграрного сектору й у доповіді Прем'єр-міністра, і у виступах Президента України та присутніх були названі серйозні недоліки, допущені в реформуванні аграрного сектору. Після висловлених претензій Президентом України була кинута репліка: «А де наша аграрна наука? Яка її тут роль? Стороннього спостерігача?».

⁷⁰ Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: АТ «Книга», 1997. – С. 431.

⁷¹ Літературна Україна. – 2012. – № 47. – С. 4.

⁷² Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: АТ «Книга», 1997. – С. 164.

⁷³ Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: Изд-во «Экономика», 2002. – С. 72.

Все, що сказано про аграрну реформу в Україні народом, владою і академіком І. Лукіновим підтвердив його учень, академік, тодішній директор Інституту аграрної економіки, а також безпосередній учасник реформ П. Саблук, який заявив у 2002 році: «Треба погодитися з оцінкою видатного економіста України Івана Іларіоновича Лукінова, який, оцінюючи аграрну реформу, визнав, що вона не забезпечила головного – приросту соціально-економічного ефекту. Україна виявилась не тільки відкинута назад у сфері соціально-економічного життя, а й досі не має чіткої концепції подальшого будівництва суспільства, економіки, національної ідеї, що особливо негативно позначається на аграрному секторі економіки»⁷⁴.

Згадуючи своїх попередників, використовуючи та наслідуючи їхні ідеї, теорії й людську вдачу, віддаючи їм шану, ми ще й зобов'язані, спираючись на їхній інтелектуальний і моральний рівень, відмежуватися від відомих негативних людських рис, які нерідко виявляються і про які писав великий Шекспір:

*И завистью нещадною томим,
К уму, таланту, доблестям чужим*⁷⁵.

Це не так уже й рідко простежується серед інтелігенції, яка вишла із тоталітарного минулого. Таких неподобств, як бачимо із творів і його життя, академік І. Лукінов не допускав. Будьмо гідними свого народу та своїх попередників, знаменитих учених-аграрників, в яких є чому повчитися і в науці, й у добрій практичній роботі.

Академік Лукінов пішов із партійних органів на керівну посаду до Інституту аграрної економіки, згодом перейшов до Інституту економіки Національної академії наук України. У кожній із двох наукових установ, куди він переходив керівником, не було власної будівлі, вони задовольнялись орендним приміщенням. Для кожного наукового закладу І. Лукінов зумів збудувати власне приміщення на одному з яких, є надія, колись з'явиться ім'я – академік Іван Іларіонович Лукінов. Не забуваймо добрих справ своїх попередників і вчителів!

⁷⁴ *Доповідь* на Четвертих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 25–26 черв. 2002 року. – К.: ІАЕ УААН. – 2002. – С. 10.

⁷⁵ *Шекспир У.* Сонети. – М.: Эксмо-пресс, 2002. – С. 320.

2.4. Інформаційна система Всесвіту і людина⁷⁶

*Естественные науки...
низвели природу до человека.*

В. Вернадський

Уже не секрет, що людина має постійний зв'язок із Всесвітом, і цей зв'язок визначає несвідомий вплив на людину і тварину, хоч іще не всі вчені це визнають. Як стверджує наука, про це свідчить те, що основа роботи мозку є електромагнетизм, який підпорядкований законам одного із розділів квантової теорії поля. Враховуючи неоднозначне сприйняття цього зв'язку, нам потрібно хоча б більш-менш вивчити і дати його загальну картину: людина-природа-Всесвіт. Інформаційна система Всесвіту (ІСВ) тільки тепер стає понятійним трактуванням як реальна субстанція, але ще далеко не вивчена, а тому має багато тлумачень.

Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як і всякого живого ества, є постійний обмін в середовищі речовиною, енергією та різноманітною інформацією. У просторі інформаційна система Всесвіту структурована своїми постійними джерелами і приймачами інформації. Всесвіт, жива істота і речовина як об'єкти можуть виступати одночасно постійними джерелами-генераторами і приймачами інформації. Відповідно до законів фізики, постійне джерело генерує постійну інформацію, а її переносниками слугують різної сили енергетичні хвилі, якими наповнений простір Всесвіту. Енергія і інформація надходять до всього живого на планеті Земля у вигляді безперервного потоку та генеруються: рослина перетворює енергію на речовинний стан; людина й тварина енергію також перетворюють на речовину, інформацію використовують для визначення власної поведінки в зовнішньому середовищі. Ідеї С. Подолинського про енергію, яка надходить на нашу планету широко розвинуті в працях В. Вернадського, М. Руденка та інших українських учених.

До людини як одержувача, від першоджерела, Творця енергія та інформація надходять через рослини і хвильові коливання. Все це сприймається тією невеличкою частиною Всесвітнього простору, яка міститься в людині, тобто становить її матеріальне і духовне

⁷⁶ *Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України* / Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, 8–10.04. 2009. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 286–299.

тіло, а з нього уже надходить до мозку як апарату здатного розпізнавати та розшифровувати одержану енергію та інформацію і її використовувати. Саме така послідовність дає розуміння того, що енергія і речовина, які ідуть на створення живого організму, починаючи із заплідненої статевої клітини людини чи тварини, надходять як від Землі, так і з Космосу. Рослини, тварини і людина, перетворюють енергію, а також іншу інформацію Космосу на біологічну та фізичну субстанцію. Своєю чергою людина і тварина як генератори енергії та інформації передають її до першоджерела, Творця, створюючи тим самим свою ауру у світовому просторі. Саме у цьому просторі, створеному конкретним суспільством, нацією, людською особиною, приречені вони жити. У результаті людська спільнота, з одного боку, живе за законами і ритмами Всесвіту, а з другого, перебуває під впливом умов, які самостійно створювала, посилаючи свою енергію та інформацію до Творця, де все фіксується і зберігається. Таку ситуацію щодо існування ІСВ можна продемонструвати на багатьох прикладах.

Насправді всі планети і кожна зокрема впливають на народи, нації і конкретних людей, як свідчать проведені дослідження, таким чином: по-перше, впливають на всіх однаково відповідно до об'єктивних законів Всесвіту, їхнього розташування, періодів року і довгострокових циклів; по-друге, з огляду на об'єктивні закони відчувається потужний вплив планет Космосу відповідно до якості думок і дій, які спрямовували в минулому і спрямовують тепер до першоджерела-Творця різні народи, нації і конкретні особи як генератори власної енергії та інформації. Яке середовище кожен народ та окрема людина самостійно створили, в такому треба жити і нікого не звинувачувати.

Вивчаючи людину і зовнішнє середовище, яке її оточує, треба звернути виняткову увагу на ноосферу. Ноосфера – це невидимий духовний простір, в якому є свій власний космічний зв'язок, яким володіє людина як жива істота в космічному просторі, знаходячись під його впливом. Відповідно до вчення В. Вернадського, ноосфера – це сфера розуму: «С человеком, несомненно, появилась новая огромная геологическая сила на поверхности нашей планеты»⁷⁷. Розвиваючи свою теорію, Вернадський пояснив, що не навколо планети Земля з'явилась геологічна сила, а все-таки в космічному просторі, оскільки ні наша планета, ні людина, ні весь рослинний

⁷⁷ Вернадский В.И. Биосфера: Мисли и наброски. – М.: Ноосфера, 2001. – С. 9.

і тваринний світ не можуть існувати відокремлено від Вищих сил Всесвіту.

Поглиблюючи свої дослідження, він дає визначення: «Разум – природное, космическое явление. Он существует в виде земной оболочки»⁷⁸. У цьому разі бачимо, що вчений, визнаючи розум, свідомість космічним явищем, все-таки не бажав відірватися від навколосемної оболонки, щось маститого вченого не пускало в Космос. І хоча це не остаточне визначення, але можна погодитися з думкою багатьох, що людина – не простий новий вид у світі живого, а якісно нова форма існування матерії, закони якої не пізнані та продовжують називатися «білими плямами». У першу чергу, як встановлено, ці закони носять інформаційний характер і містять численні інформаційні зв'язки в усьому космічному просторі – Всесвіті. Отже, людина та інформаційна система Всесвіту нерозривно пов'язані. Тут слід чітко підкреслити, що інформаційне поле перебуває не в навколишній оболонці планети Земля, а виключно в космічному, міжпланетному просторі, у Всесвіті.

Люди з давнини визнавали існування першоджерела, Творця. Ще в часи Гомерової релігії, коли шанували олімпійських богів, близько 570–470 років до нашої ери, філософ Ксенофан уже говорив про єдиного бога: «Є один бог, найвищий серед богів і людей, не схожий на смертних ні зовні, ані розумом. Бог увесь бачить, увесь мислить, увесь чує. Він розумом і думкою легко змушує все рухатись»⁷⁹. Отже, першоджерело, Творець, Всесвітній Розум – це і є Бог, Син і Святий Дух. Людина, здійснюючи будь-які вчинки заради себе, своїх близьких і майбутніх поколінь, зобов'язана постійно пам'ятати, що є першоджерело, Творець, Всесвітній Розум, часточка якого є у кожній людині у формі її нематеріального тіла.

Відповідно до наведеного вище вчені визнали, що на Землі, крім повітря, є ще одна атмосфера – хрональна, яка забезпечує інформаційний зв'язок всього з усім, тобто така атмосфера існує як навколо людини, так і в ній, що і передбачав у ноосфері В. Вернадський. Деякі вчені, досліджуючи категорію часу, стверджують: «Время – это поток информации, пронизывающий всю бесконечную Вселенную с бесконечно большой скоростью,

⁷⁸ Аксенов Г.П. Вернадский. – М.: Тов-во «Соратник», 1994. – С. 424.

⁷⁹ Парандовський Ян. Міфологія. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1977. – С. 12.

то есть мгновенно»⁸⁰. Перед Всесвітнім Розумом людина відкрита постійно і така константа підтверджується духовною літературою, а у Святому письмі читаємо: «...пред очами Господа пути человека, и Он измеряет все стези его»⁸¹. Ці слова є підтвердженням нерозривного і постійного зв'язку живої і неживої природи із Всесвітнім Розумом.

Між першоджерелом, Всесвітнім Розумом, Творцем і всім живим та неживим постійний зв'язок відбувається через інформаційну систему Всесвіту (ІСВ), яка являє собою космічний зв'язок, здійснюваний через інформаційне поле, яке перебуває в міжпланетному середовищі. Досліджено теоретично і підтверджено практично з американського штучного супутника Землі «Експлорер-7», що навколо нашої планети існує пояс гелію завтовшки 1170–1650 км, а тому вважається: до висоти 90 км атмосфера нашої планети є сумішшю азоту й кисню; далі розміщений шар атомарного кисню, що переходить до шару гелію, пояс якого змінюється шаром водню; водень, у свою чергу, переходить у міжпланетне середовище. Саме в міжпланетному середовищі сформоване інформаційне поле, яке є загальним для всієї живої та неживої природи Всесвіту, зокрема й людини на нашій планеті. В загальному космічному інформаційному полі є поля планет, зокрема планети Земля, в тому числі локальні поля – людини, тварини, птахів, комах, рослин, кристалів.

Все живе одержує постійну інформацію, незалежно від своєї участі в цьому процесі. За визначенням лауреатів Нобелівської премії Джона С. Мазера і Джорджа Ф. Смута, всі об'єкти на планеті Земля, які оточують нас, є частиною Космосу і подають широкий спектр випромінювання, створюючи мікрохвилі. Американський учений К. Лоренц визначив особливості цих мікрохвиль та їхніх сигналів: перше, їхня надзвичайна швидкість: «Эти сигналы прошли путь до первой планеты Солнечной системы и обратно за 11 минут»⁸²; друге, вони виконують функції пристосування живих організмів, їхніх клітин «Каждая клетка эктодермы содержит информацию, нужную для построения любого из этих органов»⁸³. Отже, інформація із Всесвіту є важливою підказкою, подача певних параметрів, живій природі на планеті Земля.

⁸⁰ Тихоплав В.Ю., Тихоплав Т.С. На пороге тонкого мира. Начало начал. – СПб.: ИД «ВЕСЬ», 2003. – С. 153.

⁸¹ Притчи: 5 (21)

⁸² Наука и человечество. – М.: Знание, 1964. – Т. 2. – С. 386.

⁸³ Там само. – С. 303.

Звичайно, людина одержала чимало прикладів поведження в навколишньому середовищі від мурашок і медоносних бджіл, але вона їх одержувала і тоді, коли не бачила цих тварин та ще й не було сучасних методів зв'язку, не здійснювались глибокі наукові дослідження. Тепер тільки емпірично є підстави стверджувати, що, мабуть, в той далекий період початку людської цивілізації діяв і продовжує діяти дистанційний зв'язок без проводів, який є у Всесвіті між всім сущим через інформаційну систему Всесвіту (ІСВ). Під інформаційною системою Всесвіту слід розуміти інформацію, яку одержує вся жива і нежива природа, тваринний і рослинний світ планети Земля, це стосується й інших планет як через явну практику самої природи, так і через невидимий ефір, в якому міститься все суще. Безпровідний зв'язок учені винайшли на початку першої половини ХХ століття, який хоча і грубо, але нагадує дивовижне спілкування через ефір у Всесвіті.

З технічного боку загальний погляд на зв'язок у Всесвіті висловив астрофізик Йосип Шкловський: «...водород – самый распространённый элемент во Вселенной... Логически неизбежен вывод, что язык самой природы должен быть понятен и универсален для всех разумных существ Вселенной, как бы они ни отличались друг от друга. Законы природы объективны и поэтому одинаковы для всех разумных веществ»⁸⁴.

Прийнявши ці тлумачення, можна ще раз підтвердити і з упевненістю дотримуватися думки, що всі винаходи, якими пишається людство та окремі особистості – це приклади з природи та Всесвіту, вони є споконвічно і їх людина лише одержує та пізнає. Людині через ІСВ передається все, що у неї є через живу і неживу природу, яка її оточує, або в якій вона перебуває. Хімічні формули чи ідеї подаються через ІСВ, з прикладів життєвої діяльності через приклади з природи, рослинний і тваринний світ, навколишнє середовище, з космічного простору. Навколо людини діє та існує все, що їй потрібно, і це їй треба лише пізнати і розумно використати, щоб не нашкодити цьому ж навколишньому середовищу, яке постачає людині і тварині все необхідне.

Щоб переконатися в потужності енергетичної сили інформації, яку людина постійно посилає до першоджерела словами, думками і діями, кожен може згадати, як на нього іноді впливає почуте сло-

⁸⁴ Шкловский И. Вселенная, жизнь, разум; Пернатъев Ю. Великие загадки истории. – Харьков: Книжный клуб, 2006. – С. 201.

во, що стосується його особисто. Людина у своїй практиці відчуває величезну силу думки, висловлену словом, яке може людину вбити чи врятувати. Думка людини сама потужна енергія у Всесвіті, яка водночас може бути творчою і руйнівною силою. Як людина думає, так і думка повертається до самої людини, суспільства, цивілізації.

Існування інформаційної системи Всесвіту і миттєва передача інформації живій і неживій природі на планеті Земля є причиною того феномену, що медоносні бджоли не вчаться, як люди довго і виснажливо, коли зразу після народження розпочинають виконувати найскладніші роботи. Хоча людина називає таке явище інстинктом, але це дія інформаційного поля, з якого надходить миттєва інформація як, що і коли робити, водночас підтримується дивовижна послідовність, а отже медоносна бджола виконує роль мовби живого робота. У медоносних бджіл немає ні знань, ні такої як у людини пам'яті, але вони налаштовані з давнини на певну хвилю інформаційного поля, що допомагає їм все якісно і неперевершено виконувати так, як це здійснила б сама природа, часточкою якої вони і є.

Ще більш цікавим явищем можна назвати мурашину цивілізацію, яка налічує тисячі видів мурашок, кожна із яких є неперевершеним в організації своєї життєдіяльності і виживанні в найскладніших ситуаціях. Мурашки, коли в цьому є потреба, можуть приступати до будівельних робіт дуже рано, майже зразу після виходу з кокона, не встигнувши як слід дозріти. Навіть коли отруйним газом знищили всіх дорослих мурашок і чудом глибоко в мурашнику залишились тільки куколки, то уже через два дні він ожив, молодесенькі мурашки зразу ж взялись до ремонту виходів і входів. Хто їх навчав будівельним роботам, коли всі дорослі загинули? Невже можна довести, що це інстинкт?

Про існування зв'язку у просторі свідчить наявність у мурашок антен-вусиків, а також зорових пристроїв, якими вони вправно користуються для передачі й прийняття сигналів-інформації у своїй життєдіяльності. Скажімо, встановлено, що самці окремих видів мурашок здатні розшукати самок за кілька кілометрів, мурашки безпомилково знаходять воду, харчі, в процесі руху великих мас мурашок, кожна особина постійно доторкається своєю антеною до антен інших особин, дотримуючись порядку руху, вусиками мурашки спілкуються в сім'ї, між сім'ями, між різними видами. Якась сила збирає тисячі мурашок, що рухаються на території чи

в мурашнику, але на першому місці стоїть інформація – розмова за допомогою вправної роботи антен. Відомо, що мурашки орієнтуються і пізнають оточення за допомогою запахів, але коли відрізати у них вусики, то вони стають безпорадними, вони відключаються від сім'ї, всіх робіт, ні на що не звертають уваги.

А чи не так поводиться людина, чи є у неї якісь відмінності від найбільш організованих популяцій тваринного світу мурашок, чи є щось спільне? Щоб вирішити поставлені завдання, треба відповісти щонайменше на два запитання: яка сутність людини та її роль на планеті Земля – знаючи, що природа створює все раціонально й не припускається помилок, в чому вже переконалося людство. Якщо на перше запитання є більш-менш зрозуміла відповідь, то на друге вона зовсім відсутня.

Відповідаючи на перше запитання, філософія і наука дають відповідь, що людина має матеріальне і нематеріальне тіло. Її матеріальне тіло так, як і в інших представників тваринного світу, є носієм духовного тіла. У свою чергу, духовне тіло людини та її свідомість становить одне ціле, а отже, загальне духовне тіло об'єктивно впливає на свідомість, яка своєю чергою має визначальний вплив на духовне тіло. Загалом свідомість, впливаючи на духовне тіло, може визначати параметри життєдіяльності фізичного тіла. Людина якраз і накоїла чимало лиха для себе, використовуючи свавільно свою свідомість, матеріалізуючи її у розумову діяльність.

Отже, для поліпшення становища з поліпшенням зовнішнього середовища потрібно: по-перше, спонукати людину будувати свою життєдіяльність так, щоб не дозволяти своєму ненаситному матеріальному тілу розширювати і розширювати свої вимоги до природи; по-друге, щоб цього досягти, треба спонукати свідомість відповідним чином вплинути на нематеріальне тіло, яке має безпосередній зв'язок з матеріальним тілом і об'єктивно впливає на нього; по-третє, виходячи з перших двох умов, у розв'язанні цієї важливої проблеми людства на першому місці стоїть свідомість, яка має зазнати кардинальних змін. У чому суть таких незвичних змін самої свідомості для теперішньої людини?

Перш за все треба відповісти або хоча б дати попереднє визначення тому, яка роль людини на планеті Земля? Проведені природничо-гуманітарні дослідження та одержані аналітично-філософські висновки дають мені чимало підстав вважати, що людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто живо-

го приймача інформації із Всесвіту для її передачі живій і неживій природі на планеті Земля⁸⁵.

Відповідно до законів природи, людина зобов'язана була б вміло використати одержувану інформацію, щоб не нашкодити собі та природі. Це, на мою думку, одна з основних, а можливо, основна роль людини на планеті Земля. Вищі сили подбали, щоб механізм передачі інформації на Землю був чистим, справним і не відхилявся від свого завдання. Задля цього людству передано десять заповідей, яких має дотримуватися кожна людина.

Проте не все так просто, людина не дотримується Заповідей, а якщо вдосконалюється, то не на користь собі ж. Великі уми дійшли висновку, що «убеждение в назначении человека постоянно совершенствоваться»⁸⁶. У нашій же практиці побутує така думка – людина має удосконалювати не себе, а природу та взяти від неї все чого забажає. Що більше Людина «удосконалює» природу, то ближче вона до власної загибелі через бездумне знищення природи. Звичайно, ще невідомо чи є той бажаний процес «удосконалення» людини: фізично вона не змінюється з огляду на власне бажання; духовно ж її стан, як свідчить практика, погіршується завдяки зростанню її агресивності, вишуканості засобів знищення людини людиною, є багато інших відхилень, що наносить шкоду природі та самій людині.

Входження людини в інформаційну систему простежується в навчальному процесі, оскільки навчання людей це також налаштування їхнього мозку на певну хвилю тієї інформації, яка є в інформаційному полі Всесвіту, надіслана людьми минулих поколінь. Відомо, що Менделєєв побачив таблицю хімічних елементів уві сні, і така інформація надходила й іншим людям, але тільки він один зрозумів і записав її. Вся ця система хімічних елементів була нагромаджена в думках попередніх поколінь, передана в інформаційну систему Всесвіту, яка і повернулася в цілісному виді людині. Батько атомної бомби Опенгеймер (1904–1967 роки), довідавшись про вибух бомби над Хіросімою, зрадив, але коли прочитали його архіви, де автор все описав, то виявилось, що цей диявольський винахід був йому продиктований детально до дрібниць «зверху» якимись надприродними творіннями.

⁸⁵ Панасюк Б.Я. Людина, природа і Всесвіт. / Розгадка таємниць /. – К.: Парапан, 2008. – С. 138.

⁸⁶ Толстой Л.Н. Детство, отрочество, юность. – М.: Худ. лит., 1986. – С. 169.

В океані інформаційних звуків кожен сприймає свою хвилю, лише йому призначене повідомлення. Кожній особистості надається інша, тобто своя інформація, як можна побачити на багатьох прикладах, зокрема Моцарта і Гете. Буває й інше, що бачимо на прикладі діяльності Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Рафаеля. Цим великим митцям все було легко: Мікеланджело був скульптором, а коли побачив, що Леонардо мистецьки малює картини, то він, не тримаючи до цього часу в руках пензля, розпочав малювати картину, щоб змагатися зі своїм удаваним конкурентом у живопису⁸⁷; у розмові з Леонардо Рафаель промовив такі слова: «Я заметил, что когда пишешь, думать не надо: лучше выходит»⁸⁸; Л. Бетховен у 30-ти літньому віці втратив слух, а й за відсутності слуху він знайшов у собі сили і писав дивовижну музику. Що за феномен? Інформація!

Отже, перед мислителями і митцями дедалі частіше постають питання: чи можна досягти єдності і гармонії почуттів та розуму, любові і пізнання, які шукає людина, адже навіть геній, як виявляється, без допомоги вищих сил не обходиться. Іскра генія завжди жила в конкретній особистості з самого дня її народження, а тому вона є вродженим явищем, а не результатом виховання, бо ніхто не може навчитися геніальності. Про це яскраво висловився Ф. Шіллер: «Мои идеи, почерпнутые более из однообразного общения с самим собою, чем из богатого житейского опыта или из чтения»⁸⁹. Таке є і у тваринному світі.

У кожному мурашнику ці дивовижні комахи вирощують грибниці, які є важливим кормом для сім'ї. Коли настає пора шлюбних польотів, у молодих самок виростають крила і вони мають назавжди полишити батьківський дім, то кожна майбутня молода самка запасється шматочком грибниці і зберігає її у мішечку, який міститься в щічці. Повернувшись з польоту, запліднена самка влаштовує нове місце з грибницею для майбутньої мурашиної колонії.

Вищі сили мають зв'язок з людиною і навпаки, але тільки з її духовним тілом, як частиною космосу: між ними передається інформація, відчувається вплив космосу на людину, тут концентрується вся єдність позитивного і негативного. На матеріальну час-

⁸⁷ Мережковский Д.С. Собр. соч. в 4-х томах. – М.: Правда, 1990. – Т. 2. – С. 173.

⁸⁸ Там само. – С. 177.

⁸⁹ Шиллер Ф. Заговор Фиеско. Эстетическое воспитание. – М., 1966. – С. 251.

тину тіла Космос прямо не впливає, а тільки опосередковано через духовне тіло як частину Всесвіту. Матеріальне тіло людини являє собою органічну речовину, яка створена і розвивається за допомогою харчових продуктів, що одержали енергію та речовину з Космосу, ними постійно підтримується життєве існування та розвиток тварини і людини.

Саме Вищий Розум як першоджерело спрямовує енергію та інформацію через інформаційну систему Всесвіту в речовини та рослини, здійснюючи таким чином глобальний взаємозв'язок Космічного простору. Використовуючи корми, бджоли здатні за допомогою їхніх якісних складів і співвідношень вирощувати і регулювати потребу в особинах своєї сім'ї. Лише за допомогою згодовування певного корму личинкам вони вирощують матку як основу існування сім'ї, трутнів, робочих бджіл, регулюють розширення сім'ї чи її скорочення. У мурашок таємниця появи особливих, тобто запасних самок, які схожі на робочих особин, але за потреби стають повноцінними матками, пояснюється особливостями кормів, якими ці особини вигодовувалися від народження. Здавалося б простий, але дивовижний приклад регулювання життєдіяльності тваринного світу Вищим Розумом через інформаційну систему Всесвіту.

Лише матеріальне тіло людини прямо важко вилікувати, а тільки через духовність, впливаючи одночасно як на духовне, так і на матеріальне тіла. Духовне тіло самій людині прямо не піддається повному контролю, воно зв'язане з космічним нематеріальним тілом і підпорядковується об'єктивним законам Всесвіту. Дедалі більше стає зрозуміло, що духовне тіло незмінне, а матеріальне тіло приречене до зміни, воно прах, але воно також повертається в те матеріальне середовище, звідки перейшло до людини через продукти споживання, але засмічене рабською покорю, які передавалися в думках і діях до першоджерела. Отже, все повертається до свого першоджерела, що і становить сутність буття всього живого, а в цьому випадку буття українців.

Донині науці ще невідомо як передається інформація із першоджерела про минуле предків, як вона впливає на людську цивілізацію, окремі нації і конкретних людей у їхньому фізичному житті, а тому навожу деякі власні пояснення щодо механізму інформаційної системи Всесвіту.

Перше, в цій інформаційній системі зв'язок між Всесвітом і кожним живим організмом передається настільки швидко, що важко уявити, а порівняти можна з мисленням людини, але в масштабах

Всесвіту. Це і є Світовий Розум, Всесвітня Думка, але як фактично вона діє ми можемо тільки припускати. На нашу думку, стосовно конкретних націй, окремих людей Всесвітня Думка формується також за допомогою думок і дій багатьох минулих поколінь, маючи адресний вплив.

Друге, в мініатюрній частині духовного поля людини міститься і накопичується вся інформація про неї, або ключ зв'язку людини з інформаційною системою першоджерела, де інформація зберігається, залишаючись назавжди після смерті людини. Ця інформація, пов'язана з накопиченою інформацією минулих поколінь дерева життя цієї людини, яка цілеспрямовано впливає на формування життєвої долі наступних поколінь. Саме накопичена адресна інформація минулого і є янголом-охронцем для кожної людини, але в одних він сильний, в інших не дуже, що кожна кмітлива людина розуміє.

Третє, через своє духовне тіло, тобто частку духовного поля Всесвіту, людина постійно пов'язана з минулим своїх пращурів, одержує відомості про своїх живих рідних і близьких, які мешкають поблизу чи далеко, відчувають різні зв'язки із Всесвітом. Якраз на цьому ґрунтується застереження проти злих побажань, як це має місце в українців. Лайки нікуди не спрямовуються, а перебувають в інформаційному полі Першоджерела Всесвіту конкретного дерева життя, а це означає, що злість і лайки знаходитимуться лише серед живих родичів, а головне, найближчих, впливаючи на них і наступні покоління.

Четверте, інформація із глибин Всесвіту не тільки постійна, а і всебічна: видова, тобто показує об'єкт, зокрема саму людину; розумова, якою вона впливає на всі процеси людини своїми невидимими імпульсами, хоч як далеко вони виникали. Сни пояснюються через інформаційну систему Всесвіту, що бачення під час сну одних і тих же певних предметів, речей, явищ призводить до настання якихось подій, які стосуються саме цієї людини, а не іншої.

Отже, якщо людина буде творити добро, ставитись з любов'ю та добротою до оточуючих, то це накопичується насамперед в тій частині духовного поля Всесвіту, яка знаходиться в ній самій. Цим самим людина створює сприятливе середовище не тільки для себе, а й для наступних поколінь свого роду. Саме духовне поле Всесвіту, яке ми християни називаємо Святим Духом, є тією константою, яка становить Вищі сили, до яких людина звертається у скрутну хвилину. Однак допомога буде тоді, коли минулі покоління цього

дерева життя накопичили позитивну енергію, а коли ні, то нічого їй не допоможе.

Як уже було сказано вище, визначальним для людини є першоджерело Всесвіту, де зосереджена вся інформація та енергія і між ними встановлено постійний зв'язок через інформаційне поле, визначаючи її якість життя. На першому місці є власні дії: здійснила людина добро – відбивається, немов у комп'ютері, у Всесвітній пам'яті позитивна інформація для цієї людини і її родинного дерева життя, а також етнічної групи людей; здійснила погану справу – занотовується там же для тієї ж мети і тим же адресатом. Друге місце щодо впливу на людину належить природі, яка визначає, що її очікує на планеті Земля, що з шаленим розвитком цивілізації змінюється не в кращий, а в гірший бік. На третьому місці для людини знаходиться чинник фізичного космічного впливу на все живе на землі, відповідно до об'єктивних законів природи. У цьому разі людина зобов'язана вивчити ці впливи, їх враховувати і створювати певний можливий захист.

Усі ці три чинники змінюють усе живе на планеті Земля, що підтверджується багатьма прикладами, зокрема зникненням багатьох видів тварин і рослин та появою нових. Людина змінюється, можливо, вона також зникне, якщо не як вид, то набуде значних якісних змін і перетворюватиметься на мутанта. Ці зміни ніколи не будуть іти в бік поліпшення, а тому очікувати якісних змін немає підстав. Якраз у цьому контексті слід пам'ятати, що перших два чинники, які негативно впливають на людину залежать виключно від неї самої. Водночас космічні чинники від неї не залежать, людина може тільки захиститися від них у певних межах, вивчаючи їх і знаходячи відповідні методи.

У цьому разі, спираючись на сучасну практику дикого капіталізму, хочеться наголосити, що людина більше будь-якої тварини володіє інстинктом колективізму, про це говорив Аристотель: «человек есть существо общественное в большей степени, нежели пчелы и всякого рода стадные животные». На основі результатів цієї праці вчений дійшов висновку, що людина може повноцінно розвиватися, бути соціально-економічно захищеною тільки в колективі, одноосібно вона виснажується і гине. Таке твердження відповідає ідеї Аристотеля, який говорив: «кто не способен вступать в общение ... становится либо животным, либо Божеством»⁹⁰. Якщо застосувати ці думки до української сфери економіки, то українець

⁹⁰ Аристотель. Собр. соч. в 4-х томах. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 379.

не хоче бути твариною і не може бути Богом, а тому кооперування й інтеграція прийнятний шлях для всіх.

Підводячи підсумки дослідження, загалом можна сказати, що з часом кожне покоління залишає після себе: матеріальне тіло людини; накопичення не тільки позитивного, а й негативного в природі своєю діяльністю на планеті Земля; духовне тіло, яке сформувало для себе як позитивну, так і негативну інформацію про свої дії, які залишаються у першоджерелі Всесвіту для наступних поколінь і будуть формувати їхню ауру. Виходячи із зазначеного вище, від людини потрібна мобілізація зусиль, посилення свідомості, визначення форм і способів збереження себе як виду, своєї духовності і фізичної сутності, попередивши власну деградацію і перетворення на мутанта.

Якщо йдеться про те, з чого ж треба починати, то можна запозичити роздуми у філософів і вчених, які ставили на перше місце духовну енергію, як головну продуктивну силу, віддаючи природі лише створення потенційної енергії для цього. Учений і філософ Вернадський писав: «Духовная знергия человека так велика, что не было в истории случая, чтобы она не могла выработать полезную энергию из-за недостатка природного материала»⁹¹. В основі цієї енергії – віра, сповнена радістю, ентузіазмом, глибоким переконанням і силою. Все здійснюється через віру, бо вона більше ніж релігія, вона – переконання і сила для боротьби та харч для розуму, досягнення задуманого і випрошеного у Вищих сил, оскільки все дається через віру. Щоб розпочати хоча б перші кроки у цьому напрямі, людство повинно зрозуміти, що для цього всій людській цивілізації потрібен спокій, відсутність війн і троянських бійок, а й щоб всі працювали на суспільство так, як ми бачимо на прикладі медоносних бджіл і мурашок.

2.5. Всесвіт диктує свої закони⁹²

Філософія, теорія. Закони Всесвіту і природи на планеті Земля в людській цивілізації виявляються через об'єктивні закони, що визначають правила і параметри поведінки всього живого. Людина

⁹¹ Аксёнов Г.П. Вернадский. – Тов-во «Соратник», 1994. – С. 199.

⁹² Панасюк Б.Я. Всесвіт диктує свої закони // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 1. – С. 14–24.

як частина живої природи, володіючи свідомістю, істотно впливає на стан і динаміку навколишнього середовища. Проте перспективи змін природи визначаються відповідно до законів природи Всесвіту, на які людина хоча й не впливає, але повинна їх знати, щоб влаштувати свою життєдіяльність у злагоді з природою.

Життя людини, навіть кількох її поколінь, надзвичайно коротке порівняно з періодами в мільярди років змін у природі. За цей період розривається ланцюг реальних процесів і накопичується багато таємниць, які існуватимуть й у перспективі. Людство донині так і не дійшло до розуміння першооснови появи десятків різних типів атомів, які, на думку більшості вчених, утворились із водню, який є найпростішим із атомів, глибшого розуміння матеріального і нематеріального, Сонячної системи та планети Земля; самої людини і її появи на планеті Земля.

Давні філософи визнавали, що все існує від природи поділяється на тіла й величини, що є основою розвитку та безперервності. Аристотель писав: *«Тіло – те, що делимо во всех измерениях. Величина, делимая в одном измерении, есть линия, в двух – плоскость, в трёх – тело, и, кроме них, нет никакой другой величины»*⁹³. Здавна філософська думка пояснювала «три» як вимірник, суть усього вимірювання у Всесвіті. Сімпліцій⁹⁴ стверджував, що все як частина природи має тіло і величину, наприклад, вогонь, вода, дерево, каміння, тварини й рослини, матерія і форма, а живі організми – ще й душу. Біблія взяла для себе трійцю – «отець», «син», «дух».

Наша планета Земля є тіло й величина світового Цілого, яка відповідає думці піфагорійців, що «ціле» і «все» завершене *«определяется через число три: начало, середина и конец составляют число целого, и при этом троицу»*⁹⁵. Триєдиний вимір – час, простір, матерія безконечні в минулому та майбутньому. Виходячи з твердження, що час, простір і матерія єдині, можна констатувати, що матерія, зокрема живі організми, розвиваються в часі від найпростішого (бактерій та інших одноклітинних) до складного (тварин), найскладнішого (людини) і найдосконалішого (невдомих істот), а також простору, що свідчить про наявність живої матерії, організмів, які населяють інші планети та мають інший рівень розвитку, ніж людина. Тому є підстави думати, що чим далі назад, тим простішою була матерія й розвивалася вона від ефірних час-

⁹³ Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 265.

⁹⁴ Там само. – С. 574.

⁹⁵ Там само. – С. 265.

тин, електронів, протонів, атомів, молекул, кисню, заліза, водню, вуглецю, аж до найскладніших: планети, сонця, прості живі організми...

Далі матерія ускладнювалася, разом з нею вдосконалювалися живі організми, рослинний і тваринний світ.

Враховуючи час і простір матерія продовжує розвиватися й удосконалюватися в інших сонячних системах і на інших планетах на основі певних експериментів, скажімо, людської цивілізації. На планеті Марс навколишнє середовище складається з 95% вуглекислого газу, а тому є деякі підстави думати, що в разі встановлення наявності умов існування там життя будуть підстави стверджувати про можливість різних форм життя і живих організмів у Всесвіті.

Планета Земля як тіло та величина Цілого, тобто Сонячної системи, з'явилася в її складі з величезної розжареної маси, охолоджувалась, створюючи сприятливі умови для існування живих організмів. Ураховуючи час і його дію можемо сказати, що з подальшим охолодженням, коли сприятливі умови для сучасної людини зникнуть чи кардинально зміняться, змінюватимуться також живі організми, а отже і людина. Це ж стосується всіх тіл і величин, розміщених на планеті Земля.

Усі зміни в часі, просторі та матерії простежуються й у кліматичних проявах, а тому для їхнього пізнання треба вивчати не самі кліматичні зміни, а їхні першопричини: об'єктивні природничі процеси для всього живого і неживого, а також самої людини.

Наприкінці ХХ і початку ХХІ століть людство наполегливо шукає відповіді на запитання, що його очікує: потепління чи похолодання. Наука визнає, що наша Сонячна система і мільйони планет у Всесвіті, зокрема й Земля, мають початок, середину і кінець, а далі, відповідно до безперервності, знову початок, середину й кінець. На цьому шляху: потепління змінюється похолоданням і навпаки, похолодання потеплінням, що супроводжується численними землетрусами і затопленнями величезних територій, а після цього настають відносно спокійні епохи. Ці закономірні процеси відбуваються з деякими відхиленнями в часі, а через їх швидкоплинність і миттєвість життя людини створюється ілюзія, що все постійне, наша Сонячна система та її планети незмінні, а тимчасові відхилення в той чи інший бік є кінцем. Отже, кліматичні зміни мають об'єктивні та суб'єктивні причини, що потребує досліджень і пояснень.

Чого очікувати: потепління чи похолодання? У безкінечному просторі й часі постійно змінюються орбіти Землі, Марса,

Сатурна та інших планет Сонячної системи, що впливає на зовнішнє і внутрішнє середовище кожної з них, цей вплив відчувають і живі організми нашої планети. Наприклад, за останні 100 років середня температура підвищилася на 0,6%. Тільки за 1928–2003 роки льодовий покрив відступив на 23 км; руйнується екосистема. Є твердження, що тільки за останні 15 років льодовий покрив Арктики зменшився на 25–30%. Посилаючись на такі дані багатьма робиться висновок про настання незворотного потепління, вважаючи основною причиною зростання викидів в атмосферу, її забруднення промисловістю. Канадські вчені підтверджують, що за останні 100 років середня температура підвищилася майже на один градус за Цельсієм, але в цей період основна частина цього потепління припала на період до 1930-х років, тобто до промислової революції. Після цього 35 років (1940–1975) спостерігали зниження температури в середньому на 0,2°C, а з 1975 року температура знову почала підвищуватися з піковим приростом у 1998–2000 роках. Наведені короткі періоди кліматичних змін залежать не стільки від неконтрольованої діяльності людини, скільки від впливу законів Сонячної системи, що діють у загальних довгострокових епохах кліматичних змін, підпорядкованих, у свою чергу, законам Всесвіту, тобто складові частини підпорядковані космічному Цілому. До цього додаються викиди в атмосферу відходів людської діяльності та вулканічні виверження, як, наприклад, у 2010 році в Ісландії, які зменшують інтенсивність надходження сонячних променів і знижують температуру повітря навколо Землі. У цьому контексті треба розглядати динаміку процесів у Космосі і на планеті Земля.

Космос. У Космічній системі зміни температур коливалися: перше зниження температур упродовж XIV століття до 1380 року; пом'якшення клімату у 1500–1560 роках; наступ альпійських льодовиків 1590–1640 роках; нові наступи похолодання близько 1720, 1740, 1770 років.; другий наступ зниження температур – між 1815-м і 1859–1860 роками. Якщо порівнювати минулі періоди та сучасність і відповісти на запитання – чи можна порівняти літо 1420 року з літом 2003 року, то вчені наводять таку тенденцію: «Усі місяці від лютого до серпня 1420 року були принаймні вдвічі теплішими від середніх показників холоду і тепла в XIX–XX століттях ... дуже тонкі кільця дерев відповідають завершенню літа 1473 року, якому дуже бракувало води»⁹⁶. Дехто з учених дотриму-

⁹⁶ *Ле Руа Лад юрі Еманюель*. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. – К., 2009. – С. 44.

ється думки, що Земля стала прогріватися, але доказів у них бракує, більшість тверджень без аргументів і логіки. Натомість є чимало прикладів, які підтверджують, що тенденція Землі все-таки до похолодання, яку я, посилаючись на загальну тенденцію Космосу – початок, середина, кінець, – також підтримую.

Є такі пояснення цих змін: *по-перше*, Сонячна система міститься у довгострокових, мільярдних часових вимірах параметрів руху Космосу; *по-друге*, настають певні зміни орбіти планети Земля під дією законів руху в нашій Сонячній системі; *по-третє*, вплив людського чинника на глобальний клімат, який дедалі частішає й посилюється. Дія людського чинника відчувається на всій планеті та вносить істотні зміни не стільки в природні процеси, скільки в людську життєдіяльність: щороку викиди двоокису вуглецю становлять 3,3 млрд т, що на 30% більше, ніж до промислової революції; розрахунки показують, якщо не вжити кардинальних змін, то концентрація вуглекислого газу в атмосфері Землі до 2025 року подвоїться, а тому наблизиться загроза так званого парникового ефекту. Експерти ООН висловили думку, підтриману ученими країн «Великої вісімки», що головною причиною нинішнього стану клімату є парниковий ефект, який зумовлює потепління через значні викиди вуглекислого газу (CO₂) і метану (CH₄). Деякі вчені ставлять під сумнів такі твердження, зокрема академік УААН В.Ф. Сайко, досліджуючи історію кліматичних відхилень, відзначає, що «періоди потеплень змінюються похолоданнями і навпаки», наводить результати своїх досліджень і висновки з цієї проблематики. Посилаючись на Англію у XI–XIII століть, коли всюди вирощували виноград, а англійські винороби конкурували з французькими, а тому вчений ставить важливе запитання: «Про який парниковий ефект щодо потепління клімату може йти мова, якщо тоді не було вугільних електростанцій, автомобілів, заводських труб та інших джерел забруднення атмосфери»⁹⁷. Стосовно проблеми збільшення викидів в атмосферу він вважає, що збільшення вуглекислого газу (CO₂) є не причиною потепління, а його наслідком.

Вплив парникового ефекту, вважають деякі вчені, значно спричинить підвищення рівня моря, розпочнуться різкі коливання температури, що призведе до зростання частоти і потужності повеней та посух. Такі катаклізми нині почастишали, деякі країни в Азії

⁹⁷ *Сайко В.Ф.* Наукові основи землеробства в контексті змін клімату // Вісн. аграр. науки. – 2008. – № 11. – С. 5.

потерпають не тільки від землетрусів, а й затоплення величезних територій суші океанською водою.

Пояснення динаміки потепління чи похолодання потребує врахування багатьох кліматоутворювальних чинників і об'єктивних природних циклів: загальної тенденції Сонячних систем та їхніх планет; змін орбіт планет, зокрема Землі як під дією законів Всесвіту, так і законів Сонячної системи, і зміни всередині планет, а тому суб'єктивна діяльність людини, яка створює «парниковий ефект» не відіграє визначальної ролі у глобальних змінах.

Зміни клімату. Людина стала помічати, що впродовж XX століття і на початку XXI століття почастишали катастрофічні природні явища, небачені циклони, потужної сили урагани, хвилі, землетруси, виверження вулканів, тобто настає якісно новий період на нашій планеті та в Сонячній системі.

З погляду на реальні процеси у навколишньому середовищі людство охопила тривога, викликана начебто настанням потепління, створеного так званим парниковим ефектом. Учені, керівники багатьох держав зробили висновок, що своєю промисловою діяльністю людина забруднює природне середовище, погіршуючи умови свого життя; а отже промислове виробництво викликає катастрофічне підвищення температури на планеті Земля. Кліматологи пояснюють зростання глобальних температур повітря спалюванням великої кількості палива, яке утворює вуглекислий газ (CO₂) і відгороджує нашу планету від сонячних променів, а тому навколо неї підвищується, як у теплиці, температура повітря.

Звичайно, парникові гази негативно впливають і впливатимуть на навколишнє середовище, але не вони викликають глобальні природні явища, які почастишали і стали масштабнішими, не вони формують глобальні кліматичні зміни. Деякі країни, зокрема США, Китай, Росія та ін., яких звинувачують у найбільшому поповненні забруднювальними речовинами атмосфери, не поспішають підписувати, а тим більше виконувати так званий Кіотський протокол, схвалений у 1997 році багатьма країнами, про зменшення викидів в атмосферу. Водночас відомо, що США і Китай потерпають від багатьох природних катаклізмів, здається, більше інших країн. У 2009 році країни світу знову обговорювали цю проблему, але так ні до чого й не домовились; уже майже не було чути про потепління, а лише про кліматичні зміни.

Це є свідченням того, що не лише викиди газів в атмосферу спричиняють підвищення температури повітря. Деякі вчені про-

понують взагалі нічого не робити проти «парникового ефекту», оскільки йде природний цикл і потепління само пройде десь до 2035 році, але з таким твердженням не можна погодитися, бо забруднення атмосфери зумовлює розширення негативних процесів, а тому проблеми екології повинні дедалі більше турбувати людину, а це, мабуть, єдине, що вона спроможна здійснити для свого захисту.

Водночас людство дедалі більше стикатиметься з проблемами, які виникатимуть перед ним унаслідок настання об'єктивних природних процесів, які підпорядковані законам Всесвіту. Наука і практика свідчать, що на такі процеси людський вплив мінімальний.

К.Е. Циолковський, вивчаючи Всесвіт, накреслював програми протистояння проблемам, які насуваються на людську цивілізацію з боку Космосу, серед яких важливу увагу приділено проблемі «*спасение в случае понижения солнечной температуры и, следовательно, спасение всего хорошего, воплощенного человечеством...*»⁹⁸. Сонце світить мільярди років, подаючи світло, оживляючи матерію на планетах, що охолонули, зароджуючи на них життя рослинного і тваринного світу. Пізніше Сонце охолоджується, накопичуючи енергію всередині планети, що призводить до вибуху, який створює туманність із наступним, через мільярди чи більйони років, формуванням нових планет, учений висловлює думку, що «*Все астрономические единицы живут и умирают, чтобы снова возникнуть*»⁹⁹. Відповідно до єдиних законів Космосу наша Сонячна система також перебуває не на шляху нагрівання, а охолодження, а з нею в такому становищі опинилася планета Земля. Це загальна сучасна теорія динаміки Космосу, яку ще ніхто не спростував.

Отже, чимало представників світової науки дійшли спільної думки – процеси розвитку Всесвіту мають проходження від високих до низьких температур. Поверхня кожної планети, зокрема Сонця, охолоджується, а всередині накопичується радіоактивна матерія і насамкінець виникає вибух.

Водночас не треба відкидати й такого припущення, що на планетах Сонячної системи, де середовище зовсім не схоже на те, яке бачимо на планеті Земля, непридатне для проживання людини. Проте не виключено, що природа створила інші цивілізації з більш

⁹⁸ Циолковский. К.Э. Космическая философия. – М.: Сфера, 2007. – С. 20, 37, 109.

⁹⁹ Там само. – С. 37.

високим рівнем організмів, які можуть існувати саме в тих умовах, скажімо Марс чи Юпітер. Таке може очікувати і планету Земля, і живі організми, які тепер на ній існують, зокрема людини.

Планета Земля перебуває в процесі багатомільярдних часових поясів переходу від високих до сприятливих температур, а далі до охолодження. На цьому шляху планета Земля перебувала на відстані від Сонця, коли були створені температури навколишнього середовища, що сприяли самозародженню живих організмів, які в наступні мільярдні періоди розвивалися від найпростіших до найдосконаліших організмів. За цей період відбувалася зміна температури в окремі періоди, а їх було чимало – то зниження, то підвищення, але основна тенденція – не в бік підвищення, а пониження температурного режиму. Саме в багатомільярдних часових поясах слід розглядати кліматичну динаміку, появу та зміни живих організмів, зокрема людини.

Вимірювати коливання температур повітря люди розпочали у північній півкулі з 1841 року, що дає змогу дещо краще знати про ситуацію з підвищенням і зниженням температур. Відомо, що у північній півкулі на широтах Новоросійська і Монреля повітряні потоки за 30 днів обгинають земну поверхню і, звичайно, вони впливають на погоду впродовж місяця, що потребує постійного виміру температур у цьому напрямі. Виміри температур у цій частині півкулі свідчать, що їхній рівень характеризується випадковими стрибками, і вони не придатні для довгострокових прогнозів погодних процесів. Проте середні значення температур, наприклад десятирічний, а ще краще 5-річний періоди, характеризуються меншими стрибками, а тому правомірним є висновок про коливання в середині століть, десятиліть, п'ятиліть. Наприклад, за 100 років ХХ століття середньорічна температура повітря підвищилася на 0,7°C, але таке значення досягнуто переважно за останні 10 років (1991–2000) минулого століття, яке становило 0,3–0,6°C. Стрибки температур спостерігаються не лише за роки чи десятиліття, але навіть щомісячно. Відхилення середньої місячної температури повітря за 1991–2000 роки від стандартної норми величин клімату за 1961–1990 роки характеризується такими показниками: за січень – серпень середні значення температур підвищувалися: за вересень – грудень, навпаки, в усі місяці знижувалися.

Періодичні, короткострокові зміни клімату людина спостерігала з давнини і не надавала їм такого значення як нині, хоча періоди по-

тепління й похолодання постійно супроводжували і супроводжуватимуть людство. З історико-літературних джерел давно відомо про зміни клімату на планеті Земля. Ще 2400 років тому Геродот (490 і 480 – близько 425 роки до н.е.), проводячи перше систематичне дослідження життя і побуту скіфів, описав південь України, а це територія, де була Запорізька Січ. У ті далекі часи Геродота і пізніші періоди, зокрема Запорізької Січі, приблизно 30-ті роки ХVI століття, від Каховки на південь росли великі ліси і всю південну територію знаменитий грецький історик називав Поліссям. Нині там Каховське водосховище, далі на південь уздовж морського узбережжя простягаються довгі піщані коси, жарке літо з частими суховіями у квітні – травні та малосніжна, порівняно холодна зима.

Глобальні закономірності в природі й кліматичних процесах формуються під дією тільки довготривалих стабільних циклів, які існують уже мільйони років, перебуваючи під дією як нашої Сонячної системи, так і гравітаційної взаємодії всіх тіл у космічному просторі. Отже, що сучасне підвищення температури відрізняється від минулих періодів тільки тим, що людина навчилася вимірювати температуру, а одночасно будувати машини і літаки, спалюючи ними багато пального. Однак як кілька тисячоліть тому, так само як і тепер, теплі періоди змінювалися холодними, і навпаки, але під загальною тенденцією зниження температур всієї Сонячної системи. Про таку ситуацію свідчать зміни температур за останні 100 років. Тому викликає великий сумнів, що такі характеристики можуть свідчити про насування глобального потепління або якісь інші коливання. Амплітуда короткострокових температурних коливань залежать не стільки від космічних закономірностей, скільки від внутрішніх і зовнішніх процесів Сонця та Землі, а саме – умов теплообміну між океаном, атмосферою і земною поверхнею, від переміщення оболонки та ядра Землі й напрямів і швидкостей переміщень її внутрішніх магматичних шарів.

Людству ще мало відомо про параметри взаємодії тіл Космосу та планети Земля, а тому неможливо розрахувати характеристики коливань земних, сонячних і космічних процесів. Таку ж думку висловив Ейнштейн: «*Законы математики, имеющие какое-либо отношение к реальному миру, ненадёжны*»¹⁰⁰.

Реальну небезпеку для людської цивілізації становлять не поточні короткострокові й середньострокові періоди кліматичних змін, а довгостроковий процес, який включає льодовиковий період, що

¹⁰⁰ *Энциклопедия мудрости.* – Изд-во «Росса», 2007. – С. 804.

у сотні разів перевищить теплі, сприятливі для живих організмів, періоди. Якщо взяти за основу, що сприятливий клімат на планеті Земля, який був необхідною умовою для рослинного і тваринного світу, настав 6 тис. років тому, то прийдешній льодовиковий період триватиме, на думку деяких учених, не менше 90 тис. років, тобто довше на цілий порядок.

Теплий клімат упродовж 6 тис. років, який ще триватиме близько 4 тис. років, супроводжувався і супроводжуватиметься періодичними потепліннями та похолоданнями, але в цілому був сприятливим як для древніх, так і нашої цивілізації. І далі будуть знову короткі й середньострокові, довгострокові та наддовгострокові періоди кліматичних змін. Загалом холодні цикли збільшуватимуться, а теплі – зменшуватимуться, а це свідчить про те, що вся наша Сонячна система, зокрема й наша планета, охолоджуватимуться відповідно до загальних законів Всесвіту. У спіралі Молочного шляху десь розпочали охолоджуватися нові Сонячні системи, які прийдуть на зміну нашій Сонячній системі і пройдуть її шлях. Це і є довгострокові космічні цикли на величезному шляху в мільярди та більйони років кожної планети від розплавленої маси до замерзання. Настання холодного циклу неминуче, бо в цьому випадку діють ті ж самі закони, за якими змінюються пори року на нашій планеті, народження і вмирання живих організмів рослинного й тваринного світу, все має початок, середину та кінець. З огляду на це людство приділятиме увагу вивченню, пізнанню й розумінню довгострокових циклів: спочатку 100-літніх, далі 200–300-літніх і насамкінець хоча б 500-літніх. Подальші великомасштабні цикли – це справа нових технологій, майбутніх поколінь, наступних цивілізацій.

Людство хоче знати про строки, хоча б приблизні, настання прийдешнього похолодання. За надзвичайно приблизними розрахунками і філософськими аналітичними зіставленнями в журналі «Знание – сила» Б. Беррі висловлює припущення, що такий період настане через 4 тис. років. На його думку, льодовиковим покривом одягнуться Канада та Росія, стане неможливим проживання на таких територіях і люди шукатимуть інші, сприятливіші місця для життєдіяльності. Деякі вчені, літератори пропонують зробити спроби навчитися управляти кліматом. Тут важливо зауважити, що цього досягти практично неможливо, особливо при сучасній цивілізації, коли людина ще недосконала в усіх її параметрах, це *перше*. Друге – це те, що Космічний простір безмежний, його закони

впливають на всі планети й усе, що на них, а тому сила сучасної та майбутньої людини не тільки мізерна, вона для космічного простору і його законів практично відсутня. Людський чинник не є визначальним у кліматичних змінах, людина спроможна тільки дещо пізнати, на основі логіки і розрахунків дещо зрозуміти для того, щоб протистояти стихіям. Надійно захиститися від них людина ще не може, і не тільки від космічних загроз, а й більшості тих, які на неї чатують щоденно, кожної години і хвилини на планеті. Проте наступати на навколишнє середовище і негативно вплинути людина може, викликавши таким чином незворотні процеси, а саме: вирубування лісів; забруднення води; викачування нафти і газу; будівництво велетенських міст-мегаполісів; переробка цінних речовин для виготовлення пластикових одноразових пакетів, що не підлягають утилізації тощо.

Людина, незважаючи на докази про короткострокові й середньострокові кліматичні зміни, які ніяк не впливають на загальну динаміку Сонячної системи, звідусіль чує про глобальне потепління. Водночас Всесвіт, Сонячна система та її планети розвиваються за власними законами, й усі відхилення в бік потепління та похолодання, що проявляються як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, перебувають на основному шляху, визначеному для всіх тіл та величин – початок, середина й кінець «все періодично, но ничто и никогда строго не повторяется»¹⁰¹.

Більшість вчених відстоюють думку про потепління, небагато, навпаки – похолодання, але лише одиниці розглядають загальну тенденцію кожної планети, сонячних систем, галактик, коли одні охолоджуються і з часом вибухають, а інші розпочинають свій новий шлях від розжареного спокою до холоду. Землян цікавить перспектива нашої планети Земля, а найперше – її зовнішнє і внутрішнє тепло. Воно, як встановлено наукою, залежить від трьох джерел: звичайне стискування, що дає температуру; гама-випромінювання від внутрішнього розпаду радію, урану й калію; світло, одержуване із Сонячної системи. Всі речовини, що відповідають за внутрішній стан, є складовими магми і мантії, температурний режим яких міститься вище межі плавлення тугоплавких металів, яка є джерелом внутрішнього тепла всієї планети. Звичайно, як стверджують окремі вчені, це тепло нагріває Землю на +5 градусів, тоді як Сонце – на +12 градусів, але все ж таки нагріває. Сонячне світло найбільш

¹⁰¹ Циолковский К.Э. Космическая философия. – М.: Сфера. – 2007. – С. 30.

надійно й ефективно обігріває планету Земля і дає життя всьому живому на ній, але й воно підпорядковане законам Космосу.

Сонце. Людство існує завдяки світлу, яке надходить на планету з навколишнього космічного простору, куди світло потрапляє від Сонця, внутрішня температура якого перевищує 10 млн градусів, яке складається переважно з водню. Оскільки Сонце складається з водню, то й воно посилає на Землю водень за допомогою світла, іншими словами, за канонами фізики від Сонця надходить потік іонізованої водневої плазми, тобто газу, який містить електрони і протони. Отже, водень, основа живої матерії, з величезною швидкістю надходить із зовнішнього середовища, постачальником якого є Сонце. На Землі ніщо не може існувати без сонячного світла. Як подається основа життя – водень із Сонячної системи, то це справа науки. Ми знаємо, що всі типи атомів створюються з водню – найпростішого з атомів; проте ніяк не можемо довідатися про джерело водню.

Саме Сонце, посилаючи своїми проміннями на планету Земля водень у вигляді газу, що забезпечує тим самим постачання живих організмів очищеною водою, яка фільтрується в процесі кругообігу і є основним джерелом витоку всього живого на планеті Земля. Якщо враховувати, що в природі й у Всесвіті нічого не буває випадкового, то можна зробити найменше два закономірні висновки: перший – у кожній Сонячній системі, а їх мільйони і більше, на окремих планетах існує життя; другий – рух у Всесвіті, у Сонячній системі, в живій природі, кожного живого організму є життя.

Сонце – це живий організм, який існує мільярди років, власна температура якого саморегулюється, а звідси визначається і все його буття. У разі охолодження Сонця до певного рівня температури, а відомо, що всі тіла під час охолодження стискаються, то його маса, стискаючись, сприяє підвищенню температури. Періодичність процесів на Сонці, його розширення та стискання, об'єктивно визначає періодичність кліматичних, погодних і різних природних явищ на планеті Земля, зокрема потепління та похолодання. Канадські вчені встановили чітку залежність між змінами яскравості Сонця і короткостроковими змінами клімату на нашій планеті, зокрема дослідники із Ottawa-Carleton Geoscience Centre висловлюють думку, що людству слід готуватися до глобального похолодання, яке настане вже з 2020 року. Такий висновок щодо строків, певною мірою об'єктивний, вченими робиться на підставі того, що кліматичні зміни визначаються Сонцем, що піддається визначенню.

Проте є й інші крайнощі у твердженнях про кліматичні зміни на нашій планеті. Так, завідувач лабораторії космічних досліджень головної обсерваторії РАН Хабібুলло Абдусаматов вважає, що глобальне зниження температури може розпочатись на нашій планеті уже через 7 років. На його думку, інтенсивність сонячного світла поволі йде на спад і досягне свого мінімуму приблизно у 2041 році, а коли врахувати, що Світовий океан ще буде нагрівати Землю, то пік глобального похолодання настане десь у межах 2055–2060 років. Російський учений пророкує для Росії, що акваторії північних портів, у тому числі Мурманськ, покриються товстим шаром льоду.

Підстав для висновків щодо швидкого глобального потепління чи похолодання немає, оскільки немає для цього певних доказів, а короткострокові зміни в той чи інший бік історії підтверджують і деякі факти¹⁰². Планета Земля, не дивлячись на її невеликі розміри в Космічному просторі і Сонячній системі, несе на своїй поверхні та в глибинах надр велику палітру невивченого розмаїття як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Планета Земля. На поверхні планети є сприятливі й недостатньо сприятливі, середні і складні умови проживання. Є особливі місця: екстремальна пустеля Атакама в Чилі, мертва поверхня якої 400 років не бачила дощу, на ній немає рослин і тварин, усе нагадує немовби іншу планету, на якій немає живих організмів; в Індії є місця з найбільшою вологістю, де постійні дощі, зокрема в 1861 році за рік випало 23–26 м опадів; існують місця, де 236 днів на рік тумани; між Австралією та Індонезією упродовж року 322 грозових дні; в США постійні урагани типу торнадо, а найбільші пронеслися у 1825 році, 1875, 1970, 1990, 1992 роках; є чимало інших цікавих місць. Тільки за 2008 рік природні катастрофи – урагани, шторми, землетруси, повені, холоди і спека забрали життя 236 тис. людей. На початку 2010 року нечуваний землетрус забрав життя понад 300 тис. людей на Гаїті у квітні 2010 року вивержений вулкан в Ісландії покрив повітря над Європою вулканічним димом, а землю попелом, повітряні перевізники зупинили польоти, сотні тисяч пасажирів були в шоківому стані через невизначеність і неможливість будь-кому поскаржитися, працівники аеропортів стверджують, що подібного ніхто і ніколи не пам'ятає.

Ученими встановлено, що великі землетруси, які породжують нечувані цунамі (землетрус на початку 2005 року в Індійському

¹⁰² Сайко В.Ф. Наукові основи земробітства в контексті змін клімату // Вісн. аграрн. науки. – 2008. – № 11. – С. 5.

океані, що викликав Велике цунамі і землетрус у Пакистані у тому ж 2005 році), збігаються з молодиком і повним місяцем, коли Сонце, Земля і Місяць розташовуються на одній лінії. Підкреслимо, що таке розташування цих планет призводить до приливів в океанах і деформацій в земній корі.

Що ж стосується надр Землі, то тут є чимало цікавого і невідомого. Людина їх вивчила ще занадто мало: з радіусу земної кулі (це близько 370 км) свердловини, які вдалося пробурити, трохи перевищують 10 км. Були думки, що навіть охолонувши, планета Земля, як і палаюче Сонце, стискається, зменшується об'єм усєї земної кулі, що прямо зв'язано з охолодженням Землі. Виявлено певну закономірність, що більшість похолодань і потеплень у середині столітніх періодів викликані не лише сонячною активністю, а й сейсмічною та вулканічною активностями нашої планети. Від цієї думки уже відмовилися, хоча ще невідомо чи справедливо, можливо, доведеться повернутися до неї. І, мабуть, таке станеться, адже відомо, що високу сейсмічну і вулканічну активність посилює не тепло, а холод, що додатково підтверджує внутрішнє охолодження планети Земля.

Учені дослідили, що розігрів усередині мантії Землі внаслідок розпаду радіоактивних елементів породжує магматичні і тектонічні процеси. Цей розігрів підтримує певну внутрішню температуру планети Земля, яка, можливо, знижується. Проте є й інша думка, що за розпаду радіоактивних елементів усередині нашої планети постійно виробляється стільки тепла, що навіть може відбуватися повільне нагрівання надр Землі, а не охолодження. Приклади з практики, підтверджені теорією, свідчать, що Земля все-таки не нагрівається, а навпаки, охолоджується, адже «все тела изменяются в объеме, форме, цвете, крепости, прозрачности и всех других свойствах в зависимости от температуры, давления, освещения»¹⁰³.

Спостереження, що перевищують півстолітній період показують: у 20–70-х роках ХХ століття характерними ознаками Вінницького Поділля були: сніжна і холодна зима, тепле літо, рясні й теплі дощі, земля була теплою і парувала, теплі й вологі ночі. Узимку сильні хуртовини, від сильних морозів бувало гинули люди й птахи. Влітку земля тепла: після оранки вона парує, дихає паром після теплої дощу; скрізь росянисті трави, розкішні луки, тепла рілля. Бувало відразу після зими, коли навкруги ще не висохла земля, на високих схилах ще видно залишки снігу, але як тільки при-

¹⁰³ Циолковский К.Э. Космическая философия. – М.: Сфера, 2007. – С. 30.

гріває сонце, діти уже бігають босоніж стежками. І це не дивина: з глибин Землі йде тепло, воно виходить на поверхню і взимку, і влітку. Поділля – лісостепова зона, але донедавна там росли кавуни й дині, якісні помідори і баклажани, солодкий і гіркий перець, було чимало інших теплолюбних овочів і фруктів. Після 70-х років ХХ століття у лісостеповій та більшості поліської зон все змінилося: сніжні зими залишилися у минулому, немає й морозів, Дніпро тепер не замерзає, як колись, деякі невеличкі річки в деякі зими лише покриваються тонким шаром льоду; літо не холодне і не тепле, дощі прохолодні, земля холодна і не приваблює ходити босоніж, ніде не видно, щоб після оранки земля парувала, не видно й парування після дощу. На більшості території Українського Поділля немає баштанів, помідорів і перцю, які уже завозяться з південних областей та з-за кордону. Середньорічна погода, температура зими і літа вирівнюється, немає яскравих переходів літа в осінь та осені в зиму, не помітно переходу зими у весну і весни в літо, настає ентропія (розсіювання і вирівнювання температур між порами року). Відчувається, що земля захолонула і належним чином влітку не нагрівається, хоча навкруги так і чуєш, що настає глобальне потепління. Доказів немає, але спостерігається потужне протистояння тепла і холоду, що впливає на зовнішнє середовище на планеті.

В останні роки люди помічають, що різні циклони, урагани, зокрема торнадо й інші, створюються, коли стикаються на висоті теплі і холодні повітряні течії. У природі тепло і холод тиснуть одне на одного, а це врешті є визначальним фактором формування кліматичних умов, метеорологічних процесів на нашій планеті.

Часті вияви роси та інею свідчать про таке: *перше*, з надр Землі влітку, так і узимку йде тепло, яке піднімає вгору вологу, яка осідає у вигляді роси та інею; *друге*, і роса, і іній з'являються в гарну погоду і коли ясне небо за відсутності вітру. Після 70-х років ХХ століття немає ні снігу, ні морозів, дедалі рідше з'являється іній та й роси не часті. Отже, планета Земля не виділяє належного тепла із своїх надр, а тому маємо закономірність: якщо на поверхні тепло, то в глибині землі холодно, холод витіснив тепло на поверхню і навпаки.

Зіткнення тепла з холодом бачимо під час утворення граду, коли тепло піднімає вологу вгору, де вона потрапляє у холод, перетворюється у воду і замерзає, а далі у вигляді граду випадає на землю. Зокрема, нерідкі сучасні урагани, шторми і катастрофи типу тор-

надо утворюють град, завбільшки з м'яч для гольфа. Про що свідчать великі розміри граду та ще й не зовсім круглої форми. Такі розміри граду характерні у разі раптового і безшумного настання зливи, що характерно для умов, коли замерзання води відбувається близько над поверхнею землі. Градини великі й неокруглої форми з'являються тому, що падали вони з невеликої висоти, не встигли округлитись і зменшитись в об'ємі.

Такі явища природи виявлялися і в далекому, і в близькому минулому, настають вони і тепер. У 1821 році неподалік від Нью-Йорка океанські хвилі сягали висоти 4 м, загрожуючи місту, а в кінці XIX століття ураган, що проносився неподалік нього, зруйнував острів, якого тепер немає. Нинішні явища природи мають помітну особливість: земля дедалі менше виділяє тепла, що підтверджується рідкісними явищами інею і навіть роси; обмаль тепла, яке на незначній висоті огортає поверхню землі, що призводить до злив у вигляді великих краплин дощу та граду, який утворюється невисоко над поверхнею землі.

Настання потепління пояснюють таненням льодовиків, що підвищує рівень води в океанах. Справді, дедалі частіше досліджується стан льодового покриву на Південному і Північному полюсах, де відбувається танення льоду. Такі зміни відчули дельфіни і тисячами полишають Антарктиду, прямують до океанських вод Бразилії, досягаючи екватора. Стався шок, всі говорять про настання потепління, але чи то Землі, чи то зовнішнього середовища, а цього не обговорюють. Викиди немов сприяють тому, що теплішає атмосфера. А сама планета Земля, а космічний простір також зазнають від тих викидів якоїсь травми? В історії чимало прикладів зміни клімату в окремих частинах світу.

Про зміну клімату в бік похолодання на величезному часовому шляху Сонячної системи вказує відповідне переміщення рослинного світу досліджуване в ретроспективі. У Західній Європі в минулому росли вічнозелені пальми, лаври, але згодом вони стали розповсюджуватись на берегах Середземного моря. В третинному періоді, більше мільйона років тому, переважали широколисті ліси, а уже в четвертинному періоді проростали сучасні хвойні дерева, що ніяк не свідчить про потепління в глобальному масштабі. Проте все відбувалось нерівномірно, а тому були багаторазові похолодання і потепління клімату, які спричинили міграцію тварин з одних в інші зони, коли зникали одні їхні види, з'являлись інші, зовсім не схожі на попередні. Саме зміни видів живих організмів

дають підстави говорити, що цикли кліматичних змін становили століття і були істотними.

Якщо врахувати, що Сонце саморегулюється і його температура хоча і змінюється, але ці зміни є постійними, то мова може йти лише про нашу планету Земля, яка динамічно змінюється. Чимало дослідників через Інтернет повідомляють, що зміни спрямовані в бік глобального потепління, інші, до яких належить й автор, пророкують глобальне похолодання. Де істина чи хоча б наближення до неї? Прибічники потепління повідомляють, що десь 13 тис. років тому наша планета почала нагріватися, а тому середня товща льодового покриву становила 3 м, а тепер 1,7 м, а втрата товщини льоду призведе до зниження солоності води. Справді, лід почав танути, але не через внутрішнє потепління Землі, а навпаки, через похолодання, що збільшувало товщу льоду, а це створило величезний внутрішній тиск. Величезна вага, викликана льодом завтовшки в 3000–4000 м, а максимальна товщина сягнула 4887 м¹⁰⁴, призвела до танення нижніх шарів льоду, він став розколюватися, а далі танути. Це закономірний процес в бік зниження внутрішньої температури планети Земля чи ні? Можливо, ці катастрофічні тріщини льодового покриву турбують дельфінів, що змушує їх рятуватися навіть у теплих водах, але ще не відомо чи й там теплішає, а чи холоднішає вода.

Людство так і не може вивчити походження теплої течії вод Гольфстріму, передбачити чи ця течія буде нагріватися в подальшому, чи буде охолоджуватися. Якщо течія охолоне, то подальше нагрівання не має будь-якого пояснення, адже міста Скандинавських країн вкриваються льодом і снігом. Натомість дослідники льодового покриву і його руйнації твердять, що уже до кінця цього століття деякі міста Голландії будуть повністю під водою, ще вище підніметься вода у Венеції.

Проти реальних фактів танення льоду, підвищення рівня Світового океану, окрім вище наведених цифр, нічого тепер протиставити. Інші сучасні дослідження, зокрема Антарктиди, дають багатий матеріал для глибоких роздумів. Син знаменитого лауреата Нобелівської премії П. Л. Капіці зробив свердловину на 3,5 км льодового покриву і одержав дані для аналізу погоди впродовж 500 тисяч років і виявилось: кожні 110 тисяч років буває сплеск різкого потепління, після цього 100 тисяч років похолодання, а далі 10 тисяч років відбувається перехід від холодного до теплого повітря. По-

¹⁰⁴ Наука и человечество. – М.: Знание. – 1963. – Т. 2. – С. 200.

дивившись на Антарктиду в минулому та поцікавившись, чи була вона завжди покрита льодом чи ні, можна зробити чимало цікавих висновків. Виявляється, що ні, оскільки відомо, що середня температура всієї товщі вод Світового океану складає тепер близько 3 градусів. Є припущення, що така низька температура – результат зледеніння і що до цього середня температура Світового океану була приблизно на 10 градусів вищою, ніж тепер¹⁰⁵. Відповідно до цього, як встановили дослідники, в Антарктиді, найхолоднішій частині нашої планети, клімат був зовсім інший. На континенті, зокрема знайдено: закам'янілі стовбури дерев і відбитки евкаліптових листків, на континенті росли сосна, бук, секвоя, папороть і інші рослини; знайдено теплолюбні форми закам'янілих форм коралів. Про що свідчать такі факти, якщо вони правильні? Зрозуміло, що йдеться не про потепління на нашій планеті.

Отже, вести мову про потепління є не що інше, як спрямовувати людство не на ту дорогу, якою треба йти відповідно до змін кліматичних умов на планеті Земля. Що очікує людство, коли воно буде готувати свою життєдіяльність до умов потепління, а до нього прийде похолодання? Тільки те, що сталося з давніми тваринами та рослинами, які не здатні були передбачати кліматичних змін. Можемо тільки зробити припущення, що людство очікує не краща доля з огляду на сучасний стан пізнання зовнішнього середовища та й себе людина ще не пізнала. Дослідження динаміки змін клімату має і значний практичний інтерес, зокрема з точки зору раціонального використання земельних ресурсів, передусім, оцінки продуктивної здатності ґрунтів. Прогнозування розвитку агросистем і, зокрема врожайності сільськогосподарських культур має ґрунтуватися, на думку доктора сільськогосподарських наук В.А. Величка¹⁰⁶, передусім, на врахуванні законів природної циклічності. Потрібні наукові дослідження і дискусії.

Серед причин зледеніння є чимало припущень: зміна кількості і складу енергії від Сонця; зміни температури Світового океану; дрейф материків; зміщення полюсів і багато ін. Не зайвим буде зазначити, що настає епоха похолодання на планеті Земля й основні причини або чинники такі: зміни температур Світового океану;

¹⁰⁵ *Наука и человечество*. – М.: Знание, 1963. – Т. 2. – С. 208.

¹⁰⁶ *Величко В.А.* Родючість ґрунтів України за агропотенціалами основних сільськогосподарських культур: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. наук; спец.: 06.01.03 «Агроґрунтознавство і агрофізика» / В.А. Величко. – Харків, 2009. – 44 с.

зміщення полюсів; зміни всередині планети Земля. Ось у цьому напрямі і треба здійснювати дослідження, тобто вивчати не саме танення льодового покриву, а причини цього явища, саме вони і є глобальними.

Пояснення щодо третього фактора «зміни всередині планети Земля» таке: вигрібання з надр планети Земля корисних копалин, перетворення їх в інший стан і спрямування в навколишнє середовище. З надр Землі щоденно вигрібаються тисячі і мільйони тонн та кубометрів нафти, газу, залізної руди та інших матеріалів. Ще ніхто не сказав про вплив цього на внутрішній стан Землі і параметри, за якими рухається Земля. Такі структурні зміни всередині Землі створюють основні два додаткових чинники впливу людини на кліматичні зміни нашої планети. Перший, мабуть, це все ж впливає на стискування земної поверхні і відповідно структурні зрушення в надрах Землі через виникнення пустот. Навіть якщо замість викачаної нафти закачувати воду, то це не те середовище, бо Земля – живий організм, як Сонце, як людина, як тварина чи рослина. Другий, підвищуються температурні характеристики на планеті Земля, але під дією самої людини через надмірні викиди вуглецю. Що пересилить: температурні характеристики, створені законами Всесвіту, а це похолодання чи створені людиною, її власною життєдіяльністю, а це потепління повітря (парниковий ефект).

Не слід вважати, що масштабні зсуви в Західній Україні не мають пояснення, адже там у минулому викачали багато нафтової ропи, а скільки газу забрали в післявоєнні роки для опалення прибалтійських республік колишнього СРСР, європейської частини Росії, особливо Москви та Києва! Тепер це дається взнаки для земної поверхні України, а в недалекому майбутньому таке очікуює райони Росії, країни Середньої Азії та ін., де інтенсивно вибирають із надр Землі речовини, хоч ці процеси там уже розпочалися.

Кожна планета, зокрема Земля, являє собою матеріальне тіло, структурою якого є оболонка, що складається з речовин, залежно від віку планети, у твердому, рідкому, газоподібному стані. Така структура будови планет становить закономірність збалансованості тіла обертання навколо своєї осі, навколо інших планет у Сонячній системі. Добування енергоресурсів і багатьох корисних копалин, переміщення їх в інші місця на поверхні, спалювання в атмосферу призводять до розбалансування всієї системи тіла Землі, а під дією центробіжних сил магма перетікає у спустошені внутрішні місця

планети. Річ у тім, що магма – речовина, що перебуває в рідкому стані з температурою вище межі плавлення тугоплавких металів, яка є джерелом внутрішнього тепла всієї планети. Її переміщення призводить: до зміни температур верхніх шарів оболонки Землі через тектонічні плити, про це ми наведемо приклад; до зміни коефіцієнта щільності матерії в радіальному напрямку, що призводить до виникнення турбулентних потоків, що створює, як ми бачили на практиці, вихрові повітряні потоки; під тиском магми тектонічні плити переміщуються, утворюючи землетруси, вулканічні виверження.

Саме надмірне видобування корисних копалин є основною причиною катастрофічних явищ: потужних землетрусів; нечуваних повеней і паводків; зрушення осі обертання, що призводить до змін клімату – в одних місцях потепління, в інших – похолодання. Оскільки магма густа і в'язка, процес досить тривалий, а тому людство ще очікує величезна розплата: за видобування нафти, газу і вугілля; за будівництво в деяких місцях планети Земля міст-мегаполісів, гідроспоруд; водосховищ та ін. Опоненти можуть заперечити, що і в минулому були землетруси і вулкани, але це ще раз підтверджує, що глибинні процеси Землі динамічні, а людина їх ще більше стимулює.

Не потепління насувається, бо воно не вписується в загальний процес законів Всесвіту і окремої Сонячної системи, а бездумна діяльність людини додає ще й свою частку до негативних змін природи, що призводить до появи в одних місцях планети холоду, який змінюється на тепло, а в інших навпаки. Ці висновки підтверджуються багатьма прикладами: замірами зафіксовано зміни температур води на дні океанів та вічної мерзлоти в межах (+), (–) 0,21 градусів Цельсія, тобто в одних місцях температура підвищується, в інших знижується; похолодання в Канаді та підвищення температури у вічній мерзлоті в районах Західного Сибіру пов'язане з перекачуванням нафти та газу з тих місць до Європи; виникнення турбулентних потоків у районі Мексиканської затоки, південних районів США, Індонезії, Китаю й інших місцях. Для підтвердження цієї думки є припущення, що в найближчі 25–30 років середньорічна температура на арктичному узбережжі Сибіру підвищиться на кілька градусів: у Якутії – на 3–5 градусів, на Далекому Сході і європейській території Росії – на 2–4 градуси. Такі процеси помітні вже й тепер.

Отже, не стільки спалювання добувних ресурсів, скільки їх добування, збільшення промислового виробництва, чисельності на-

селення, зростання неперероблених відходів призводить до збоїв у плавному, природному обертанні планети Земля в Сонячній системі, у ній змінюється все, відхиляючись від норми природи: температура загалом та на окремих територіях; вологість; хімічний склад атмосфери і ґрунтів; посилюється природна реакція тіла планети – урагани, циклони і інше. Висновок єдиний: втручання людини в тіло планети призвело до того, що хворіє як тіло планети Земля, так і тіло кожного живого організму.

Вода. Волога, яка перетворюється в пару під дією променів Сонця і тепла з середини Землі, піднімається вгору, охолоджується і, перетворюючись у воду, повертається на Землю у вигляді води. Отже, Земля постійно омивається потоками води: вгору – у вигляді пари, а вниз – у вигляді води, що дає змогу Землі «вмиватися», а рослинам і тваринам насичуватися водою.

Відбуваються взаємозв'язані природні процеси: скажімо, тануть глиби льоду, підвищується вода в океані, чи таке було в минулому? Зникають ріки, а суша стає безводною. Звичайно, вода спрямовується в океани і моря, що також підвищує рівень води в них. Тільки в Україні уже зникло понад 20 тис. річок, болота висохли і зовсім зникли, в колодязях сільської місцевості обмаль води або вона зовсім зникає. Зауважимо, що висушування і зникнення річок розпочалося задовго до промислової революції, яку звинувачують у забрудненні довкілля. Вода, звичайно, не зникає, а лише переміщується на планеті в інші місця концентрації, а можливо зникає. Відчутні симптоми браку прісної води відчуються в багатьох місцях нашої країни, Китаю, США, країн Європи.

Реально бачимо, що ріки зникають, але важко підтримувати думку, що в інших місцях з'являються нові. Можливо й виникають нові ріки і річки, але для цього потрібні довгі періоди і великі зміни на планеті, яких людина не здатна бачити, навіть зафіксувати, а як свідчить історія, не вдається тому, що: «... в *предназначенную судьбою пору через некий большой срок, подобно зиме в смене времен года, наступает великая зима и приходят избыльные дожди*»¹⁰⁷. Після таких змін буде вже нова планета, нові люди, якісно нова природа і нові ріки, можливо, залишаться й деякі старі.

Знову ж, як відзначалося вище, звернемось до причин руйнації льодовиків, а саме холоду, який на додаток витісняє з глибин планети Земля не лише тепло, а й воду, яка переходить в моря і океани. Фактичне зникнення багатьох річок без появи нових, а також води

¹⁰⁷ Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1981. – Т. 3. – С 472.

в колодязях наводить на думку про можливу появу процесу зростання холоду всередині планети Земля, що витісняє вологу, яка є джерелом наповнення річок, а тому багато з них зменшується, висихає і зникає. Вода, яка наповнювала річки, що зникли, переміщується в моря і океани, які під тиском нової води займають значні простори суші. Вода не зникає, вона переходить із одного стану в інший, а також з одного місця в інше, заповнює моря і океани, які у свою чергу, виходячи з надр Землі, займають великі території її поверхні, позбавляючи людей місць проживання, адже через перенаселення земної кулі вільних територій немає, все зайнято, нікуди переселятися.

За великим рахунком планета Земля, як і Сонце, окремо кожна сонячна система, окремо молочні шляхи, саморегулюються, але в бік зниження температурного режиму, що зовсім не стосується Всесвіту, який єдиний і незмінний, як єдині та незмінні – час, простір і матерія. Коли тепле повітря разом з вологою витісняється, то земля в цій місцевості стає сухішою і річки перетворюються у мілкі й далі зникають. Куди ж зникає вода? Ми не вважаємо, що за зникнення річок в одних місцях виникають ріки в інших, як думають деякі філософи і вчені. Такого не спостерігається за винятком штучних річок – каналів. Важко знайти приклад виникнення хоча б однієї річки. Старовинні документи свідчать, що в давнину в Єгипті було волого і зелено, мабуть, були річки, найвірогідніше такі, що впадали в Ніл, але збереглася тільки найбільша водна артерія, а малих чи середніх річок немає, і жодна, на заміну колишніх чи нових, не виникла.

Лише в глибині певної частини Землі через зникнення джерел, які наповнювали річки, зменшується вода, що перетікає і зосереджується в інших місцях земної поверхні. У результаті в багатьох місцях суші зменшується випаровування, знижується надходження пари вгору і повернення води на землю. Скажімо, поряд з містом Кодак ще є невеличкі річки Самара і Орель, що впадають у річку Дніпро. Це був центр вольностей козаків, на берегах яких вони займалися рибальством, скотарством і бджільництвом. Це були благодатні землі на берегах Дніпра нижче Дніпрових порогів, де століттями розміщувались Коші Запорізьких козаків: Томаківська Січ у 40–90-х роках XVI століття; Стара Січ (Чортомлицька Січ) з 90-х років XVI століття – до 1709 року на острові Чортомлик; Олешківська Січ, заснована у 1711 році з дозволу кримського хана на пониззі Дніпра Причорноморської низовини; Нова Січ у 1734–

1775 роках, заснована з дозволу царської влади після повернення козаків від кримського хана. Тепер там немає лісів, мало води, рослинний і тваринний світ недоодержують вологи, багато поливних земель. Про Олешківські ліси над Дніпром 2400 літ тому писав Геродот, який побував там, називаючи ту частину землі Поліссям, тепер тут Олешківські піски. Не потепління, а зменшення води призвело до осушення великих територій, де полісся змінилось на піски.

А що відбувається всередині планети Земля? Земля своєю будовою схожа на людину, її малими, середніми і великими річками тече вода, одержана з вологи надр землі й насичена мінералами, які необхідні для всіх живих організмів на планеті. Людину таке цікавить, а тому зайвий раз нагадаю, що холод витісняє тепло разом із вологою, волога у вигляді води йде в моря і океани, а тепле повітря залишається на поверхні Землі, створюючи ілюзію потепління, дехто навіть називає його глобальним, посиляючись на те, що немає зими і немає літа. На планеті Земля ситуація клімату стає схожою на глибоку криницю в спекотну погоду: в глибині криниці прохолодно, а на поверхні – відносно тепло.

Людина. У припущеннях про навколишнє середовище на планеті Земля не менше таємниць криється щодо появи і виживання рослинного і тваринного світу, а насамперед це стосується людини. Багато теорій було щодо появи людини, одна з них – один чи два мільйони років тому. Зокрема виникла теорія, що, мовляв, ссавці, до яких належить людина, родичі плазунів, а тому вони повинні виділятися саме з цієї групи тварин. Тому йшов пошук проміжних форм між плазунами й ссавцями, але в сучасній фауні ми так і не знайшли таких тварин, хоча багато чого відомо з історичних записів знаменитих філософів, які залишили свої згадки задовго до нашої ери. Жодних перехідних форм не з'являлось, їх не знайдено і є великий сумнів, що вони взагалі були. Звичайно, коли настали сприятливі для людини умови, вона і з'явилась, як і кожна тварина чи рослина, з єдиною відмінністю – наявністю чітко вираженої свідомості. Свідомість є в кожній тварини, але в людини розум аналітичний, здатний співставляти, оцінювати ситуацію для прийняття рішень і дій. В людини ці аналітичні дії більш окреслені.

У навколишньому середовищі живі організми потерпають від раптових і небачених явищ, а найбільше потерпає людина, яка наділена свідомістю, розуміє незворотність тих або інших процесів, але щось вдіяти здебільшого практично не спроможна. Особливо

це стосується кліматичних змін, різних природних явищ, які підпорядковані законам Всесвіту. Не вивчила людина і себе, як особливу істоту, відмінну від усього живого на планеті Земля. Є чимало роздумів, але всі вони через певний час втрачають своє значення, з'являються інші, які також суперечать законам природи, історії планети Земля і людської цивілізації. До останнього часу вчені розглядають появу і розвиток людини в четвертинному періоді, але нові дослідження спростовують попередні. Початок епохи четвертинного періоду – приблизно мільйон років до нашого часу. Його ще називають антропогеном, саме в цей геологічний період з'явилась і розвивалась людина. Тільки в кінці першої половини антропогену-плейстоцену, тобто першого періоду четвертинної епохи планети Земля, з'явилися, за твердженням учених, примати. Упродовж другої половини антропогену – голоцену, приблизно 10 тисяч років тому, відбувся розвиток від пітекантропа до людини розумної (*Homo Sapiens*). Другий період четвертинної епохи – голоцен, стає, на думку більшості дослідників, післяльодовиковою епохою. Думки є, але існує не менше суперечностей, які спростовують викладені підходи до проблеми появи людини.

Людина – прообраз Космосу, планети Земля, кровоносні судини її організму виконують таку ж роль як малі, середні і великі річки нашої планети, через шкіру людини відбувається теплообмін, як і через поверхню планети Земля. У судинах і капілярах людини тече кров, кров'яні тільця якої одержані в людському тілі й наповнені поживними речовинами доставляються до усіх органів людського тіла. Людина дихає через шкіру, а планета через свою поверхню, це допомагає позбуватися зайвої вологи, здійснювати теплообмін: тепле повітря змінює холодне і, навпаки, холод змінює тепло, холодне повітря витісняє тепле. З віком у людини вся судинна система, починаючи з найменших капілярів, застаріває, зношується, перестає виконувати свої функції, доставляти кров до певних органів, шкіра перестає дихати, а тому спочатку погіршується, а далі припиняється теплообмін, її внутрішній холод витіснив тепло і людина мерзне. У людини самостійно не виникають нові судини, за винятком штучної заміни окремих частин, як і не виникають нові річки на планеті Земля.

Людина як представник тваринного світу на нижчому рівні свого розвитку підкорялася законам природи, жила відповідно до їхніх вимог, а далі вона відривається від них, але не створює своїх твердих законів для унормування власної поведінки в навколиш-

ньому середовищі природи і людської цивілізації. І тут її очікують випробування, адже без законів усе гине. Тому народи на високому рівні розвитку формують широкий арсенал перевірених часом і практикою законодавчих та моральних норм для передбачень життєдіяльності людини. Особливо це стосується поведінки в навколишньому середовищі самої людини, кожного індивідуума, його свободи, розвитку економіки та соціальної інфраструктури.

Ми не випадково даємо позитивну оцінку розвинутим економічним системам, в яких діють переважно об'єктивні економічні закони. Водночас майже не говоримо про об'єктивні закони поведінки людини у своїй життєдіяльності, адже всі дії людини, суспільства людської цивілізації прямо пов'язані з зовнішнім середовищем, природою, яка, як і людина, вразлива і недостатньо захищена.

Людина завжди повинна передбачати хоча б у загальних рисах розвиток чи динаміку свого майбутнього, яке формується під впливом об'єктивних законів природи і діяльності самої людини. Особливо людину турбує постійна зміна клімату, яка також залежить і від об'єктивних, і від суб'єктивних причин, насамперед реальних катастроф на самій планеті і в космічному просторі. Суб'єктивно цей процес людина погіршує шкідливими викидами в атмосферу.

Відомо, що наука про закони природи потребує доказів на основі конкретних прикладів, які ще важко одержати. Водночас людина наділена природою аналітичним розумом, а тому її філософія як мистецтво полеміки і логіки, діалектика пізнання найзагальніших законів розвитку природи і суспільства, з'ясування суперечностей все-таки допоможе знайти єдність та встановити істину. Як зауважив Шопенгауер (1788–1860 роки), природничі науки мають недолік у тому, що вони розглядають природу виключно з об'єктивного боку, забуваючи про суб'єктивний її бік, але саме сутність у ній і її вивчення випадає на долю філософів. Доказом значення духовної сили, критерію філософського пізнання може бути реальний приклад пророцтв Нострадамуса, який передбачав краще духовною силою, роздумами і уявленням, ніж математичними розрахунками. Його пророцтво майбутнього, пов'язане з конкретними регіонами, було неймовірно точним: він реально передбачив французьку революцію; ще не народилися Наполеон, Гітлер, Сталін і інші, а він уже описав події, які відбулися при них.

У цьому контексті треба зауважити, що людина з'явилася на планеті Земля, і, можливо, не лише один раз і назавжди, оскільки людина існує донині, адже катастрофи на планеті Земля могли в

далекому минулому, а цього не можна виключати, повністю знищити невелику популяцію людей. Тому постає питання: а хіба людина більше ніколи не зникала і не з'являлась? Передусім зникали тварини і з'являлись нові, а людина є представником тваринного світу. На планеті наставали і минали льодовикові періоди, змінювався клімат, моря займали суші, зчинялись інші катастрофи відповідно до законів Всесвіту. Внаслідок зникали тварини і рослини, але з часом з'являлися інші тварини, які були відмінні від попередніх особин. Викликає великий сумнів, що людина не зникала і не з'являлась, адже вона така ж тварина, як і всі інші. Для такого сумніву є підстави – багато прикладів, зокрема деякі вчені наполягають, що людина з'явилась 10 тисяч років тому. Новітні дані твердять, що 75 тисяч років тому, коли сталося виверження вулкана неподалік Суматри людина уже була, інші дослідники твердять, що знайшли останки людини, якій 1 мільйон років¹⁰⁸. Мабуть, і ті і інші вчені праві, але треба тільки дати відповідь, чи це одна і та ж людина, чи це нові люди, які з'являлись у певні епохи, певні планетарні періоди. Немає сумніву, що нові дослідження будуть дедалі більше повертати людину в далекі епохи і там знаходити своїх предків. Скажімо, відомий англійський вчений С.Б. Лікі доводить, що він виявив скелет людини, вік якого перевищує 1,2–1,7 мільйонів років.

Відмітимо, що у процесі зникнення і появи нових тварин не виявлялись еволюційні зміни, а тому вчені зробили такий висновок: «Благодаря исследованиям палеонтологов было доказано также, что ни у одной группы животных история не повторялась, вследствие эволюционных изменений постоянно возникали новые формы»¹⁰⁹. Отже, чимало реальних прикладів свідчить, що на нашій планеті життя розпочиналося з самозародження і так продовжується, не відкриваючи людині свою таємницю. З'являлась людина як і вся жива природа, вона виконує на планеті Земля певну роль, визначену Вищими силами природи, а тому її відсутність суперечитиме вищим законам природи, чого вона не допускає. Слід врешті визнати, що людина з'явилась на планеті Земля не в результаті еволюції, від мавпи чи іншої тварини, а самостійно, розвиваючись і вдосконалюючись у процесі певної епохи. Недарма вчені зробили висновок, що «в каждую геологическую эпоху существовали различные животные и растения, осадочные породы, отло-

¹⁰⁸ *Энциклопедия мудрости*. – М.: Изд-во «Росса», 2007. – С. 804.

¹⁰⁹ *Наука и человечество*. – М.: Знание, 1963. – Т. 2. – С. 219.

*жившиеся за всю историю Земли, содержат в каждом из чередующихся пластов различные окаменелости»*¹¹⁰. Є прямі запитання, а де рештки людини у відкладах, а це і треба дослідити. Не будемо відкидати твердження про появу людини чи її прототипу в період четвертинної епохи, антропогену, але в той же час будемо стверджувати, що людина була і в інші епохи, розвивалася разом із динамічними кліматичними змінами. Дозволю собі висловити твердження: в процесі багатомільярдних часових поясів відбувалися і відбуватимуться кардинальні кліматичні зміни, цикл яких доволі значний, і в цей період з'являється людина здатна жити у певних кліматичних умовах: високих і низьких температурах, підвищеного вмісту вуглекислоти та пониженого кисню. Планета Земля, охолоджуючись, ще існуватиме мільярди років, тому кліматичні зміни можуть впливати на зміну самої людини, яка буде здатна жити в інших кліматичних умовах. Проблема лише в тому, щоб хоча б наближено відповісти: змінюється людина зі зміною природи і як саме, а чи з'являється нова, але також як саме. Мабуть, людина ніколи не довідається про свою появу на планеті Земля й інших планетах – це таємниця Вищих сил Всесвіту, Бога.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що людська цивілізація переживає період короткострокових і середньострокових кліматичних процесів на довгому часовому шляху якісних перетворень Сонячної системи і планети Земля. Для різних періодів якісних температурних еволюцій, відповідних змін наповнення оточуючої природи киснем, воднем, залізом, вуглецем й іншими складовими на планеті Земля самозароджується або переноситься з інших планет людська сутність, яка може бути і не схожа на сучасну людину.

Про те, що людство очікує не глобальне потепління, а глобальне похолодання викладено вище, а про зміни відносно коротких кліматичних циклів «похолодання – потепління» нині підтверджує той факт, що після 60-х років ХХ століття уперше в наших краях тварини занадто рано стали готуватися до настання холодів: до жовтня місяця заснули ведмеді в зоопарку; набагато раніше минулих років відлетіли у теплі краї лелеки і журавлі; зарано виявляли свої відчуття настання холодів мурашки і бджоли і інші. Людина також відчуває кліматичні зміни, вона буде змінювати свою життєдіяльність і фізично сама змінюватись, тіло духовне, як субстанція Всесвіту, залишається незмінним.

¹¹⁰ *Наука и человечество*. – М.: Знание, 1963. – Т. 2. – С. 219.

2.6. Передумови занепаду українського села¹¹¹

Праця відомих в Україні та за її межами вчених і державних діячів Ю.Ф. Мельника, В.А. Вергунова, Г.О. Глазунова «Сільське господарство України 1917–1920 років: реалії та пошуки» має не тільки важливе наукове й економічне значення, а й ставить політичну проблему перед сучасними провідниками України: як не втратити державності, не занепасти провідну галузь вітчизняної економіки – сільське господарство.

Автори на прикладі конкретних матеріалів у часовому вимірі яскраво, мов кресалом видобуваючи іскри, висвітлюють похмуру епоху можливостей для самовизначення та здобуття незалежності українського народу після 750-літнього перебування під владою інших держав, сумний період втрати національних селянських сподівань, чудових перспектив через незважені дії та вчинки українських політиків, створений ними хаос і кризу в країні.

У цьому дослідженні чітко проведено паралелі між історичними подіями й нашим сьогоденням: Україна потрапляє не тільки в економічну, а й політичну залежність від інших держав, політичних груп і кланів; сільське господарство фактично знищене, а село, колиска державності і нації, перебуває на межі зникнення. Авторі справедливо роблять висновок: «Нинішня політична арена України своєрідно повторює чимало складових тодішньої гами суспільних вчинків». У минулому, як і тепер, «селянство з нетерпінням вижидало нагального вирішення єдиного питання: про землю». Пояснення такого бажання було справедливим як для селянина, так і для держави, бо «ніхто краще наших селян не може знати, як порякувати свою землю». У Першому Універсалі (у книзі автори подають усі Універсали) було записано, що після відбирання поміщицьких, казенних, царських, міністерських та інших земель вони перейдуть у власність народу. Проте через хаос, створений національними провідниками, українські землі, худоба, самі селяни потрапили в колгоспи і радгоспи. Тепер землю і майно повернуто новим поміщикам, а селяни перетворились у новітніх пролетарів. Хаотичні дії і суперечності на шляху досягнення основних цілей тодішніх провідників автори праці унаочнюють документами, підписаних ними, та змістом самих Універсалів.

¹¹¹ *Панасюк Б.Я.* Передумова занепаду українського села // Вісник Національної Академії Наук України. – 2010. – № 1.

Висновки, зроблені в рецензованій книзі, переконливо свідчать: Україні необхідна новітня оцінка та новий підхід до української історії, національної ідеї, історичних постатей.

У цьому контексті згадаємо нашу історію. Радянський Союз намагався всіма силами пропагувати у світі своє марево комуністичної ідеології, поширити її на народи багатьох країн. Що чекало українців за такої політики? Українські провідники, захмелівши від обіцянок Тимчасового уряду, поїхали до Москви розв'язувати земельні й державні проблеми. Авторі наводять слова тодішніх українських високопосадовців М. Шаповала і М. Ковалевського: «Товариші-росіяни так завзято гальмували розв'язання земельного питання на Україні», що воно не було вирішено аж до Жовтневого перевороту, який відбувся через декілька місяців.

Слід визнати, що загалом українські провідники завжди плазували перед російськими.

Про це свідчить багато історичних документів, коли думки національних провідників не відповідають фактичним результатам української політики, що особливо помітно сьогодні. В історії мало прикладів, коли українці боролися за свою волю, націю і державу системно, послідовно і потужно. Окрім Коліївщини, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, боротьби Української повстанської армії в першій половині ХХ століття та ще деяких відомих і маловідомих невеликих селянських рухів, щось назвати важко. Шанс вибороти незалежність і свободу з'являється в українців у певні періоди, мов манна небесна, але, на жаль чи сором, ми не скористалися повною мірою таким подарунком долі жодного разу, про що свідчать історичні факти.

У Росії українці століттями тихо і мирно будували Російську імперію своїми інтелектуальними і фізичними ресурсами. І ось настав 1917 рік, комуністи розхитали імперію, і українці мали можливість здобути незалежність досить легко. Ще до захоплення влади комуністами в Петрограді прогресивні сили в Україні обрали Українську Центральну Раду, яка 10 червня 1917 року видала Перший Універсал (ухвалено у Києві 10 червня 1917 року), у якому обрані представники народу в особі Української Центральної Ради просили в Тимчасового уряду Росії дуже мало, що було схоже на милостиню: «Твої народі, вибрані люде заявили свою волю так: хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на свої землі має право сам порякувати своїм життям».

Через невеликий проміжок часу ці державники повідомляють українському народові: «Ми гадали, що Центральне Російське правительство простягне нам руку в своїй роботі. ...Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу». Універсал проголошував: «однині самі будемо творити наше життя», але тут же Центральна Рада закликає «народи ..., що живуть на нашій землі ... стати до праці коло організації автономної України». Як бачимо, керівники Центральної Ради і не думали відділитися від Росії, лише просили автономії в складі імперії, допускаючи, що при цьому можна «накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради».

Країна Рад такої вольності своїй автономії не дозволила, і керівники Української Центральної Ради (М. Грушевський – голова УЦР; В. Винниченко – голова Генерального секретаріату; Х. Барановський, М. Стасюк, О. Шульгін, В. Садовський, Б. Мартос, І. Тешенко – генеральні секретарі; П. Христюк – генеральний писар) видали Другий Універсал, де записано: «Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України: ... Центральна Рада ... підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного зібрання. ... Ми рішуче ставимося проти намірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного зібрання».¹¹²

Ось так визначили наше майбутнє видатні українці, які Універсалами поставили заслін прогресивним революційним силам, що намагалися підняти український народ на боротьбу за справжню українську незалежність.

У Третьому Універсалі записано: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів»¹¹³. Як бачимо, саме в Третьому Універсалі Української Центральної Ради за-

¹¹² ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп. 1, Спр. 5, арк. 10–11. Оригінал.

¹¹³ Там само. Спр. 4, арк. 9. Друк. прим.

кладено ідею створення СРСР, якою і скористався Й. Сталін, що очолював тоді Міністерство національностей Росії.

Звичайно, керівники Української Центральної Ради хитрували, як це вміють робити українці, оскільки перед цими запевненнями оголосили: «Віднині Україна стає Українською народною республікою», хоча тут же зауважили: у складі Росії, що й допомогло комуністам, які, замінивши лише одне слово, одержали назву Українська Радянська (народна) Республіка. Керівники невизнаної Української Народної Республіки звернулися до українців: «Громадяни! Іменем Народної Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоровля сили і нову будучину». На відміну від толерантного ставлення українців до росіян, російські посадовці ставилися до керівників Української Центральної Ради так, як у минулому до Б. Хмельницького, про що, до речі, писав сам М. Грушевський в «Очерках истории украинского народа»: «благодаря недомолвкам с обеих сторон между Украиной и Москвою этими мартовскими статьями 1654 года установились довольно неопределённые отношения ... и московское правительство принципиально оставляло за собою право непосредственного управления ... и участие во внутренних отношениях Украины, превращая её постепенно в обыкновенную провинцию Московского государства».

Не вчилися українські провідники навіть на власних творах, оскільки, ставши главою держави, через два з половиною століття автор цих справедливих висновків і яскраво описаних відносин робив те ж саме: прислухався до порад Москви. Історія нікого нікому не вчить, навіть самих істориків, оскільки пишуть вони одне, а як політики чинять інше. Якщо в Третьому Універсалі керівники Української Центральної Ради закликали боронити Росію «во ім'я рятування всієї Росії», то в Четвертому Універсалі від 9 січня 1918 року зауважували: «Тим часом Петроградське правительство народних комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську республіку, оповістило війну Україні і надсилає на наші землі свої війська красногвардійців-більшовиків, які грабують хліб і вивозять його в Росію. ...темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії»¹¹⁴. Ро-

¹¹⁴ Уряд України у ХХ ст. Науково-документальне видання. – К., 2011. – С. 69–71.

сійські комуністи приборкали Україну звичайно ж за допомогою українських.

За наведеним сценарієм поводитися всі українські провідники: хитрував Б. Хмельницький у 1654 році; загравав М. Грушевський у 1917 році; принижувався Л. Кравчук у 1991 році; виявляв рабську покору Л. Кучма на межі ХХ–ХХІ століть; незграбно виявляв свою вдавану політичну волю В. Ющенко після «помаранчевої» революції 2004 році. Однак Росія завжди всіх українських провідників з їхніми хитрощами бути «і вашими, і нашими» переконувала по-своєму, вирішуючи будь-яку справу винятково у власних великодержавницьких інтересах.

Наприкінці ХХ століття боротьба за владу в самій Росії дала можливість Україні тихо і мирно, не в результаті запеклої боротьби, як це було в багатьох країнах, відокремитися від Росії і розпочати незалежне плавання в бурхливому океані світової цивілізації. Нерівна тиха боротьба за свободу не багатьох, але сміливих українців у часи комуністичної епохи СРСР і новітньої Російської імперії завершилася «помаранчевою» революцією, яка привернула до України увагу світової громадськості. Проте зрада, протистояння й невміле використання здобутих перемог, нехтування народною довірою закінчилися тим, що більшість прихильників процесів, які відбувалися в Україні, невпинно скорочується, багато держав світу вже розчаровується в послідовності дій наших керівників, що відсоує європейські перспективи України на невизначений період.

Аналіз матеріалів і висновків праці «Сільське господарство України 1917–1920 років: реалії та пошуки» Ю.Ф. Мельника, В.А. Вергунова, Г.О. Глазунова дає змогу зробити висновок: її матеріали мають бути широко обговорені у владних структурах, наукових установах і використані в навчальних закладах. Історичні матеріали, упорядковані й викладені в праці, заслуговують не лише на предмет вивчення, а й на осмислення задля творення сьогорічності, а отже, майбутнього.

2.7. Аграрна сфера суспільства – що робити?¹¹⁵

*Забито всё. Село молчит;
Никто села не посетит.*

Т. Шевченко

У повітрі всієї країни пахне незадоволенням тим становищем, яке склалося з нашим селом, селянством і всією аграрною сферою української держави. Швидкість розпочатих аграрних реформ в Україні, після одержання нею незалежності, і їхнє здійснення не підкріплювалась якістю прийнятих законів. Можливо, щось не враховували закони, можливо, влада не так і не те робила, продовжуючи не кращим чином. Влада на всіх рівнях постійно і швидко змінюється, а тому нові політики, що приходять до управління мають знати прорахунки своїх попередників з метою виправлення помилок та використання позитивного, що залишається невикористаним. Чимало негативних рис несе загальна історія нашого багатостраждального селянства, тобто наших прадідів і батьків з сивої давнини.

У більшості українських селян не було землі не тільки в період введеного Росією в Україні кріпацтва, але і після його відміни в 1861 році, оскільки більшість земель належало поміщикам, а селяни у них батракували. Після 1917 року більшовики обіцяли дати землю селянам, яку у 20-х роках все-таки виділили. Колишні батраки, одержавши землю, ставали заможними, чимало з них виявили високі господарські таланти, одержавши капітал будували своє господарство, багатіли. І раптово у 30-х роках всіх заможних оголосили куркулями, вислали на Колиму і Соловки, а їхні сім'ї відправили на простори Сибіру. Землю, яку розподілили клаптиками, як і тепер ми в незалежній Україні, усупільнили в колгоспи, де земля стала нічиєю. Отож, психологія аграріїв поколіннями формувалася на повному відчуженні селян від приватної земельної власності. У період кріпацтва у поміщиків, а за радянських часів в радгоспах і колгоспах селяни звикали працювати «будь-як», тобто значно гірше, ніж на своєму земельному наділі біля власного житла, а корми для худоби і харчі для людей добували нерідко дрібними крадіжками в колективних господарствах.

¹¹⁵ *Агрпромиловий комплекс України: стан та перспективи Розвитку / Наукові матеріали УІІ Пленуму Спільки економістів України. – К., 2009. – С. 140–151.*

І ось після такої історичної палітри в кінці ХХ століття українська новітня влада вирішила роздати землю клаптиками кожному селянинові, в якого немає ні робочої і продуктивної худоби, ні реманенту, ні техніки, ні коштів, а лише сапа і лопата. Нема добрив і якісного насіння, відсутні новітні технології виробництва та збирання вирощеного, про селекцію в рослинництві і тваринництві на селі забувають, ветеринарія ледве жевріє, відсутній цивілізований ринок землі. Сільський пролетарій, привчений до відсутності у нього капіталу, зненацька одержав багатство – землю, але що з нею робити, залишившись наодинці, не знає. Тепер стає зрозумілим, що потрясіння з розпаюванням колективних земель наприкінці ХХ століття не менш жахливі, ніж так зване розкуркулення першої половини ХХ ст. Це тавро буде віковичною ганьбою для сучасників, свідками і безпосередніми учасниками якої ми є.

Отже, ми впроваджуємо капіталістичні відносини як в країні, так і її сільському господарстві, чого ніхто не заперечує. А що означає капіталізм для селянина, то ми одержуємо відповідь у відомого нашого керманіча, який знав тему значно краще сучасних державників: «При капиталистических порядках «закон» разрешает «только» обречь трудящихся на безработицу и обнищание, на разорение и голодную смерть».¹¹⁶ Усе сказане ми спостерігаємо в нашому сучасному селі, вцент зруйнованому сільському господарстві.

Сталося найстрашніше, молоді селяни полишають свої садиби та уявні наділи і виїжджають назавжди в міста, а похилі доживають віку. Землі переходять у власність вітчизняних та іноземних латифундистів, які виробляють свої умови господарювання, на колишній українській землі, визначають правила продажу і перепродажу. Українська людність зосереджується в містах, а сільськогосподарські угіддя в руках іноземців та місцевих магнатів, а отже, держава залишається з містами, але без землі для добування харчів міським жителям.

Споконвічно українське село було джерелом національної духовності й культури, з нього розпочинались витoki всього багатства країни. Історики, досліджуючи українське селянство, давали такі відгуки про нього: «Український селянин-господар – це не духовний витвір чужого міста, як наприклад, українська інтелігенція. Ні, він – рідна дитина українського села, а не чужої землі. Землі, що її щедро зрошували своєю кров'ю багато поколінь українців. Український селянин – це аристократ, що зберіг повагу цього ста-

¹¹⁶ *Сталин И.* Вопросы ленинизма. М.: Политлит, 1947, – С. 412.

ну, значно більше, ніж теперішня родова аристократія. Наш селянин погорджує голотою, бо й сам соромиться свого убозтва. Неробства, злодійства не забуває до десятого покоління. Не засмічений «современными огнями», він справжній духовний аристократ».¹¹⁷ Втрачаючи село, ми втрачаємо можливості жити в гармонії краси природи з красою людських стосунків, суспільство все більше поринатиме у світ бруду і брехні, фізичного і духовного занепаду.

Якщо українська нація не розтанула в російській імперії, то вона зникне під тиском урбанізації, а таке, до речі, уже спостерігалось в історії людської цивілізації. Колись на території середземномор'я існувала високо розвинута цивілізація етрусків. Це був розвинутий і працьовитий народ, мав свою культуру, історію, мову, літературу, мистецтво, яке дійшло до наших днів. У цього народу була міцна сім'я, кожна дитина знала хто її батько і мати, чого не було в інших народів, зокрема в галів, які перемогли етрусків. Етруски жили багато, мали великі земельні угіддя, обробляли їх і забезпечували себе харчами. Вони захотіли жити ще краще, бажали розкошувати в містах і переходили жити до них, залишаючи землю.

Гали побачили вільні землі і стали їх займати, а етруски лінувались їх захистити, бо кожне місто жило своїм відокремленим життям і не було зв'язане з іншими містами. Залишившись у відокремлених містах без землі, яка їх годувала, етруски стали голодувати, а через роз'єднаність міст вони одне за одним були підкорені галами. Простих етрусків вбивали, а їхня еліта переходила на службу до завойовників, приймаючи їхню мову, культуру, звичаї, мистецтво, втрачаючи все національне, навіть свою історію. В результаті висока цивілізація етрусків зникла і головними причинами стало їхнє бажання одержувати багато задоволення та відмова від проживання на власній землі.

Відчувається, що після результатів проведення аграрної реформи з часів незалежності країни багато вчених бажать одного – привернути увагу до долі нашого села, знедолених селян молодого і похилого віку, які завчасно вмирають. Коли чуєш вигуки, що, мовляв, не забиваймо собі голову «бабами», які десь там в глухих селах, або те, що селяни самі не хочуть покращувати своє становище, то зразу ж розумієш, що справи з аграрним сектором в країні кепські. Про село мітингують всі, кожен щось пропонує, аби пропонувати, а тут потрібні знаючі люди, адже, як говорив

¹¹⁷ *Шмена П.* Московство. – Фірма «Відродження», 2000. – С. 312.

Аристотель: «не следует среди несведущих в геометрии рассуждать о геометрии, ибо среди них незамеченным останется неверно рассуждающий».¹¹⁸

Для того, щоб зрозуміти проблему і як її вирішити, звернемося до історії села «з чого вона розпочиналась і чим закінчилась», це надзвичайно важливо. Перспективи нашого села і сільського господарства невідомі, а тому потребують осмислення нових підходів. Наукова дискусія і офіційний критичний аналіз ідей та результатів, викладених у наукових роботах, сприятиме виявленню істин у пізнанні природи, життєдіяльності в ній людини, виділивши особливості колективних та індивідуальних сторін. Відомо, що все вчення про «Метафізику», яким користується людство, кристалізувалось Аристотелем на критиці теорії «ідей» Платона, для нас відома Марксова «Критика Готської програми» і багато інших наукових дискусій. Нам не завадить вдаватися до мудрості древніх і розвинути науковий критичний аналіз деяких основних учень аграрних реформ, які нерідко віртуально формувались упродовж входження України в складні ринкові відносини і глобалізаційні процеси.

Перше, що розуміється під поняттям «село»? Назва село з'явилась ще до теперішнього літочислення в період формування землеробства на території Київської Русі. Мабуть, більшості з нас відомо, що поняття «село» – це давня назва земельної ділянки. Тому, руйнуючи село, ми руйнуємо основу сільського господарства – землю. Землю руйнували наші предки, зневажливо ставимося до неї і ми. Щоб пересвідчитись про постійні трансформаційні зміни користування землею, розглянемо етапи зміни її власності в Україні впродовж століть.

Перший етап. З давнини земля знаходилася в спільному користуванні людей. Земля особлива цінність – відповідно до законів природи вона належить кожній людині, яка народилась на нашій планеті. Землею користувалися, а не володіли, а тому наші предки хоча і могли її продавати, але з жорсткими обмеженнями, зокрема заборонялось продавати чужинцям, навіть жителям ближніх територій, а тому за продажу ставились умови: «а буде Тируну не до землі, ино мимо земца не продати».¹¹⁹

Другий етап. Земля належала українським селянам, козакам, козацькій старшині, тобто тим, хто її обробляє. Люди володіли зем-

¹¹⁸ Аристотель. Собрание сочинений в четырёх томах. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 278.

¹¹⁹ Аристов Н. Промышленность Древней Руси. – С.-Петербург, 1866. – С. 51.

лею, мали робочу худобу і працювали, добуваючи хліб і до хліба. Наведу дані за 1666 рік про Лівобережжя України. Недалеко від Дніпра на його лівому березі є відоме село Гоголів, яке колись називалось містом, в ньому і навколо нього переписом 1666 року записано в наявності: 54 двори і стільки ж дорослих господарів, 102 воли і 14 коней.¹²⁰ У середньому кожен двір мав два воли, у декого, заможнішого, водилися й коні. Звичайно, були й безземельні, зокрема так звані підсусідки і ті, хто ніяк не бажав її мати. Звідси видно, що земля здебільшого належала селянам, тобто тим, хто жив на селі.

Третій етап. Недавня історія свідчить, що землі українського села, разом з селянами, основними засобами землеробства перейшли у володіння до німецьких колоністів (Енгельгардт), польських магнатів (Потоцький), російських і українських поміщиків. У Подільській губернії за переписом 1877–1886 років польське населення становило майже третину (31,9%), а польські латифундисти володіли 56% земель.¹²¹ Українські селяни були батраками у цих землевласників, повністю залежали від них, про що яскраво написано в книзі Августа Бабеля «Женщина и социализм». Отже, земля концентрувалась в руках великих землевласників.

Четвертий етап. У Петербурзі відбувся переворот 1917 року, до влади прийшли комуністи, розпочалась громадянська війна, а щоб її виграти селянам обіцяли надати землю, а робітникам фабрики і заводи. Звичайно, робітникам обіцянка так і не була виконана, а селянам – біднякам, наймитам і сиротам землю виділили, надавалась деяка допомога її обробляти, господарювати. Чимало нових господарів стали заможними, тобто будували для себе і своїх дітей житло, купували коней та реманент, розширювали господарство. Отже, землю забрали в приватних великих землевласників і віддали тим, хто її обробляє, проживає в селі і є громадянином країни, якій належить ця земля.

П'ятий етап. Така новизна, що викладена у завуальованій формі в політиці НЕПу, яку всі вивчали в школі і вишах, але її так і ніхто як слід не зрозумів, не влаштувала тодішню владу. Розпочалась відома колективізація, колишніх бідняків, наймитів і сиріт, які неймовірними зусиллями майже вручну обробляли обіцяну

¹²⁰ Переписні книги 1666 року / Підготував до друку В.О. Романовський. – Київ, 1933.

¹²¹ Справочная книжка Подольской губернии / Составил В.К. Гульдман. – Кам.-Подольск. тип. Губ. Прав., 1888.

землю, відібрану у крупних землевласників, називали «куркулями», відправляли до таборів, а їхні сім'ї на простори Сибіру, або українські східні території. Були створені великі сільськогосподарські підприємства, з відомою назвою – колгоспи і радгоспи, або колективні господарства й державні господарства. Іншими словами, держава забрала у свою власність землю селянина та ще й знищувала всіх, хто нею володів, до речі, з дозволу тієї ж держави.

Шостий етап. Розвалилась величезна імперія «Радянський Союз», Україна здобула раптову незалежність і державну власність на землю скасовано. Відбулося так зване розпаювання, кожен селянин одержав клаптик землі, на якому в сучасних умовах глобалізації він не зміг ефективно працювати. Майже всі наділи передані в оренду людям, які до села мають відношення через покоління, дехто, взявши в оренду трохи землі, зайнявся фермерством, але ефективність господарювання низька і не перспективна. Вивчення стану справ конкретних фермерів та загального стану такої форми господарювання засвідчує, що перспективи подібним господарствам немає, як її немає й в розвинутих країнах. У результаті, дарована клаптиками земля всім селянам уже зникла або зникає тихо, мовби сніг в долоні.

Сьомий етап. Власна земля віддана селянами в оренду концентрується підприємливими українськими і уже міжнародними землевласниками, які в Україні відомі поіменно. Селянам, які віддали землю в оренду на десять і більше років, уже важко буде нею скористатись, як своєї власністю – продати, передати чи зайнятися фермерством. Отже, селянська власність на землю, втрачена через недолугу політику держави, і земельні простори України переходять у власність нових як вітчизняних, так і іноземних латифундистів, на яких, як у недалекому минулому, з'являться їхні маєтки і помістя.

Наведена загальна хронологія постійних змін володіння землею призвело до того, що сучасне покоління українського народу спадково майже повністю втратило розуміння приватної власності. Саме тому на межі ХХ–ХХІ століть придбані чи отримані у вигляді паю угіддя, ліси, озера, парки використовуються здебільшого не для ведення ефективного господарства, а для тимчасової наживи, навіть коли вирощуються сільськогосподарські культури. Угіддя використовуються без правил агротехніки, що погіршує структуру ґрунтів, знижує вміст гумусу, у свою чергу ліси суцільно вирубуються для продажу, парки забудовуються, водні басейни забрудню-

ються. До того часу, коли народ звикне до свого статусу власника природних ресурсів, то вони здебільшого уже будуть знищені. Раптова приватна власність для народу, що нею ніколи не користувався, схожа на великий спадок для бідняка, який не спроможний дати їй раду, продає і пропиває, залишаючись бідняком.

Ми ще мовчимо, але треба думати над тим, як називати українських селян, які працюватимуть, багато вже працює, на латифундистів: наймити, батраки, підсусідки чи, можливо, робітники, як недавно з гордістю називали селян «колгоспники» або «працівники радгоспів». Це уже не селяни, нащадками яких ми є, а зовсім інша структура, яка засвідчує про зникнення селянина, а в село повертається кріпацтво, хоча під іншою личиною. Ми дивились на приклади історії інших країн, але Україну, зі своїм селом, яке формувалось століттями, не можна порівнювати з іншими розвинутими країнами.

Вікова боротьба за ефективне землекористування так і не дала позитивного, збалансованого результату: як були в XVII–XVIII століттях великі землевласники, так і тепер на початку ХХІ століття вони знову з'явилися, через чотири століття виснажливої боротьби коло замкнулось. Яка причина в тому, що не вдається якщо не всіх, то більшість селян, задовольнити у їхніх правах на землю? Не треба думати, що селяни, хоча їх і поставлено в скрутне становище, вимирають, спиваються, рятуються втечею в міста і за кордон, не будуть боротися за землю. В Україні точилися постійні селянські протистояння через володіння землею: селянська революція 1648 року; архіви замовчують боротьбу селян у період входження України до складу Росії; після 1917 року, під час громадянської війни та колективізації виступи селян мали місце в більшості українських сіл; не відбулося широкомасштабної відкритої боротьби в період колгоспно-радгоспного господарювання тільки через нечувано жорстокий імперський тоталітаризм; тепер, коли селянам дали невеличкі наділи, здається, що й причин протестувати немає; селяни ще не зрозуміли, що їх ошукали, і коли тихо їхню землю відбирають за безцінь, то вони ще мовчать, але таке становище не може продовжуватись довго.

Щоб якось пом'якшити становище суспільства і держави треба відповісти на запитання, як покращити землекористування в нашій країні. На моє переконання у держави немає бачення перспективи розвитку не тільки села, як місця проживання частини українського народу, а й організації сільськогосподарського виробництва, а тим

більше агропромислового комплексу загалом, як вагомої частини економіки держави. Відомо й інше, наука ще не дала переконливої відповіді з цієї проблематики, щоб держава могла використати її для формування економічної політики з агропромислового комплексу на перспективу. В тому, що сталося з сучасним нашим селом, переконуємось, що ми стикнулися з давньою проблемою, як показано вище, коли земля селян, на якій вони жили і нею користувалися, переходить до чужинських і вітчизняних латифундистів, великих підприємств (колгоспів і радгоспів), після впертої боротьби вона повертається селянам, але невдовзі силою чи іншими методами – оренда, купівля, захоплення і т.д., – знову переходить до латифундистів.

Виходячи з історичних реалій становища українського сільськогосподарства і селян, треба однозначно визначитись, – якою дорогою буде розвиватись сільське господарство, щоб враховувалися інтереси селян, села і держави: індивідуальне чи колективне господарювання. Щоб відповісти на це запитання, ми, як відомі птахи, продовжуємо ховати голову в пісок, а все інше залишається на поверхні, відмовляючись від розгляду кричущих проблем, які оточили селянство, щоб якось зарадити біді у тій сфері життєдіяльності, з якої ми вийшли. Обговорімо і порадьмось, можливо, доведеться, як вчив нас «вождь світового пролетаріату», йти іншим «путем», хоча часи не ті, але й перспективи іншої немає.

У країні розпочата і здійснюється уже сімнадцять літ реформа аграрного сектору економіки, весь народ бачить і відчуває багато звихнених підходів до села і селян. Треба було б зробити глибокий аналіз і сказати, як це личить «дельному економісту», що мала б зробити влада за допомогою науки для виправлення та покращення становища селянства. Але навкруги все мовчить, як в могилі. Знаходячись в полоні стихійних почуттів, ми так і залишаємось сліпим каганцем, що освітлює дорогу селянам, які століттями блукають на українських ланах в пошуках щастя, яке його постійно зраджує. Ні народ, ні політики, ні самі вчені не звертаються ні до своїх вчень, ні до чужих, ні до своєї історії.

Невже ніхто ніколи не згадає про звитяги під час нашої аграрної реформи на межі ХХ–ХХІ століть, адже про Столипінську реформу ведуть дискусії дотепер. Невдовзі щось подібне станеться з результатами нашої аграрної реформи, коли влада і народ схаменуться, що села як основи духовної і матеріальної сили української нації не стало, але «пізно буде», як співається у відомій пісні. Чи

замислюємося ми над тим, як вивчатимуть наші нащадки теперішню аграрну реформу? У чому глибинна сутність наших непорозумінь щодо проведення всіх реформ і аграрної зокрема? З огляду на це треба думати, щоб не сталося з нашими аграрними реформами так, як писав Омар Хайям:

*Что там за ветхой занавеской Тьмы?
В гаданиях запутались умы.
Когда же с треском рухнет занавеска,
Увидим все, как ошибались мы.*

На мою думку, основна проблема, яку не так просто вирішити, полягає в тому, що впродовж довгого періоду існувало і продовжує існувати протиріччя між індивідуальними і колективними, зокрема й державними інтересами. На моє переконання, це протиріччя не вирішувалось ні в минулому, ні тепер з огляду на те, що практика і прикладна наука не спиралась на фундаментальні дослідження взаємодії законів розвитку природи і суспільства, що взагалі не провадилися. Це не провина, а біда вчених, які не мали змоги такі проблеми досліджувати, особливо з погляду на перспективи переходу до ринкових відносин.

У цьому контексті перш, ніж щось пропонувати для економічної політики держави, спочатку треба було б вирішити хоча б концептуально для сучасних ринкових відносин проблему **поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва**. Саме тут існує протиріччя між двома протилежними тенденціями: індивідуальний інтерес – спрямований на мобілізацію зусиль для досягнення кращих результатів і забезпечення можливостей конкурувати; колективний інтерес – зрівнялівка, яка обмежує ринковий принцип, сприяє зростанню розриву між бідними і багатими, лінивими і працьовитими.

Людина представник живої природи, тваринного світу, зокрема, де переважає колективна життєдіяльність. Світ живої природи єдиний, а тому треба враховувати, що серед мурашок та бджіл, як і серед людей, є і ліниві, і нероби, невдахи і придатні тільки для певної інтелектуальної, фізичної чи іншої роботи. Тому колективна робота, але раціонально організована, для суспільства та держави більш ефективна, ніж індивідуальна, яку ми проповідували в усі роки переходу до азів ринкових відносин. Про об'єднанчі

начала і колективну організацію як об'єктивний бік природи наголошують філософи і вчені «Объединяются клеточки низших существ, образуя животных. С единым управлением (мозг-душа), объединяются люди в обществе, стремясь слиться в одно могущественное тело».¹²²

Роздавши землю клаптиками ми підвищили **індивідуальний інтерес**, але він нежиттєвий з огляду на істотні причини. Створення великих підприємств свідчить про перехід на **колективний інтерес**, але тут з'являється багато бідних, тобто тих, хто працює, і одиниці багатіїв, тобто орендаторів чи тих, хто купив багато землі. Знову протиріччя між індивідуальним і колективним інтересом, а це тягнеться ще з часів польських, російських і українських латифундистів, радянського НЕПу, колгоспів, радгоспів, теперішніх фермерів, орендаторів і нових латифундистів. Потрібно поєднати ці два протилежні інтереси – **індивідуальний і колективний**. Передусім треба визнати, що роздача землі дрібними клаптиками не є ефективною, а політика, яку реалізувала влада наприкінці ХХ століття була помилковою. Наступне це те, що зворотний процес з ХХІ до минулого ХVІІ століття в бік інтеграції земель через оренду і купівлю, створюючи нових землевласників, також не принесе ефекту, оскільки він є хоча і закономірним, але помилковим.

Треба розірвати загартоване коло, яке утворилось через відсутність поєднання індивідуальних і колективних інтересів, що сприяє постійному переходу землі від селян, даної їм природою і Богом, до латифундистів (земельні магнати, поміщики, колоністи, держава), які вирішують власні бізнесові і політичні інтереси. Для вирішення проблеми якраз і пропонується практичне вирішення інтегрованого і кооперованого поєднання сировинної, переробної і торговельної сфер єдиного агропромислового комплексу на основі збереження приватної власності на землю кожного селянина. Ми ніяк не бажаємо вийти за межі старих категорій: селянин, з землею чи без неї; латифундист, поміщик і орендар; сільське господарство, переробна промисловість і торгівля; один повинен вирощувати зерно, інший його перепродати, ще інший змолоти та випекти, а продавати кінцевий продукт повинні люди далекі як від сировини, так і від промислової переробки. Пояснення дається просте – так в усьому світі, але йде ХХІ століття,

¹²² Циолковский К.Э. Космическая философия. – М.: Сфера, 2007. – С. 41.

життєдіяльність людства повинна постійно знаходитися у конвергенції до нових умов, а саме глобалізації, кліматичних змін природного оточення.

Моя пропозиція щодо розвитку аграрного сектору економіки, яку я обґрунтовую історичними і науковими фактами, відома з кількох публікацій, а також доповіді на відділенні, але я знову коротко її викладу. **Модель ґрунтуються на ідеї, коли український аграрний сектор економіки буде розвиватися на основі особистої приватної власності на землю і основні засоби виробництва, а користування ними має бути колективним. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки в великих селищах, малих і середніх містах: виробництво сировини, її переробки і реалізації кінцевої продукції.** У нас для цього є ідеальний випадок: селяни володіють земельними паями та деякими основними засобами; залишається замість віддачі землі в оренду та продажу входити у великі господарства, створені на основі кооперації чи інтеграції, з правом виходу для самостійного господарювання. Це відповідає поглядам древніх «лучше, чтобы собственность была частной, а пользование ею – общим».¹²³

Ми ж дозволили розвиватися аграрному сектору економіки на основі іноземної моделі Льюїса, яка рекомендована для країн, що тільки розвиваються. Вона передбачає зростання виробництва у промисловому секторі на основі: перенесення центру економічної активності з сільських територій до промислових центрів; накопичення фізичного, фінансового і людського капіталу в містах; міграції робочої сили з села до міста; зростання частки міського населення.

Ми користуємося чужими теоріями, а кооперація та інтеграція в аграрному секторі, про яку я постійно пишу і розповідаю, як і інші вітчизняні вчені, набирає поширення на практиці як за кордоном, так і всередині нашої країни. Про ефект цієї форми організаційних начал, якщо собі ми не спроможні повірити, можна судити з практики німців, французів і інших народів, які у цьому напрямі багато вже зробили й розширюють таку роботу. Німці переводять сільськогосподарську техніку на біодизельне паливо – двигун працює на чистій ріпаковій олії: «фермери або кооперативи фермерів спільно вирощують ріпак, посівні площі якого сягають

¹²³ Аристотель. Соч. в четырёх томах. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 410.

10–12% орних земель. Малопотужні приватні установки виробляють із нього 300–3000 т за рік біопалива кожна».¹²⁴ У Франції існує міцне партнерство між всіма учасниками ланцюга виробництва біопалива – від фермера до нафтових компаній, укладаються двосторонні угоди між перегінними заводами, нафтопереробними заводами, фермерами, групами, що організують виробництво біоетанолу.¹²⁵ Наше сільське господарство скоро іноземці змусять займатися виробництвом біопалива, але ні селяни його не одержать, ні грошей за нього не надійде для соціальної і виробничої інфраструктури, ми будемо тільки стогнати.

Така переробка іншої сільськогосподарської сировини має бути розпочата поблизу її вирощування, але неодмінно з участю селян зі своїм паями. Це стосується тваринницької продукції, зернових і овочевих культур, навіть льону і конопель, які треба переробляти за поглибленим методом для кінцевого споживання і постачання в усі міста й села. Тому вношу пропозицію: **перше**, заборонити продаж землі іноземцям, надаючи право одержувати її тільки в оренду; **друге**, заохочувати власників земельних паїв здавати їх не в оренду, а організувати кооперативи та інтегровані великі підприємства для виробництва сировини, її переробки і реалізації як кінцевого продукту. Мої пропозиції про кооперацію та інтеграцію з виробництва сировини, її переробку і реалізацію продукції кінцевого споживання викладені в багатьох сучасних наукових і публіцистичних працях.¹²⁶

2.8. Державне управління в умовах ринкових відносин¹²⁷

У першій половині минулого століття в колишньому СРСР у системі державного управління було використано планову систему, яка допомогла подолати кризові явища та хаос в різні періоди розвитку економіки: після перевороту 1917 року і громадянської війни; під час нечуваної війни 1941–1945 років та повоєнного від-

¹²⁴ *Калетник Г.М.* Розвиток ринку біопалив в Україні. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 387.

¹²⁵ *Там само.* – С. 291–292.

¹²⁶ *Панасюк Б.Я.* Вибрані твори. – К., 2007. – Т. 1, Т. 2, Т. 4.

¹²⁷ *Панасюк Б.Я.* Державне управління в умовах ринкових відносин // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 3–4. – С. 15–19.

родження; в період мирної праці¹²⁸. Досвід планової системи був застосований і країнами з розвинутою ринковою економікою, які її модернізували й використовують дотепер. В Україні після здобуття незалежності зроблена спроба відійти від директивного управління економікою і сформувані ринкові відносини. Це потребувало створення кардинально нової методологічної та методичної бази для державного регулювання розвитку економіки, серцевиною якого є прогнозування і планування. Це донині так і не здійснено, а прийняті законодавчі акти не діють через їх недосконалість.

Нині дедалі більше вітчизняних учених роблять висновки, що перманентно кризовий стан української економіки в період після здобуття незалежності значною мірою зумовлений тим, що в Україні було зрештою планове господарство. Такого погляду, зокрема дотримується і академік НАН України Ю. М. Пахомов¹²⁹, називаючи це однією з причин того, що Захід відніс нашу країну до групи держав, які не відбулися. Ми цілком поділяємо такий підхід і написали цю статтю у продовження думки провідного українського вченого.

Мета статті показати негативні наслідки відмови від економічного планування та прогнозування в системі державного управління України, презентувати авторський прогноз динаміки розвитку вітчизняної економіки на період 1995–2015 років, який щорічно підтверджується фактичним станом економічного розвитку країни.

Після 1991 року з лексики українського суспільства, за винятком окремих учених, поняття «прогноз» і «план» зникли, їх припинили не лише використовувати в практиці державного та регіонального управління, а й згадувати про них вважалося моветонном. Замість прогнозно-планових розрахунків щодо динаміки економіки в перспективі на державному рівні застосовувалося так зване програмування соціально-економічного розвитку, яке втрачало практичне значення для державного управління. Ученим і спеціалістам відомо, що економічні прогнози та плани за своєю суттю, і особливо внутрішнім змістом, цілковито відрізняються від програм. Однак ті, хто в початковий період ринкових відносин захопилися пропагуванням усіляких змін, не втямили цієї різ-

¹²⁸ *Панасюк Б.Я.* Державна планова система України: історія становлення та розвитку. – К.: КНЕУ, 2005. – 410 с.

¹²⁹ *Пахомов Ю. М.* Основні завдання формування посткризової моделі розвитку економіки України // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 6.

ниці, не прислухалися до думок деяких науковців про шкідливість цих експериментів.

Як наслідок, склалася ситуація, коли навіть справжні набутки прогнозування і планування взагалі не помічалися, на державному та регіональному рівнях до них не придивлялися, що призвело до хаотичних економічних, фінансових та соціальних процесів. Їх вплив відчуває кожен українець дотепер: не розробляються й не затверджуються вищим законодавчим органом держави і областей основні напрями соціально-економічного розвитку, відповідно бюджети всіх рівнів формуються не на основі річних планів, а виходчи з віртуально розрахованих макроекономічних показників.

Утім, варто нагадати, що ще в середині XV століття наукова думка дотримувалася протилежного підходу: «...осуществлению всех самых великих и трудных деяний способствуют достойное вознаграждение, разумные и обдуманые планы, а также объединение усилий; первое из этих условий стимулирует начинания, второе – помогает устранить неясности и ошибки, третье – возмещает слабость человеческой природы. Но среди этих трёх условий первое место по праву принадлежит разумным и обдуманным планам, т. е. тому, что призвано показать и начертать правильный и удобный путь к намеченной цели»¹³⁰. Більшість з названих умов урядам незалежної України через різні причини не вдалося створити, натомість вони спромоглися погіршити те, що вже було. Сталося так тому, що планування і прогнозування розглядалися ними лише як метод директивного управління соціально-економічними процесами в період адміністративно-командної системи. А для того, щоб позбутися рецидивів командування та його засобів, узагалі відмовилися від усього, що пов'язано з плануванням, а разом з ним – і прогнозуванням. До речі, останнє влада колишнього СРСР використовувала не для посилення директивного управління, а лише частково для орієнтирів розробки річних і п'ятирічних планів. Економічне прогнозування тоді було прерогативою науки.

Настав час визнати, що завершується період надмірного захоплення ринковою ейфорією – наріла необхідність адаптуватися до вимог економічних та природничих законів розвитку суспільства. Не можна далі забезпечувати зростання валового продукту і реальної заробітної плати без урахування затрат живої та уречевленої праці, тобто її продуктивності, а також витрат енергоресурсів на

¹³⁰ Бекон Ф. Произведения. – М.: Мысль, 1977. – Т. 1. – С. 140.

одиницю продукту. Нині увага державних управлінців переважно приділяється питанням формування та використання бюджету, але при цьому знехтувано низкою істотних економічних обставин:

- у державному бюджеті концентрується лише частина (50–55%) створеної доданої вартості;
- кошти, що виділяються з бюджету для реальної економіки, є мізерними;
- регулювання дефіциту бюджету можна досягти не способом запозичень, а через залучення джерел з реальної економіки в результаті її зростання та підвищення ефективності;
- бюджет має розроблятися на основі прогнозів і планів розвитку реальної економіки, а не навпаки, як це практикується в теперішній час.

Такого досягти непросто, позаяк у сучасних умовах серед практиків і деяких учених продовжує побутувати думка (яку не часто проголошують, але вона діє), що в ринковій економіці взагалі важко щось передбачити, особливо на середньостроковий і довгостроковий періоди. Помилковість такого твердження може підтвердити здійснений автором разом із Інститутом кібернетики прогноз на 1995–2015 роки динаміки ВВП – основного показника розвитку економіки країни¹³¹. На період 1995–2000 років розрахунки зроблено на кожен рік, а на наступні періоди – лише на кінцеві роки п'ятирічок – 2005-й, 2010-й і 2015 роки. Порівняльний аналіз динамічних рядів показує, що впродовж усіх минулих років (1995–2010 років) прогноз ВВП, здійснений автором, порівняно з іншими розробниками, виявився найбільш наближеним до реального стану динаміки економіки країни, що видно з *таблиці*.

Прогнози і фактичний стан динаміки реального ВВП

(у відсотках до попереднього періоду; оптимістичний, мінімальний)

Розробник	Рік							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010
Мінекономіки України	-5,7	-1,8	+1,7	+0,5	-0,1	+3,5	+4,0	+3,7

¹³¹ Панасюк Б., Сергієнко І. Прогнозування розвитку економіки України // Економіка України. – 1996. – № 1. – С. 25–35.

Продовження таблиці

Інститут економіки і прогнозування НАНУ	–	–3,0	–5,0	–2,5	0,0 (оптимістичний)	+3,0 опт.; + 1,0 мін.	+8,0 опт.; +4,8 мін.	+7,0 опт.; +4,0 мін.
Б. Панасюк, І. Сергієнко – мінім.	[–15; –13,5]	[–8,6; –7,0]	[–1,9; –1,2]	[–1,7; –1,5]	[–0,3; +0,1]	[+5,6; +6,8]	+2,9 мін.; +8,0 опт.	+2,0 мін.; +3,0 опт.
Світовий банк	–5,0	+1,5	–	–	–3,0	–	–	+2,5
Європейський банк	–5,0	–	–	[–3,7; –7,0]	–2,5 –4,0	–	–	–
МВФ	+3,0	+2,4	–	Гарвардський Інститут міжнародного розвитку (HIID)	Міжнародний центр перспективних досліджень	–	–	+3,7
Європейський центр макроекономічного аналізу України	–	–0,5	–			–	–	
Фактично	–12,2	–10,0	–3,2	–1,7	–0,4	+6,0	+2,6	+4,2

Нагадаємо, що через десятиліття, а саме у 2004 році, група українських науковців розробила і оприлюднила фундаментальну наукову працю – «Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.)»¹³². Ученими визначено, що у 2010 році за песимістичним варіантом зростання ВВП становитиме 4, а за оптимістичним – 7%. Цікавим виявилось те, що: *по-перше*, прогноз групою вчених здійснено, так само, як і нами, до 2015 року; *по-друге*, у 2010 році песимістичний (2%) та оптимістичний (2,5%) рівень ВВП ми передбачили ще в 1995 році.¹³³

Які ж ставилися завдання здійснення прогнозу на довгостроковий період? У нашому випадку не можна говорити, що висувалися якісь високі практичні завдання, окрім науково-дослідницького передбачення, але його результати впродовж 15 років дають чимало

¹³² Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.). – К.: ІВЦ Держкомстату, 2004.

¹³³ Панасюк Б., Сергієнко І. Прогнозування розвитку економіки України // Економіка України. – 1996. – № 1. – С. 28, 30, табл. 3, 6.

позитивного і для науки, і практики. Передусім стало зрозумілим, що:

1) науковий макроекономічний прогноз можливий і до нього слід прислухатися;

2) влада не може констатувати, що наука не забезпечувала її прогнозним баченням реальної перспективи;

3) в подальшому державні органи все ж таки матимуть базу для повернення до розробки річних і середньострокових планів та довгострокових прогнозів;

4) наука може і далі вдосконалювати різні методи прогнозних розрахунків, які за вдалого застосування дають досить наближені до реальності результати;

5) прогнозні оцінки параметрів досягнення намічених цілей можна здійснювати з досить високим ступенем вірогідності;

6) підтверджується високий рейтинг наукових публікацій, де описуються методи прогнозування.

Промайнуло 15 буремних років із 20-ти, на які нами розраховані прогнозні показники динаміки української економіки, і вони майже щорічно виявлялися найближчими до реальних значень серед усіх відомих прогнозів. Неоднозначно сприймаються підтвердження реальності прогнозів як у наукових колах, так і в середовищі практичних функціонерів, але просто заперечити результативність не тільки планування, а й прогнозування неможливо, адже впродовж досить тривалого часу прогноз підтверджується. Водночас складно й повірити в можливість реального передбачення динаміки економіки через сучасний політичний і соціально-економічний хаос. Внаслідок цього висловлюється низка думок: а) стверджується, що точність прогнозу виявилася випадковою (хоч якісь випадковості впродовж 15 років важко знайти); б) ставляться під сумнів деякі фактичні та статистичні дані (особливо величину валового продукту), що слугували основою для прогнозування, посилаючись на існування тіньової економіки; в) намагаються довести, що математична модель узагалі не може дати якогось наближеного результату. Поширення таких поглядів формує негативне ставлення до використання у практиці державного управління економічних планів і прогнозів, а також до викладання в університетах студентам основ теоретичної та практичної розробки цих документів як засобів державного управління.

Настав час повернути в Україні довіру до економічного планування і прогнозування. Важливим на цьому шляху є вибір моделі

для розробки прогнозів, де були б узгоджені економічні параметри, прямо і навіть підсвідомо закладені найперші джерела, з яких розпочиналися задачі поєднання елементів комбінованого аналізу та дискретної (роздільної, перерваної) теорії ймовірності. Саме у цьому полягала сутність виведення формули для розрахунку прогностичних величин для соціально-економічної системи на рівні держави. Теорія ймовірності дає можливість застосувати кількісну межу до всіх випадків (подій), які ймовірно настають.

Зазначені положення простежувалися в науковому ланцюгу формування теорії ймовірності¹³⁴: виникнення потреби застосування математичних методів для розрахунків та використання їх у виробленні стратегії своїх шансів у гравця в карти (з цього приводу існує звернення Б. Паскаля до великого французького математика Ферма в листах від 29 липня, 24 серпня і 27 жовтня 1654 року); трактування перерваних подій не звужено, а прогностично (книга Я. Бернуллі «Мистецтво здогадів», повість О. Пушкіна «Пікова дама» та ін.); можливе використання математичних формул, запропонованих Н. Вінером у праці «Кібернетика, або Управління і зв'язок у тварині та машині»; дослідження В. Глушкова, засновника Інституту кібернетики, в галузі теорії автоматів, алгоритмів і математичних машин та її практичне використання. Наведене свідчить про складність побудови моделі прогнозних розрахунків, зокрема пошуку наукової істини, про яку можна було довідатися від неї, а отже, розроблення моделі довгострокового прогнозу економічної динаміки країни та вивірення кінцевих показників є основою правильності прогнозу. Для виконання такого завдання кожен розробник чи група розробників має володіти величезною інформацією, науковим і практичним досвідом планування та прогнозування, знати і враховувати найскладніші проблеми, що впливатимуть на соціально-економічну динаміку.

У нашому прогнозі динаміки ВВП на 1995–2015 роки бралися до уваги проблеми, які держава Україна успадкувала від минулого розвитку і які в перспективі об'єктивно відбиваються на українському суспільстві в усіх його сферах. Ці проблеми були науково обґрунтовані ще в 1991 році. Серед них, зокрема найважливішими є такі¹³⁵: низькі темпи оновлення основних виробничих фондів; зниження забезпеченості власними природними і сировинними ресурсами фактично через припинення робіт з їх відновлення,

¹³⁴ Загребельний П. Розгін. – К.: Дніпро, 1976. – С. 97.

¹³⁵ Панасюк Б. Вибрані твори. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – Т. 1. – С. 120–130.

розвідування та освоєння нових родовищ (ідеться про нафту, газ, вугілля); використання для несільськогосподарських потреб дедалі більших площ сільгоспугідь, їх підтоплення і заболочення; погіршення якості ґрунтів, через що 60% чорноземів стало непридатними для використання; припинення приросту населення в працездатному віці, перевищення смертності над народжуваністю (цей процес розпочався у 80-х роках минулого століття); деформованість пропорції в розвитку найважливіших галузей економіки – промисловості й сільського господарства; катастрофічна екологічна ситуація; глобальна зміна клімату в бік похолодання і зниження запасів прісної води, що стане реально відчуватися не пізніше як за 10–15 років.

Названі проблеми, враховані в нашому прогнозі, досі не вирішені й об'єктивно впливають на зниження динаміки розвитку економіки. Саме тому підтверджуються представлені нами прогностичні розрахунки. На всі ці проблеми треба дивитися з точки зору не лише сьогодення, а й перспективи, що виправдає надії народу на владу, яка зобов'язана завчасно їх розв'язувати, аби вони знезначка не виникали перед непідготовленим суспільством. Визначені проблеми можуть стати основою вибору пріоритетів, для досягнення яких держава має концентрувати фінансові, матеріальні та трудові ресурси, використовуючи, зокрема економічні, правові й адміністративні підйоми.

Зазначені проблеми у двох варіантах – у разі їх вирішення і не вирішення – враховувалися нами під час визначення економічних параметрів для побудови спеціальної моделі довгострокового прогнозу динаміки економіки. Відповідно до цієї філософії у своїх розрахунках ми спиралися не на монетарну модель розвитку економіки, яку використовували й продовжують використовувати деякі вітчизняні та всі іноземні прогнозисти, а кейнсіанську – як найбільш ефективну і придатну для перехідних економік країн, що прямують до ринкових відносин. Водночас ми не відкидали монетарних складових і брали до уваги чинники, які віддзеркалюють структурну характеристику суспільного розвитку, формують відповідні параметри, є реальними індикаторами соціально-економічних процесів у перспективі.

За використання монетарної моделі розвитку річні прогнози на макроекономічному рівні, за якими жила країна, будувалися на основі монетарних змінних, серед яких: індекси цін, швидкість обігу коштів, відсоткові ставки, дефіцит бюджету, випуск обліга-

цій, обмінний курс, зовнішні прямі інвестиції. Усі ці змінні було сфокусовано на єдиному показнику – рівні інфляції, навколо якого й формувався річний макроекономічний прогноз. Водночас цей узагальнюючий показник характеризує тільки один бік основного закону ринкової економіки – попит. Головна помилка всіх іноземних і навіть деяких вітчизняних прогнозистів полягає в тому, що, беручи на озброєння монетарну модель і всі її економічні підйоми, вони забувають про дві речі: монетарний підхід ефективний для розвинутих економік і не придатний для перехідних країн, зокрема і для України; розвинуті економіки переважно саморегулюються, а перехідні – перебувають під впливом регулювання з боку відповідних державних органів, які здебільшого використовують монетарні методи впливу.

Проте змінних, які були б сфокусовані на узагальнюючому показнику – створення реальної доданої вартості, що характеризує пропозицію як другий бік основного закону ринкової економіки, в такому разі немає. Вони як не використовувалися раніше, так і досі не використовуються в так званому річному прогнозуванні. Зростання попиту за недостатньої пропозиції всередині країни об'єктивно призвело до того, що Україну заповнили іноземні товари, створюючи різноманітні негативні наслідки. Щоб виправити таке становище, потрібно бачити перспективу зміни всього спектра соціально-економічних процесів, зосередивши увагу на формуванні пропозиції всередині країни як важливої складової розвитку економіки, її матеріальної і нематеріальної сфер відповідно до формування попиту. Саме в такому науково обґрунтованому довгостроковому економічному прогнозі цей підхід дає змогу поєднати використання кейнсіанської та монетарної концепцій для забезпечення національних інтересів нашої держави. Серед них найважливішими є такі: зростання добробуту і культури нації; структурна перебудова економіки; екологічна безпека; використання новітніх технологій, особливо ресурсозбереження; розширення виробничого й соціального будівництва; зростання якості виробництва й послуг. Для забезпечення цих інтересів у розробленій моделі використовувалися такі прогнозні параметри, як кількість населення у працездатному віці, рівень безробіття, величина основного капіталу, рівень зношення основного капіталу, межа його завантаження, тобто використання і т. ін.

Друге місце у процесі добору чинників, які визначають динаміку реальної економіки у прогнозному періоді, дотримуючись певного принципу комплексного узгодження різних критеріїв

в умовах багатофакторності й багатомірності, належить прогнозу параметрів самих чинників, які закладаються в результативну модель. Задля розрахунків прогнозних параметрів не розроблялися спеціальні моделі через трудомісткість роботи для великих колективів. Тому використовувалися наявні класичні методи і власний досвід. Наприклад, для визначення прогнозного рівня безробіття за основу бралися не офіційні, а спеціально розраховані реальні рівні. Якщо за даними державної статистики, у 1995 році рівень безробіття коливався в межах 3%, то в прогнозних розрахунках був використаний показник 19–20%. Такий підхід застосовано і до завантаження та спрацювання основного капіталу. У цьому разі використовувалися спеціальні обстеження, економіко-математичні розрахунки, багаторічна практика розробника прогнозів, наукова та інтуїтивна логіка.

На третє місце ми поставили власну категоричну відмову від аналогій у прогнозуванні та аналізі реального соціально-економічного стану минулого. Насамперед була врахована передбачувана нестабільність, викликана постійною, майже щорічною, зміною виконавчої влади, що знижувало ефективність виконання нею своїх регулювальних функцій в управлінській діяльності. Мною досліджено і науково передбачено, що виконавча влада широко втручатиметься в соціально-економічні процеси розвитку суспільства до 2035–2040 років. У цьому контексті робилася певна поправка на те, що держава, під впливом політичної кон'юнктури і недостатнього рівня професійності, постійно припускатиметься помилок у регулювальній функції, що знижуватиме темпи зростання.

Такі методологічні й методичні підходи та інструментарій застосовані для визначення параметрів окремих соціально-економічних процесів, які задіяні в комплексній макроекономічній моделі, що охоплює економіку загалом. Отже, всі цифри, одержані за допомогою математичної моделі, були скориговані з використанням методів розрахунків та інтуїтивного аналізу, який ґрунтувався на пізнанні істини, власному багатолітньому попередньому досвіді прогнозних розрахунків на довгострокову перспективу. Важлива роль у створенні прогнозів відводилася інтуїтивним підходам, поєднаним із практичним досвідом як одному із ключових джерел нових відкриттів в історії природничих наук. Це стосується і економічних прогнозів, зокрема визначення прогнозних чинників, задіяних у виборі певних прогнозних параметрів і т. ін.

П'ятнадцятилітній період, що минув від часу прогнозних розрахунків, показав правильність визначених нами параметрів і умов: не здійснено глибокого й системного реформування економіки, не забезпечено якісних перетворень – інноваційного розвитку, оновлення виробничого апарату та структури виробництва, подолання глибокої диференціації доходів, великого рівня безробіття. У країні були відсутні радикальні зрушення, бракувало робочих місць як у містах, так і в сільській місцевості, зберігалися високі показники інфляційних процесів, низьким залишався рівень ділової активності. З огляду на це правомірно зробити висновок, що країна розвивалася не за першим – оптимальним (оптимістичним; див. табл.), а за другим – мінімальним (песимістичним; див. табл.) варіантом, що й підтверджується прогнозними і фактичними даними за 1995–2015 роки.

Про що свідчать основні дані прогнозу динаміки економіки України на 1995–2010 роки?

1. Як і передбачалося на довгострокову перспективу, економіка країни розвивалася в умовах трансформаційних параметрів переходу до ринкових відносин. Ця обставина була врахована нами у процесі прогнозних передбачень і на цій підставі формулювався висновок: українська економіка об'єктивно розвиватиметься під впливом глибинних структурних викривлень в економічній, соціальній та інтелектуальній сферах суспільства.

2. Практика довела, що позитивну динаміку можна спрогнозувати і досягти за умови розв'язання п'яти зазначених вище проблем.

3. У перші та наступні роки незалежності державне управління здійснюється за допомогою монетарних методів, створюючи у країні попит, але пропозиція вітчизняних товарів, яка залежить від кейнсіанських методів управління, значно відстає і не відповідає попиту. Відтак для задоволення потреб, що зростають, товари завозяться нині із-за кордону: промислові – у повному обсязі, а продукти харчування – частково (в майбутньому вони також дедалі більше імпортуватимуться).

4. У прогнозних розрахунках ми брали до уваги, що політична нестабільність, зовнішня і внутрішня політика чинили істотний вплив на динаміку розвитку економіки. Саме цей чинник визначив, що економіка країни розвивалася не за помірним варіантом, а за мінімальним, а це означає не що інше, як підтвердження факту саморегулювання економіки впродовж 1991–2010 років. Таке становище залишатиметься і на період до 2015 року, оскільки політична

ситуація не поліпшується й надалі гальмуватиме структурні зміни, а це, зрештою, стримуватиме соціально-економічне зростання. Отже, з економічного прогнозу та фактичних результатів виходить, що влада в 1995–2010 роках не справляла належного позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни.

5. Без поліпшення планових і прогнозних передбачень на короткостроковий, середньостроковий та довгостроковий періоди Україна перебуватиме у стані хаотичних соціально-економічних процесів, у країні не збільшиться виробництво кінцевих продуктів споживання, народ житиме в борг, повернення якого разом з процентами, іноземним кредиторам забиратиме левову частку державного бюджету з щорічним наростанням. Як наслідок, країні постійно буде загрожувати та чи інша криза, і це триватиме доти, доки наша економіка матиме переважно сировинний характер.

6. Саморегулювання економіки в Україні дає змогу їй розвиватися, долаючи деструктивну політику владних структур, не за відомими економічними, а за «ситуативними циклами»: зі спаду в 1995 році (–12,2%) до зростання у 2000 році (+6,0%), але через п'ятирічку позитивна динаміка, як і передбачалося, знизилася у 2005 році (+2,6 %), а в наступні п'ять років ця тенденція не зміниться, і позитивна динаміка у 2010 році коливатиметься в межах 2–2,5%. Вітчизняна економіка розвиватиметься не за помірним, а за мінімальним варіантом, які об'єднуються, тобто відбуватимуться процеси саморегулювання, що долатимуть недоліки політики урядів і партій. Звичайно, ситуація може змінитися, але за єдиної умови – дотримання в Україні суспільної стабільності, виваженої соціально-економічної політики та надходження великих інвестицій в економіку.

Хочу також зазначити, що для коригування передбачень розвитку економіки на період 1995–2010 років ми враховували певні політичні аспекти. Тепер уже стає зрозумілим для всіх, що сучасні партії звинувачують одна одну в багатьох провинах, хоча вони стосуються представників кожної з них: хтось допустив дестабілізацію економічної системи в країні, але ж відомо, що вона ще й досі не сформована; хтось виявив некомпетентність і авантюризм, хоч більшість тих, хто приходив до влади, лише розпочинав навчатися управляти. Постійна зміна урядів в Україні, починаючи з 1991 року, призвела до кризових явищ у системі державного управління, відсутності ефективної взаємодії законодавчої, виконавчої та судової влади, але ж до цього доклали зусиль усі. Біль-

шість партій або окремі урядовці, які приходять до влади від них, дотримуються різновекторності в реалізації національної ідеї України, а тому в державній політиці немає єдиної реалістичної мети, спрямованої на реалізацію інтересів національної економіки.

За розрахунками автора, період входження української економіки до системи ринкових відносин рівня розвинутих країн триватиме до 2035–2040 років. Саме за цей період, можливо, вдасться демонтувати стару, що перейшла з минулого, тобто теперішню, структуру економіки і збудувати нову, яка відповідатиме ринковим умовам та світовим стандартам.

2.9. Кооперація та інтеграція в сучасному селі¹³⁶

*Земля была, есть и будет фундаментом
экономических преобразований*

Ф. Достоевський

Нині в країні на державному рівні та серед населення йде інтенсивне обговорення найважливішої проблеми українського народу, особливо селян «Земля в українській долі: ситуація у земельній сфері, законодавче забезпечення земельних відносин та практика його реалізації». Пропонується один із варіантів сприяння збереженню села, забезпеченню соціальних і економічних потреб сільського населення, вирішенню проблеми продовольчої безпеки країни в умовах права власності на землю відповідно до Конституції, одержання селянами земельних паїв та глобалізаційних процесів сучасності.

Людині, як і тварині, одноосібно жити важко, а працювати практично неможливо, і про це свідчать факти сучасного села, де коротають свій вік селяни. Тварина наодинці гине швидко, людина здатна триматись довше, але кінець такий же. До 1917 року сільське населення привчилось жити колективно в селі, хоча й були безземельні та малоземельні селяни, але вони віками виробили багато форм і працювати гуртом, навіть якщо це була панщина, гуртом виконувались різні роботи, було традицією організовувати різні толоки й інше. До 1991 року всі селяни працювали у колективних господарствах (колгоспах і радгоспах) і хоча ці господарства

¹³⁶ Панасюк Б.Я. Кооперація та інтеграція в сучасному селі // Вісн. аграр. науки. – 2011. – № 4. – С. 24–28.

мали безліч недоліків, все-таки селяни працювали гуртом, важка і малооплачувана робота не зупиняла їх співати пісень, бо це був гурт, природна потреба людини. Не забуваймо, історично склалось так, що українці звикли працювати гуртом, вони дотримуються віковичних традицій і пісні, поодинці кожен менш активний.

Після проведеної аграрної реформи не зуміли ефективно використати ці колективні форми господарювання в нових умовах, а тому не знайшли нічого ліпшого як знищити їх вщент. Внаслідок аграрних реформ селяни одержали невеличкі земельні паї, втративши при цьому незрівнянно більше: колективну працю як природну потребу людини; всю соціальну інфраструктуру як ту що була, так і спроможність її розвивати; можливість звертатись за допомогою до колективу при крайній потребі; гарантовані робочі місця і надію на пенсійне забезпечення; молодь втратила не тільки робочі місця, а й надію на одержання житла та можливість створення сім'ї, народження дітей. У селах залишились здебільшого люди похилого віку, щоб доживати свої останні роки, а молодь, яку позбавили майбутнього через безвихідь, звертається за порятунком до алкоголю і наркотиків. Здобувши агрономічну, зоотехнічну, ветеринарну чи економічну освіту, молоді селяни не можуть її застосувати на селі, де відсутні як робочі місця, так і умови проживання для спеціалістів з вищою та середньою освітою. Серед селян тепер практично відсутні механізатори високого класу, які здатні працювати на сучасних високотехнологічних механізмах в рослинництві, тваринництві та на глибокій переробці сільськогосподарської продукції. Для підготовки таких спеціалістів практично відсутні професійні училища, а також умови, які б заохочували молодих селян здобувати потрібні спеціальності. У таких умовах селяни втрачають свої земельні паї, оскільки офіційно ринку землі не існує, хоча продаж і купівля землі йде повним ходом, але все здійснюється таємно, у повній темноті.

Щоб виправити становище, врятувати село, зберегти сільську територіальну громаду і не допустити обезземелення селян треба ще до впровадження ринку землі зосередити увагу з боку держави на кооперативну та інтеграційну складову виробництва в сільській місцевості. В основі цієї складової має лежати постулат, що земля повинна слугувати не предметом наживи, а засобом ефективного прояву людської праці. Такий підхід повністю вписується в політику влади та погляд на перспективу країни президента В. Януковича «Майбутнє України – це земля».

I. Загальні положення щодо ринку землі. У документі, який визначатиме продаж землі в Україні, мають бути відображені для узаконення умови для захисту національних інтересів, збереження села та вирішення в ньому соціально-економічних проблем: **перше**, категорично заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам; **друге**, основними власниками земельних паїв є селяни, колишні працівники колгоспів і радгоспів та прямі їхні спадкоємці, які мають відповідні документи. Прямим спадкоємцям свої земельні паї можна продати, подарувати і передати через успадкування і заповіт. Скуповування землі та її перепродаж доцільно законодавчо заборонити. У разі бажання продати земельний пай його власником або спадкоємцем, земля продається за ринковою ціною місцевої сільській територіальній громаді або державному підприємству, тобто державі, на умовах кооперації. Для ведення фермерського чи особистого господарства місцеві жителі села можуть одержати в оренду чи придбати земельні наділи виключно для сільськогосподарського виробництва. Інший продаж чи оренда земель сільськогосподарського призначення мають бути також законодавчо заборонені; **третє**, сприяти особистим селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними паями, замість оренди і продажу, в кооперативні та інші великі інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади; **четверте**, розмір приватних сільськогосподарських підприємств має бути унормований законодавчо державою з урахуванням можливостей рентабельного господарювання, дотримання сівозмін та недопущення зниження природних властивостей земель у межах 300–500 гектарів; **п'яте**, держава має взяти курс на створення великих державних підприємств, які слугуватимуть, як у минулому «радгоспи», взірцем ведення сільськогосподарського виробництва на базі новітніх технологій і надання допомоги новим, а також великим товарним фермерським господарствам; **шосте**, створення умов селянським, родинним і товарним фермерським, кооперативним та державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки й реалізації кінцевих продуктів споживання.

II. Кооперування у володінні і використанні землі як організаційна основа територіальних сільських громад.

Одна з основних проблем українського села, яку не так просто вирішити, полягає в тому, що впродовж тривалого періоду була і

є суперечність між індивідуальними й колективними, зокрема і державними інтересами. У цьому контексті перш ніж щось пропонувати для економічної політики держави, зокрема впровадження ринку землі, спочатку треба було б вирішити хоча б концептуально для сучасних ринкових відносин проблему **поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва**. Саме тут є суперечність між двома протилежними тенденціями: індивідуальним і колективним інтересами. Усунути суперечність між індивідуальним і колективним інтересами можна на основі кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації.

Селяни, одержавши земельні паї, насправді реально володіють лише документами на власність, але переважно через відсутність потрібних умов вони не знають що з цим паєм робити. На земельній ділянці у 2–10 га землі практично не можна ефективно вести сільськогосподарське виробництво через неможливість упроваджувати сівозміни, застосувати сільськогосподарську техніку для обробітку та збирання. Ще на початку проведення аграрної реформи було очевидним, що в основі самого розпаювання кооперативне використання землі найефективніше, але це не було враховано. Проте перевагу віддали іншим формам господарювання, для яких не було створено потрібних ні технічних, ні організаційних, ні фінансово-економічних умов. Чимало сільських ентузіастів створювали фермерські господарства на основі оренди земельних паїв у селян, але вони здебільшого виявилися неефективними. У результаті частина земельних паїв стала переходити до великих орендарів, інша частина не використовується взагалі.

Іноді йдеться про допомогу бюджетними коштами, зовнішніми інвестиціями, дешевими кредитами, низькими податками сільським товаровиробникам, але насправді до сільської місцевості з цього нічого не доходить, оскільки все це йде не селянам, цими ресурсами користуються великі агрохолдинги, які сконцентрували під своє володіння десятки і навіть сотні тисяч гектарів землі. Вони далекі від потреб селян, села і держави, їхні інтереси не враховують необхідність розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості, створення робочих місць, їх цікавить величина врожаїв певних культур і одержання прибутків. Саме таке ставлення великих орендарів створює умови, за яких селяни стають чужими у своєму селі, на землі своїх батьків, відсторонені від землі не

лише сільські територіальні громади, а й сільська місцева влада. За таких умов селяни як власники земельних паїв, залишилися на узбіччі всього сільськогосподарського виробництва, вони позбавлені всього, що з цією галуззю пов'язане, просто живуть в селі, користуючись присадибною ділянкою та мізерною платою орендарів за земельні паї.

Окреслені обставини створюють складні умови розвитку сільських територій. У разі суцільної втрати селянами прав на свої земельні паї, а справа до цього йде, то зникне село і селянство, яке формує важливі національні основи народу й держави. Якщо землі будуть неконтрольовано продаватись без участі сільських територіальних громад, то ефективність їхнього використання буде низькою, не буде можливості розширювати село для потреб молодих сімей, ніде буде виділити землі під кладовища і багато іншого. Крім того, місцева сільська влада, якщо вона буде позбавлена участі в управлінні земельними ресурсами на своїй території, не зможе вирішувати соціальні проблеми села чи селища, з нею не будуть узгоджувати будівельні й інші роботи, які не відповідатимуть інтересам сільських територіальних громад. Більше того, інвестиції, що надходять до приватних великих землевласників, не завжди будуть спрямовуватись на розвиток сільськогосподарського виробництва, а тому вони не сприятимуть вирішенню соціальних потреб сільської місцевості.

Перехід до ринку землі в Україні має враховувати три особливі обставини: Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення, саме в них мешкають селяни з власною неповторною культурою, традиціями і звичаями; Україна переважно аграрна країна з її багатими чорноземами як дар природи, яким треба користуватись спільно. Земля є безцінним багатством нації, яке не створено людиною, а є природним даром для неї і всього живого на ній, тому використання землі має бути особливим: під контролем сільських територіальних громад і місцевої сільської влади. Щоб цього досягти, слід дотримуватись правила за якого земля не може слугувати простим товаром, яким може кожен розпоряджатися за власним бажанням. Тут мають діяти справедливі і не надумані, але тверді технологічні, організаційні та правові обмеження. У цьому контексті володіння й використання землі має регулюватися такими правилами: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише право на користування нею. Щоб не допустити хаосу в перетіканні земель від од-

ного власника до іншого і спекулятивного їх використання, що завдасть збитків народу й державі, треба концентрувати земельні ресурси у колективному користуванні сільських територіальних громад і держави.

З огляду на це пропонується така організація колективних аграрних підприємств (КАП) щодо володіння і використання земель на умовах кооперативних відносин всіх власників землі в межах адміністративних одиниць сільських і селищних рад.

У межах сільських і селищних рад перебувають землі: перше, комунальні землі, які є власністю сільських територіальних громад; друге, земельні паї, якими володіють приватні власники; третє, державні землі, якими володіє держава. Кооперація у використанні земель кожної адміністративної одиниці в межах сільських і селищних рад формує четвертого власника земель – сільську територіальну громаду. Саме у цих чотирьох власників мають концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту, між ними мають відбуватися процеси здачі в оренду, дарування чи продаж на підставі законодавчо встановлених норм і правил кооперації. Така пропозиція унормовується Конституцією України правом власності на землю Стаття 14 «Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону». Будь-яка передача земель різним надуманим структурам типу «Фонд земель», «Земельний банк» та інші має бути законодавчо заборонена, оскільки це шлях до створення найбільших землевласників. Структурні основи пропонованої кооперативної організації, на відміну від наявних і пропонованих деякими авторами обслуговуючих чи кредитних спілок, передбачають, організацію правових та економічних відносин володіння, використання й обігу землі на основі кооперативних відносин сільських територіальних громад, приватних осіб земельних паїв, а також власників орендованих земель, які розміщені в межах адміністративних територій сільських і селищних рад.

Кооперативні відносини сільських територіальних громад створюються для використання комунальних земель і земельних паїв на території великого села чи селища, або 2–3 середніх чи малих села. Основне завдання кооперації: створення сприятливих умов для господарювання власників землі, використання її як єдиного технологічного цілого і недопущення її хаотичного розпорошення; сприяння інтеграції виробництва сировини, її зберігання, переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання, щоб збільши-

ти фінансові ресурси для потреб сільської місцевості; вирішення соціально-економічних інтересів жителів цієї території.

До кооперації сільської територіальної громади на добровільних засадах мають входити: сільська територіальна громада з землями спільного користування; власники земельних паїв, які проживають на цій території; власники земельних паїв, які проживають за межами цього села чи селища; орендарі які користуються земельними паями жителів даного села; селяни цього села, які беруть участь у виробничій чи соціальній сфері сільської територіальної громади основними засобами, трудовою участю, науковій чи освітній сфері, а також в управлінні місцевої сільської влади. Кожен член кооперативу, незалежно від величини землі чи інших основних засобів, має один голос під час вирішення завдань щодо використання землі, які стосуються територіальної громади.

Важливим заходом недопущення обезземелення селян, як це сталося з відчуженням основних засобів робітників через видачу ваучерів, має стати таке. Враховуючи, що деякі орендарі уклали з селянами договори на десятиліття за мізерну платню, влада зобов'язана ухвалити закон призупинення всіх орендних договорів для їхнього перегляду сторонами, але уже на умовах кооперативних відносин сільських територіальних громад у використанні землі, встановлених державою, для урахування інтересів трьох сторін: власника земельного паю; орендаря; територіальної громади села чи селища як власника комунальних земель, яку представляє колектив кооперативної організації. У цьому разі можуть бути такі рішення сільської територіальної громади: власник земельного паю самостійно входить в кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: спочатку жителям цього села чи селища; далі сільській територіальній громаді на умовах кооперації; далі державі, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; після цього право одержує зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки й правил оренди. У такому ж порядку має здійснюватись набуття права купівлі земель. Визначення рівня економічних орендних відносин держава має доручити сільській територіальній громаді, яка на підставі нормативів кооперації визначає ефективність орендних відносин як для громади в цілому, так і кожного члена кооперативу.

Продаж чи оренда земельних ділянок може бути здійснено за таких умов: *перша*, якщо земельна ділянка розміщена в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок та колективом кооперативного господарства; *друге*, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватися, а лише здаватися в оренду; *третє*, великий орендар може взяти в оренду частину або всю землю громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; *четверте*, одержати право на купівлю чи оренду земель може особа за умови, якщо вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше трьох років. Лише в такому разі буде забезпечуватись контроль за ефективним використанням земель сільськогосподарського призначення.

І нарешті, потребує розв'язання важлива проблема, яку здебільшого намагаються обходити, але вона має неабияке значення, що стосується безпосередньо села як територіальної одиниці. Йдеться про присадибні селянські земельні ділянки, розмір яких в межах 0,25–1 га землі з садочками і будівлями. Нині значна частина присадибних ділянок не використовується, селяни похилого віку переїхали в міста до дітей або помирали, але такими землями не цікавляться великі орендарі. Стати членом кооперативу своєю невеличкою земельною ділянкою практично неможливо і, мабуть, не вигідно самій громаді, а тому селяни, які не живуть в селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду чи подарувати сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації. Такий підхід щодо використання земель присадибних ділянок, на мою думку, найоптимальніший, оскільки лише територіальна громада та місцева сільська влада можуть знайти прийнятний варіант використання присадибних ділянок, які не використовуються господарями чи їхніми спадкоємцями або стали нічийними, або придбані у власників, взяті в оренду чи як дарування. Такі земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції, що задовольнятимуть громадські потреби села, для надання садиб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла і т. ін.

Викладений порядок і умови купівлі та оренди земель сприятимуть формуванню земель колективної власності сільських те-

риторіальних громад на умовах кооперації, викуплені у власників земельних паїв чи одержаних в оренду для колективного використання. Водночас сільська територіальна громада зобов'язана, крім колективного господарювання, створювати умови для розвитку як товарних, так і селянських ферм, колективних чи державних великих господарств, але на умовах кооперації. Умови кооперації дадуть можливість територіальній громаді запобігати проявам так званого дикого ринку, спекуляції земель, їхньої деградації.

У кооперативних відносинах сільських територіальних громад буде чітко виявлятися тенденція індивідуальних і колективних інтересів, що ґрунтується на базі особистої приватної власності на землю й основні засоби виробництва за колективного їх використання.

III. Інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

Кооперування у володінні та використанні земель сільських територіальних громад дає змогу вирішити проблему забезпечення сільських територій фінансовими ресурсами. Сільське господарство виробляє і реалізує сировинну продукцію, а тому треба зрозуміти відому економічну істину, що всі галузі економіки, які реалізують сировину завжди є збитковими за своєю суттю. Ось чому аграрний сектор економіки, виробляючи найцінніше для людини, постійно просить допомоги з бюджету, різних інвестицій, дешевих кредитів та пільг. За рахунок таких фінансових ресурсів ніколи не вдасться відродити село, збудувати його соціальну й виробничу інфраструктуру. Потрібні інші джерела фінансових ресурсів.

Кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад в межах територій 2–3 сіл чи селища дасть змогу здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: **1) виробництво сировини; 2) її глибока переробка; 3) реалізація кінцевої продукції споживання.** У цьому разі зерно, призначене для харчових потреб, не треба звозити у силосні споруди великих міст, а зберігати його у сільській місцевості, випікати різні хлібобулочні вироби й постачати їх в усі міста і села. Так слід робити з круп'яними культурами, молоком, живою худобою і свинями, цукровими буряками та іншою сировиною сільського господарства.

Інтеграція 3-х секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах кооперації дасть змогу вирішити низку проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених у сільському господарстві, в аграрну

сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць. Держава може допомогти приватним переробним підприємствам визначити свої ринкові відносини на кооперативній основі з сільськими територіальними громадами. Торговельну базу формує без посередників сільська територіальна громада на основі умов кооперації.

Виникає питання: де візьмуться робочі місця? Відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик із переробки м'ясної продукції, переробка зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництво біосировини та переробка її на біопаливо і комбікорми, переробка цукрової сировини на цукор, а цукор на кінцеві продукти споживання створить безліч робочих місць. У такому разі розміщення виробничої та соціальної інфраструктури передбачається у великих селищах, малих і середніх містах сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці теперішньої влади, так і потребам місцевого самоврядування.

Постає наступне запитання: де візьмуться фінансові ресурси? Річ у тім, що створена в сільському господарстві додана вартість реалізується в сировині, за нашими розрахунками, не більше 15–17%, а решта 85% – в переробній і торговельній галузях та посередників. Якщо в межах сільських територій будуть працювати переробні підприємства і діяти торговельні мережі в кооперації з сільськими територіальними громадами, то лєвова частка створеної доданої вартості надходитиме для використання новітніх технологій, потреб селян, села і розвитку в ньому соціальної інфраструктури. Важливий результат таких змін у тому, що постачання кінцевих продуктів споживання із сільської місцевості у великі й середні міста спрямує значні фінансові ресурси у сільську місцевість.

2.10. Природа визначає дорогу людині¹³⁷

*Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!*

Т. Шевченко

Закони природи виявляються всюди, вони об'єктивно впливають на взаємозалежність живої й неживої природи, поведінку й фізичний стан особин рослинного і тваринного світу, конкретну живу істоту, рослину, тварину, людину, громаду, націю, суспільство, людську цивілізацію. Ця взаємозалежність виявляється в тому, що природа через кліматичні зміни формує рослинний і тваринний світ, який уже визначає розвиток людини, нації, суспільства й держави. У свою чергу людина, впливаючи на своє оточення, формує в цілому суспільство, зазнаючи від нього зворотного впливу. Отож, як результат спорідненості людської цивілізації з природними стихіями простежується об'єктивна взаємозалежність, яку можна помітити на багатьох прикладах у природі й суспільстві.

Скажімо, люди, розселені навколо великого озера, яке поповнюється, освіжається і очищується власними підводними джерелами, необачно або навмисно забруднюють у ньому воду відходами своєї життєдіяльності. Минає час, забруднення набуває такого рівня, що джерела озера вже не можуть впоратись з очищенням води і настає період, коли вода озера стає непридатною не лише для споживання, а й для купання, поливу рослин, а іноді й для технічних цілей. У цьому можна переконатися на прикладах багатьох озер і річок, зокрема нашого Дніпра, на просторах якого споруджено чимало штучних «морів», а тепер думаємо як їх позбутися.

Як урятувати озеро чи річку, щоб вода була придатною для споживання людиною, твариною й рослиною? Відповідь напроцьод проста, але сам процес виконання досить складний, важкий і тривалий. Перше, треба припинити зовнішнє забруднення водою відходами промислових підприємств, отрутохімікатами з полів та ферм, каналізаційними викидами з міст і сіл, а всю воду від життєдіяльності людини перед тим, як вона має потрапити у водний басейн, очищати до природного стану. Друге, враховуючи, що вода впродовж тривалого часу забруднювалась під дією зовнішніх

¹³⁷ *Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України / Матеріали V Пленуму економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2011. – С. 146–156.*

чинників, та чи інша водойма має самоочиститися до рівня, коли глибинні джерела будуть здатні своєю свіжою водою тримати весь її водний ресурс у стані, придатному для розвитку всіх живих організмів озера.

Звичайно, кожне озеро, річка чи річечка мають свої джерела наповнення, а отже, і певний ресурс очищення. В одних вони потужні, в інших середні, у деяких незначні. Саме глибинні джерела озера чи річки визначають терміни їхнього самоочищення, а також період існування. Те озеро, у якому є потужні й численні джерела, швидше самоочищується та довше напуває все живе, а те озеро, у якому малопотужні джерела і їх небагато, значно довше самоочищується і в нього коротший термін існування. З цього приводу історія дає нам приклад, що тільки в Україні вже зникло близько двадцяти тисяч річок і річечок, які в минулому були судноплавними й заповнені рибою, зникло безліч озер, озерець та інших водойм. Отже, у них мало було власних джерел і їхня потужність була низькою.

На величезне озеро схожа й наша Україна і її народ, які на просторах Європи впродовж тисячоліть, через розташування на перетині світових шляхів, зазнавали величезних негативних впливів воєнничих народів, загарбників, народів-сусідів, які всіляко забруднювали внутрішній стан української нації, привносячи в не свою культуру, мову, історію, традиції, гени, прищеплюючи рабські нахили. Формувалось суспільне середовище, вороже людині, а створене самою людиною Пекло вимагає від неї надлюдських зусиль для самовиживання, бо повсюди панує «велич зла». Трагедія уярмленого народу виявляється в тому, що українцям дотепер важко відчутти себе єдиним народом у єдиній країні.

Скаламутилось природне національне середовище в нашій державі, скрізь чути плач і нарікання: у художній літературі, піснях, білинах і переказах, а в останні роки відкрито визнається, що нація хвора, а тому українці дедалі більше й більше скаржаться, що почувують себе у власній державі чужинцями, які живуть мовби не в українській Україні. Хвороба, викликана забрудненням національного середовища, генетично передається наступним поколінням уже з середини хворої нації і слабкої держави. Однак і це ще не все, оскільки, перебуваючи в залежності від інших держав упродовж багатьох віків, українці стали полоненими конформізму¹³⁸, що виявляється із покоління в покоління пасивним, пристосовницьким,

¹³⁸ *Конформізм – (conformis – подібний, відповідний).*

безапеляційним прийняттям чужинських стандартів у поведінці, нормах, правилах і порядках, а найголовніше безумовне поклоніння перед авторитетами як чужинськими, так і вітчизняними. Саме таке сприйняття зовнішнього оточення формувало внутрішній пасивний зміст духовного стану українця, перетворюючи кожного в невільного раба всього чужого, призводить до втрати особистості (вічності), що стало першопричиною відомих негативних рис, якими рясно наділені українці. Таке становище сильно турбувало видатних українців, які відверто говорили про недоліки характеру свого народу.

І справді, сучасні українці, одержавши незалежність, відчули, що вони не одержали свободи, що живуть у затхлому середовищі, мов риба в забрудненій водоймі, і доля в українців, як і у риб, одна: ніякого виходу, бо в такому середовищі довго не проживеш, у ньому важко знайти щось хороше, всюди негатив. Увесь навколишній бруд нічого позитивного не створює, він лише нищить і вбиває в українцеві все глибоко святе й людське: талант, любов до ближнього й саме життя. Після багатовікового рабського становища – виснаження духовне й фізичне, що схоже на землю, яку використовували лише для одержання прибутку, вирощуючи тільки високодоходні культури без внесення якісних добрив, сівозмін і парового клину для відпочинку, як це робили в перші десятиліття незалежності українські та іноземні земельні магнати. Їх не цікавило зниження в ґрунті гумусу, руйнування структури ґрунту та його виснаження, як не цікавила українська культура, історія, мова, нація, її простий народ та його інтелектуальна еліта польських магнатів, російських царів і генеральних секретарів.

Прийде час і схаменеться держава, задумуються земельні магнати і розпочнуть поліпшувати землю, підвищувати вміст гумусу та добрив, запровадять сівозміни, поліпшать агротехніку, щоб підвищити родючість українських чорноземів. До цього ж знадобиться велика праця щодо оздоровлення всього суспільства, а тут величезне поле діяльності, з усіх боків за що тільки не візьмись, скрізь проблеми: і духовні, і фізичні, і генетичні, і культурні, і історичні, і величезний жмут відомих негативних рис. Усе це тягнеться із сивої давнини й чомусь не вистачає сили волі взятися за поліпшення самих себе, як поліпшує дбайливий селянин чи великий землевласник виснажений ґрунт.

Насамперед треба знайти ланцюг, який допоможе витягнути проблему на поверхню і вирішити її. Носіями всього, що нале-

жить виправити і вдосконалити в перспективі на теренах незалежної держави після багатовікового рабства є людина, кожна особистість, весь народ. Задля оздоровлення народу, перетворення його в істинно український, як бачимо в інших народів, слід здійснити дві основні справи: перша, розпочати виховувати молоде покоління; друга, структурувати старше покоління у свідомості і практичних діях. Розпочинати слід з дитячого садочка, де є реальна можливість прищепити, як прищеплюють дерево, майбутнім членам українського суспільства українські національні цінності: національну гордість, культуру, традиції, мову, історію, любов до свого народу і Батьківщини. Це прямий обов'язок держави, оскільки далеко не кожна сучасна сім'я, через тягар рабського минулого старших поколінь, здатна впоратись з вирішенням завдань національних інтересів. Структуризація старшого покоління також потребує значних зусиль, але основну увагу слід зосередити на національній еліті усіх сфер суспільного життя. До тієї частини еліти, яка не визнавала і не визнає української незалежності, а це переважно представники інших націй, звичайно, не всі, і так звані яничари, слід обрати особливий підхід, він має бути однозначним, їх уже не перевиховаєш, але вони заважатимуть у поступі незалежності. Це не їхня провина, вони є продукт рабської та імперської ідеології минулого, а тому їх слід привчити не шкодити і поважати національні інтереси незалежної держави. У перші роки незалежності в розмові з народним депутатом Левком Лук'яненком автор пропонував ухвалити дієвий закон, а тоді ця можливість була реальною, який би дав змогу виховувати українських малюків з дитячого садочка – виховувати в національному дусі. Однак відомий борець за незалежність України і багаторічний в'язень сталінських таборів відповів, що зараз таке не на часі, є інші важливіші проблеми. Такіх помилок припускались більшість тих, хто вболівав і страждав за долю українців, бо якби вирішили задачу виховання українців з дитинства, то через двадцять років ми мали б інше суспільство, іншу державу.

Та частина еліти, яка відкрито, нерідко мовчанням, підтримує українську незалежність є фундаментом розбудови українського відродження, а тому потребує особливої уваги. Особлива увага вимагає на всіх рівнях і в усіх сферах суспільного життя проведення дискусій щодо конкретних справ кожного демократа на всіх ділянках діяльності. У процесі широкомасштабних, у межах всієї країни, дискусій відбудеться критика і самокритика, багато так

званих демократів цього якраз і бояться, буде виявлено урядовців, депутатів, бізнесменів, учених, митців, письменників, освітян, які голосували проти надання Україні незалежності, своїми діями розвалювали і розкрадали національне багатство, перебріхувати історію та культуру, нищили українську мову й українські школи, продавались і продавали свої голоси «за кусок гнилої ковбаси». Не виключено, що якась частина так званих демократів відкрито відійде до табору тих, хто проти української незалежності. Ряди тих, хто залишиться, поповнюватимуться молодією порослю, стануть монолітними, що забезпечить будівництво великого українського суспільства та шанованої і могутньої держави.

У наших забруднених озерах, у нашому Дніпрі масово гине риба, зникає багато її видів. Не краща доля й українського народу: діти в школах кволі й нікого брати до війська, щоб захищатися від зовнішніх ворогів, смертність давно вже перевищує народжуваність, а демографічний прогноз показує, що до 2050 року українців уже буде не 52 млн, а лише 30 млн. У Чернігові, з його 300 тис. жителів, у 2011 році було лише 300 випускників шкіл. Людина, на відміну від риб у затхлому озері, усе-таки має вихід: вона, за бажання, може втекти від реальності, залишивши країну своїх предків, що досить широко практикувалось у минулому і практикується тепер уже в незалежній країні.

Незважаючи на гнітючі перспективи, в українського народу і його держави все-таки є реальний вихід зі скрутного становища: нам треба перестати варитися не в своїй культурі та ще й за чужинськими технологіями. Прикладом може бути перспектива забрудненого озера: насамперед вміло, на межі мистецтва, захищатися від зовнішнього забруднення і припинити його, полюбити волю, щоб знову не стати живим підмурівком у розбудові чужинської держави, як було колись на берегах Неви, прислухаючись до Велесової книги «Борися, земле Руська, і борони себе». Треба сприяти самоочищенню зсередини, використовуючи ще не знищені глибинні національні джерела. А припинення зовнішнього забруднення залежить від держави, ухвалення й виконання нею законів, норм і нормативів. Що ж стосується самоочищення суспільства, народу і нації, то тут простежуються глибинні корені, які живляться зваблєністю генетично прищепленого рабського минулого, від якого важко відірвати зачарований погляд навіть митців, потрібно чимало глузду над «пошлостю», тобто паскудством, для очищення від нього по-гоголівському, по-українському.

Саме забрудненість середовища, в якому живуть українці, отруєна воля стоять на роздоріжжі їхнього шляху до свободи, за якою вони, тобто ми, так скорботно прямуємо вже упродовж семи з половиною століть. Нація потребує просвітлення й очищення, припинення душевної несамовладності. Цьому може сприяти інтелектуальна еліта нації, яка виконує таку ж роль, що й природні джерела у водних басейнах: вона повинна розкувати духовність народу, зміцнити його волю до свободи, що дозволить йому самому звільнитися від духовної і культурної колонізації та вийти на дорогу прогресу. Слід пам'ятати, що національні інтелектуальні джерела забруднені, їх належить відновлювати, викувати і наповнювати свіжим духом, бо як писав Т. Шевченко (Подражаніє 11 Псалму): «як то мало святих людей на світі стало. Один на другого кують кайдани в серці». На цій ниві знадобиться докласти чимало геркулесових зусиль.

У творах видатних українських митців знаходимо поряд з численними позитивними рисами українців чимало й негативних, які стримують ходу народу до прогресу. Велич народу, героїку українців оспівують, кличуть до боротьби українські генії: Т. Шевченко «Було колись – в Україні ревіли гармати; було колись – запорожці вміли панувати. Панували, добували і славу і волю»; М. Гоголь закликав до боротьби у повісті «Тарас Бульба» та інших, на його творах виховувались в дусі патріотизму покоління українців. Письменники руйнували імперську піраміду зсередини, окреслюючи приреченій на зникнення Малоросії дорогу повернення до гордої нації і сильної країни своїх предків – України: Т. Шевченко у поемі «Сон», показавши ієрархію «мордобиття», згори до низу; М. Гоголь у «Вибраних листах...» такі стосунки вже навпаки знизу догори, як підмітили дослідники. У ту складну епоху своєю творчістю Т. Шевченко вів, за виразом О. Забужко, «громадянську війну» з тогочасною «малоросійською» культурою, яка насаджувалась імперією, творчість же М. Гоголя була на боці захисту національних цінностей поета. Водночас вони показали і негативні риси українців, за що «сміються ж з України сторонні люди»:

• Шевченко засуджував рабську залежність українців від сусідів, яка виховала в них багато негативних рис: «Раби, невольники недужі! заснули, мов свиня в калюжі, в своїй неволі.»; Гоголь «– Помилуй, мамо! Помилуй! – Встаньте, – прозвучал над ними повелительний и вместе с тем приятный голос. – Не встанем, мамо! Не встанем! Умрём, а не встанем! – кричали запорожцы»;

- кожен із митців з сумом сприймав засмічену історію України: Шевченко «Тяжко, тяжко мені стало, Так, мов я читав історію України»; як висловився один з українських письменників, читати історію України без броду не можна. «Знищені всі першоджерела, вивчати історію України треба тільки на піснях, переказах і билинах», – зауважував М. Гоголь;

- у своїх творах кожен із них доводив, що серед українців немає єдності, бажання боротися за волю й свободу, кожен провідник, навіть дріб'язковий, намагається обстоювати лише свою химерну ідею, що можна проілюструвати цитатами з творів письменників: Шевченка «Доборолась Україна до самого краю, гірше ляха свої діти її розпинають»; Гоголя «українці ніколи не відстоюють свої права і свободи, а задовольняються подачками, дрібницями» («Роздуми Мазепи», «Загублена грамота» та ін.);

- митці, переживаючи за долю свого народу, відображали у своїх творах відсутність єдності, протистояння і затятість українців у нетерпимості один до одного, скажімо: Шевченко «Сю ніч будуть в Україні родитись близнята, один буде, як той Гонга, катів катувати, другий буде ... оце вже наш! Катам помагати.»; Гоголь у повісті «Страшная месть» доводив, що немає у світі такої ненависті, яка існує серед українців, а це прикро і біда.

Минуло вже три століття, як були написані ці слова про українців, а їхнє глибинне коріння не зникло, навпаки, воно зміцнюється, розростається в глибинах української духовності. Отже, протистояння і роз'єднаність – джерело забруднення життєвого простору українців, яке формувалося століттями, потребує самоочищення зсередини. Цього можна досягти за умови, коли нинішня інтелігенція осучаснить філософські, культурні, історичні і національні ідеї творчості Т. Шевченка і М. Гоголя. Якщо нічого не робити, а продовжувати дотримуватися старої приказки «якось воно буде», то так буде, як писав Шевченко: «Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі» (Осії. Глава XIV). Щоб цього не сталося, Шевченко закликав пізнавати свою історію та допущені в ній прикрі помилки: «Слава не поляже; не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда і чиї ми діти». Тільки звернувшись до своїх споконвічних чистих джерел, ми здобудемо омріяну справедливість і волю: «Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі. В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Не вдається щось зробити, пожинаємо руту.

Уже стало традицією, коли прогресивна українська інтелігенція мобілізована товариством «Просвіта», щорічно віддає шану знаменним подіям, які стосуються великого Тараса. Ось і в травневі дні 2011 року було відзначено спогадами про перевезення тіла Т. Шевченка в місцях слідування траурної процесії до Канева: Ніжин, Носівка, Козелець, Бровари, Київ, Канів.

У Ніжин вирушили представники Української народної партії пана Костенка, яка ніяк не поділиться назвою з Народною партією Литвина. Те, що ця партія, як і численні дрібненькі кишенькові партії, не сповідує ні державницьких, ні народних, ні національних інтересів, скажімо, об'єднавчих принципів, засвідчила ціла низка прикладів в процесі проведених заходів. Представники партії прямують місцями, де зупинялась процесія з тілом Т. Шевченка, але не було ніде ніяких повідомлень, реклами чи ще чогось, пов'язаного з великим українцем, якого зібралися згадувати разом з народом. Проте агітки партії та її вождів можна було зустріти повсюдно: по всьому автобусу написані «геніальні» гасла вождя партії Костенка з повідомленням, що він любить Україну; тягають за собою величезний згорток прапора України як бренд самої партії, бо в інших дрібних партіях такого величезного прапора немає; читаються і співаються твори Кобзаря, але такі, які не стосуються прямо українського сьогодення, а тому вони не мають будь-якого мобілізуючого впливу; між представниками самої партії не відчувалося людської єдності, як не відчувалася вона й між партією та нечисленними присутніми на зібраннях.

З усього можна зробити однозначний висновок, що Українську народну партію цікавить не український геній, не його геніальні ідеї та заклики до свободи та єдності, а виключно збирання політичної ренти на творчих скрижалях Шевченка. Складається враження, що партія не повідомила жителів Ніжина про відзначення такої траурної дати – перевезення тіла Т. Шевченка до Канева з столиці Російської імперії. Мали намір вручити комусь велику книгу «Кобзар», а також нову книгу Л. Костенко «Записки українського самашедшого», але ніхто не з'явився, навіть з райбібліотеки.

Відомо, що Ніжин місто, в якому здобував освіту М. Гоголь і з нього вирушив до російської столиці, де жив і творив в одні роки з Т. Шевченком, був з ним знайомий, надавав деяку допомогу. Було б вкрай незрозумілим якби у спогадах про одного з великих українців на цій землі не згадати про іншого не менш великого Гоголя.

Природно, що у своєму виступі я і нагадав присутнім про Т. Шевченка і М. Гоголя: українці мають два великих генії; кожен з них вболівав за свій народ, його культуру, історію, мову; у них було бажання працювати у Київському університеті; мріяли вони жити в Києві і бачити Дніпро; відомо, що кожен із них показував народу шлях до свободи; хоча рідко зустрічалися, але Т. Шевченко називав М. Гоголя своїм другом: «Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже». Проте не завжди така єдність двох українських велетів сприймається однозначно і на дорозі такого роздвоєння думок стоїть закорінена українська народна традиція показувати все не в справжньому вигляді.

Проголошення реальної єдності ідей двох великих українців були зустрінуті представником партії словами-багнетами: у своєму виступі бандурист з Чернігівщини заявив, що Шевченко настільки великий, що його можна порівнювати з Шекспіром і іншими великими, але не слід порівнювати ні з ким іншим, не згадуючи Гоголя, але саме маючи на увазі його; водночас якийсь невідомий підійшов до мене і запитав мовою «освіченого» неросіянина «чи не з Москви ви приїхали, адже Гоголь російський письменник». Дивина, чомусь в усьому світі Гоголь ставиться поряд з найвеличнішими митцями Вальтером Скоттом, Діккенсом, Шекспіром, а ось з нашим Шевченком деякі українські знавці порівнювати не рекомендують. Після такого почутого про істинно національних інтелігентів розгубленість охоплює як за сучасних інтелігентів, так і за простих жителів Чернігівщини про пізнання великих українців, їхню творчість, їхні думи. Це наша одноосібність, яка проникла з минулого в духовній формі, засівши глибоко у свідомості і селянина, і міщанина, і поета, і політика.

Не треба забувати, що більшість представників української інтелігенції за часів сталінського режиму залишили для історії і світлі, і не дуже світлі сторінки свого творчого життя. То був страшний період і уникнути чорної смуги практично не було можливості, а тому нащадки всіляко толерантно їх виправдовують, «забуваючи» багато чого. Проте виникає сумнів, чи будуть якісь підстави виправдати не досить позитивні риси сучасних представників української інтелігенції, які живуть в епоху української незалежності? Зневага і жорстокість так і виходить за вінця лише за деяке порівняння українця Гоголя, якого росіяни вважають своїм письменником, з українцем Шевченком: як приклад, чернігівська знаменитість з бандурою стала до мене ставитись з ненавистю значно

більшою, ніж між двома українськими братами Петром та Іваном у повісті Гоголя «Страшная месть». Чомусь ми ніяк не бажаємо піднятися з колін і водночас думаємо про себе зверхньо, коли це стосується свого з одного племені, а у ставленні до представника чужого племені виявляємо приниження і сором'язливість, а тому в нагороду одержуємо про себе адекватну думку сторонніх, переважно іронічну і завжди з глумом.

Далі партійні автобуси Костенка попрямували до Носівки, наступного пункту, де зупинялась траурна процесія з тілом Т. Шевченка. Церкви, в якій відспівували Тараса вже немає, невідоме і її місцезнаходження, а тому автобуси партії, яка збирала політичну ренту, зупинились біля погруддя Т. Шевченка перед залізничною станцією. Тут уже не було площі для розгортання прапорного брэнда партії, не було великої книги «Кобзар», не було ніякого народу, окрім півтора десятка партійних функціонерів. Блідо звучали спогади про далеке минуле перевезення тіла Тараса, одну з жінок, представника громадської організації Носівського району, партійні функціонери просили сказати кілька слів про Шевченка, але вона відмовилась, відверто пояснивши, що не підтримує ні цієї партії, ні інших кишенькових партій, а тому не коректно виступати в їхній присутності навіть на заходах відзначення пам'яті знаменитого українця.

Її думку уже у своєму виступі узагальнив і озвучив представник районної влади, який дав чітко зрозуміти представникам Української народної партії, що народ не підтримує і не визнає дрібних кишенькових патрій, бо саме вони роз'єднують народ, вирішуючи не його проблеми, а слугують суто власним інтересам вождів партії, не мобілізують народ для боротьби за свободу, як закликав Т. Шевченко. Саме цей промовець закликав партійних вождів не організувати сяк-так «вїзні» акції для збирання політичної ренти на майбутні вибори, а поступитися власними дрібними інтересами, дбати не про себе, а країну, об'єднати партії в єдину потужну з метою мобілізації зусиль народу для великої і тяжкої праці.

Лише окремі, але реальні факти переконливо доводять, що ми ще так і не позбулися духовної і культурної колонізації, вона не тільки послаблюється, а навпаки, посилюється, стаючи схожою на інквізицію новітньої епохи, за якою спостерігає спантеличена людність. І не дивина, бо ми й тепер, через понад два століття, шукаємо захисту своїй мові і державі, як колись радів Т. Шевченко людям, які шанували його мову і державу «Как бы я счастлив

был увидеть человека, который так искренне, нелицемерно полюбил мой родной язык и мою прекрасную бедную родину» (ж. «Основа». – 1862. – С. 38). І напрошуються питання з питань: коли ж ми вийдемо з полону свідомого глуму та духовного рабства і не дозволимо руйнувати свою мову, культуру, історію і державу; коли ж ми вичавимо зсередини свого ества і духу взаємного суцільний обман про українсько-російське «братерство»; коли ми об'єднаємося задля великої справи, про яку мріяли великі українці – Т. Шевченко і М. Гоголь.

2.11. Природнича складова в гуманітарній сфері науки¹³⁹

(Із практики фундаментальних досліджень)

Розпочинаючи короткий виклад моїх природничо-гуманітарних досліджень хотілося б зауважити, що я, як і більшість гуманітаріїв, що вийшли із колишньої викривленої комуністичної ідеології, був віддалений від природничих наук. Між природничими і гуманітарними науками в нашій державі стояла глуха стіна. Складність у розбудові незалежної держави, входження суспільства в ринкові відносини на тлі глобальних змін у природі і людській цивілізації потребувала звернутися до основ природи, частиною якої є людина. Таке становище негативно впливало як на природничі, так і іншу науки, знижуючи глибинні основи досліджень кожної. Адже з давнини філософи доводять, що «Все науки имеют между собой нечто общее через общее им начало ... которым пользуются для того, чтобы из них вести доказательства»¹⁴⁰.

Що ж стосується конкретних дослідів, то якась невідома сила і внутрішня потреба повернула і мене на дослідницьку ниву у сфері її величності Природи – джерела істини. І це, мабуть, не випадково адже, як писав Шіллер: «Свобода исследования ... не есть принуждение, а скорее потребность».

У реформуванні і трансформації нашої економіки ми, дивлячись на капіталізм дитячими очима, допустили в усіх галузях багато чого такого, що суперечить законам природи. Особливо це стосується

¹³⁹ Панасюк Б.Я. Природнича складова в гуманітарній сфері сфері науки // Університетська кафедра. – К.: КНЕУ, 2012. – № 1. – С. 14–31.

¹⁴⁰ Аристотель. Сочинения в четырёх томах. – М.: Мысль, 1978. – Т. 3. – С. 277.

нашої території, галузі сільського господарства, сільських поселень, селян і сільської соціальної та виробничої інфраструктури. Прикро, але з гіркотою треба визнати, що ми невмілими реформами в сільському господарстві бездарно перетворюємо українську територію на дике поле і суцільне скупчення міст, де, за словами Т. Шевченка:

*Церкви, та палати,
Та пани пузати,
І ні однісінької хати.*

Щоб якось орієнтуватися під натиском небачених проблем, які вперше постали перед народом і його керманічами, на моє переконання, треба озернутися на природу і її глибинні процеси, що допоможе осмислити новітню епоху, в якій ми живемо і, можливо, дещо виправити допущені помилки. З давнини людство намагається дізнатися про основи своєї життєдіяльності та принципи відносин з навколишнім середовищем, осмислюючи природу і процеси, які в ній відбуваються. Передусім – людина з давнини придивляється до тваринного і рослинного світу, конкретних особин живої природи, вивчаючи їх від простих механічних до складних біологічних процесів. Проте до останнього часу дослідження проводились виключно в складі технічних і біологічних наук без участі гуманітарної наукової сфери.

Десь із середини ХХ століття перед людством, конкретними державами і кожною людиною постали незвідані проблеми: кліматичні зміни; глобалізаційні процеси в соціальній і економічній сферах; переорієнтація людства у своїх прагненнях та інтересах, зокрема ролі чоловіків і жінок у розвитку людської цивілізації; трансформація національних інтересів кожної держави. Зрештою, все це концентровано фокусується на кожній, без винятку, людині, створюючи їй нові умови зовнішнього середовища, до якого вона зобов'язана адаптуватися.

У цьому контексті глобалізаційні процеси, які останнім часом супроводжують людську цивілізацію, а також реальні кліматичні зміни в природі настійно вимагають від людини вирішення складних завдань щодо адаптації до нових і незвичних умов. Це зумовлене ще й тим, що людина дедалі частіше зустрічається з явищами, які не тільки їй невідомі, але вона не знає як у таких обставинах поводитись у процесі організації своєї життєдіяльності. Настання

екстремальних природних і економічних умов, які характерні для нашої країни наприкінці ХХ століття і початку ХХІ століття потребує від кожної людини адекватних дій щодо пристосування до них. Для цього людина як жива частина природи повинна знати свої можливості, усвідомлювати причини появи емоцій, викликаних певними діями, що породжуються змінами зовнішнього середовища в широкому його розумінні. Змінюється Всесвіт, трансформується наша планета і її кліматичні параметри, змінюється рослинний світ, зникають одні тварини і з'являються інші, переміщуються водні ресурси і багато іншого, але всі ці зміни залишаються таємницею для людини, вона не знає і, здається, не хоче знати, що її очікує на планеті Земля. Саме в таких умовах невизначеності іноді виявляється, що людина знає про оточуючий світ дуже мало, а про себе набагато менше, а це створюватиме в майбутньому для неї незліченні складнощі.

Реалії природи і людства потребують від людини насамперед привитися до себе, поставивши завдання хоча б трохи наблизитися до розуміння своєї сутності, ролі й місця в природі. У цьому контексті треба зазначити, що за останні роки в Україні академічні наукові установи і вищі навчальні заклади, зокрема Київський національний економічний університет, взяли напрям на посилення пізнання людини і її життєдіяльності під кутом зору законів природи. Особливо цінним є започаткування таких фундаментальних досліджень природничо-наукової складової в гуманітарній сфері науки для озброєння новими знаннями наступних поколінь, яким доведеться жити і працювати, пристосовуватися і адаптуватися до новітніх природничо-суспільних умов. Дослідження в галузі гуманітарних наук у поєднанні з деякими природничими дослідженнями дали мені змогу здійснити, мабуть, перші спроби переосмислення ряду стереотипів минулого і сучасного, що започатковують вивчення природничо-наукового компоненту в гуманітарній науковій сфері.

Не буде перебільшенням, якщо сказати, що багато досліджень і їхніх результатів, особливо у сфері культури, економіки і науки, втрачається через недостатню ув'язку із законами природи, використання практики спілкування з зовнішнім світом, що є критерієм істини, яка дає змогу зрозуміти непізнану природу, частиною якої є сама людина. Донині гуманітарна наука здебільшого була відірвана від природничої складової стосовно загального погляду на світоглядні явища. Щоб частково виправити становище у своєму дослідженні, довелось дотримуватися єдності матеріальної і нематеріальної

природи, чим підтверджується істина, скажімо, що реалії в матеріальній сфері розповсюджуються і на духовне життя людства.

У своїх дослідженнях довелося відкинути тиск різних умовностей і штучних законів, які своєю пристойністю сковують поведінку людини, утаємничують її дійсну природу і вона продовжує жити під покровом ілюзій та самообману.

Характерною особливістю проведених досліджень є досягнення поставленого завдання серед яких: здійснення проєкції відомих і доповнених власними спостереженнями особливостей життєдіяльності деяких комах на реальну, в широкому аспекті, життєдіяльність людини; філософське осмислення появи людини та її роль на планеті Земля. Можливо, трохи амбітне, але завдання було поставлене таким чином: вивчити навколишнє оточення людини; усвідомити можливість існування паралельних цивілізацій на планеті Земля; перейняти досвід розумних живих істот для практики людини; поставити на наукову основу споконвічні заклики до шанування всіх живих істот; знайти хоча б початок шляху до формування базису для розумного співіснування людини і решти тваринного й рослинного світу. На моє переконання, особливість такого напрямку досліджень набуває нового забарвлення в сучасних економічних умовах і реальних процесах кліматичних змін, які ми відчуваємо десь із середини ХХ століття.

Такі цілі в дослідженнях виправдовують себе в тому, що сучасна ситуація спровокована глобальною зміною клімату, істотно вплине на зміну життя людини, яке дедалі більше стає непередбачуваним, але неодмінно визначатиме майбутнє людської цивілізації на планеті Земля. Через зміни клімату на нашій планеті багато теперішніх тварин і рослин, що оточують людину, зникнуть або змінюватимуть свою природу. На їхню заміну з'являться інші, які займуть величезні території, а тому про такі зміни, хоча б на філософсько-науковому рівні, треба знати наперед. Для свого дослідження я використав життєдіяльність тих представників тваринного світу, які з'явилися на планеті Земля до появи людини, здатні до виживання і майже незмінно продовжують відстоювати своє існування дотепер.

У цьому контексті дослідженням ставилися різні запитання, щоб знайти хоча б наближені відповіді: скажімо, хто навчив комах таким діям, до яких людина не може додуматися; який учитель чи це діалектика природи, чи інстинкти, генетична спадковість чи рефлексі; можливо це Вищий Розум? Я дотримуюсь думки, що є чимало підстав, коли виключати існування Вищого Розуму не мож-

на. Основна думка зосереджена на тому, що коли людина зможе дати позитивну відповідь на таку архіважливу проблему, то лише тоді вона хоча б трохи пізнає себе. Наперед хочу застерегти, що в цій сфері дослідження, як і слід було очікувати, багато незрозумілого, недостатньо глибоких обґрунтувань, але такий напрям до істини, на мою думку, обраний вдало, і його бажано розвивати на століття вперед.

Людині треба багато чого про себе знати, щоб розважливо використати такі знання в практиці життєдіяльності власного перебування на планеті Земля. Відповідно до законів Всесвіту це перебування тимчасове і з огляду на це потребує постійного вивчення зовнішнього середовища для комфортного життя людини, а це означає, що доведеться вдосконалювати культуру, звичаї, соціальні зрізи, релігійні вірування і т. ін. Ніхто не буде заперечувати, що саме через такі духовні цінності людина, з часу появи на Землі, постійно шукає можливості пристосування до законів Всесвіту.

На запитання, чому за об'єкт дослідження взято саме медоносних бджіл і мурашок, а не мавп, як у Дарвіна, можна відповісти двома принциповими характеристиками. Перша, комахи, зокрема бджоли, значною мірою підпорядковані законам природи. Вони надзвичайно тямущі, але не спроможні будь-чому навчитися від людини, а отже, вони не переймуть її помилок, допущених унаслідок власних міркувань. З цього приводу Аристотель зазначав: «Животные, обладающие памятью, более сообразительны ..., но не могут научиться все, кто не в состоянии слышать звуки, как, например, пчела и кое-кто ещё из такого рода животных»¹⁴¹.

Друга, життя цих тварин настільки схоже на життєдіяльність людини, що тільки вони спроможні допомогти здійсненню проєкції природничих законів і процесів на людське суспільство в цілому й окремі його особини; їхнє життя майже в усьому надзвичайно дивовижне і зрозуміле, але однозначно й загадкове для людини; дослідження їхнього життя та досягнення при цьому хоча б якогось уявлення про появу та зникнення цих дивовижних істот, їхню роль на планеті Земля проллє багато світла на сутність людини, оскільки вона про себе майже нічого не відає.

Пізнання людиною самої себе і навколишнього природного середовища дасть можливість їй використати в практичній діяльності вимоги законів природи, дотримуватись нормативів щодо ото-

¹⁴¹ Аристотель. Сочинения в четырёх томах. – М.: Мысль, 1976. –Т. 1 – С. 65.

чуючого середовища як у розбудові громадянського суспільства, так і держави, поліпшувати управління всіма сферами людської життєдіяльності.

Розглядаючи вічну таємничу матеріальну й нематеріальну природу Всесвіту, посилаючись на світових учених і мислителів, можна стверджувати, що свідомість, мислення, думка створюють духовне поле Всесвіту. У цьому духовному полі живе весь тваринний і рослинний світ, спілкується, підпорядковується законам природи, той, хто має змогу, зокрема людина, розмірковує, кожній істоті подається миттєва різноманітна інформація для здійснення своїх дій. На переконання Миколи Руденка, в цьому полі швидкість руху перевищує швидкість світла у вакуумі в безліч разів. Саме величезна швидкість у духовному просторі є основою зв'язку у Всесвіті, куди вмонтоване також нематеріальне тіло живих організмів планети Земля, зокрема і її величності людини. На думку вченого, за допомогою неймовірної швидкості через хвилі духовної інформації здійснюється зв'язок матеріального і нематеріального світу.

Саме ці думки можуть бути покладені в основу розуміння наявності взаємозв'язку матеріального і нематеріального, будови й дії інформаційної системи Всесвіту (ІСВ). Однак тільки людина спроможна аналітично сприймати Всесвіт як поєднання своїх мозкових хвиль з його вібраціями різної сили. Обмін інформацією не припиняється споконвічно ані на мить, за допомогою імпульсів хвиль – зв'язок діє постійно, миттєво, являючи собою цілісну, всеохоплюючу систему. Це і є Вищі сили, найбільший Розум Всесвіту, який у розумінні сучасної людини є Бог.

Існування інформаційної системи Всесвіту і миттєва передача інформації живій і так званій неживій природі на планеті Земля є причиною того, що донині ніхто не спроможний пояснити феномен, коли медоносні бджоли не вчаться, як люди довго і виснажливо, а зразу після народження розпочинають виконувати найскладніші роботи. Багато таких робіт людина так і не навчилась виконувати, а їх безліч. Навіть це дає змогу збагнути труднощі можливості пізнання, скажімо, походження людини чи тварини і багато іншого.

Починаючи ці дослідження, зразу ж натрапляєш на відому думку, що вчені, на відміну від філософів, ніяк не бажають визнати реальність існування Вищих сил Всесвіту, які впливають на все живе і неживе. Протистояння існує з сивої давнини, але якщо мене хто запитає про ставлення до нього, то можна пояснити, що таке

протистояння є через недосконалість самої людини. Інформація із Всесвіту доходить до кожної людини, та не всі її можуть належно сприймати і зрозуміти, але коли прислухатись, то декому вдасться її відчувати. Людина переважно інтуїтивно усвідомлює, що навколо неї вирує життя, але воно міститься в середовищі, 96% якого для людини невідоме, хоча вона в ньому живе і помирає. Численні приклади із реального життя свідчать, що інформація про новини та різноманітні винаходи надходить до людини із Всесвіту. В океані інформаційних звуків кожен сприймає свою хвилю, йому призначене повідомлення, яке тільки цьому біологічному приймачеві спрямоване. Кожній особистості подається інша, тобто своя інформація. Геніальні особливості тієї чи іншої людини та поява новацій, про які вона ніколи не думала і не читала, що з'явилися для її життєдіяльності, є результатом незалежних від людини причин. Згадаймо великих композиторів, учених – Менделєєва, Ейнштейна та багатьох інших.

Саме Вищий Розум, першоджерело спрямовує енергію та інформацію через інформаційну систему Всесвіту в речовини та рослини, здійснюючи таким чином глобальний взаємозв'язок Космічного простору. Людина зовсім не здогадується, що можливо через рослини багато чого передається як для матеріального, так і нематеріального тіла. Використовуючи корми, бджоли здатні за допомогою їхніх якісних складів і співвідношень вирощувати і регулювати потребу в особинах своєї сім'ї. А скільки всього через ці продукти передається людині.

Пізнання людини здійснювалось у трьох аспектах: людина – частина Всесвіту; людина – жива частина природи; людина – частина суспільства. Якщо це досліджувалось іншими вченими у комплексі, то я особисто очікую наукових відповідей чи інших реакцій для обміну думками й удосконалення подальших досліджень.

Вивчаючи людину як частину Всесвіту філософи і вчені працюють у напрямі розуміння Всесвітнього мислення і Світобудови, а насамперед вивчається людина – вінець усього суцього на планеті Земля. Людина себе пізнала набагато менше, ніж рослинний і тваринний світ та неживу природу. Є чимало філософських і наукових тверджень, що пізнати себе людина навряд чи не має змоги. І не через те, що людина не хоче чи не може, ні, Вищі сили їй просто не надішлють про це інформацію, як надіслали Менделєєву про хімічні елементи, іншим ученим про ядерну реакцію, навіть про музичну класику, поеми й інше надходить відповідна інформація.

Складнощі у пізнанні тваринного світу і людини можна побачити на прикладі досліджень Ч. Дарвіна, коли йому не вдалося пояснити результатів більшості своїх дослідів. Не менш яскраво це видно також на прикладі так званої теорії Ф. Енгельса про походження людини, коли він нічого іншого не придумав, окрім того, що людина походить від мавпи, пояснюючи свої висновки занадто поверховими прикладами. Інші вчені, скажімо, у стародавній грецькій Фессалії, вважали, що фессалійці походять від мурашок і т. д.

Дослідження показують, що людина, володіючи свідомістю, не може розвиватися, самовідтворюватися згідно з виключно природними законами без їхнього осмислення та втручання в процеси природи власними думками. Вона, осмисливши все, може йти не природним, а штучним шляхом, який не завжди відповідає вимогам природи, а це уже порушує закономірності її власного розвитку і приносить непоправну шкоду. Людина, піддаючись своїм не природним, а суспільним потребам виживання, використовує все, здебільшого надприродне, щоб задовольнити свої не духовні, а виключно матеріальні та ще й занадто вишукані потреби. Використовуючи своє аналітичне мислення, вона створює штучний інтелект; пристосовується не до природи, а бажає пристосувати природу до себе; практикує створення одностатевих сімей і інше. Людина своїм чистим розумом намагається віддалитися від природи, яка не пробачає помилок і порушень узгодженості: ми є свідками сучасних катаклізмів.

Все це свідчення того, що природа не дає інформації, потрібної людині, а тому вона на власний розсуд здійснює протиприродне втручання у «свята святих» природи, викликаючи її збурення, внаслідок чого, не маючи змоги захиститися, людина опиняється в безвихідному становищі, тобто гине. Передусім такий кінець стосується не Всесвіту, який вічний, не планети Земля, а лише частини природи, до якої належить рослинний і тваринний світ, зокрема людина.

Саме людині надається якась особлива функція стосовно усієї живої і, звичайно, неживої природи, але сама людина і її свідомість знаходяться під контролем Вищого Розуму через інформаційну систему Всесвіту. З такого погляду людині відведена якась роль пов'язана з іншою природою, але надзвичайно важко погодитися з неординарною думкою деяких дослідників щодо панування над іншими істотами чи поліпшенням природи, а найбільш одіозною виявляється «здійснення людиною свого головного призначення

на Землі – бути помічником Бога у підтриманні Світового ладу». Людство все-таки очікує іншої, раціональнішої відповіді, але, мабуть, не такої, що наведена вище.

У людському суспільстві серед усіх прошарків населення, вчених і філософів поширена думка, що з появою людини і особливо її діяльності «...согласованность и кооперация сил природы между собою простирается лишь до той черты, которой ещё не коснулась рука человека, но повсюду, куда со своим разумом проник венец творения – человек, там начинается нарушение законов природы, начинается несогласованность и дисгармония»¹⁴². З огляду на це небезпідставним є сучасний дотепний вислів, що «Природа хвора людиною», а це уже прирівнює її до шкідливих живих істот і цьому є безліч підтверджень. Чи не тут закладена думка про те, що природа зробила велику помилку у своїх експериментах з людиною як біологічним передавачем інформації на планеті Земля?

На мою думку, найкраще йти таким шляхом, зробивши деякий висновок або, краще, припущення. Здійснені науково-філософські дослідження дають чимало підстав вважати, що людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто живого приймача інформації із Всесвіту для живої і неживої природи на планеті Земля. Відповідно до законів природи людина повинна була б уміло одержуваною інформацією розпорядитися, щоб не нашкодити собі й природі. Це, на мою думку, одна із основних, а, можливо, основна роль людини на планеті Земля.

Вищий Розум впливає на людину, а людина своїми діями корегує цей вплив, посилаючи у Всесвітню пам'ять результат діяльності свого інтелекту. Накопичена інформація у Всесвітній пам'яті повертається мимоволі до конкретної особистості й відповідно впливатиме на прийдешні покоління. Саме в цьому полягає основна роль людини на земній кулі серед рослинного і тваринного світу. Добрі справи і дії покращують інформацію в пам'яті Всесвіту щодо конкретної людини, а погані її погіршують. Ось чому прогресивні уми з давнини віддають перевагу не матеріальному, а духовному тілу людини.

Враховуючи, що у Всесвітній пам'яті інформація для кожної живої істоти і її нащадків зберігається постійно, то всі прийдешні покоління перебувають під впливом тієї інформації, позитивної чи

¹⁴² *Клизовский А.* Основы миропонимания новой эпохи. 2-е изд. – Рига: Виеда, 1991. – Т. 1. – С. 221.

негативної, яку створили їм їхні пращури. У цьому контексті відомі слова «Славних прадідів великих, правнуки погані» має під собою не тільки філософську, а й реальну основу.

Є підстави стверджувати, що, напевно, ніколи не буде відкрита ні одна з таємниць природи Вищого Розуму і тому, щоб вберегти людство, теперішню цивілізацію від завчасного зникнення. Водночас наближатися до якоїсь межі пізнання самої себе, як і всіх таємниць природи, людина неодмінно буде прагнути, як всякий живий організм, налаштований за будь-якої ціни жити, розвиватися.

З огляду на це простежується роль людини на планеті Земля: служити живим передавачем інформацією із Всесвіту для всього живого і неживого на планеті Земля. Одержану інформацію людина за допомогою наявної у неї свідомості трансформує у певні поняття і застосовує для організації життєдіяльності, ставлення до тваринного і рослинного світу, всього зовнішнього оточення. Велика частина властивостей живих організмів прихована навіть не в генах, а в якійсь невідомій сутності через що ніяк не може виявлятися в діях живого організму. Інстинкт і набуті звички є як у тварини, так і в людини, але розумові аналітичні здібності як продукт свідомості властиві виключно людині.

Вивчаючи людину як живу частину природи передусім постійно постає запитання про її походження. Нав'язаний людині стереотип її походження довгий час принижував внутрішнє не тільки «Я», але й «Над Я», що згодом стало звичкою, далі ставлення до проблеми появи чи зникнення людини перетворилося у ніщо. Саме на такому вченні про походження людини від мавпи Ф. Ніцше зауважив «Что есть обезьяна для человека? Посмешище или горький позор. И тем же должен быть человек для сверхчеловека: посмешищем или горьким позором...»¹⁴³.

На нашу думку, все-таки людина повинна хоча б намагатися реально зрозуміти, що вона походить не від мавпи, щоб уникати появи досить шкідливих учень, зокрема про надлюдину, яке уже нанесло великої шкоди людству, а такі вчення можуть повторитися.

Отже, насамперед треба змінити кут зору на історичний і навіть біологічний розвиток людини. Людина як складова частина природи і тваринного світу з'явилась подібно до інших живих істот разом з мавпами, ведмедами, динозаврами й іншими. Надалі людина, як і інші істоти, розвивалась, удосконалювалась її форми, рухи, а відповідно до цього розвивалась та розширювалась свідомість.

¹⁴³ *Мачехин А.Е.* В поисках смысла. – М., 2004. – С. 237.

Адже були давні цивілізації інків і індіанців на американському континенті, цивілізація трипільської культури на європейському континенті, але скрізь талановиті, надскладні інженерні конструкції, геометричні форми, загадкові унікальні зображення так і залишаються таємничими для сучасної людини. Основне, що треба визнати, так це те, що людина з'явилась не твариною, а все-таки людиною. Якщо ми це визнаємо, то краще вирішуватиметься наступна проблема, а саме – її роль на планеті Земля.

Минули тисячоліття, відколи людство стало фіксувати свою історію, але ніде навіть не згадується перехідний період від мавпи до людини, і це визнавав сам теоретик наукової концепції Ф. Енгельс: «Взагалі ми й тепер ще можемо спостерігати у мавп усі перехідні ступені від ходіння на чотирьох до ходіння на двох ногах. Але в жодній з них останнє не стало чимось більшим, ніж вимушеним прийомом, який застосовується в крайньому випадку». Більше того, вчені стверджують: «Ні одна мавпяча рука не виготовила будь-коли хоча б найгрубішого кам'яного ножа». Одним із глухих закутків цієї теорії є відсутність хоча б натяку, де ж взялася сама мавпа, яка, на думку Ч. Дарвіна і Ф. Енгельса, в результаті тяжкої праці перетворилася на людину.

В усі віки людина була людиною, вона тільки змінювала свою зовнішність, як до речі тварина, але це не привід пов'язувати її з мавпою, навіть якщо первісна людина жила на деревах. Якби ми заглянули на десяток мільйонів років тому, то, мабуть, побачили б людиноподібну особину не схожу ні на мавпу, ні на теперішню людину, але то була все-таки людина, а не тварина. Якщо ми це визнаємо, то залишиться відповіді на основне запитання про справжнє походження людини у Всесвіті. Пошук доказів ще треба продовжувати, хоча думки, викладені в пропонованому дослідженні, можуть знайти продовження.

Настало третє тисячоліття, за своєю природою людина не змінилася, але людина як частина суспільства, зазнавала значних перетворень, а головне змінилося її ставлення до оточуючого середовища і воно здебільшого негативне, що загрожує самій людині. Свідченням цього є її експерименти з природою, бездумне і екстенсивне використання сировинних ресурсів, віддалення підвищених запитів людини від вимог законів природи. Це сталося через те, що людина, пізнаючи все глибше закони природи, себе так і не пізнала, її знання про себе залишились ще у першому тисячолітті. Для людини важливо панування гармонії, що потребує глибоко-

го знання не тільки про природу загалом, а й про саму людину як її невід'ємну частину, яка становить основу життєдіяльності людської цивілізації.

Проте глибинна сутність людини так і залишається незрозумілою, відкривається вона лише частково в певних надзвичайно складних ситуаціях: жорстока війна; концентраційні табори ГУЛАГу колишнього СРСР і гітлерівської Німеччини, перебування людини на самоті, навіть у сильному сп'янінні або в безвихідному становищі, тимчасове припинення дії законів, що можна простежити під час громадянської війни після 1917 року; сучасний перехід до ринкових відносин після 1991 року. Якщо проаналізувати поведінку людини в такі складні періоди, то виявиться, що вона лише огорнута тонким соціальним простирадлом, а в дійсності під ним міститься зовсім інша людина – підпорядкована законам природи, а тому з усіх живих істот у світі людина найзагадковіша істота. Сутність людини як живої істоти має головну особливість – вона здатна переходити у свою протилежність: «особенность сущности – это то, что, будучи тождественной ... она способна принимать противоположности в силу собственной перемены»¹⁴⁴. Не випадково, коли людина потрапляє в екстремальні умови з неї спадає покривало соціального змісту і вже природа диктує свої правила поведінки кожній людині.

Для пізнання людини важливо приділити увагу історичним міфам про людину, зокрема матріархату і патріархату. В епоху первіснообщинного ладу панівне становище в родовій групі належало жінці, що було природним і справедливим, родинність визначалась за жіночою лінією, що також відображало реальне становище, бо за чоловічою лінією визначити її в ті часи було практично не можливо. Коли розпався первіснообщинний лад, настала епоха патріархату, панівну роль стали відігравати чоловіки, родинність визначається за чоловічою лінією, їм належить першість у господарському і суспільному житті.

Зміна цих епох впливала на возвеличення чи приниження ролі чоловіків і жінок у суспільному житті без урахування тих функцій, якими наділила природа чоловіка й жінку, які є носіями половини єдиного цілого живої природи. Побутує чимало висловлювань про таку єдність, але найглибше сказав про неї Альберт Ейнштейн: «Человек – это часть целого, которое мы называем Вселенной,

¹⁴⁴ *Аристотель*. Сочинения в четырёх томах. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 62.

часть, ограниченная во времени и в пространстве»¹⁴⁵. Розглядаючи матриархат і патріархат та особливості чоловічої і жіночої статі, ми дотримуємось думки, що тут упродовж віків є багато нездоланих ілюзій стосовно чоловічої і жіночої статі. Доводиться констатувати, що ми занадто переоцінюємо «сильну» стать, яка насправді є слабкою статтю, і, навпаки, недооцінюємо «слабку» стать, яка насправді є сильною.

Таке можна спостерігати на кожному кроці, і якщо замислитися, то можна передбачити, що в недалекому майбутньому людство неодмінно перегляне свої ілюзії. Особливо це стосується слов'янства та тієї частини людства, яка сповідує християнську релігію і її розгалуження в Європі, Північній частині американського континенту та Росії. Ці ілюзії, особливо стосовно жіночої «слабкої» статі, набувають поширення і в деяких країнах Азії, за виключенням мусульманських країн.

Тут є багато спірних питань, і щоб їх пояснити не треба вдаватися до словесних вправ, хто краще скаже, а звертатися до природи. Скажімо, серед слов'ян у давнину дружини не бажали переживати своїх чоловіків, і їх добровільно спалювали на багатті разом з трупами їхніх чоловіків. А чи добровільно? Справжню причину пояснюють по-різному. Одні вважали, що «сие варварское обыкновение, истребленное только благодетельным учением христианской веры, введено было славянами (равно как и в Индии) для отвращения тайных мужеубийств; осторожность ужасная не менее самого злодеяния, которое предупреждалось ею»¹⁴⁶. Інші дотримувалися думки, що чоловіки вважали своїх жінок власними рабинями, і в них не було іншого виходу, як вмирати зі своїм господарем. Такі випадки володарювання над жінками описував А. Бебель у своїй праці «Женщина и социализм».

Хто правий – важко розібратися, коли вислуховувати тільки власні думки вчених, філософів і політиків. Щоб дати пояснення, то найкраще звернутися до природи, до тваринного світу, де відсутня чиста думка, що й проливає світло на тисячолітню практику стосунків чоловіка й жінки та їхньої ролі в людській цивілізації.

Проведені дослідження щодо ролі й місця людини в живій природі дають змогу одержати, хоча тільки наближене, узагальнення та здійснити проекцію законів природи на людську спільноту. Всі попередні досліди, власне, використані для попереднього пояс-

¹⁴⁵ *Энциклопедия мудрости*. – Изд-во Росса, 2007. – С. 805.

¹⁴⁶ *Карамзин Н. М. Предания веков*. – М.: Правда, 1988. – С. 49.

нення ролі й місця людини як частини суспільства, побудови громадянського суспільства відповідно до законів природи, а також застосування регульовальних методів у державному управлінні з погляду природничих процесів.

Життя і спілкування з представниками живої природи з боку людини у процесі їх господарського використання – неперевершена практика для вивчення втручання держави в соціально-економічні процеси розвитку суспільства. Проекція життя окремих представників тваринного світу частково проливає світло на вічні питання життя людства та його суспільний розвиток. Такий погляд спроможний допомогти кожному індивідууму як суспільній істоті визначити своє місце в непростих взаєминах з суспільством і природою, розширити поняття таємниць природи, націлити себе на подальші роздуми про сенс і мету людського буття. Дослідження показують, що тут, як і в передбаченні настання новітніх соціально-економічних процесів, простежується природний чинник, виявлений за спостереження в галузях економіки, зокрема сільському господарстві.

Розбудовуючи громадянське суспільство, треба чітко усвідомити межі можливого втручання держави чи якихось громадських організацій у життєдіяльність суспільства, яка виявляється в індивідуальній і колективній волі. Кожна громада організовує свою життєдіяльність на основі творчості окремих особистостей, але усвідомленої і прийнятої громадою. Творчість в усіх сферах людського суспільства – процес індивідуальний, і його неможливо «творити» гуртом, бо натовп не сприяє розкріпаченню духовних сил і їхній мобілізації як бази для творчої роботи. Ось чому творчі особистості постійно борються за свої права, відстоюють право власної думки, яку намагається привласнити натовп, бо люди, які не є особистостями, надають пріоритету колективній думці.

Водночас не можна не зважати на інший бік константи. Людина як представник тваринного світу – суто колективна істота, як би її не намагалися ізолювати, вона тягнеться до гурту, бо тільки у спілкуванні виявляються її природні риси. У цьому разі індивідуальна воля вступає у суперечність з колективною вимогою. Виявляється ця суперечність повсюди через те, що дотримання загальних суспільних вимог та управління на всіх рівнях – це процес колективний, бо саме тут має виявитися в концентрованому вигляді думка багатьох індивідуумів громади, міста, регіону, держави, але закріплені законами.

Чому треба звертатися до природи, до думки громади, суспільства, колективу? Нерідко ми не замислюємось над тим, чому суспільна думка формується так, що вона досить вірно відображає оцінки й думки людини про події певних часів. У своїх піснях, оповіданнях, переказах, співанках, казках, думках людина все це відображає і передає наступним поколінням, дає оцінки подіям, особистостям, державним діячам, борцям за права і свободи людини, різним політичним течіям. З часом, вивчаючи старовинні легенди людина дедалі більше почала звертатися до громади, до великої кількості людей за порадою, за концентрованою думкою, скажімо, за допомогою опитування.

На запитання, чому природа вічна і організована, можна відповісти таким чином – вона існує за незмінними законами. Цим пояснюється стійкість і непереможність релігій, які також мають постійні свої форми, правила й звичаї. Життєдіяльність суспільства може бути розумно організованою за умови наявності й дотримання стійких правил, форм і звичаїв, як це бачимо в деяких країнах, зокрема Великій Британії. Країни найстійкіші організаційно і економічно лише ті, в яких користуються постійними державницькими законами, навіть коли вони для сучасності здаються застарілими. Історія свідчить, що українську націю впродовж багатьох століть розривалися на шматки, але вона вистояла як цілісна спільність через стійкі звичаї, культуру, мову, але через відсутність законів чи їхньої міцності вона багато втрачала як державне формування. З огляду на такі обставини ведуться спекулятивні й викривлені розмови деяких сусідів про періоди існування української держави як такої.

У цьому контексті, власне, стосовно комуністичного устрою можна сказати таке. Ідеї громадянського устрою, які взяті на озброєння російськими комуністами, завдяки колективному ладу, який насаджувався, відповідали потребам живої природи, але були занадто викривлені, віддалені від їхньої реальної сутності й на практиці доведені до абсурду. Тому відкидати повністю тодішній громадянський устрій не можна, що підтверджується науковими спостереженнями в природі і деякою практикою в людському суспільстві.

Наведемо тільки основні параметри, які характеризують спільність живої природи та людської цивілізації: перше, сучасні ідеї комунізму щодо спільної власності й соціальної рівності всіх членів суспільства, звичайно, не викривлені, мають підтвердження в природі; друге, комунізм як категорія спільності є вищим рівнем розвитку первіснообщинного ладу, тобто первісного комунізму,

який також характеризувався спільною власністю на засоби виробництва, колективною працею і споживанням, а основним осередком був материнський рід; третє, цивілізації тваринного світу – це світ самок, самці тимчасові супутники; четверте, в медоносних бджіл і мурашок також все спільне, всі працюють, колективно споживають харчі; п'яте, у країнах Скандинавії та в інших розвинутих країнах спостерігається спрямування суспільства в бік розширення спільного володіння багатством, вирівнювання доходів.

Дослідження підтверджують, що саморегульовальні та відтворювальні процеси в природі мають стати філософською доктриною розвитку суспільства загалом та економіки зокрема, а також застереженням від необачного втручання держави в її процеси. Адже не секрет, що у кожного правителя, хто приходить до влади на всіх рівнях управління, та ще й на дуже короткий строк, як це має місце в сучасній українській практиці, є лише власна думка, особливо в управлінській та економічній сферах, приватні меркантильні інтереси, а національна ідея, інтереси нації і народу їх зовсім не цікавлять.

Підтвердженням зазначеного вище може стати неперевершена інтеграція і кооперація у виконанні робіт бджолиних сімей, і має стати істотним прикладом для людини. Подивімося на природний зразок кооперації, спеціалізації та інтеграції у медоносних бджіл. Під час виконання робіт у бджіл спостерігається досить вузька спеціалізація: наймолодші з них годують личинок тільки старшого віку, а бджоли, чий залози виділяють молочко на повну силу, – навпаки – молодих. Далі бджоли, які збирають нектар, відвідують квітки не всіх рослин, які трапляються їм на шляху, а переважно якогось одного виду, на який у них, завдяки кормовому подразникові, виробився умовний рефлекс.

На філософії стосунків медоносних бджіл, мурашок у процесі господарського використання людиною цих тварин може будуватися державне регулювання і управління економікою кожного людського організаційного формування. Можна допустити, що через медоносну бджолину сім'ю і мурашок природа демонструє вищим представникам живої природи – людині приклади для організації своєї життєдіяльності. Серед них уваги заслуговують: притаманний людині, як і тваринам, стадний інстинкт; правильна організація і розподіл праці; вища ступінь і в той же час простота технології виробництва; стосунки чоловічої і жіночої статі і їхнє місце в родині та суспільстві; підказка щодо організації економічного

й суспільного життя; приклади можливості вижити в навколишньому середовищі тільки спільністю – людей, сім'ї, громади чи іншої організованої структури.

З погляду на викладені істини живої природи, кожен людський індивідуум, який прагне досягти тієї чи іншої мети, або вирішити певну справу, має насамперед вдатися до філософських роздумів про сильну і слабку стать у людському суспільстві, а особливо до тримання мистецтва в управлінні, без чого, як свідчить практика, в суспільстві буде постійний хаос, який бачимо в сучасній українській дійсності. Проте для цього суспільству самому потрібно добирати людей, які здатні керуватися такими принципами.

Скажімо, треба обов'язково враховувати природні якісні людські характеристики, які й визначають певне місце кожного індивідуума або їхніх груп у суспільстві. Адже всі індивідууми людства розміщені у своїй практичній життєвій діяльності за принципом спадної лінії нахилу – від генія до землекопа: що нижчий інтелектуальний ресурс, то вищий практичний життєвий рівень; навпаки, що вищий інтелектуальний ресурс, то нижчий практичний життєвий рівень. У практиці таке можна спостерігати в період значних суспільних потрясінь, війн, трансформаційних процесів. Скажімо, в період переходу до ринкових відносин початкове накопичення капіталу здійснюють люди не високого, а самого низького інтелектуального ресурсу. Люди з високим інтелектуальним ресурсом на довгий період опиняються в маргінальному становищі. Неперевершеним прикладом стало українське суспільство кінця ХХ і початку ХХІ століть, коли відбувався перерозподіл багатства, створеного важкою працею кількох поколінь попередніх років комуністичного правління. Усі багатства перейшли у власність небагатьох людей, раніше невідомих ні в одній із сфер суспільної діяльності, більшість із них мали кримінальне минуле.

Поєднання досліджень природничих і гуманітарних наук дали змогу зробити висновок, що людина, суспільство і держава зобов'язані вивіряти свої дії лише відповідно до вимог природи. Закони природи виявляються повсюди, вони об'єктивно впливають на взаємозалежність живої й неживої природи, поведінку й фізичний стан особин рослинного і тваринного світу, конкретну живу істоту, рослину, тварину, людину, громаду, націю, суспільство, людську цивілізацію. За внутрішньою структурою планета Земля своєю будовою схожа на людину, адже її малими, середніми і великими річками тече вода, одержана з вологи надр землі й наси-

чена мінералами, які необхідні всім живим організмам на планеті Земля. У людини судинами тече кров, яка насичується поживними речовинами, вітамінами і мінералами, постачає їх всім органам людського тіла, кожному органу тіла отримує свою поживу та ще й у певних дозах і потрібної якості, а в іншому випадку організм буде реагувати негативно.

Така взаємозалежність виявляється в тому, що природа через кліматичні зміни формує рослинний і тваринний світ, який уже визначає розвиток людини, нації, суспільства й держави. Своєю чергою людина, впливаючи на своє оточення, формує в цілому суспільство, зазнаючи від нього зворотного впливу. Отож, як результат спорідненості людської цивілізації з природними стихіями простежується об'єктивна взаємозалежність, яку можна помітити на багатьох прикладах у природі й суспільстві.

Скажімо, люди, розселені навколо великого озера, яке поповнюється, освіжається і очищується власними підводними джерелами, необачно забруднюють у ньому воду відходами своєї життєдіяльності. Минає час, забруднення набуває такого рівня, що джерела озера вже не можуть впоратись з очищенням води і настає період, коли вода озера стає непридатною не тільки для споживання, а й для купання, поливу рослин, а іноді й для технічних цілей. У цьому можна перекопатися на прикладах багатьох озер і річок, зокрема нашого Дніпра, на просторах якого споруджено чимало штучних «морів», а тепер думаємо як їх позбутися.

Як урятувати озеро чи річку, щоб вода була придатною для споживання людиною, твариною й рослиною? Відповідь напрощуд проста, але сам процес виконання досить складний, важкий і тривалий. Перше, треба припинити зовнішнє забруднення водойми відходами промислових підприємств, отрутохімікатами з полів і ферм, каналізаційними викидами з міст і сіл, а всю воду від життєдіяльності людини перед тим, як вона має потрапити у водний басейн, очищати до природного стану. Друге, враховуючи, що вода впродовж тривалого часу забруднювалась під дією зовнішніх чинників, та чи інша водойма має самоочиститися до рівня, коли глибинні джерела будуть здатні своєю свіжою водою тримати весь її водний ресурс у стані, придатному для розвитку всіх живих організмів озера.

Звичайно, кожне озеро, річка чи річечка мають свої джерела наповнення, а отже, і певний ресурс очищення. В одних вони потужні, в інших середні, у деяких незначні. Саме глибинні джерела озера чи річки визначають терміни їхнього самоочищення, а також

період існування. Те озеро, у якому є потужні і численні джерела, швидше самоочищується і довше напуває все живе, а те озеро, у якому малопотужні джерела і їх небагато, значно довше самоочищується і в нього коротший термін існування. Тільки в Україні вже зникло близько двадцяти тисяч річок і річечок, які в минулому були судноплавними й наповнені рибою, зникло безліч озер, озерець та інших водойм. Отже, у них мало було власних джерел і їхня потужність була низькою.

На величезне озеро схожа й наша Україна та її народ, які на просторах Європи впродовж тисячоліть, через розташування на перетині світових шляхів, зазнавали величезних негативних впливів войовничих народів, загарбників, народів – сусідів, які всіляко забруднювали внутрішній стан української нації, привносячи в неї свою культуру, мову, історію, традиції, гени, прищепюючи рабські нахили. Формувалось суспільне середовище, вороже людині, а створене самою людиною Пекло вимагає від неї надлюдських зусиль для самовиживання, бо повсюди панує «велич зла». Трагедія уярмленого народу виявляється в тому, що українцям дотепер тяжко відчутти себе єдиним народом у єдиній країні.

Скаламутилось природне національне середовище в нашій державі, скрізь чути плач і нарікання: у художній літературі, піснях, билинах і переказах, а в останні роки відкрито визнається, що нація хвора, а тому українці дедалі більше й більше скаржаться, що відчують себе у власній державі чужинцями, які живуть мовби не в українській Україні. Хвороба, викликана забрудненням національного середовища, генетично передається наступним поколінням уже з середини хворої нації і слабкої держави. І справді, сучасні українці, одержавши незалежність, відчули, що вони не одержали свободи, що живуть у затхлому середовищі, мов риба в забрудненій водоймі, і доля в українців, як і у риб, одна: ніякого виходу, бо в такому середовищі довго не проживеш, у ньому важко знайти позитив. Увесь навколишній бруд тільки нищить і вбиває в українцеві все глибинно святе й людське: талант, любов до ближнього і саме життя.

Людство, філософи, вчені, практики дедалі більше замислюються над сутністю навколишньої природи, Всесвіту й місця у ньому людини, а найперше – над перспективами людської цивілізації. Звернення до природної філософії дає можливість досягти глибинного пізнання оточення людини і цим самим підвищити безпеку свого життя: «Любая опасность становится гораздо менее

страшной, если известны её причины»¹⁴⁷. У своєму дослідженні була дотримана ідея, яку висловив ще Б. Паскаль, що небезпечно нагадувати людині про її схожість з тваринами, не нав'язуючи їм власну велич проти них, у той же час небезпечно і занадто підкреслювати зверхність людини, не нагадуючи про її ницість. Водночас найнебезпечнішим є залишати людину в становищі, коли вона не відає ні про добро, ні про зло, що криється в ній. Кожна жива істота має займати, належну тільки їй, свою нішу в природі, як і відігравати відведену їй роль. Тому для блага людини, яка є частиною живої природи, корисно показувати їй і одне, й друге, хоч як би прикро це було.

2.12. Макроекономіка держави в епоху глобалізаційних криз¹⁴⁸

Економічна політика та сформована нею макроекономіка визначає динаміку розвитку країни, її стан на внутрішньому і зовнішньому ринках, формує й використовує фінансово-кредитну систему для сприяння розвитку національної економіки країни з метою забезпечення добробуту свого народу. У цьому контексті обґрунтування передбачуваних макроекономічних показників, фактичне їх досягнення прямо впливає на формування і виконання державного бюджету як основного індикатора соціально-економічного стану країни, розвиток соціальної сфери країни. За роки переходу до ринкових відносин практика підказує необхідність внесення коректив взаємодії із зовнішнім світом в умовах глобалізаційних процесів, а також у методологію і методику формування та використання деяких макроекономічних показників.

Американці, відчувши свою силу і значення великої держави після Другої світової війни, ставили для себе величезні глобальні задачі, а для цього потрібні були значні ресурси. Саме тому було введено єдину валюту в доларах, створено потужні фінансові центри – Міжнародний валютний фонд, Світовий і Європейський банки та інші, керівники яких підконтрольні країні долара.

¹⁴⁷ *Лоренц Конрад*. Обратная сторона зеркала. – М.: Республика, 1998. – С. 4.

¹⁴⁸ *Панасюк Б.Я.* Макроекономіка держави в епоху глобалізаційних криз // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 9–15.

Американці безмірно друкували долари, які не були забезпечені ні матеріальним виробництвом, ні золотом, видавали їх у вигляді позики через створені світові фінансові центри, одержували доходи, поширюючи політичний вплив як на окремі держави, так і глобалізаційні процеси світу. Це спричиняло й спричинятиме в майбутньому кризові явища, які мов цунамі періодами прокочуються цілими континентами: економічні, фінансові, банківські та валютні, нерідко й політичні.

Сучасні долари США в економіці нашої країни – це ті ж колишні радянські рублі, які не забезпечені ні американськими, ні українськими товарами, вони не підтримуються золотим запасом ні в США, ні в Україні. Саме вони можуть унаслідок глобальної кризи чи навмисне створеної якоїсь піраміди перетворитися на попіл, пустивши на вітер збереження у валюті як у звичайних громадян, так і бізнесменів різної величини. І причина тут така сама, яка була з 80-х років минулого століття в колишньому СРСР до його розвалу. Адже наша держава, як і колишній Союз теперішніх незалежних держав, нічого путнього не виробляє, не може забезпечити своє населення навіть харчами на знаменитих українських чорноземах. На експорт продається тільки сировина, що приносить мізерні валютні ресурси, а для забезпечення попиту всередині країни потрібно дедалі більше валюти для закупівлі продовольства, якого самі не виробляємо.

Відомо, що економічні закони об'єктивні та діють однаково як у різні часи, так і в кожній країні, а тому економічна ситуація країн АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії) (1997–1998 роки) схожа на українську. Тут слід підкреслити, що йдеться саме про теперішню ситуацію, коли українська економіка дедалі більше входить у глобальну світову економіку: імпортна залежність; від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі; надмірно високий зовнішній борг; більшість своїх заощаджень народ зберігає у валюті; іноземні товари купуються переважно за рахунок іноземних кредитів, а це долари і євро.

Після набуття незалежності тривалий час українська економіка майже не була тісно зв'язана з глобалізаційними процесами світу, а тому кризи, які завдавали великої шкоди багатьом країнам, тоді майже не торкнулися України. Валютно-фінансова криза 1997–1998 років якраз і розпочалася там, де країни значно залежні від іноземної валюти. У ті роки середньосвітові валютні резерви відносно ВВП становили близько 8%, у країнах Південно-Східної Азії – 20%, а в Україні на той час – 2%. Саме через те фінансова

криза 1997–1998 років розвивалася у Південно-Східній Азії, Україні ж в цілому вдалося вистояти проти руйнівної сили тодішньої кризи, навіть значно зріс експорт. Нинішній стан в Україні змінився і валютні резерви країни у 2010 році до ВВП уже становили 27,9%, що, з одного боку, й непогано, а з другого – підтверджується величезна залежність від доларової та європейської валюти.

Однак треба дивитися на реальність справ, оскільки глобалізаційний простір уже сформувався і нині Україна поступово інтегрується в цей простір, що вимагає, як показує практика, величезних зусиль для знаходження власного місця в ньому, бо альтернативи немає. Найперше вітчизняна економіка та соціальна сфера потребують потужного захисту від можливих кризових хвиль, які довго ще не вщухатимуть. Необхідно передбачити, що треба зробити, щоб розширення інтеграції у світовий глобалізаційний простір не завдавало шкоди вітчизняній економіці, фінансовій та соціальній системам, а також народу й самій державі.

Глобалізація економіки, економічних і політичних відносин досить відчутно та боляче впливає на кожну країну окремо, особливо такі країни, які тільки входять у ринкову економіку і не мають ефективного механізму проти негативного впливу процесів глобалізації. Минуло двадцять років нашої незалежності, й коли проаналізувати, що ж ми досягли за цей час, то пишатися нічим: вийшли на перше місце в Європі за смертністю українців; 5,6 млн працездатного населення проживає за кордоном, а це 15% усього населення і більше третини працездатного; ми живемо у борг, за який розраховуватимуться наші діти й онуки, нині зовнішній борг становить майже 90% річного ВВП країни (валового внутрішнього продукту); більшу частину м'ясо-молочних продуктів, картоплі й овочів українці споживають зарубіжні; велика частина нашої економіки перебуває в руках російських бізнесменів; на порозі введення ринку землі, ряд країн уже накопичили кошти, щоб за безцінь скупити українські чорноземи, і «працьовитих та співучих українців» не буде де поховати у своїй країні. Велике занепокоєння викликає ще й те, що виїзд величезної кількості працездатного населення за кордон перетворює Україну не тільки у сировинний придаток світової економіки з матеріальних ресурсів, а й трудові ресурси країни перетворюються у людську сировину світового ринку.

З усього видно, що в Україні треба розв'язувати багато проблем, але враховуючи, що лише жива праця створює додану вар-

тість – джерело формування ВВП, забезпечує розвиток реального виробництва – проблема створення робочих місць виходить на одну з перших позицій у нашій економічній політиці. Проте й тут багато невирішених завдань. Скажімо, в динаміці таких важливих макроекономічних показників, як рівень безробіття і робочі місця склалася така ситуація. На кінець першого півріччя 2011 року зареєстрованих безробітних було 0,5 млн осіб, а наявних вільних робочих місць – лише 30 тис. Якщо врахувати, що 1,5 млн осіб ще зареєстровано як безробітні, а також працездатне населення, яке тимчасово чи постійно працює за кордоном, то стає зрозумілим, що офіційний рівень безробіття 9,8% у першому кварталі 2011 року в Україні проти 9,6% у країнах Євросоюзу можна вважати дещо заниженим й реально він може сягати за межі 20–25%.

Величезне поле діяльності створення робочих місць в агропромисловому комплексі (АПК). На даному етапі ми створюємо робочі місця, віддаємо лівову частину доданої вартості, створеної у своїй країні, за кордон: продаємо зерно як кормове, насіння сояшнику і ріпаку, а там все це переробляють та одержують комбікорми, макуху, шроти, вигодовують тварин, одержують молоко і м'ясо, виробляють різноманітні продукти для продажу за високими цінами в Україні. Отже, рослинну сировину слід переробляти в нашій країні, що сприятиме розвитку тваринництва та переробної промисловості, а це дасть змогу створити робочі місця та відновити роботу місцевих молочних заводів, фабрик із переробки м'ясої продукції, переробки зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби; налагодити виробництво біосировини й переробку її на біопаливо і комбікорми; переробку цукрової сировини на цукор, а цукор – на кінцеві продукти споживання. В умовах кооперативного використання землі на рівні територіальних сільських громад виникає можливість розмістити виробничу й соціальну інфраструктуру у великих селищах, малих та середніх містах сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці держави, так і потребам місцевого самоврядування. Звичайно є правила Світової організації торгівлі, але вони не вимагають, щоб країна повністю стала сировинним додатком інших країн.

Отже, створення робочих місць є: важливим регульовальним засобом стимулювання зростання виробництва у тих чи інших сферах; ефективним засобом створення умов для повернення на батьківщину значної частини трудових мігрантів; соціально-економічною базою зникнення намірів виїздити за кордон на заро-

бітки. Саме тут не варто піддаватися стихії ринку, втрачати методи відстеження створення робочих місць, а застосовувати регульовальні функції держави, які належать до її компетенції.

Відсутність робочих місць, виїзд працездатного населення за кордон спричиняє недостатній розвиток національної економіки, реального виробництва. Про недостатню увагу до матеріального виробництва, а отже, низький рівень вітчизняної пропозиції, свідчить про таке. Випуск товарів і надання послуг за видами економічної діяльності в основних виробничих галузях (сільське господарство, промисловість, будівництво і транспорт) за 2007–2010 роки знизився у ВВП з 67 до 65,9%. За цей період у нематеріальних сферах діяльності (торгівля, освіта, охорона здоров'я, інші види діяльності) питома вага послуг зросла з 33 до 34,1%. Зниження питомої ваги у ВВП доданої вартості, створеної у галузях матеріального виробництва, залежить від об'єктивних причин, які мають пояснення в більшості галузей: верстатобудування і машинобудування, сільське господарство; будівництво; вугільна й харчова промисловість та інші галузі.

У матеріальному виробництві найбільшу увагу слід приділити галузі будівництва, а також двом галузям, які мають багато спільного та притаманного виключно умовам України – це сільське господарство і вугільна промисловість. Спад, якого зазнало будівництво, коли його продукція у ВВП за 2007–2010 роки знизилася з 6 до 4,2%, справедливо назвати критичним, оскільки ця галузь є базою для зростання всіх галузей економіки країни. За останні три роки у цій галузі спостерігався найбільший спад: 2008 рік – 15,8%, 2009 – 48,2, 2010 – 5,4% і лише за січень – липень 2011 року має місце зростання +13,6%. Проте значне скорочення працівників саме у цьому році може стати завадою у досягненні зростання, яке намітилося. Підтвердженням такої застороги є й те, що кредити на будівництво, придбання та реконструкцію з січня по червень 2011 року не зросли, а скоротилися на 8%. Високий темп приросту будівництва пояснюється як значним рівнем державного фінансування у зв'язку зі спортивними подіями 2012 року, так і низькою статистичною базою 2010 року. Проте й за таких умов досить проблематично досягти високого зростання будівництва за рік.

Сільське господарство так і залишається з мізерними доходами, низькою оплатою праці та такою ж її продуктивністю. Започаткування етапу переходу до ринкових відносин після 1991 року, ліквідація колективних господарств, розпаювання земель і основних фондів

привели до занепаду сільського господарства, а села завмирають через зникнення в них робочих місць, руйнацію соціальної сфери, відсутність будь-яких фінансових ресурсів у сільських територіальних громадах. Українські села мають унікальну історичну особливість, аналогів якої у світі немає, а тому приклад розвинутих країн про скорочення робочої сили у цій сфері економіки використовувати без осмислення не слід, бо згадане значне скорочення працівників має негативні наслідки як для самої галузі, так і економіки країни в цілому. Сучасне сільське господарство експортує тільки сировину і, продаючи зерно переважно як кормове, сприяє виробництву кормів і продукції тваринництва за кордоном, яка у вигляді готової для споживання імпортованої продукції повертається назад у нашу країну, але в десятки разів дорожчою. Це свідчить про добровільну передачу за кордон створеної доданої вартості у сільському господарстві та сприяння підвищенню від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі, зниження дохідності державного й місцевих бюджетів. Щоб поліпшити ситуацію у сільському господарстві та становище села і селян, необхідно усунути існуючі у цій сфері суперечності між індивідуальними, колективними й державними інтересами на основі кооперації та інтеграції у володінні й використанні земель, виробництві сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки й реалізації. Лише за таких умов у сільську місцевість надходять потрібні фінансові ресурси та створюватимуться робочі місця.

У матеріальне виробництво також вкрай обмежені інвестиції: в бюджеті, як відомо, закладена недостатня сума коштів, в усій же економіці їх теж обмаль. Питома вага освоєних інвестицій до ВВП за останні роки скорочується: 27,4% у 2008 році, 16,6 – у 2009-му, 15,6 – у 2010-му і 11,7% за I-й кв. 2011 року. Іноземні інвестиції мають свою особливість: ці кредити здебільшого прямі й видаються вони переважно під купівлю товарів тієї країни, яка надає кошти; їхній приріст скорочується з 9,9% у 2008 році до 5,8 – у 2010-му та 2,1% за I-ше півріччя 2011 року. Таким чином, власних інвестицій недостатньо, а іноземні йдуть на стимулювання виробництва інших країн.

Відсутність власних інвестицій у вітчизняне виробництво є наслідком помилок, допущених у перші роки входження України в ринкові відносини, що полягає у такому. У 1933 році, коли економіка США була схожа за руйнацією на нашу економіку в 1993 році, то там акумулювали до бюджету 8–10% ВВП з метою сприяння

зміцненню економічного стану всіх учасників ринкових відносин, а частку акумуляції ВВП у бюджеті до сучасного рівня, саме в межах 35%, доводили поступово впродовж років. У нашій же країні під час кризових процесів у всіх галузях економіки після 1993 року на державні потреби акумулювалося 35%, а в окремі роки й 40% ВВП, у багатьох підприємствах і бізнесових структурах вилучали не тільки всі кошти доданої вартості (прибутки), а й на додаток обігові кошти. Саме тоді в усіх сферах зародилася тіньова економіка, яка перебуватиме в такому стані ще тривалий час, що наноситиме шкоду бюджету, інвестуванню та в цілому економіці. Сучасне зниження податків й інших платежів є справедливим намагання виправити тодішні помилки, але це не так просто, потрібен ще певний час і спеціальна цілеспрямована програма.

Слід підкреслити, що інвестиції прямо впливають на динаміку ВВП, а отже, й наповнення бюджету, оскільки питома вага спрямованих інвестицій у ту чи іншу галузь визначає відповідну питому вагу випуску товарів і послуг. Розрахунки показують таку залежність в окремих галузях у середньому за 2009–2011 роки: промисловість – питома вага освоєних інвестицій 34–40% відповідає 40–43% випуску товарів та послуг; сільське господарство – 6,2–7,9% інвестицій відповідає 8,1–8,2% випуску товарів і послуг; будівництво – 2,9–3,9% інвестицій відповідає 4–4,2% випуску товарів та послуг.

Переважна більшість наших накопичень у банках (державних, комерційних, «скляних») не забезпечені ні реальним виробництвом, ні золотом, ні дорогоцінним камінням, якого у нас не було й немає. Єдине, що у нас зростає, це зовнішній борг, який є великою і економічною, і політичною загрозою для країни.

Щодо валового зовнішнього боргу, то його динаміка на кінець періоду має такий вигляд (таблиця):

Динаміка валового зовнішнього боргу

Рік	Млрд дол. США	У % до ВВП
2005	39,6	45,9
2006	54,5	50,6
2007	80,0	56,0
2008	101,7	55,9
2009	103,4	...
2010	117,3	85,7
2011 (1-й квартал)	120,5	84,1

Якщо врахувати постійне від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі та значне зростання зовнішнього боргу, то постає досить яскрава картина споживацького характеру нашої економіки. Можна назвати кілька чинників, що спричиняють це: 1) використання в методології формування макроекономічних показників переважно *монетарного підходу*; 2) недостатня увага до розвитку *матеріального виробництва*, реальної економіки; 3) перетворення галузей промисловості та сільського господарства на виробництво тільки сировини і торгівлю нею. Нагадаємо, що сировинні галузі, як відомо, за своєю економічною сутністю здебільшого збиткові або низькорентабельні.

Змінних, які були б сфокусовані на узагальнюючому показнику створення реальної доданої вартості, що характеризує *пропозицію* як другий бік макроекономічної рівноваги того ж закону вартості, ми ще на належному рівні не досягли і на сучасному етапі змінних або недостатньо, або майже не використовуються. До чинників, які формують пропозицію, належать кількість та якість трудових і природних ресурсів, обсяг і якість основного капіталу, наявність і ступінь впровадження новітніх технологій, інновацій, інвестицій та ін.

Такий напрям формування пропозиції відомий як кейнсіанський підхід, який передбачає розвиток матеріального виробництва, використовуючи не тільки монетарні, а переважно інвестиційні чинники: наявність працездатного населення, рівень безробіття, індекс матеріальних витрат, величину виробничого основного капіталу, завантаженість виробничих потужностей, якість основних фондів, капітальні вкладення. Про окремі показники із названих йдеться в характеристиці макроекономічної ситуації (рівень безробіття, робочі місця), але їхня достовірність викликає сумнів. Загалом пропозиція, або розвиток матеріального виробництва і послуг, поживається під дією кейнсіанського підходу, який використовувався розвинутими країнами для виходу з кризи: США з 1933 року, після війни (1939–1945 років) Німеччина, Англія і Японія.

Із часів входження у ринкову економіку в нашій практиці розрахунки ВВП здійснюються лише на основі монетарних змінних: індексів цін, швидкості обігу грошей, процентних ставок, дефіциту бюджету, обмінного курсу, зовнішніх інвестицій тощо. Усі ці змінні сфокусовано на єдиному показнику, навколо якого будується важливий інший макроекономічний показник – рівень інфляції. Якщо ж врахувати ту обставину, що обчислення даного узагальнюючого показника часто обмежується лише параметрами попиту, то скла-

дається враження, що ми передбачаємо лише один бік макроекономічної рівноваги відповідно до закону вартості – *попиту*. В цьому разі наша країна перетворюється на таку, яка більше споживає, не враховуючи того, скільки і чого виробляє. Це підтверджується реальними процесами: перше, майже в усі роки незалежності у нашій країні імпорт перевищує експорт; друге, невпинно зростає зовнішній борг країни.

Водночас попит не може бути постійно високим, він знижується, коли на нього не відгукується вітчизняна пропозиція. Звичайно, пропозиція в країні є, й висока, але вона іноземна і на вітчизняну економіку впливає дуже мало. Про реальне зниження внутрішнього споживчого попиту свідчать два важливих чинники: перший – значне уповільнення зростання приростів реальної заробітної плати у II кварталі 2011 року (1,9% у червні в річному обчисленні проти 11,3% у березні цього року та 14,7% у червні 2010 року); другий – не зростає, а навіть дещо знижується приріст обороту роздрібною торгівлі (у 2011 році за п'ять місяців приріст становив 15,5%, а за перше півріччя – тільки 15,2%).

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами було від'ємним: у 2009 році – на 2 млрд дол. США; у 2010 – 3,9 млрд дол. США; у 2011 році – очікується в межах 4,9 млрд дол. США. З урахуванням тіньового імпорту від'ємне сальдо зростає ще більше. В експорті України високу питому вагу мають сировинні товари: чорні метали та хімічна продукція в промисловості, зерно ряду культур у сільському господарстві. Водночас країна не виправдано втрачає традиційні зовнішні ринки збуту цукру, у 2011 році потужності 26 цукрових заводів будуть законсервовані, що значно зменшує позицію експорту.

Незадовільна динаміка реальної економіки, високий рівень безробіття визначають низький рівень зарплат, пенсій, доходів населення взагалі. Водночас зростають депозити населення в банківській системі (з початку 2011 року розрив між наданими кредитами та залученими депозитами скоротився на 2,7%, або на 8,5 млрд грн).

Зростання депозитів населення офіційно пояснюється такими позитивними чинниками, як підвищення його доходів, що у свою чергу позитивно впливає на стримання інфляційних процесів. Такий висновок не може бути використаний для ефективної економічної політики держави, оскільки стабільне зростання депозитів показує не стільки бажання заробити чи відкласти на інші передбачувані потреби, скільки те, що попит перевищує пропозицію,

а це говорить про дисбаланс основного закону ринкових відносин, коли пропозиція не відповідає попиту. Тому зростання депозитів сектору домашніх господарств та їхня висока частка в структурі депозитів резидентів (64,6%) дійсно зумовлена скороченням заборгованості з виплати заробітної плати, але поряд із цим відсутність привабливих напрямів інвестування (витрачання) коштів, крім банківських депозитів, призводить до вимушеного відкладання їх. Крім того, слід враховувати, що через відсутність пропозиції на депозити спрямовується значна частина з 3 млрд іноземної валюти (це близько 30 млрд грн), які щорічно надсилають з-за кордону трудові мігранти. Якщо за перше півріччя 2011 року депозити зросли проти минулого року на 50 млрд грн, то значну частку тут мають також кошти, надіслані трудовими мігрантами.

Українська економіка потребує захисту від відомих методів глобального впливу не тільки на національні валюти, зовнішню торгівлю, банківську систему і багато іншого, але й на конкретних людей. Усі методи базуються на прикладі фінансових пірамід, які можуть об'єктивно виникнути на міжнародному рівні з глобальними цілями, а інші – з конкретними цілями, але їхні методи єдині: перші засовуватимуть руки в бюджети та фондові ринки конкретних держав і кишені людей, а другі – залазятимуть у кишені кожної людини, незважаючи на її багатство чи бідність. Методологічні й методичні основи таких можливостей уже відпрацьовані творцями фінансових пірамід.

Про девальвацію національної валюти та її вплив на досягнення активного торгового балансу в багатьох країнах ведуться не тільки розмови, а й проводяться конкретні дії, щоб за рахунок інших торгових суб'єктів на зовнішньому ринку розв'язувати власні національні проблеми. Якщо багато країн здійснюватимуть девальвацію національних валют, то через масове падіння цін на світовому ринку виникає торговельна війна, а за нею й фінансова криза. Такі фінансові кризи досягають і берегів розвинутих країн, як це деякою мірою сталося у США та країнах Європи у 2010–2011 роках. Щоб цього уникати, міжнародні фінансові організації, а їх очолюють представники розвинутих країн, координатором серед яких є МВФ, надають слабким країнам величезні кредити за відмову від девальвації, тобто знецінення національних валют. Такий метод свідчить не тільки про справедливий вимогу бути чесним партнером у світовій торгівлі, а й про можливість штучного фінансового впливу на глобалізаційному просторі, а також про те, що розвинуті

країни дбають не про можливе доведення відсталих країн до свого рівня, а виключно про захист власних національних інтересів. І про це яскравим свідченням є економіки країн Латинської Америки й нашої країни.

Аналіз найважливіших макроекономічних показників дає підстави зробити деякі висновки і пропозиції. Враховуючи, що у виробництві ВВП не задіяні або недостатньо задіяні реальні фактори одержання доданої вартості (відсутність створення робочих місць, скорочення чисельності штатних працівників у сільському господарстві та будівництві, занадто малі власні інвестиції в матеріальне виробництво, мізерні й малоефективні іноземні інвестиції, недостатні кредити в реальну економіку, застарілі виробничі фонди, що видно на прикладі вугільної промисловості та сільського господарства, нестійка фінансово-кредитна вітчизняна система), можна стверджувати, що економіка розвивається як саморегульовальна система, тобто держава недостатньо використовує свою регульовальну функцію. У цьому разі, за нашими розрахунками, динаміка ВВП розвиватиметься на базі песимістичного варіанта, а тому його приріст буде нижчим передбачуваного 4,9%, навіть якщо статистичні органи такий приріст і підтвердять. Державний та місцеві бюджети наповнюватимуться від величини ВВП зі значно нижчим приростом, можливо з тим, який уже закладено в бюджеті, що викликати напругу всієї фінансово-кредитної системи країни.

Щоб вистояти економіці й фінансово-кредитній системі в умовах постійно змінюваних глобалізаційних процесів, треба дивитися вперед на відносно віддалену перспективу, щоб перепони, які постійно формуються, не виникали перед країною зненацька. Світ захоплюється творами М. Булгакова, особливо романом «Майстер і Маргарита», один із героїв якого говорив «...чтобы управлять, нужно, как-никак, иметь точный план на некоторый, хоть сколько-нибудь приличный срок». За минулі роки так і не вдалося запровадити на державному рівні прогнозування та планування соціально-економічного розвитку як реальної основи розробки Зведеного бюджету країни. Отже, варто подумати над таким. Наукова й практична робота за останні 20 років показує, що макроекономічний прогноз і план можливі, органи управління мають певну базу для розробки всіх макроекономічних показників, а наука здатна розробляти вдосконалені методи прогнозно-планових розрахунків. У цьому контексті, враховуючи важливість бюджету країни і кожного регіону, було б виправданим офіційно на державному рівні

все-таки розробляти та затверджувати законодавчим органом на кожний наступний рік «План соціально-економічного розвитку» як бази для формування бюджету. Якщо це неможливо, то на кожний наступний рік виправдано розробляти «Фінансовий план» чи «Бюджетний план» на основі реально розроблених і затверджених макроекономічних показників.

2.13. Рівновага – вимога законів природи¹⁴⁹

У сучасну епоху з'явилося чимало реальних природних процесів, які переконливо свідчать, що настав час переглянути наявні догми щодо необмеженого економічного розширення та зростання заради надмірного задоволення потреб та вишуканого багатства небагатьох як в розвинутих, так і відсталих країнах. Адже саме розвинуті країни, до рівня яких підтягується решта країн, пишуться тим, що вони дедалі більше використовують природних ресурсів, які не встигають відновлюватися, більшість з них взагалі не відновлюється, збільшують кількість викидів в атмосферу вуглецю й інших шкідливих речовин, знищуючи товщу озонового шару, що наносить непоправної шкоди всьому живому на нашій планеті. Найбільше цьому сприяла система капіталізму, особливо її початкова стадія так званого накопичення капіталу, коли започатковуються умови для нечуваної конкуренції за якої кожен намагається обмежити оточуючих і брати дедалі більше від природи, наносячи їй шкоду, заради збагачення.

У результаті в природі і людському суспільстві з'являється чимало прикладів розриву між можливостями природи й надмірними потребами людини. З огляду на це побутуюча догма обґрунтування необхідності економічного зростання, якій наука приділяла і приділяє особливу увагу впродовж XIX–XX і початку XXI століть, доходить до такої межі, за якою йтиме не зростання, а настання періоду стагнації і занепаду. Про це свідчать світові і європейські кризи: глобальна світова фінансова криза 1997–1998 років, яка так і не вгамувалась дотепер та сучасна європейська криза розрахунків, що настала після 2009 року, що продовжується і кінця її ніхто

¹⁴⁹ *Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України.* – К.: Спілка економістів України, 2012. – С. 128–148.

не бачить. Причиною такого стану є те, що це не фінансові й не розрахункові кризи, а загальна криза розриву між можливостями природи та наявністю природних ресурсів і занадто великими потребами людини. Такі кризи не зупиняться доти, доки не буде розпочато дотримання рівноваги між можливостями природи і надмірними потребами людини.

Яскравим реальним прикладом рівноваги між природою і людиною стає руйнування озоносфери парниковими газами. Озоносфера формується природою у результаті електричних розрядів під час грози та під дією ультрафіолетового випромінювання Сонця, найбільша концентрація озону спостерігається на висоті 20–25 км. Концентрована товща озоносфери захищає все живе на Землі від шкідливих променів Сонця. Людина, внаслідок своєї надмірної діяльності, викидає в атмосферу величезні обсяги промислових, побутових і аграрних так званих парникових газів, які, потрапляючи в озоносферу, знижують рівень концентрації озону, який природа не встигає відновлювати. Порушується рівновага між можливостями природи і потребами людини, розріджений парниковими газами озоновий шар пропускає дедалі більше короткохвильової ультрафіолетової радіації Сонця, створюючи уявлення про настання потепління. Парниковий ефект, створений людиною, справді впливає на кліматичні зміни, але він не є визначальним, клімат формується законами природи й Всесвіту і про них ми ведемо мову.

Отже, майбутнє не за економічним зростанням, а рівновагою між природою і людством, бо на думку вчених: «Экономическая экспансия не имеет будущего»¹⁵⁰, а тому саме на цій концептуальній ідеї мають зосереджуватись наукові дослідження філософів, митців і економістів. Однак важливо відповісти на запитання – як буде розвиватися ця рівновага в перспективі? Щоб дати на нього відповідь, людство має визначитись з іншими, не менш важливими проблемами: перше, визначитись, чого все-таки слід очікувати на планеті Земля – потепління чи похолодання?; друге, переконатись, що природні ресурси мають граничні межі запасів. Якщо очікується потепління, а про нього говорили і продовжують дотримуватися такої думки, то буде одна концепція рівноваги, якщо ж похолодання, то друга. І наступне, якщо природні ресурси на планеті Земля обмежені, то іншого виходу, як дотримуватися рівноваги між можливостями природи і людськими потребами, немає.

¹⁵⁰ *Вербер Бернар.* Энциклопедия относительного и абсолютного знания. – М.: Рипол классик, 2009. – С. 79.

Початок ХХІ століття засвідчує, що сама природа розпочала спонукати людину замислитися над цими глобальними проблемами і перейти від вимог безмежного економічного зростання до рівноваги між можливостями природи і потребами людства. Яскравим прикладом потреби наукового обґрунтування і переходу до невідкладної практики рівноваги між можливостями природи і потребами людини слугує багаторічна динаміка і сучасний стан ресурсу прісної води в нашій країні. Наукові дослідження і реальний стан свідчать, що рівень ресурсу прісної води залежить щонайменше від двох чинників: перший – кліматичних змін в напрямі похолодання (результати власних досліджень, в яких враховані вчення науковців фізиків і філософів, зокрема Аристотеля та інших, подані в наукових публікаціях¹⁵¹); другий – людського прагнення до збільшення використання води та неконтрольованого її забруднення.

Саме під дією цих двох чинників формуються межі природних ресурсів, як бачимо на прикладі прісної води, дедалі більше чітко окреслюються, що можемо побачити на прикладі України. За багаторічними спостереженнями потенційні ресурси річкових вод в Україні поступово зменшуються і нині становлять 209,8 км³, з яких лише 25% формується в межах території України, решта надходить з Росії, Білорусії та Румунії. За попередній історичний період в Україні вже зникло понад 20 тис. малих річок, площа лісів, які зберігають вологу в ґрунті, становить 9,6 млн га, і на душу населення до 1991 року їх припадало лише 0,19 га, що в 16 разів менше, ніж в середньому по колишньому Радянському Союзі. Більша половина водних ресурсів (58%), що надходять з території сусідніх країн, зосереджена в річках прикордонних районів басейну Дунаю, де потреба у воді не перевищує 5% її загальних запасів. Найменш забезпечені водними ресурсами райони Донбасу, Криворіжжя, Криму та південних областей країни, де зосереджені найбільші споживачі води.

Дослідження підтверджують, що Україна з водними ресурсами має дві основні проблеми: перша – природний чинник – зменшення площі водозбору, про що свідчить зниження об'єму поверхневих вод під час весняного водопілля, зникнення значної кількості річок за попередній відомий історичний період та явного усихання сучасних малих річок; друга – людський чинник – висока забруд-

¹⁵¹ Панасюк Б.Я. Природні процеси і людство // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 24–34; продовження статті № 8. – С. 31–42; Всесвіт диктує свої закони // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 1. – С. 14–24.

неність прісної води через промислові, сільськогосподарські та комунальні скиди, а також повернення трьох четвертих спожитої води назад у водні об'єкти забрудненою. Не так далеко той час, коли ці дві проблеми чіткіше і реальніше постануть перед живою природою (рослинним і тваринним світом) як на всій планеті, так і в конкретних країнах, але Україна, на території якої запаси вологи в глибинах Землі незначні, буде відчувати ці дві проблеми досить боляче. Про наведені вище твердження свідчать дані по водокористуванню прісною водою в Україні за тридцять років (таблиця):

Показники (млн м ³)	Роки					
	1980	1981– 1985	1986– 1990	1990– 1996	2001– 2005	2006– 2010
Забір води						
Всього	33728	34294	34641	29546	15738	15274
у тому числі:						
річкової води	26834	27750	28268	23929	12282	12343
у % до						
всієї води	79,6	80,9	81,6	81,0	78,0	80,8

Отже, річкова вода впродовж усіх років залишається основним постачальником прісної води в Україні. Проте річки і річечки як висихали, так і продовжують висихати, зменшується кількість води в колодязях та озерах, хоча за плином часу і буденними турботами ми цього не помічаємо або не даємо оцінку реальним процесам. Упродовж багатьох попередніх століть у результаті зменшення випаровування і надходження пари вгору порушується рівномірне повернення води на землю як через дощі, так і через резервуари води в гірських і болотистих низинах.

Скажімо, на півдні України поряд з містом Кодак ще є невеличкі річки Самара і Орель, що впадають у річку Дніпро. Це був центр вольностей козаків, на берегах яких вони займалися рибальством, скотарством і бджільництвом. Тут були благодатні землі на берегах Дніпра нижче Дніпрових порогів, де століттями розміщувались Коші Запорізьких козаків: Томаківська Січ у 40–90-х роках ХVІ століття; Стара Січ (Чортомлицька Січ) у 90-х роках ХVІ століття – 1709 року на острові Чортомлик; Олешківська Січ, заснована 1711 року з дозволу кримського хана на пониззі Дніпра Причорноморської низовини; Нова Січ 1734–1775 роках, заснована

з дозволу царської влади після повернення козаків від кримського хана. Тепер там немає лісів, мало води, рослинний і тваринний світ недоодержують вологи, багато поливних земель. Про Олешківські ліси над Дніпром 2400 літ тому писав Геродот, який побував в тих місцях, називаючи ту частину землі Поліссям, тепер там Олешківські піски. Не потепління, а зниження вологи та зменшення води призвело до осушення великих територій, де полісся змінилось на піски.

Загальна тенденція динаміки наявності прісної води стосується не тільки України, такі процеси, як ми переконуємося, відбуваються на всій планеті Земля, що свідчить передусім про необхідність збільшення заощадливого використання води для всіх цілей, особливо виробничого, комунального і сільськогосподарського виробництва. У цих сферах є великі резерви, зокрема у вирощуванні сільськогосподарських культур: на вирощування одного кілограма помідорів витрачається води – 10 літрів в Голландії, яка посідає друге місце в торгівлі цим продуктом в Європі і 60–80 літрів води в Іспанії, яка посідає перше місце. В Україні на вирощування одного кілограма помідорів витрачається води значно більше – 100 літрів. Українські чорноземи є найкращими для вирощування цукрових буряків, але за високої агротехніки (400–500 ц/га) на 1 ц врожаю витрачають, маючи хороше водозабезпечення 6–8 м³, а за недостатнього водозабезпечення – 10–13 м³.¹⁵² Отже, проблема вологи в ґрунті, яка, за дослідженнями, не зростає, а знижується, набуватиме великого значення під час вирощування цукрових буряків, а тому є всі підстави передбачати, що перед цукровиробниками постане проблема крайньої необхідності виведення нових, менш вибагливих до вологи, сортів цукрових буряків, або відмови від виробництва цукру з цієї рослини. Такі перспективи стосуються й інших сільськогосподарських культур, але матеріальна база для наукових досліджень та проведення селекційної роботи руйнується, зокрема катастрофічно знижується якість українських чорноземів заради збагачення. Проведені дослідження наявності й використання природних ресурсів показують, що найголовнішим чинником вирішення проблеми національної безпеки України є жорстке дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами суспільства.

Для того, щоб переконатися в тому, що настав період крайньої потреби дотримання жорстких норм у використанні природних

¹⁵² *Роїк М.В.* Буряки. – К.: РІА «Труд-Київ», 2001. – С. 12.

ресурсів, розглянемо теоретичні основи формування і реальну динаміку водних ресурсів у природі. Усе, що пов'язане з водою залежить від вод Світового океану, який являє собою безперервну оболонку Землі, що оточує материки, острови, має спільність сольового складу, він коливається в межах (35–37%, а у тропіках 39–42%). Визначальна роль Світового океану полягає найперше в тому, що він займає близько 70,8% поверхні планети Земля. Отже, вода потужно обіймає планету Земля водяними оболонками, як і людину, яка повністю залежить від води та водяного обміну. Відомо, що людина може довгенько жити без харчів (30 діб), а без води не довго (3 доби). Звідси, враховуючи, що океан є частиною гідросфери і є цілісним планетарним природним об'єктом, який взаємодіє з атмосферою, літосферою, материком планети земля, впливаючи на фізичні, хімічні, геологічні та біологічні процеси, можемо зробити такі основні висновки. Перше, води Світового океану визначають клімат Землі, температурні коливання і всі інші процеси; друге, клімат, своєю чергою, прямо впливає на формування режиму утворення прісної води на нашій планеті; третє, вода, особливо прісна, для планети Земля та всього живого на її поверхні, відіграє визначальну роль у їхньому подальшому розвитку.

Вода відіграє життєво важливу роль для всієї природи планети Земля, всіх живих і неживих організмів, а тому з давнини людина приділяє виняткову увагу воді, особливо прісній питній, віддаючи проблемі води весь свій інтелект. Уже з початку нової ери впродовж 500 років у величезній Римській імперії будувались акведуки (водогони), приклад яких використовується дотепер. Проте чимало таємниць формування, динаміки і майбутнього водних ресурсів залишаються нерозгаданими. Всесвіт зберігає свої таємниці повсюди, наприклад, похолодання течії Гольфстрім, адже деякі зміни її руху свідчать про величезні зміни як у природі планети Земля, у Сонячній системі, так і у Всесвіті, бо тут діють єдині, взаємозалежні закони Всесвіту. Невдовзі через це стануть явними кліматичні зміни в країнах Скандинавії і всієї Європи.

Людині поступово все-таки вдається дізнатися дещо про таємниці природи, зокрема про утворення води, що допоможе визначити деякі перспективи забезпечення прісною водою потреб живої природи на планеті Земля. З огляду на це людина не тільки може, а й зобов'язана ґрунтовніше вивчити і замислитись над проблемою: а що відбувається всередині планети Земля? За внутрішньою бу-

довою планета Земля схожа на багато живих організмів, зокрема й людину, адже її малими, середніми і великими річками тече вода, одержана з вологи надр землі, вона насичена мінералами, які необхідні для всіх живих організмів на планеті Земля. Волога, що випаровується з землі, та нагріте повітря над поверхнею землі під дією променів Сонця і тепла, що піднімається зсередини Землі, перетворюється на пару, піднімається вгору, де охолоджується і, перетворюючись на воду, повертається на Землю у вигляді води, граду, снігу. Зрештою, Земля постійно омивається потоками води: вгору – у вигляді пари, а вниз – у вигляді води, що дає змогу Землі «вмиватися», а рослинам і тваринам насичуватися водою. Отже, волога, що є першоосною формування води, формується в глибинах нашої планети Земля.

Саме тому волога, тепло і холод привертають увагу, вивчаються, – як вони взаємодіють, як формуються і як з'являються на поверхні землі, як впливають на зовнішнє середовище? Уже відзначалося в загальному, що волога і тепло формуються в глибинах планети Земля, під дією певних процесів вони виходять на поверхню. Важливим питанням є: як волога і тепло з'являються з глибин Землі? Щоб відповісти на це запитання звернемося до деяких законів Всесвіту і природи нашої планети. Механізм взаємодії тепла, холоду і вологи далеко ще не вивчений фізиками, але у загальному він має такий вигляд. У глибинах нашої планети, як і в будь-якій іншій планеті Сонячної системи, є початкове тепло, яке, зіштовхуючись з холодом, формує стиснуте повітря, тобто пневму, потужність якої фантастична, її сила перетворює повітря, у вологу, а далі відбувається таке. За нормальних процесів, які людина здатна спостерігати впродовж кількох поколінь, в глибинах планети холод і тепло перетворюють повітря на вологу одна частина якої піднімається у найвищі точки землі, такими точками і є найвищі, високі, середні гірські масиви і підвищення, низини і болотисті місця, де волога охолоджується і, перетворившись на воду, формує резервуари води: звідти беруть початок великі, середні і малі річки, струмочки й відомі кожному джерельця; частина виходить на поверхню землі у вигляді пари, роси та інею; частина вологи через кореневу систему напуває рослинний світ.

Про такі процеси перетворення повітря всередині планети Земля на вологу і далі на воду, що збирається у резервуари, з яких постійно наповнюються річки, ще в давнину писав Аристотель: «речные потоки стекают с гор, причём больше всего рек и самые

крупные стекают с самых больших гор»¹⁵³. Найбільші річки світу беруть свій початок тільки у гірських місцинах: річка Ніл, найдовша у світі (6671 км), бере початок з річки Кагера, головної річки Руанди, яка розміщена в західній частині Східно-Африканського плоскогір'я, де переважають висоти у 1500–2000 м; найбільша у світі річка Амазонка бере свій початок у Андійських Кордильєрах, що є одними з найвищих у світі (6960 м), найбільша за величиною в Європі річка Волга бере свій початок у Валдайському підвищенні, друга в Європі за величиною річка Дунай бере початок у відрогах Шварцвальда і третя за величиною в Європі річка Дніпро також бере початок з Валдайського підвищення.

Що більше вологи концентрується в горах і болотистих місцях, перетворюючись на воду, то більше розливаються річки, а що більше пари виходить в повітря, то більше дощів і злив. Саме тепер наше покоління спостерігає дивовижні явища природи, коли річки висихають та зникають, колодязі висихають, а в окремі періоди річки виходять з берегів, а зливи і шквальні дощі затоплюють великі території. І про це є чимало прикладів в наш час. Стає зрозумілим, що якась внутрішня сила Землі надмірно витискає зі своїх надр вологу, спричиняючи дощі і зливи, та воду, яка заповнює річки, виходить з берегів, а все разом затоплює міста й великі території багатьох країн.

Затоплення територій принесли не тільки дощові зливи, а й велика вода з гірської системи Анд та Бразильського плоскогір'я звідки бере початок велика частина річок. Водна артерія Амазонка, найбільша річка у світі за вмістом води, тягнеться через всю територію Бразилії, але початкові води бере у гірській системі Анд розташованих в Болівії, Колумбії та Перу. Гори Анди складаються з паралельних хребтів – Східних, Центральних, Західних і берегових Кордильєр між якими є і плоскогір'я, і западини, в горах часті землетруси, багато діючих вулканів, зледеніння, значні контрасти у зволоженні – зволожені місця з вічнозеленими рослинами та випалені сонцем савани. У 2010–2011 роках найбільше постраждали гірські райони, що неподалік Ріо-де-Жанейро, а саме цей район знаходиться в найнижчій частині океану Бразильського плоскогір'я, де постійно накопичується вода, яка поповнює постійно чимало річок. Наявність значних об'ємів води в гірських масивах постійно підтверджується, зокрема в березні 2011 року великі території Перу заливалися водою. Без сумніву – вода, яка

¹⁵³ Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 467.

накопичилась у Бразильському плоскогір'ї переповнила річки, що вийшли з берегів, частина води під дією внутрішніх сил Землі вийшла з природних резервуарів на поверхню, спричиняючи гірські зсуви та стрімкі потоки води. Відбуваються взаємозв'язані природні процеси: скажімо, тануть глиби льоду, підвищується вода в океані, зникають річки, а суша стає безводною – чи таке було в минулому? Звичайно було, але поступово і для людського короткого життя стає непомітним.

Справді, в окремі періоди, коли Сонце наближається до Землі, а це відбувається через кожні 11 років, що було у 2012–2013 роках, сонячне тепло впливає на водний режим всієї планети. Однак як б не було тепло на поверхні землі, воно ніяк не може потягнути вологу з глибин землі, сонячне тепло здатне лише посилювати вихід вологи, що уже підійшла до поверхні Землі і це ми бачимо в 2011–2012 роках. Тільки холод витісняє тепло і вологу на поверхню землі з її глибин. А далі витіснені з глибин землі волога і тепло, підігріті ще сонячним промінням, стикаються з наступним холодом Всесвіту, тобто холодними потоками атмосфери, зазнаючи істотних перетворень, і повертається на землю у вигляді уже дощу, снігу чи граду. Що сильніший холод всередині Землі, то інтенсивніше він витісняє дедалі більше тепла і вологи, які перетворюються у катастрофічні зливи навіть узимку, а снігопади влітку та ще й там, де їх ніхто ніколи не бачив. Яскравим підтвердженням цього є аномалії, що спостерігаються на початку XXI століття. На всіх континентах планети Земля катастрофи: дощові зливи (Австралія, Бразилія, Південно-Африканська республіка, а також Німеччина та інші країни Європи), снігові замети в країнах, де раніше не спостерігалися або були рідкісними і незначними (Куба, Китай, США, країни Європи і інші) можуть бути пояснені наступними природними процесами. За останні 100 років населення не знало таких заметів, які у лютому 2011 року покрили Корею, саме там, як колись в Україні, сніги вкрили житлові будинки, з яких треба було вибиратися. В Україні на той час, тобто у лютому 2011 року, морози сягали 15–19 градусів з невеликими снігопадами. А ось у Європі, де з давнини клімат м'якший, ніж в Україні, випадають сніги та ще й тоді, коли їх не очікують, як сталося на початку жовтня 2011 року в Румунії, де більше як півметрові замети нанесли багато клопоту населенню. У 2012 році жителі Південно-Африканської республіки дивувалися сніговим заметам на тропічних рослинах.

Водночас в Китаї у квітні 2012 року настала посуха, якої ніколи ніхто не пам'ятає, внаслідок чого загинули мільйони гектарів посівів, не стало питної води через що страждає багато людей. Водночас в кінці липня і на початку серпня 2012 року дощові зливи спричинили там затоплення величезних територій, були людські жертви. У тому ж Китаї, не дивлячись на зливи, в різних містах, в яких зникли джерела прісної води, вода доставляється різними складними методами з віддалених гірських вершин. В Україні взимку 2011–2012 років загинуло більше половини озимих від нестачі вологи в період посіву, а також від морозів, які згубно діють через недостатність вологи. Іспанія, яка оточена з усіх боків океаном, в останні десятиліття має питної води дедалі менше, деякі річки взагалі обмілили, а в разі відсутності дощів нічим наповнювати резервуари для питної води. Тому в Іспанії частина резервуарів для питної води наповнюється за рахунок опріснення солоної води Середземного моря – це вже постійний факт, який свідчить про реальний стан життєдіяльності людини. Водночас у Бразилії відбувалися небачені в історії зливи.

Сучасна новітня реальність і практика дають багато матеріалу для роздумів і деяких висновків.

Перше. Сучасні природні процеси наповнені протиріччями і потребують пояснення. Скажімо, гірські вершини Карпат ближче до Космічного простору і коли на всій території Європи, зокрема й в Україні, була помірна, тепла літня і весняна погода, то в Карпатах температурний режим перебував у стані зниження. Тепер наперекір своєму розташуванню на вершинах Карпат теплішає. Навпаки, гірські вершини Скандинавії влітку все більше покриваються снігом. Якщо врахувати, що наша планета Земля і її невеличке повітряне оточення, є малим зернятком у безмірному Всесвіті, в якому переважають досить низькі температури, то такі явища на перший погляд мають чимало таємниць, а тому вони вимагають пояснення. Звичайно, тут слід уже врахувати, що американські фізики, лауреати Нобелівської премії 2011 року, зробили дослідження, яке дало підстави Нобелівському Комітету заявити про можливе майбутнє, звичайно далеке, похолодання у Всесвіті, що не минатиме нашу планету.

Друге. Порушуються деякі науково-філософські канони минулого. Як стверджували древні, і це підтверджує сучасна теорія про природу та практика: «Из-за движения солнца ... пресная вода ежедневно поднимается в разреженном и парообразном состоя-

нии и уносятся в верхнюю область, чтобы вновь, сгустившись там от охлаждения, опять низвергнуться на землю». На межі ХХ–ХХІ століть ми спостерігаємо реальний стан, який трохи відрізняється від викладеного узагальнення, коли стає зрозумілим, що не тільки Сонце формує рух води на планеті Земля, є й інші сили. Стало реальністю, коли дощі йдуть, а річки, які беруть свій початок у Карпатських гірських резервуарах, пересихають або міліють у разі відсутності дощів, коли не діє теорія древніх про рух прісної води від парів, що «сгустившись там от охлаждения, опять низвергнуться на землю», позбавляючи жителів прісної води. Жителі Карпат уже, мабуть, забули видовище, коли бурхливими річками сплавлялась деревина до гірського і річкового пониззя. Відповідно до побутуючої теорії, в горах, тобто в глибинах землі, знижується потужність перетворення повітря, що в глибинах Землі, у вологість, яку тепло перетворює у воду, наповнюючи гірські резервуари, з яких постійно наповнювалися річки. Зниження цієї потужності відбувається тому, що в глибинах Землі недостатньо тепла, яке холод витісняє на поверхню Землі. Саме через це перестали достатньо наповнюватися річки, задовольняючись тільки дощовою водою, що бувало лише періодами, але періоди бездощів'я частішають і знову ж таки внаслідок наведених вище причин. У багатьох місцях нашої планети періодами йдуть дощі, проте це дощові зливи і вони річки руйнують, а не наповнюють їх прісною водою.

Третє. Наша планета – живий організм і в його глибинах відбуваються хіміко-біологічні процеси притаманні живій природі. Тому, посилаючись на наведене вище і теоретичне обґрунтування цих процесів ученими минулого, можна зробити деякі логічні висновки. Коли в гірських резервуарах немає достатньої кількості води для наповнення річок, то напрошується висновок: або в глибинах Землі немає вологи для перетворення її у воду, або, знову ж таки, недостатньо тепла для перетворення повітря у вологу, а далі її у воду. Якщо на вершинах Карпатських гір підвищується температура, в умовах не теплого безмежного Космічного простору, то цьому мають бути якісь фундаментальні причини.

Четверте. Чи можемо ми хоча б наблизитися до пояснення цих причин? Пояснення, мабуть, полягає в тому, що тепло у глибинах планети Земля, яке є з часів її створення, а також створене термоядерними розчепленнями в процесі космічних перетворень, уже дедалі менше витрачається на взаємодію з повітрям для перетворення його у вологу, а далі у воду, яка і наповнює гірські ре-

зервуари з яких живляться річки. Постає основне запитання: чому менше витрачається тепла на його взаємодію з повітрям і вологою в глибинах землі? По-перше, не слід забувати, що після великого вибуху, а його фізики визнають, планета не розжарюється далі, а охолоджується, оскільки без цього на ній не виникли б живі організми, а тим більше рослинний і тваринний світ. По-друге, холод, який з'являється через зниження температур Землі, витісняє тепло на поверхню Землі. Ось, саме тепло, що витісняється холодом з глибин нашої планети Земля, створює на поверхні планети підвищену температуру та ще й підігріту Сонцем, але це не потепління, а ілюзія, схожа на той стан, який перед захворюванням відчуває людина – підвищення температури.

Глобальна рівновага і взаємодія холоду, тепла і вологи, підпорядкована ще недостатньо пізнаним законам Всесвіту, на коротких відрізках довгого шляху кліматичних і природничих змін формує катастрофічні процеси, які спостерігалися у 2009–2012 роках: в Німеччині, Китаї і Росії небачені сніги, в Китаї взагалі вперше випав сніг; після снігу сталася посуха, а далі зливи; це не минуло й Австралії, Бразилії, Німеччині, Росії та інших країн; у результаті в багатьох частинах нашої планети були затоплені величезні території, були людські жертви.

На додаток до формування води занепокоєння викликають ще й руйнації льодовиків, а тому велика увага приділяється причинам цього явища. Звернемось знову ж до ролі холоду в цих процесах, який витісняє з глибин планети Земля не тільки тепло, а й воду, яка переходить в моря і океани. Витіснення холодом тепла і вологи відбувається не лише тоді, коли волога перебуває в стані пари чи води, тобто у рідкому стані, а й у твердому стані, тобто льоду. Отже, є підстави зробити висновок, хоча суто попередній, що руйнування льодовиків відбувається не через глобальне потепління, а внаслідок витіснення із глибинних надр Землі холодом тепла й вологи, які стикаючись з льодовиком руйнують його і лід тане, але, як свідчить практика, він швидко відновлюється. Саме тому вода в просторах океану теплішає, але знову підкреслимо, що не через глобальне потепління, а як тимчасове явище, оскільки холод завоює свої простори в глибинах нашої планети.

Людство не може відкидати можливого настання такого періоду, спочатку у вигляді відносно коротких змін з подальшим їх збільшенням, коли будуть спостерігатися в різних частинах планети Земля незвичні для людини явища природи, зокрема зливи,

урагани і розливи рік, що спостерігалися на початку XXI століття (2009–2012 роки), які затоплювали значні території великих країн, призводили до людських жертв. І це не випадково, адже дощі, як бачимо, йдуть не тоді, коли сучасна людина звикла їх очікувати, як звичне і пояснюване явище: навесні і влітку очікуються теплі дощі; восени переважно холодні; взимку падає сніг. Тепер трапляються ситуації, за яких дощі йдуть тоді, коли створюються відповідні умови всередині планети Земля і там, де волога на той час підійшла найближче до земної поверхні. Сучасна людина звикла, що перед дощем влітку стає тепло, парко – на поверхні землі з'являється тепло і пара. Тепер зовсім інша кліматична ситуація, хоча на перший погляд здається, що коли йде дощ, навіть коли він холодний, як в Росії, то, мовляв, є всі ознаки потепління, бо так людина звикла спостерігати в природі за свій можливий короткий життєвий строк. Водночас реальні приклади і вивчення їхніх причин приводить до сумніву, що це результат так званого потепління, створеного діяльністю людини. Однак саме людина і виявилася безпорадною перед цими катастрофами, оскільки ніхто належним чином донині не зміг пояснити причину дощових катастроф, зменшення прісної води в річках і річечках, озерах і колодязях.

Початок XXI століття дає багато прикладів на всіх континентах нашої планети, що підтверджує деякі, можливо, не повні наші пояснення того, що відбувається на планеті Земля. Весняні і осінні місяці сухі і прохолодні, березневі дні без снігу, який зволожував би землю, жовтневі дні залишаються без дощів і холодних густих туманів, як звикли бачити люди кількох поколінь в Україні десь до середини XX століття. Такі погодні процеси свідчать про глобальні кліматичні зміни на всій планеті Земля відповідно до законів Всесвіту. У свою чергу, такі планетарні зміни клімату поступово впливають на зміни рослинного, а в подальшому і тваринного світу. Людина повинна наперед передбачити можливі температурні зміни і відповідно пристосовувати до них сільськогосподарські культури, а для цього знадобиться немалий період часу вчених. Скажімо, ще у 1912 році в Україні розпочали досліджувати вирощування насіння цукрових буряків безвисадковим способом і лише після 1981 року площі вирощування насіння таким способом почали розширюватися, а в 1991–1995 роках вони досягли в АРК, Одеській і Херсонській областях 3,5 тис га. Особливістю цього способу вирощування насіння цукрових буряків є те, що «у цен-

тральних районах України добре перезимовують тільки в роки теплих зим. ... в умовах Лівобережної України безвисадковий спосіб вирощування насіння цукрових буряків може бути перспективним при впровадженні зимостійких сортів»¹⁵⁴. Ось над такими сортами і слід працювати завчасно вченим, а для виведення нових сортів знадобиться не менше ніж півстоліття.

До червоної книги заносять рослини і тварин не тому, що людина знищує їх своєю діяльністю. Ні, вони переважно зникають через кліматичні зміни та несприятливе зовнішнє середовище. Людина лише прискорює зникнення окремих видів рослинної і тваринної популяції, однак основна причина – це кліматичні зміни, які створюють несприятливе зовнішнє природне середовище. Скажімо, майже зникли зайці, але не стільки з огляду на велику кількість мисливців та хімії, скільки через зникнення снігового покриву, оскільки саме цих тварин природа наділила теплим одягом, щоб захиститись від снігу і холоду, яких не стало, а шуба залишилась, і в новому природному середовищі стала перешкодою для організму зайців, вони вироджуються.

У сучасний перехід реально бачимо, що річки зникають, але важко дотримуватися думки, що в інших місцях з'являються нові. Ми не вважаємо, що за зникнення річок в одних місцях виникають річки в інших, як думають деякі філософи і вчені. Важко знайти приклад виникнення хоча б однієї річки. Не спостерігається створення природою нових водоймищ за винятком творінь людської праці – штучних морів, річок – каналів та водосховищ. Коли тепле повітря разом з вологою витісняється, то земля в цій місцевості стає сухішою і річки перетворюються у мілкі, а потім зникають. Фактичне зникнення багатьох річок без появи нових, а також води в колодязях наводить на думку про можливу появу процесу зростання холоду всередині планети Земля, що витісняє вологу, яка є джерелом наповнення річок, а тому багато з них зменшується, висихає і зникає. Куди ж зникає вода? Вода, яка наповнювала річки, що зникли, переміщається в моря і океани, які під тиском нової води займають значні простори суші.

Проте вода не зникає, вона переходить із одного стану в інший, а також з одного місця в інше, заповнює моря і океани, які у свою чергою, виходячи з надр Землі, займають великі території її по-

¹⁵⁴ *Балан В.М.* Безвисадковий спосіб вирощування насіння цукрових буряків: історія розвитку, стан та перспективи // Цукрові буряки. – 2012. – № 4. – С. 9.

верхні, позбавляючи людей місць проживання, адже через перенаселення земної кулі вільних територій немає, все зайнято, людству нікуди переселятися. Старовинні документи свідчать, що в давнину в Єгипті було волого і зелено, мабуть, були річки, найвірогідніше такі, що впадали в Ніл, але збереглася лише найбільша водна артерія, а малих чи середніх річок немає і жодна, на заміну колишніх чи нових, не виникла.

Все згадане вище пояснюється й тим, що розглядаючи незмінність Всесвіту як єдиного цілого і стабільного треба все-таки мати на увазі, що одні планети в Сонячних системах, самі Сонячні системи в Молочних Шляхах, самі Молочні Шляхи в певні періоди розпочинають свій шлях «кінець – початок», а інші, водночас, виходять на багатомільярдний період шляху «початок – кінець». Існує єдність, і в ній Всесвіт має вигляд кільця без початку і кінця, хоча окремі її складові такий початок і кінець мають і його проходять, коли одні частини перетворюються на елементарні частини, водночас з елементарних частин створюються інші структури Всесвіту – планети, Сонячні системи, Молочні Шляхи. Тому, спираючись на таку динаміку, К. Ціолковський писав: «наша солнечная система много раз должна умереть и возникнуть».¹⁵⁵ Можливо, в далекому майбутньому на планеті Земля й виникнуть нові річки, озера і джерельця, але для цього потрібні довгі періоди і великі зміни на планеті, яких людина не здатна бачити, навіть зафіксувати в літературі, а як свідчить історія, такого здійснити не вдається тому, що «...в предназначенную судьбою пору через некий большой срок, подобно зиме в смене времён года, наступает великая зима и приходят изобильные дожди»¹⁵⁶. Після таких змін буде вже нова планета, нові люди, якісно нова природа і нові річки, можливо, залишаться й деякі старі.

Саме на мільярдному шляху загальної динаміки планети Земля відбуваються кліматичні зміни на окремих частинах її земної поверхні: одні території були сухими, інші вологими; одні потерпали від холоду, а інші від високих температур; одні території покривалися сніговими заметами, а інші перебували під дією помірних кліматичних умов і взимку, і влітку. З часом все змінюється залежно від розташування планети Земля в Сонячній системі, а останньої у Молочному Шляху: території, які були сухими стають вологими; на тих землях, де було постійно тепло, випадає сніг та холодні дощі і так далі. Сучасна людина живе саме в той період, коли

¹⁵⁵ Циолковский К. Космическая философия. – «Сфера», 2007. – С. 38.

¹⁵⁶ Аристотель. Сочинения в 4-х т. – М.: Мысль, 1981. – Т. 3. – С. 472.

в усьому цьому можна переконатися на конкретних реальних природних явищах.

З висловленого вище можемо стверджувати, що, за великим рахунком, планета Земля, як і Сонце, окремо кожна сонячна система, окремо молочні шляхи, саморегулюються, але в бік зниження температурного режиму, що зовсім не стосується Всесвіту, який єдиний і незмінний, як єдині та незмінні час, простір і матерія. Підтримуючи власну позицію щодо настання зниження температурного режиму планети Земля, важко відчувати себе впевнено, коли більшість учених і практиків дотримуються протилежної думки. На щастя, мої сумніви трохи розвіялися наприкінці 2011 року, коли лауреатами Нобелівської премії з фізики за 2011 рік стали троє американських учених за «відкриття прискореного розширення Всесвіту». Дотепер учені дотримувалися і дотримуються думки, що після Великого вибуху, який стався близько 14 млрд років тому, Всесвіт розширюється, але рівномірно. Американці ж довели, що Всесвіт розширюється прискорено і це відкриття стало повною несподіванкою навіть для самих лауреатів, воно приголомшує багатьох фізиків. Посилаючись на таке відкриття Нобелівський комітет зробив заяву, що коли цей процес продовжуватиметься, то Всесвіт завершить свій розвиток у вічних льодах. Отже, фізики твердять, що все ж таки очікується похолодання.

Перспектива не дуже приємна, бо ні потепління, ні похолодання для нас не звичне, ми звикли жити в помірних кліматичних умовах. Мабуть, кліматичні зміни відбудуться не скоро, але людина повинна знати, що її очікує в перспективі та якимось готуватися до цього: охороняти і зберігати якість українських чорноземів; проводити селекцію з виведення теплолюбних чи морозостійких рослин; проектувати житло для холоду чи тепла; економно використовувати прісну воду; не вирубувати ліси; навчитися опріснювати морську воду; шукати новітні джерела енергії.

ДОПОВІДНІ ЛИСТИ ВЛАДНИМ ЧІЛЬНИКАМ

3.1. Про економічне прогнозування і планування

/Панасюк – Турчинову/¹⁵⁷

Вельмишановний Олександр Валентиновичу!

Я, Панасюк Б. Я., маю вагомий практичний досвід у сфері прогнозування і планування: багато років працював у планово-економічних підрозділах ряду міністерств, зокрема Міністерства сільського господарства та Держплану України, а також у відділі аналізу та прогнозування соціально-економічного розвитку Служби Прем'єр-міністра України. З цих проблем маю наукові досягнення: ще до 1991 року захистив докторську дисертацію з проблем прогнозування, планування і державного регулювання соціально-економічних процесів в умовах ринкових відносин; здійснив прогноз динаміки ВВП на 1995–2015 роки, який за десятиріччя (1995–2005 роки) виявився найбільш наближеним до фактичної динаміки серед усіх прогнозів в Україні; в сучасних умовах навчаю студентів цим важливим елементам державного управління у КНЕУ.

Мій практичний досвід і науковий рівень зобов'язує мене постійно слідкувати і допомагати державним органам використовувати в державному управлінні такі його важливі елементи як прогнозування, планування та державне регулювання. У зв'язку з обговоренням останнього варіанту проекту Закону України «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні» вимушений заявити таке.

Перше, сучасний діючий Закон України про так зване «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (від 23.03.2000) так і залишився

¹⁵⁷ *Турчинов О.В.* – відомий в Україні політик і громадський діяч, учений і письменник, теолог і проповідник кінця ХХ – початку ХХІ ст., член українського уряду, Перший віце-прем'єр-міністр, Голова СБУ.

не діючим через те, що його ухвалено всупереч науковим і практичним обґрунтуванням, створюючи понад десятиліття не збалансовану взаємодію всіх структур економіки, а суцільний хаос.

Друге, саме через неможливість використання цього Закону України уряд справедливо сприяє появі нового Закону України, яким і став проект Закону України «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні», що є позитивним явищем.

Третє, аналіз нового Закону України свідчить, що він не краший, а навіть гірший від попереднього, зокрема через ігнорування пропозицій учених щодо його поліпшення не враховувались: матеріал має безліч суперечностей; не відповідає теорії прогнозування і планування, а також практичного використання в умовах ринкових відносин.

Четверте, є крайня потреба: не приймати даний проект Закону України; кардинально його доопрацювати з залученням учених та практиків, наукових і педагогічних колективів. Без цього хаос в державному управлінні так і буде продовжуватися, а тому тільки Ви можете цього не допустити.

18.06.09

3.2. Про фінансові ресурси для місцевого самоврядування

/Калетнік, Панасюк – Тимошенко/¹⁵⁸

Вельмишановна Юліє Володимирівно!

Занепад сільських територій, погіршення умов праці та життя мешканців сіл і селищ, катастрофічна демографічна ситуація є наслідком відсутності системної державної політики у цій сфері та перетік фінансово-матеріальних і людських ресурсів в інші сфери життєдіяльності нашої держави. Щоб змінити ситуацію на краще, в резолюції Всеукраїнської наради з питань соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів, яка відбулася 23 травня 2009 року з Вашої ініціативи, справедливо рекомендується місцевим радам «Посилити співпрацю та об'єднати свої зусилля з районними радами і місцевими державними адміністраціями в пошуку на місцевому рівні організаційних, матеріально-технічних і

¹⁵⁸ *Тимошенко Ю.В.* – Прем'єр-міністр України.

фінансових ресурсів для розв'язання проблем та забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад».

Наукові дослідження і практика трансформації економіки в ринкові відносини останніх років свідчать, що місцевим радам практично неможливо знайти матеріально-технічні і фінансові ресурси для сталого розвитку сільських територіальних громад. Основна причина такого висновку полягає: перше – в сільських територіях майже немає виробництва глибокої переробки сільськогосподарської продукції та реалізації продуктів кінцевого споживання в роздрібній торгівлі; друге – сільськогосподарські товаровиробники реалізують вироблену продукцію у вигляді сировини. Крім того, в органах законодавчої влади висловлюються думки, що в разі формування місцевих бюджетів за рахунок місцевих доходів неймовірно зростуть податкові платежі для всього населення, малого і середнього бізнесу, а це не поліпшить, а погіршить соціально-економічне становище сільських територіальних громад.

Село і аграрна сфера економіки через помилки у проведенні реформ на початковому етапі вкрай зруйновані, а крім того, епоха традиційного українського села невідворотно скінчилась, і в цьому тисячолітті село набуватиме нової форми і внутрішнього змісту. Всі ці невідворотні процеси потребують величезних інвестицій, яких неможливо одержати, торгуючи сільськогосподарською сировиною, не знайдеться необхідних коштів і в бюджеті. На додаток, у разі ухвалення Закону України про реєстрацію селян у центрі зайнятості для одержання статусу безробітних, державні витрати зростуть надмірно, оскільки на селі суцільне безробіття.

Щоб уникнути ускладнень і забезпечити виконання рекомендацій Всеукраїнської наради з питань соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів, знадобиться знайти реальні джерела доходів на місцевому рівні всіх господарюючих суб'єктів. Ученими і спеціалістами, які є членами Всеукраїнської громадської організації «Селянська Спілка України ім. І.О. Мозкового», розробили і вносять на Ваш розгляд методи формування доходів сільських територій і наповнення місцевих бюджетів.

Основна проблема, яку слід вирішити невідкладно, так це відповіді на запитання: де взяти фінансові ресурси для задоволення потреб аграрної сфери і яким чином створити робочі місця для населення, що проживає в сільській місцевості та розвивати занедбану соціальну і виробничу інфраструктуру? Окремі пропозиції зводяться в короткій формі до такого.

Перше, щоб виправити становище в українському сільському господарстві і допомогти селянам, треба на державному рівні однозначно визначити, – якою дорогою в перспективі буде розвиватись сільське господарство, з обов'язковим врахуванням інтересів селян, села, сільської місцевості і держави, – індивідуальне, колективне чи їхнє спільне з державою господарювання. Дослідження дали можливість зробити висновок про необхідність формування державної політики, спрямованої на поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва. Інша форма не буде сприяти селянам, сільській місцевості, аграрній сфері і державі загалом.

Друге, для поєднання двох протилежних інтересів селян – індивідуального і колективного пропонується модель, яка передбачає розвиток українського аграрного сектору економіки на базі особистої приватної власності на землю і основні засоби виробництва при колективному їх використанні. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки:

- 1) виробництво сировини;
- 2) її глибока переробка;
- 3) реалізації кінцевої продукції споживання;
- 4) розташуванням виробничої інфраструктури у великих селищах, малих і середніх містах сільської місцевості.

Така модель стане альтернативою іноземній моделі Льюїса, яка рекомендована для країн, що розвиваються: перенесення центру економічної активності з сільських територій до промислових центрів; накопичення фізичного, фінансового і людського капіталу в містах; міграції робочої сили з села до міста; зростання частки міського населення. Наша вітчизняна і світова практика свідчить, що кооперація та інтеграція в аграрному секторі набирає поширення на практиці, зокрема за переробки тваринницької продукції, цукрової сировини, виробництва біопалива із біосировини, про що можна судити з практики німців, французів і інших народів, започаткована така практика і в нашій країні.

Третє, кооперація та інтеграція трьох секторів аграрної економіки дасть змогу вирішити низку проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених в сільському господарстві, саме в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць. Де візьмуться фінансові ресурси? Річ у тім, що створена в сільському господарстві додана вартість реа-

лізується в сировині, за моїми розрахунками, не більше 15–17%, а решта 85% – в переробній і торговельній галузях та посередників. Де візьмуться робочі місця? Відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробка зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництво біосировини та переробка її на біопаливо і комбікорми, переробка цукрової сировини на цукор, а цукор на кінцеві продукти споживання створить безліч робочих місць, а постачання кінцевих продуктів споживання у великі і середні міста принесе значні фінансові ресурси в сільську місцевість.

Четверте, в разі прийняття викладених пропозицій для реалізації в державній політиці буде надаватися широка теоретична і практична допомога, а також рекомендації, пояснення і консультації.

*Г. М. Калетнік,
доктор економічних наук,*

*Б. Я. Панасюк,
доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

червень 2009 р.

3.3. Про інтеграцію і кооперацію в аграрній економіці

/Панасюк – Турчинову/¹⁵⁹

Вельмишановний Олександр Валентиновичу!

Рішення Уряду Ю.В. Тимошенко, спрямовані на вирішення важливих проблем аграрної сфери економіки, справедливі і потребують підтримки всіх, хто спроможний дати слушну пораду. Село і аграрна сфера економіки через помилки у проведенні реформ на початковому етапі вкрай зруйновані, а крім того, епоха традиційного українського села невідворотно скінчилась, і в цьому тисячолітті село набуватиме нової форми і внутрішнього змісту. Всі ці об'єктивні процеси потребують величезних інвестицій, яких не-

¹⁵⁹ *Турчинов О.В.* – відомий в Україні політик і громадський діяч, вчений і письменник, теолог і проповідник кінця ХХ – початку ХХІ ст., член українського уряду, Перший віце-прем'єр-міністр, Голова СБУ.

можливо одержати, торгуючи сільськогосподарською сировиною, не знайдеться потрібних коштів і в бюджеті. На додаток, у разі ухвалення Закону України про реєстрацію селян у центрі зайнятості для одержання статусу безробітних державні витрати зростуть надмірно, оскільки на селі суцільне безробіття.

Ставиться завдання: де взяти фінансові ресурси для задоволення потреб аграрної сфери і яким чином створити робочі місця для населення, що проживає в сільській місцевості? Мої пропозиції, викладені в наукових працях і в засобах масової інформації, зводяться в короткій формі до такого.

Перше, щоб виправити становище в українському сільському господарстві і допомогти селянам, треба однозначно визначитись, – якою дорогою буде розвиватись сільське господарство, з обов'язковим врахуванням інтересів селян, села і держави, – індивідуальне, колективне чи їхнє суспільне з державою господарювання. На мою думку, треба дотримуватися державної політики єдності індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва. Інша форма не буде сприяти селянам, сільській місцевості, аграрній сфері і державі в загалом.

Друге, для поєднання двох протилежних інтересів селян – індивідуального і колективного – пропонується **модель**, яка передбачає розвиток українського аграрного сектору економіки на базі особистої приватної власності на землю і основні засоби виробництва за колективного їх використання. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки:

- 1) виробництво сировини;
- 2) її глибока переробка;
- 3) реалізація кінцевої продукції споживання.

У такому разі розташування виробничої та соціальної інфраструктури передбачається у великих селищах, малих і середніх містах сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці теперішнього Уряду, так і потребам місцевого самоврядування. Треба зауважити, що такі інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки країні відбуваються, але від них відсторонена виконавча і законодавча влада, а також власники земельних паїв – селяни.

Ця модель стане альтернативою іноземній моделі Льюїса, яка рекомендована для країн, що розвиваються: перенесення центру економічної активності з сільських територій до промислових центрів; накопичення фізичного, фінансового і людського капіталу в містах; міграції робочої сили з села до міста; зростання частки

міського населення. Наша вітчизняна і світова практика свідчить, що кооперація та інтеграція в аграрному секторі набирає поширення на практиці, зокрема за переробки тваринницької продукції, цукрової сировини, виробництві біопалива із біосировини, про що можна судити з практики німців, французів і інших народів, започаткована така практика і в нашій країні.

Третє, кооперація та інтеграція трьох секторів аграрної економіки дасть змогу вирішити низку проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів створених в сільському господарстві саме в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць. Де візьмуться фінансові ресурси? Річ у тім, що створена в сільському господарстві додана вартість реалізується в сировині, за моїми розрахунками, не більше 15–17%, а решта 85% – в переробній і торговельній галузях та у посередників. Де візьмуться робочі місця? Відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробка зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництво біосировини та переробка її на біопаливо і комбікорми, переробка цукрової сировини на цукор, а цукор на кінцеві продукти споживання створить безліч робочих місць, а постачання кінцевих продуктів споживання у великі і середні міста принесе значні фінансові ресурси в сільську місцевість.

Історична довідка. Ситуація в нашому сільському господарстві не проста і може негативно впливати як на суспільство, так і державу.

Перше, в країні шириться незадоволення становищем, яке склалося з нашим селом, селянством і всією аграрною сферою української держави. Чимало негативних рис несе загальна історія нашого багатостраждального селянства, тобто наших прадідів, дідів і батьків з сивої давнини, проходячи одне і те ж коло: з давнини земля знаходилася в спільному користуванні людей; в подальшому земля належала тим, хто її обробляє – селянам, козакам, козацькій старшині; згодом землі села, разом з селянами, основними засобами землеробства перейшли у володіння до німецьких колоністів (наприклад, Енгельгардт), польських магнатів (наприклад, Потоцький), російських і українських поміщиків; на початку ХХ століття землю забрали у великих землевласників і держава забрала у свою власність землю селянина, створивши великі сільськогосподарські підприємства, з відомою назвою – колгоспи і радгоспи; після 1991 року переважна більшість великих господарств зруйновані,

відбулося так зване розпаювання, кожен селянин одержав клптик землі, на якому в сучасних умовах важко ефективно працювати, і землі селян переходять різними методами – оренда, купівля, захоплення і т.д., – у власність нових як вітчизняних, так і іноземних латифундистів, на яких, як в недалекому минулому, з'являться їхні маєтки і помістя. Українські селяни, село і аграрна сфера повертаються на початковий етап розвитку фундаментальної суперечності індивідуального і колективного інтересів, що викликатиме як об'єктивний процес, збурення в суспільстві. Важливе завдання влади – розірвати зачароване коло історії сільського господарства.

Друге, не треба думати, що селяни, хоча вони і в скрутному становищі, вимирають, спиваються, рятуються втечею в міста і за кордон, не будуть боротися за землю. В Україні точилися постійні селянські протистояння за володіння землею: селянська революція 1648 року; архіви замовчують боротьбу селян за період входження України в склад Росії; після 1917 року, під час громадянської війни та колективізації виступи селян були в більшості українських сіл; не відбулося широкомасштабної відкритої боротьби в період колгоспно-радгоспного господарювання лише через нечувано жорстокий імперський тоталітаризм; тепер, коли селянам дали невеличкі земельні наділи, здається, що й причин для протесту немає; селяни ще не зрозуміли, що їх ошукали, і коли тихо їхню землю відбирають за безцінь, то вони ще мовчать, але таке становище не може продовжуватись довго.

У разі потреби готовий надати практичні рекомендації, пояснення і консультації.

З повагою
професор КНЕУ, д.е.н., академік НААН,
заслужений економіст України
Б.Я. Панасюк

18.06.09

3.4. Про ринок землі

*/Панасюк – Зубцю/*¹⁶⁰

Шановний Михайле Васильовичу!

Настала та межа становища в нашому суспільстві, яка потребує від вчених висловити своє ставлення до соціально-економічних процесів, що відбуваються в нашій державі. Я дозволю собі висловити своє бачення з єдиної, але занадто важливої проблеми – ринку землі. У своїх наукових, виробничих і публіцистичних працях мені не доводилось висловити свою думку з цього надзвичайно складного питання.

Людство підсвідомо відчуває настання складних часів, викликаних ще невідомими, і непідвладними людині процесами на планеті Земля: невідоротні кліматичні зміни, які супроводжуються природними катастрофами; глобалізація всіх сфер людської життєдіяльності, що ускладнює економічну і політичну ситуацію в кожній країні; загроза вичерпання органічної сировини – основного джерела енергоресурсів, що викличе невдовзі економічні, політичні і військові протистояння багатьох держав; зростання населення і перспектива скорочення продовольства, що неодмінно викличе небезпеку недоїдання ще більших мас населення.

Усі ці складні планетарні процеси посилюються внутрішніми складнощами в кожній країні. Україна, яка потерпатиме від усіх наведених вище процесів, має багато додаткових внутрішніх невирішених питань, зокрема в аграрному секторі економіки, в інфраструктурі і соціальній сфері українського села. На додаток до цього найголовніше – ринок землі.

Не випадково всі сімнадцять років незалежності України на державному рівні не вирішено питання – продавати чи не продавати землю. Не дивлячись на це українська земля, якісні сільськогосподарські угіддя, масиви ріллі і лісів масово переходять у власність не тільки вітчизняних, а й іноземних великих землевласників. Усі гучні гасла про розпаювання і передачу землі селянам зводяться нанівець, селяни, передаючи землю в оренду на десятиліття, уже назавжди позбавляються права на землю, яку їм надала держава.

Як бачимо, вікова боротьба селян та прогресивних сил за ефективне землекористування так і не дала позитивного, збалансованого

результату: як були у XVII–XVIII століттях великі землевласники, так і тепер на початку XXI століття вони знову з'явилися, через чотири століття виснажливої боротьби коло замкнулося. Своїм реформуванням сільського господарства українська держава так нічого й не вирішила з власністю: робітники не володіють засобами виробництва в промисловості, а селяни як не володіли, так і не володіють землею. Через всі реформування ми перейшли від поміщицького володіння землею до власності орендаторів – плантаторів.

Ми ще мовчимо, але треба думати над тим, як називати українських селян, які працюватимуть, багато уже працюють, на латифундистів: наймити, батраки, підсусідки чи, можливо, робітники, як недавно з гордістю називали селян «колгоспниками» або «працівниками радгоспів». Адже знову, якщо не повною, то значною мірою, повертається в село кріпацтво, хоча під іншою личиною. Україну з її селом не можна порівнювати, без усвідомлення унікального явища у світовій історії українського села, з іншими розвинутими країнами.

Що робити? Мої наукові дослідження, історія селянства, сучасна практика і перспективи дають мені підстави висловити Вам власну думку щодо єдиної проблеми – приватизації і ринку землі. Тепер ще немає законодавства про ринок землі, але земля продається, стає приватною як для українських, так і для іноземних землевласників. Звичайно, земля має продаватися, як всі цінності, але земля особлива цінність – відповідно до законів природи земля належить кожній людині, яка народилась на нашій планеті. У давнину наші предки продавали землю, але з жорсткими обмеженнями, зокрема заборонялось продавати чужинцям, навіть жителям ближніх територій, а тому під час продажу ставились умови: «а буде Тируну не до землі, ино мимо земца не продати».¹⁶¹

Держава не повинна допускати того, що відбувалося під час війни 1941–1945 років, коли німці вивозили український чорнозем до фатерлянду, тепер же під покровом вседозволеності знову вивозиться чорнозем за кордон, зокрема з Білоцерківського району, але невідомо в яку країну. Коли земля буде продаватися без чітких правил, то вивезуть весь чорнозем. З огляду на це привласнення землі небагатьох та позбавлення її більшості людей – протиприродно. Саме в такому контексті доцільно впроваджувати ринок землі в Україні.

¹⁶¹ *Аристов Н.* Промышленность Древней Руси. – С.-Петербург, 1866. – С. 51.

У документі, який визначатиме продаж землі в Україні, має бути відображено для узаконення: **перше**, категорично заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення іноземцям прямо або через підставних осіб; **друге**, основними власниками земельних паїв є селяни, колишні працівники колгоспів і радгоспів, які мають відповідні документи, та прямі їхні спадкоємці. Вони можуть продати або подарувати свої земельні паї прямим спадкоємцям та передати в оренду орендарям. Скуповування землі і її перепродаж законодавчо забороняється. У разі бажання продати земельний пай його власником або спадкоємцем, то земля продається за ринковою ціною місцевому кооперативу або державному підприємству. Для ведення фермерського чи особистого господарства місцеві жителі села можуть одержати в оренду чи придбати земельні наділи тільки для сільськогосподарського виробництва. Інший продаж чи оренда земель сільськогосподарського призначення має бути законодавчо заборонений; **третє**, сприяти особистим селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними палями, замість оренди і продажу, в кооперативні та інші великі інтегровані господарства; **четверте**, розмір приватних сільськогосподарських підприємств не повине перевищувати 500 га, що дозволяє вести господарство рентабельно; **п'яте**, держава має взяти курс на створення великих державних підприємств, які слугуватимуть, як в минулому радгоспи, взірцем ведення сільськогосподарського виробництва і надання допомоги молодим селянським і фермерським господарствам на базі новітніх технологій; **шосте**, створити умови селянським, фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

Лише за таких умов держава спроможна здійснювати регульовальний вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва, забезпечити продовольчу безпеку країни, створювати сприятливі умови для розвитку села та збереження навколишнього середовища. Практика свідчить, що недотримання норм ведення сільськогосподарського виробництва новими великими власниками землі призводить до погіршення екології в сільській місцевості, зокрема в багатьох селах питна вода криниць забруднена до рівня шкідливого для здоров'я людини.

Які основні причини викликають потребу наведення, зрештою, порядку у використанні та продажу земель сільськогосподарського користування?

Перше, ситуація складається так, що господарські землі, крім свого основного призначення – виробництва продовольства, в сучасних умовах енергетичної кризи стають майже єдиним джерелом вирощування біомаси для виробництва біопалива. Бездумний продаж сільськогосподарських угідь і лісів іноземним і вітчизняним великим власникам рівнозначна передачі державою у приватні руки свердловин рідкого органічного палива – нафти, газу і ін.

Друге, на планеті зменшується кількість продуктів для життя, в нашій країні більшість населення споживає основних продуктів на 45–50% менше встановленої норми харчування. Ситуація погіршиться, коли великі власники, особливо іноземні, більшість сільськогосподарських угідь будуть використовувати для одержання біопалива, де вони одержуватимуть величезні доходи.

Третє, варварське ставлення людини, зокрема в нашій країні, до навколишнього середовища: знищується фауна; знищуються парки в містах, вирубуються ліси для продажу деревини; забруднюється земля, річки і питна вода.

Звертаючись до Вас, шановний Михайле Васильовичу, як до народного депутата, видатного вченого і керівника аграрної науки нашої держави, висловлюю таке прохання. Сприяти висловленню науково обґрунтованої думки українських вчених-аграріїв як офіційної думки Української академії аграрних наук. Для цього не знадобиться збирати всіх членів академії, а лише надіслати кожному академіку і члену-кореспонденту листа з проханням особисто висловити думку – не інституту чи відділу, а власну, з приводу приватизації і продажу землі сільськогосподарського призначення. Узагальнену думку найкраще розглянути на Президії УААН, а ухвалене єдине рішення направити Президенту України, Верховній Раді та Уряду.

*З повагою,
академік НААН Панасюк Б.Я.*

01.09.08

3.5. Пропозиції щодо проекту Закону України

«Про ринок земель»

/Панасюк – Калетніку/¹⁶²

I. Відповідно до рішення Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин подаю пропозиції стосовно удосконалення проекту Закону України «Про ринок земель», внесеного народними депутатами: Сулковським, Бевзенком, Сігалом, Терещуком, Ткачом, Тимошенком за № 2143-1 від 03.04.08.

Пропонується окремі статті (14 і 15) викласти в такій редакції.

Стаття 14: замість назви «Заборона продажу земельних часток (паїв)» і змінити структуру змісту самого тексту, виклавши його в такій редакції з назвою «**Заборона продажу земель**»:

- не дозволяється продаж земель іноземним громадянам, особам без громадянства, підприємствам, заснованим за участю іноземних фізичних і юридичних осіб, іноземним юридичним і фізичним особам, іноземним державам, які не можуть мати у власності землі на території України, зокрема сільськогосподарського призначення, лісового і водного господарства, для добування корисних копалин, курортні і рекреаційні території, землі під дорогами, промисловими об'єктами та інше;

- землі, зокрема сільськогосподарські, лісові масиви, парки і заповідники, землі під дорогами та підприємствами, успадковані іноземними громадянами, особами без громадянства, іноземними фізичними та юридичними особами, іноземними державами, підлягають обов'язковому відчуженню відповідно до закону;

- не дозволяється продаж земельної частини (паю) громадянам України до одержання державного акту на право власності на земельну ділянку та її державної реєстрації відповідно до закону до виділення її в натурі (на місцевості);

- здобувають право на придбання земельних ділянок фізичні особи, які є громадянами України впродовж понад 20 років, і що в цей період проживають на території української держави;

- земельні ділянки для іноземних посольств і представництв встановлюються окремими угодами.

¹⁶² Голова Комітету Верховної Ради України, ректор Вінницького аграрного університету, професор, доктор економічних наук, член-кореспондент НААН.

Стаття 15: Придбання земель сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення у власність громадянами та юридичними особами.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення та землі несільськогосподарського призначення можуть бути придбані у власність лише:

- громадянами України, які мають сільськогосподарську освіту, досвід роботи в сільському господарстві або отримали висновок районної (міської) професійної комісії з питань створення фермерських господарств щодо можливості ведення товарного сільськогосподарського виробництва;

- державними юридичними особами України, у статутних документах яких передбачено ведення товарного агропромислового виробництва або науково-дослідна діяльність в агропромисловому виробництві;

- державою Україна, в особі її уповноважених органів (органи самоврядування, місцеві державні адміністрації) земельні ділянки сільськогосподарського призначення для вирішення державних інтересів і потреб суспільства;

- державою Україна земельні паї або, за юридичною домовленістю з власниками паїв, держава концентрує їх у Земельному банку для використання винятково в агропромисловому виробництві та одержання доходів, які розподіляються між власниками земельних паїв, а рента спрямовується у Пенсійний фонд для його наповнення;

- юридичними і фізичними особами України земельних ділянок несільськогосподарського призначення для будівництва підприємств у сільській місцевості для переробки сільськогосподарської сировини і одержання кінцевої продукції споживання.

II. У зв'язку з вимогою Президента України прискорити ухвалення Закону України «Про ринок землі» вношу пропозицію уважно переглянути весь текст проекту, який має чимало не стільки редакційних, скільки понятійних складнощів, що в процесі застосування призведе до різновекторного тлумачення положення цього нормативного документу. Наведу лише один приклад з Статті 7: «Регулювання ринку земель», де передбачено таке:

Регулювання ринку земель здійснюється через ухвалення законодавства, спрямованого на забезпечення:

- 1) формування ринкової інфраструктури, яка опосередковує оборот земельних ділянок;

2) оподаткування доходів, отримуваних від операцій на ринку земель;

3) встановлення заборон на відчуження земельних ділянок та обмежень щодо набуття їх у власність;

4) надання пріоритетних прав на придбання земельних ділянок;

5) гарантування та захист прав суб'єктів ринку земель.

На мою думку, в разі прийняття Статті 7, вона принесе тільки шкоду, оскільки: перше, це не регулювання, а нормативне забезпечення функціонування або дії цього Закону; друге, перелічені так звані засоби регулювання уже вписані в цьому законі (Стаття 14 «Заборона продажу земельних часток; Стаття 16 та 17 «Переважне право на придбання земельної ділянки»; Стаття 19 «Відчуження земельних ділянок...»; Стаття 21 «Обмеження щодо граничних розмірів...» і т.д.; третє, стаття 7 дає змогу зразу ж після ухвалення Закону «Про ринок землі» ухвалювати додаткові нормативні документи, які зруйнують базовий Закон).

Пропонується здійснити ґрунтовне узгодження всіх статей Закону «Про ринок земель», статтю 7 повністю виключити, а також ті, які підміняють інші статті і не несуть нормативного навантаження.

З повагою

*академік НААН, доктор економічних наук,
професор, заслужений економіст України Б.Я.Панасюк*

15.06.2010

3.6. Про виробництво кінцевих продуктів споживання в аграрному секторі економіки

*/Панасюк – Калетніку/*¹⁶³

Людство підсвідомо відчуває настання складних часів, викликаних ще невідомими і непідвладними людині процесами на планеті Земля: невідоротні кліматичні зміни, які супроводжуються

¹⁶³ Голова Комітету Верховної Ради України, ректор Вінницького аграрного університету, професор, доктор економічних наук, член-кореспондент НААН.

природними катастрофами; глобалізація всіх сфер людської життєдіяльності, що ускладнює економічну і політичну ситуацію в кожній країні; загроза вичерпання органічної сировини – основного джерела енергоресурсів, що викличе невдовзі економічні, політичні і військові протистояння багатьох держав; зростання населення і перспектива скорочення продовольства, що неодмінно викличе небезпеку недоїдання ще більших мас населення.

Україна, як і інші країни світу, потерпає від усіх наведених вище процесів, але має багато додаткових внутрішніх невирішених проблем, зокрема в аграрному секторі економіки, в інфраструктурі і соціальній сфері українського села. Для вирішення окреслених проблем знадобляться значні кошти, яких практично немає безпосередньо в сільському господарстві як сировинній галузі, так і в місцевому, і державному бюджетах.

Де взяти фінансові ресурси для задоволення потреб аграрної сфери і яким чином створити робочі місця для населення, що проживає в сільській місцевості? Мої пропозиції коротко зводяться до такого.

Перше, щоб виправити становище в українському сільському господарстві і допомогти селянам, треба однозначно визначитись, – якою дорогою буде розвиватись сільське господарство, з обов'язковим врахуванням інтересів селян, села і держави, – індивідуальне, колективне чи їхнє спільне з державою господарювання. На мою думку, треба дотримуватися державної політики єдності індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва. Інша форма не буде сприяти селянам, сільській місцевості, аграрній сфері і державі загалом.

Друге, для поєднання двох протилежних інтересів селян – індивідуального і колективного – пропонується **модель**, яка передбачає розвиток українського аграрного сектору економіки на базі особистої приватної власності на землю і основні засоби виробництва за колективного їх використання. Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки:

- 1) виробництво сировини;
- 2) її глибока переробка;
- 3) реалізація кінцевої продукції споживання.

Модель передбачає інтеграцію і кооперацію трьох секторів аграрної економіки у великих селищах, малих і середніх містах: виробництво сировини, її переробки і реалізації кінцевої продукції

сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці теперішнього Уряду, так і потребам місцевого самоврядування. Треба зауважити, що такі інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки країни відбуваються, але від них відсторонена виконавча і законодавча влада, а також власники земельних паїв – селяни.

Така модель стане альтернативною іноземній моделі Льюїса, яка рекомендована для країн, що розвиваються: перенесення центру економічної активності з сільських територій до промислових центрів; накопичення фізичного, фінансового і людського капіталу в містах; міграції робочої сили з села до міста; зростання частки міського населення. Наша вітчизняна і світова практика свідчить, що кооперація та інтеграція в аграрному секторі набирає поширення на практиці, зокрема за переробки тваринницької продукції, цукрової сировини, виробництві біопалива із біосировини, про що можна судити з практики німців, французів і інших народів, в нашій країні започаткована така практика.

Третє, кооперація та інтеграція трьох секторів аграрної економіки дасть змогу вирішити низку проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених в сільському господарстві саме в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць.

Де візьмуться фінансові ресурси? Річ у тім, що створена в сільському господарстві додана вартість реалізується в сировині, за моїми розрахунками, не більше 15–17%, а решта 85% – в переробній і торговельній галузях та у посередників.

Де візьмуться робочі місця? Відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробка зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництво біосировини та переробка її на біопаливо і комбікорми, переробка цукрової сировини на цукор, цукор на кінцеві продукти споживання створить безліч робочих місць. Постачання кінцевих продуктів споживання сільським товаровиробникам, місцевим жителям, а також у великі і середні міста країни принесе значні фінансові ресурси в сільську місцевість. На місцевому рівні буде перероблятися більша частина рослинницької і тваринницької продукції для одержання якісних кінцевих продуктів споживання та їхньої реалізації, що кардинально впливатиме на зниження роздрібних цін.

Перехід до окресленої моделі найефективніше здійснювати поступово, відповідно до готовності окремих галузей сільського

господарства, але у стислі строки. В Україні найбільш теоретично, практично і організаційно підготовлено перехід до виробництва сировинних ресурсів, їхньої переробки, одержання кінцевого продукту і його реалізація стосується біопалив як альтернативних енергоресурсів: біогазу, біоетанолу та біодизеля. Практично сформована загальна організаційна модель інтегрування і кооперування виробників біосировини, її переробників для одержання біопалива та його реалізації. Теоретично і практично визначено «ринок сировинних ресурсів» та «ринок біопалив», на державному рівні сформовано системи транспортних, виробничих і комунальних структур, які стануть основними постійними споживачами біопалив. Розрахунки підтверджують, що використання частини сільськогосподарських земель для вирощування сировинних ресурсів для одержання біопалив, не позначиться на зниженні виробництва потрібної кількості сільськогосподарської продукції і забезпечення харчуванням населення відповідно до науково обґрунтованих нормативів.

Зокрема, реальними споживачами біогазу стануть місцеві жителі сіл і середніх міст, комунальні підприємства для опалення дошкільних і шкільних закладів, лікарень, адміністративних установ та інших приміщень. Основними споживачами біопалив, на перших етапах їхнього виробництва, будуть сільські товаровиробники, селянські і фермерські господарства, місцеві жителі.

Лише розвиток ринку біогазу і біопалив стане першим важливим чинником створення додаткових робочих місць, додаткового забезпечення тваринництва кормами, ефективного використання непридатних земель, зниження залежності країни від закупівлі нафти і газу на зовнішньому ринку. З метою законодавчого забезпечення виробництва альтернативних енергоресурсів розроблено і подається проект Закону України «Про виробництво і споживання біопалив в Україні», підготовлений для розгляду на Комітеті.

На черзі інтеграція виробництва сировинних ресурсів рослинницької і тваринницької продукції, її переробка і реалізація кінцевих продуктів споживання. Ці інтеграційні процеси на місцевому рівні сприятимуть вирішенню таких державних проблем: поряд з виробництвом альтернативних енергоресурсів знизить залежність країни від імпорту продуктів харчування; забезпечить переробку зернових і бобових на корм для відгодівлі тварин; сприятиме подальшому реальному зростанню робочих місць з переробки рослинницької і тваринницької продукції; найголовніше, потоки фінансових ресурсів будуть спрямовані сільським товаровиробни-

кам, власникам земельних паїв, на розвиток соціальної сфери села та його інфраструктури, наповнення місцевих бюджетів. Проекти законодавчих документів з висловлених державних проблем готуються.

*З повагою,
професор, доктор економічних
наук, академік НААН Б.Я. Панасюк*

20.10.10

3.7. Про ринок землі на базі кооперації та інтеграції

/Панасюк – Президенту НААН України/¹⁶⁴

Бажано ще до впровадження ринку землі зосередити увагу з боку держави на кооперативну та інтеграційну складову в аграрному секторі економіки. В її основі має лежати **постулат, що земля повинна слугувати не предметом наживи, а засобом ефективного прояву людської праці**. Дотримання таких умов потребує нормативно визначити: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише **право** на користування нею.

I. Загальні положення щодо ринку землі:

перше, категорично заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам;

друге, основними власниками земельних паїв є селяни, колишні працівники колгоспів і радгоспів та прямі їхні спадкоємці, які мають відповідні документи;

третє, сприяти особистим селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними паями, замість оренди і продажу, в кооперативні та інші великі інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади;

четверте, розмір приватних сільськогосподарських підприємств має бути унормований в межах 300–500 гектарів;

п'яте, держава має взяти курс на створення великих державних підприємств;

шосте, всі власники права на користування землею організаційно зосереджуються в структурах сільської територіальної громади;

сьоме, створювати умови селянським, родинним та товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

II. Кооперування у володінні і використанні землі як організаційна основа територіальних сільських громад.

Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення. Однією з основних проблем українського села є суперечності між індивідуальними, колективними та державними інтересами. Усунути наявні суперечності можна на основі кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації.

У цьому контексті пропонується створювати колективні аграрні підприємства (КАП) в межах сільських і селищних рад до яких мають входити: комунальні землі, які є власністю сільської (селищної) ради; земельних паїв селян і їхніх спадкоємців, якими володіють приватні власники; третє, державні землі, якими володіє держава. Така кооперація формує четвертого колективного власника земель – сільську територіальну громаду. Саме у цих чотирьох власників мають концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту.

Черговість набуття права користування землею: власник земельного паю самостійно входить в кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: 1) жителі даного села чи селища; 2) сільська територіальна громада на умовах кооперації; 3) держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; 4) зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

Особливі умови продажу чи оренди земельних ділянок: перше, якщо земельна ділянка знаходиться в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок та колективом кооперативного господарства; друге, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватись, а може лише надаватись право на їхню оренду; третє, великий орендар може одержати право на оренду частини або всієї землі громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інф-

¹⁶⁴ На той час Президентом НААН був академік НААН Безуглий М.Д.

раструктуру населеного пункту; четверте, одержати право на купівлю чи оренду земель може особа за умови, що вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше трьох років.

Нарешті, потребує вирішення важлива проблема, а саме присадибні селянські земельні ділянки з садочками і будівлями: селяни, які не живуть в селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду чи подарувати будь-кому із громадян України, чи сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації, які можуть використовуватись для вирощування продукції для громадських потреб села, надання садиб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла і інше.

III. Інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

Кооперування у володінні і використанні земель сільських територіальних громад дає змогу перейти до інтеграції в цій галузі економіки, вирішити низку нагальних потреб сільських територій. Зокрема, кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад в межах територій 2–3 сіл чи селища та інтеграція таких виробничих технологічних процесів дає можливість здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: **1) виробництво сировини; 2) її глибока переробка; 3) реалізація кінцевої продукції споживання.**

Інтеграція трьох секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах кооперації дасть змогу вирішити низку проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених в сільському господарстві, в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць.

IV. Економічний і соціальний результат запропонованих кооперативних та інтеграційних відносин в умовах ринку землі:

1) фінансові ресурси, що надходять до сільської місцевості, для валового нагромадження основного капіталу і зміцнення соціально-економічної інфраструктури підвищаться з 6 млрд грн до 40 млрд грн, або у 6,6 раза;

2) рівень економічної неактивності сільського населення працездатного віку знизиться з 26,7% у 2010 році до 15% в наступні 2–3 роки після 2011 року.

3) сільська та селищна влади будуть мати свій бюджет для вирішення соціальних і виробничих завдань;

4) Україна не буде ввозити картоплю, огірки, капусту та інші продукти, які споконвічно вирощуються в наших природних умовах;

5) соціальна інфраструктура: відновляться діючі раніше лікарні і амбулаторії; в селах з'являться дитячі садочки; поступово зростатиме кількість учнів у школах; з'явиться потреба будівництва житла для спеціалістів агропромислового комплексу і сільської територіальної громади, учителів, лікарів, інших спеціалістів.

*Доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

Б.Я. Панасюк

01.06.2011

3.8. Про бюджет і макроекономічну динаміку

*/Панасюк – Ярошенко/*¹⁶⁵

Економічна політика та сформована нею макроекономіка визначає динаміку розвитку країни, її стан на внутрішньому і зовнішньому ринках, формування і використання Державного бюджету. У Зведеному бюджеті країни концентрується третина ВВП (за 2005–2010 роки в межах 32,1–35,6%). У цьому контексті обґрунтування передбачуваних макроекономічних показників, фактичне їх досягнення прямо впливає на формування і виконання державного бюджету як основного індикатора соціально-економічного стану країни. За роки переходу до ринкових відносин практика підказує необхідність внесення коректив у методологію і методику формування та використання деяких макроекономічних показників.

I. Загальний підхід до формування макроекономічних показників. З часів входження в ринкову економіку у нашій практиці розрахунки ВВП здійснюються лише на основі монетарних змінних: індексів цін, швидкості обігу грошей, процентних ставок, дефіциту бюджету, обмінного курсу, зовнішніх інвестицій, інших. Усі ці змінні сфокусовано на єдиному показнику, навколо якого будується важливий інший макроекономічний показник – рівень інфляції. Якщо ж врахувати ту обставину, що обчислення даного узагальнюючого показника часто обмежується лише параметрами

¹⁶⁵ Міністр фінансів України, доктор економічних наук.

попиту, то складається враження, що ми передбачаємо лише один бік макроекономічної рівноваги відповідно до закону вартості – **попиту**. У цьому випадку наша країна перетворюється на таку, яка більше споживає, не враховуючи того, скільки і чого виробляє. Це підтверджується реальними процесами: перше, майже в усі роки незалежності у нашій країні імпорту перевищує експорт; друге, невпинно зростає зовнішній борг країни.

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами було від'ємним: у 2009 році – на 2 млрд дол. США; у 2010 році – 3,9 млрд дол. США; у 2011 році – очікується в межах 4,9 млрд дол. США, з урахуванням же тіньового імпорту від'ємне сальдо зростає ще більше. В експорті нашої країни висока питома вага належить сировинним товарам: чорним металам та хімічній продукції в промисловості; зерну деяких культур в сільському господарстві. Водночас Україна не виправдано втрачає традиційні зовнішні ринки збуту цукру, у цьому році потужності 26 цукрових заводів будуть законсервовані, що значно зменшує позицію експорту.

Що ж стосується валового зовнішнього боргу, то його динаміка наприкінці періоду має такий вигляд:

Роки	Млрд дол. США	у % до ВВП
2005	39,6	45,9
2006	54,5	50,6
2007	80,0	56,0
2008	101,7	55,9
2009	103,4	–
2010	117,3	85,7
2011 (1-й квартал)	120,5	84,1

Якщо врахувати постійне від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі та значне зростання зовнішнього боргу, то постає досить яскрава картина споживацького характеру нашої економіки. Можна назвати два чинники, що сприяють цьому: перший, використання в методології формування макроекономічних показників переважно **монетарного підходу**; другий, недостатня увага до розвитку **матеріального виробництва**, реальної економіки; третій, перетворення галузей промисловості і сільського господарства на виробництво тільки сировини і торгівлю нею. Нагадаємо, що сировинні галузі, як відомо, за своєю економічною сутністю здебільшого збиткові або низькорентабельні.

Змінних, які були б сфокусовані на узагальнюючому показнику створення реальної доданої вартості, що характеризує **пропозицію** як другий бік макроекономічної рівноваги того ж закону вартості, ми ще на належному рівні не досягли і на сучасному етапі такі змінні або недостатньо, або майже не використовуються. До чинників, що формують пропозицію, належать кількість та якість трудових і природних ресурсів, обсяг і якість основного капіталу, наявність та ступінь впровадження новітніх технологій, інновацій, інвестицій та інше. Такий напрямок формування пропозиції відомий як кейнсіанський підхід, який передбачає розвиток матеріального виробництва, використовуючи не тільки монетарні, а переважно інвестиційні фактори: наявність працездатного населення, рівень безробіття, індекс матеріальних витрат, величину виробничого основного капіталу, завантаженість виробничих потужностей, якість основних фондів, капітальні вкладення. Про окремі показники із названих йдеться в характеристиці макроекономічної ситуації (рівень безробіття, робочі місця), але їхня достовірність викликає сумнів. Загалом пропозиція або розвиток матеріального виробництва і послуг поживається під дією кейнсіанського підходу, який використовувався розвиненими країнами для виходу з кризи: США з 1933 року, після війни 1939–1945 років Німеччина, Англія і Японія.

II. Матеріальне виробництво і його динаміка. Про недостатню увагу до матеріального виробництва, а отже низький рівень вітчизняної пропозиції, свідчить таке. Відносно сприятливий рівень зростання ВВП ще не є гарантією наповнення Державного і місцевих бюджетів через що в його структурі недостатньо матеріального виробництва. Адже випуск товарів і послуг за видами економічної діяльності в основних виробничих галузях (сільське господарство, промисловість, будівництво і транспорт) за 2007–2010 роки знизився у ВВП з 67 до 65,9%, за цей період в нематеріальних сферах діяльності (торгівля, освіта, охорона здоров'я, інші види діяльності) питома вага послуг зросла з 33 до 34,1%. Зниження питомої ваги у ВВП доданої вартості, створеної у галузях матеріального виробництва, залежить від об'єктивних причин, які мають таке пояснення в окремих галузях.

У матеріальному виробництві найбільшу увагу слід приділити галузі будівництва, а також двом галузям, які мають багато спільного і притаманного лише умовам України – це сільське господарство і вугільна промисловість. В обох галузях технологія ви-

робництва залежить переважно не стільки від людини скільки: від кліматичних і погодних умов та якості ґрунтів в сільському господарстві; глибини залягання вугілля, товщі пластів і викидів газів у вугільній промисловості. Крім того, історично і технологічно склалося так, що кожна з цих галузей технологічно зобов'язані забезпечувати соціально-економічний розвиток сіл на всіх сільських територіях і селищ навколо шахт.

а) Будівництво. Спад, якого зазнало будівництво, коли його продукція у ВВП за 2007–2010 роки знизилась з 6, до 4,2% справедливо назвати критичним, так як ця галузь є базою для зростання всіх галузей економіки країни. За останні три роки у цій галузі спостерігався здебільшого спад: 2008 рік – 15,8%, 2009 рік – 48,2%, 2010 рік – 5,4% і лише за січень – липень 2011 року наявний ріст + 13,6%. Проте значне скорочення працівників саме у цьому році може стати на заваді у досягненні зростання, яке намітилось. Підтвердженням такої застороги є й те, що кредити на будівництво, придбання та реконструкцію з січня по червень 2011 року не зросли, а скоротилися на 8%. Правда, високий темп приросту будівництва пояснюється як високим рівнем державного фінансування у зв'язку зі спортивними подіями 2012 року, так і низькою статистичною базою 2010 року. Проте і за таких умов досить проблематично досягти значного зростання будівництва за рік.

б) Сільське господарство. Ця галузь завжди віддавала левову частину всього що виробляла державі і промисловості, залишаючись з мізерними доходами, низькою оплатою праці і такою ж її продуктивністю. Започаткування етапу переходу до ринкових відносин після 1991 року, ліквідація колективних господарств, розпаювання земель і основних фондів, сільське господарство занепадає, а села завмирають через зникнення в них робочих місць, руйнації соціальної сфери, відсутності будь-яких фінансових ресурсів у сільських територіальних громад. Українські села мають унікальну історичну особливість, аналогів якої у світі немає, а тому приклад із розвинутих країн про скорочення робочої сили у цій сфері економіки використовувати без осмислення не слід, оскільки згадане значне скорочення працівників має негативне значення як для самої галузі, так і економіки країни в цілому. Сучасне наше сільське господарство експортує тільки сировину і, продаючи зерно, переважно як кормове, сприяє виробництву кормів і продукції тваринництва за кордоном, яка у вигляді готової для споживання імпортної продукції повертається назад в нашу країну, але у десятки

разів дорожчою. Це свідчить про добровільну передачу за кордон створеної доданої вартості у сільському господарстві та сприяння підвищенню від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі, зниження доходності державного і місцевих бюджетів. Щоб поліпшити ситуацію у сільському господарстві, поліпшити становище села і селян потрібно усунути наявні у цій сфері суперечності між індивідуальними, колективними і державними інтересами на основі кооперації та інтеграції у володінні і використанні земель, виробництві сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації. Саме такий підхід у цій галузі допоможе державі звільнитись від потреби значної частини зовнішніх запозичень, сприяти наповненню бюджетів. **(Про це подається розширена довідка № 1).**

в) Вугільна промисловість. Вугільна галузь переживає нині не найкращі свої часи, але причини, які вимагають постійно відкачувати воду та вибухонебезпечні гази, зароджувалась не тепер, а ще у 80–90 роках минулого століття. У 1981 році було офіційно визнано, що за технічним оснащенням Донецький вугільний басейн значно відставав від інших вугільних районів колишнього Союзу і розпочався процес закриття шахт, а кошти, які виділялись раніше для розвитку шахт в Донецькому басейні, були переведені до Кузбасу. Для довідки, за 1981–1985 роки становище в Донецьку було таким: із передбачених 300 комплексів поставлено лише 70; галузь потребувала 400 комплексів КМ-103, 150 щитових агрегатів і комплексів КГУ, 400 прохідних комбайнів УПП-2 і ЧПП-5 тощо, але жодного з цих механізмів не було поставлено.

Якщо у 1966–1970 роках було розпочато будівництво і реконструкцію 14 шахт, то у 1976–1980 роках – лише три шахти. Окрім того, у 1981–1985 роках передбачалося розпочати будівництво і реконструкцію 15 шахт, але з огляду на зменшення капітальних вкладень розпочато будівництво лише одного розрізу бурого вугілля. Як результат – за 1971–1980 роки вибуття потужностей добування вугілля перевищило їх введення за рахунок нового будівництва і реконструкції шахт на 9,2 млн т, а за 1981–1985 роки внаслідок відпрацювання запасів і погіршення гірничо-геологічних умов загальне вибуття потужностей вже становило 24,3 млн тонн. Лише за 1991–2006 роки кількість діючих підприємств (як і обсягів видобутку вугілля) скоротилась на 40 відсотків. Ось в такому становищі вугільна промисловість дісталась незалежній Україні.

Що можна зробити у вугільній промисловості? Вона, як і сільське господарство, є сировинною галуззю, а тому доходи від ре-

алізації вугілля неспроможні покривати не лише потребу у величезних капітальних вкладеннях для видобутку вугілля на великих глибинах і тонких пластах, а й розвитку селищ навколо шахт та їхньої виробничої і соціальної інфраструктури, а доходи для бюджету від цієї галузі мінімальні. Тому, незалежно від форм власності, найраціональнішим видається передусім об'єднання шахт зі споживачами вугілля, зокрема з енергетичними і металургійними підприємствами.

III. Інвестиції й кредити в економіку. Враховуючи об'єктивний стан економіки, недостатнє впровадження нових технологій, особливо ресурсо- і енергозберігаючих, можна зробити висновок, що інвестицій вкрай недостатньо: для цього в бюджеті, як відомо, обмежена сума коштів, в усій же економіці їх з одного боку недостатньо, а з другого бракує бажання вкладати кошти через різні причини. Питома вага освоєних інвестицій до ВВП за останні роки скорочується: 27,4% у 2008 році, 16,6% у 2009 році, 15,6% у 2010 році і 11,7% за I-й кв. 2011 року. Іноземні інвестиції мають свою особливість: ці кредити здебільшого прямі і видаються вони переважно під купівлю товарів тієї країни, яка надає кошти; їхній приріст скорочується з 9,9% у 2008 році до 5,8% у 2010 році та 2,1% за I-ше півріччя 2010 року. Отже, власних інвестицій недостатньо, а іноземні йдуть на стимулювання виробництва інших країн.

Відсутність власних інвестицій у вітчизняне виробництво є результатом помилок, допущених в перші роки входження в ринкові відносини, які полягають в такому. В 1933 році, коли економіка США була схожа за руйнацією на нашу економіку у 1993 році, то там акумулювали до бюджету 8–10% ВВП для сприяння зміцненню економічного стану всіх учасників ринкових відносин, а частку акумуляції ВВП у бюджеті до сучасного рівня – в межах 35%, доводили поступово упродовж років. У нашій же країні під час кризових процесів в усіх галузях економіки після 1993 року на державні потреби акумулювалось зразу 35, а в окремі роки й 40% ВВП, у багатьох підприємствах і бізнесових структурах вилучались не тільки всі кошти доданої вартості (прибутки), а й в додаток обігові кошти. Саме тоді в усіх сферах зародилась тіньова економіка, яка перебуватиме в такому стані ще немало часу, що наноситиме шкоди бюджету, інвестуванню і в цілому економіці. Сучасне зниження податків та інших платежів є справедливим намагання виправити тодішні помилки, але це не так просто, потрібен ще значний час і спеціальна цілеспрямована програма.

Слід підкреслити, що інвестиції мають прямий вплив на динаміку ВВП, а отже, наповнення бюджету, оскільки питома вага спрямованих інвестицій в ту чи іншу галузь визначає відповідну питому вагу випуску товарів і послуг. Розрахунки показують таку залежність по окремих галузях в середньому за 2009–2011 роки: промисловість – питома вага освоєних інвестицій 34–40% відповідає 40–43% випуску товарів і послуг; сільське господарство – 6,2–7,9% інвестицій відповідає 8,1–8,2% випуску товарів і послуг; будівництво – 2,9–3,9% інвестицій відповідають 4–4,2% випуску товарів і послуг 4–4,2%.

IV. Ринок праці. Відомо, що лише жива праця створює додану вартість – джерело формування ВВП. В динаміці таких важливих макроекономічних показників як рівень безробіття і робочі місця склалась така ситуація. На кінець першого півріччя 2011 року кількість зареєстрованих безробітних становила 0,5 млн осіб, а вільних робочих місць було в наявності в межах 30 тисяч. Якщо врахувати, що 1,5 млн осіб ще зареєстровано як безробітні, а також працездатне населення, яке тимчасово чи постійно працює за кордоном, а це 4,5 млн трудових мігрантів, то стає зрозумілим, що офіційний рівень безробіття 9,8% у першому кварталі 2011 року проти 9,6% у країнах Євросоюзу можна вважати дещо заниженим і реально він може сягати за межі 20–25%. Це свідчить про те, що в країні досить гостра ситуація з розвитком реальної економіки матеріального виробництва та створення робочих місць як основного джерела виробництва доданої вартості.

Трудові мігранти надсилають та привозять в Україну щорічно в середньому 3 млрд іноземної валюти, яка впливає на макроекономіку і її показники: перше, збільшується попит на зароблену валюту, але створена пропозиція залишається за кордоном; друге, відсутність пропозиції на додаткову валюту призводить до зростання інфляції; третє, відсутність належної пропозиції та майбутні інтереси тих, хто працює за кордоном, платня трудових мігрантів є важливим джерелом поповнення депозитів у валюті. Ці чинники свідчать про занадто важливу проблему трудової міграції, яку слід вирішувати на користь макроекономіки держави, виходячи з наведених вище застережень.

Потребує уваги на державному рівні перетік трудових ресурсів з одних галузей до інших. За станом на 01.07. 2011 року проти 01.07. 2010 року скоротилась кількість працівників: в будівельній галузі на 36,5 тис. осіб; у сільському господарстві на 35,3 тис. осіб.

Водночас за цей же період кількість найманих працівників зросла: у сфері фінансової діяльності на 11,9 тис. осіб; у сфері торгівлі на 24,3 тис. осіб; у сфері оренди та надання послуг – на 3,3 тис. осіб. Саме ці сфери діяльності займають значне місце у випуску товарів та послуг, але додана вартість в них незначна, що прямо впливає на величину ВВП. Скорочення ж продукції у випуску товарів та послуг сільського господарства і будівництва значно скорочує додану вартість у ВВП. Якраз будівництво і сільське господарство, якщо їм не приділяти належної уваги, є надзвичайно вразливими галузями для економіки, які формують і будуть формувати чимало негативних явищ у соціально-економічній сфері та наповненні бюджету країни.

Отже, створення робочих місць є важливим регулюючим засобом стимулювання зростання виробництва у тих чи інших сферах; ефективним засобом створення умов для повернення на Батьківщину значної частини трудових мігрантів; соціально-економічною базою зникнення намірів виїздити за кордон на заробітки. Саме тут не варто піддаватись стихії ринку, не слід втрачати методів відстеження створення робочих місць, тут виправдано застосовувати тверді регулюючі чинники держави, які належать до її компетенції.

V. Депозити. Реально депозити зростають (із початку 2011 року розрив між наданими кредитами та залученими депозитами скоротився на 2,7% або на 8,5 млрд грн). Як оцінювати зростання депозитів і про які соціально-економічні процеси вони свідчать? Зростання депозитів населення офіційно пояснюється такими позитивними чинниками як підвищення доходів населення, що у свою чергу позитивно впливає на утримання інфляційних процесів. Такий висновок не може бути використаним для ефективної економічної політики держави, оскільки стабільне зростання депозитів свідчить не стільки про бажання заробити чи відкласти на інші передбачувані потреби, скільки про те, що попит перевищує пропозицію, а це свідчить про дисбаланс основного закону ринкових відносин, коли пропозиція не відповідає попиту. Тому зростання депозитів сектору домашніх господарств і їхня висока частка в структурі депозитів резидентів (64,6%) справді зумовлена скороченням заборгованості з виплати заробітної плати, але поряд з цим відсутність привабливих напрямів інвестування (витрачання) коштів, крім банківських депозитів, призводить до вимушеного відкладання коштів.

Крім того, слід враховувати, що через відсутність пропозицій на депозити спрямовується значна частина з 3 млрд іноземної валюти (це 30 млрд грн), які щорічно надсилають з-за кордону трудові мігранти. Якщо за перше півріччя 2011 року депозити зросли проти минулого року на 50 млрд грн, то значна частка тут належить також коштам надісланим трудовими мігрантами.

Водночас попит також не може бути постійно високим, він знижується, коли йому не відгукується вітчизняна пропозиція. Звичайно, пропозиція в країні є і висока, але вона іноземна і на вітчизняну економіку впливає дуже мало. Про реальне зниження внутрішнього споживчого попиту свідчить два важливих чинники: перший, значне уповільнення зростання приростів реальної заробітної плати у II кварталі 2011 року (1,9% у червні в річному обчисленні проти 11,3% у березні цього року та 14,7% у червні 2010 року); другий, не зростає, а навіть дещо знижується приріст обороту роздрібною торгівлі (у 2011 році за п'ять місяців приріст становив 15,5%, а за перше півріччя тільки 15,2%).

VI. Динаміка реального ВВП у 2011 році. Враховуючи, що у виробництві ВВП не задіяні, або недостатньо задіяні реальні чинники виробництва доданої вартості (відсутність створення робочих місць, скорочення чисельності штатних працівників у сільському господарстві і будівництві, занадто малі власні інвестиції в матеріальне виробництво і малоефективні іноземні інвестиції, недостатні кредити в реальну економіку, застарілі виробничі фонди, що видно на прикладі вугільної промисловості і сільського господарства) дає підстави робити висновок, що економіка розвивається як саморегульовальна система, тобто держава недостатньо використовує свою регульовальну функцію. У цьому разі, за моїми розрахунками, динаміка ВВП буде розвиватись на базі песимістичного варіанту, а тому його приріст буде нижчим передбачуваного 4,9%, навіть якщо статистичні органи такий приріст і підтвердять. Державний і місцеві бюджети будуть наповнюватися від величини ВВП зі значно нижчим приростом, можливо з тим приростом, який уже закладено в бюджеті.

VII. Пропозиція. Світ захоплюється творами М. Булгакова, особливо романом «Майстер і Маргарита», один з героїв якого говорив: «...чтобы управлять, нужно, как-никак, иметь точный план на некоторый, хоть сколько-нибудь приличный срок». За минулі роки так і не вдалося запровадити на державному рівні прогнозування і планування соціально-економічного розвитку як реальної

основи розробки Зведеного бюджету країни, варто подумати над таким. Наукова і практична робота за останні 20 років свідчить, що макроекономічний прогноз і план можливі, органи управління мають певну базу для розробки всіх макроекономічних показників, а наука здатна розробляти вдосконалені методи прогнозно-планових розрахунків. У цьому контексті, враховуючи важливість бюджету країни і кожного регіону, було б виправданим офіційно на державному рівні все-таки розробляти і затверджувати законодавчим органом на кожен наступний рік «План соціально-економічного розвитку» як бази для формування бюджету. Якщо неможливо, то на кожен наступний рік виправдано розробляти «Фінансовий план» чи «Бюджетний план» на основі реально розроблених і затверджених макроекономічних показників.

VIII. Шляхи ефективного формування і використання макроекономічних показників. Для розрахунку ВВП використовуються очікувані показники рівня заробітної плати, зростання випуску товарів і послуг, здійснення експортно-імпорتنих операцій, одержання певної суми кредитів та податків. Складність полягає в тому, що фахівці одного відомства розраховують величину ВВП, а фахівці інших, майже не узгоджуваних між собою відомств, використовують кредити, одержують податки, регулюють ціни, здійснюють експортні та імпорتنі операції без будь-якого врахування величин, закладених у ВВП. Все це природний управлінський процес, але він потребує вдосконалення.

Неузгодженість дій призводить до того, що міністерства і відомства залишаються сам на сам і всі питання вирішують чисто технологічно. Від узгодженості в процесі фактичного застосування показників, які використані для розрахунку і виконання ВВП, потерпає, зрештою, не лише величина макроекономічних показників та їхні дисбаланси, але й стабільність усієї економіки. У ринковій економіці узгоджений вплив держави має визначатися на прогнозний чи плановий, навіть невеликий період, в єдиному центрі на кожному етапі розробки економічного прогнозу, плану і державного бюджету. Не виключено, що таким центром може стати Міністерство фінансів зі своїми підрозділами макроекономічного планування і прогнозування, як це практикується в розвинутих країнах, зокрема США.

30.08.2011

3.9. Про ринок землі

/НААН – Адміністрації президента України/¹⁶⁶

Про результати наукових досліджень проблем ринку землі

У травні 2011 року на зборах Відділення аграрної економіки і продовольства НААН розглянуто результати досліджень вчених-аграрників з питань ринку землі. Підсумкові матеріали з цього питання направлені Президії НААН.

У доповідях, крім питань присвячених ринку землі, розглядалися також проблеми кооперації та інтеграції в сільському господарстві в умовах ринкових відносин. Пропонований підхід структурних змін на селі в умовах глобалізаційних процесів сучасності дає можливість вирішувати, крім проблеми збереження села та його інфраструктури, ще й іншу, не менш важливу національну проблему. Вона полягає в забезпеченні саморозвитку та структурного самозахисту, що потребує, на наше переконання, невідкладного відходу від побутуючої експортоорієнтованої економіки в Україні і переходу до національної економіки, в якій переважатиме збалансоване виробництво товарів кінцевого споживання. Саме сільське господарство в системній інтеграції агропромислового комплексу країни відіграє вирішальну роль у розв'язанні цієї проблеми.

В порядку інформації направляємо результати наукових досліджень академіка НААН Б.Я. Панасюка на тему: «Про кооперацію та інтеграцію напередодні запровадження ринку землі».

Перший віце-президент НААН В.Ф. Петриченко

Про кооперацію та інтеграцію напередодні запровадження ринку землі

Введення ринку землі пояснюється двома чинниками: перший, стаття 14 Конституції; другий, реальне розпаювання землі. Проте, щоб виправити помилки минулого, врятувати село, зберегти сільську територіальну громаду і не допустити обезземелення селян треба ще до впровадження ринку землі зосередити увагу з боку

¹⁶⁶ Зареєстровано в Адміністрації президента України 26.09. 2011, № 432/58283-02.

держави на кооперативну та інтеграційну складову в сільській місцевості. В її основі має лежати **постулат, що земля повинна слугувати не предметом наживи, а засобом ефективного вияву людської праці**. Щоб дотриматися таких умов слід нормативно визначити: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише **право** на користування нею. Такий підхід відповідає, на мою думку, інтересам народу, політиці держави і словам Президента України В.Ф. Януковича «Майбутнє України – це земля».

Пропонований підхід структурних змін на селі в умовах глобалізаційних процесів сучасності вирішує одну із важливих національних проблем. Саме тепер на перше місце виходить проблема, яку підтримують вчені України, саморозвитку та структурного самозахисту, що потребує, на наше переконання, невідкладного відходу від побутуючої експорторієнтованої економіки в Україні і переходу до національної економіки, в якій переважатиме збалансоване виробництво товарів кінцевого споживання. Саме сільське господарство в інтеграції агропромислового комплексу країни відіграє вирішальну роль у розв'язанні цієї проблеми.

І. Загальні положення щодо ринку землі: законодавчо заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам; основними власниками земельних паїв є селяни; сприяти особистим селянським і фермерським господарствам, орендарям та іншим користувачам землі об'єднуватися в кооперативні та інші великі інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади; держава має взяти курс на створення великих державних підприємств; всі власники права на користування землею організаційно зосереджуються в структурах сільської територіальної громади; створювати умови селянським, родинним та товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективно інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

ІІ. Кооперування у володінні і використанні землі як організаційна основа територіальних сільських громад.

а) Колективне користування землею. Перехід до ринку землі в Україні має враховувати особливі обставини: Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення; однією з основних проблем українського села є супереч-

ність між індивідуальними, колективними та державними інтересами. Усунути побутуючі суперечності можна на основі кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації.

Щоб не допустити хаосу в перетіканні земель від одного власника до іншого і спекулятивного їх використання під час введення ринку землі, необхідно концентрувати земельні ресурси у колективному користуванні сільських територіальних громад на основі кооперації. У цьому контексті пропонується створювати колективні аграрні підприємства (КАП) в межах сільських і селищних рад до яких мають входити: комунальні землі, які є власністю сільської (селищної) ради; земельні паї селян і їхніх спадкоємців, якими володіють приватні власники; державні землі, якими володіє держава. Така кооперація формує четвертого колективного власника земель – сільську територіальну громаду.

Саме у цих чотирьох власників мають концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту, між ними відбуватимуться процеси передачі в оренду, дарування чи продажу на підставі законодавчо встановлених норм і правил кооперації.

б) Черговість набуття права користування землею: власник земельного паю самостійно входить в кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: 1) жителі цього села чи селища; 2) сільська територіальна громада на умовах кооперації; 3) держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; 4) зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

в) Особливі умови продажу чи оренди земельних ділянок: по-перше, якщо земельна ділянка міститься в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок та колективом кооперативного господарства; по-друге, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватися, а може лише надаватися право на їхню оренду; по-третє, великий орендар може одержати право на оренду частини або всієї землі громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; по-четверте, одержати право на купівлю чи оренду земель може

особа за умови, коли вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше ніж три роки.

г) Селянські садиби та їхні землі. Потребує розв'язання важлива проблема, а саме присадибні селянські земельні ділянки з садочками і будівлями: 1) селяни, які не живуть у селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду чи подарувати будь-кому із громадян України, чи сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації; 2) земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції для громадських потреб села, надання садіб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла; 3) інші цільові використання для потреб сільської територіальної громади.

III. Інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

а) Загальна ефективність. Кооперування у володінні і використанні земель сільських територіальних громад дає змогу перейти до інтеграції в цій галузі економіки, вирішити деякі нагальні потреби сільських територій. Зокрема, кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад в межах територій 2–3 сіл чи селища та інтеграція наступних виробничих технологічних процесів дає змогу здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: **1) виробництво сировини; 2) її глибока переробка; 3) реалізація кінцевої продукції споживання.** У цьому разі не знадобиться зерно, призначене для харчових потреб, звозити у силосні споруди великих міст, а зберігати його у сільській місцевості, випікати різні хлібобулочні вироби і постачати їх в усі міста і села. Так слід чинити і з круп'яними культурами, молоком, живою худобою і свинями, цукровими буряками та іншою сировиною сільського господарства.

Інтеграція трьох секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах кооперації дасть можливість розв'язати ряд проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених в сільському господарстві, в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць. Держава може допомогти існуючим приватним переробним підприємствам визначити свої ринкові відносини на коопераційній основі з сільськими територіальними громадами. Торговельну базу формує без посередників сільська територіальна громада на основі умов кооперації.

б) Робочі місця. Безліч робочих місць буде створено в результаті відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробки зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництва біосировини та переробки її на біопаливо і комбікорми, переробки цукрової сировини на цукор.

В умовах кооперативного використання землі на рівні територіальних сільських громад виникає можливість розташувати виробничу та соціальну інфраструктуру в великих селищах, малих і середніх містах сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці держави, так і потребам місцевого самоврядування.

в) Фінансові ресурси. Якщо в межах сільських територій будуть працювати переробні підприємства і діяти торговельні мережі в кооперації з сільськими територіальними громадами, то лівова частина створеної доданої вартості буде надходити для використання новітніх технологій, потреб селян, села і розвитку в ньому соціальної інфраструктури. Важливий результат таких змін проглядається в тому, що постачання кінцевих продуктів споживання із сільської місцевості у великі і середні міста спрямує значні фінансові ресурси в сільську місцевість. Реалізація пропонованих інтеграційних процесів забезпечить формування потужного джерела фінансових ресурсів для наповнення бюджетів країни. Довідково відзначимо, що фінансові ресурси, створені агропромисловим комплексом не поступаються фінансовим ресурсам нафто-газової промисловості.

г) Можливий економічний і соціальний результат запропонованих кооперативних та інтеграційних відносин в умовах ринку землі:

1) важливий внесок буде здійснено у розв'язання проблеми, за якої тепер економіка розвивається в умовах розбалансованості основного закону ринкових відносин, коли всередині країни попит значно перевищує пропозицію, зростає зовнішня заборгованість, що через постійні кризові хвилі складає загрозу для країни;

2) фінансові ресурси, що надходять до сільської місцевості, для валового нагромадження основного капіталу і зміцнення соціально-економічної інфраструктури підвищаться з 6 млрд грн до 40 млрд грн, або у 6,6 раза;

3) рівень економічної неактивності сільського населення працездатного віку знизиться з 26,7% у 2010 році до 15% в наступні 2–3 роки після 2011 року.

4) сільська та селищна влади будуть мати свій бюджет для вирішення соціальних і виробничих завдань;

5) Україна не буде у необмеженій кількості ввозити продукти сільського господарства, які споконвічно і ефективно вирощуються в наших природних умовах;

6) соціальна інфраструктура: відновляться лікарні і амбулаторії, що існували раніше; в селах з'являться дитячі садочки; поступово зростатиме кількість учнів у школах; з'явиться потреба будівництва житла для спеціалістів агропромислового комплексу і сільської територіальної громади, учителів, лікарів, інших спеціалістів.

Впровадження рекомендованих організаційних і технологічних пропозицій забезпечить значний економічний і соціальний результат. Для виявлення позитивних результатів і упущень бажано до кінця цього року здійснити експериментальну реалізацію пропозицій у двох-трьох районах України.

*Доктор економічних наук,
професор, академік НААН
Б.Я. Панасюк*

12.09.2011

3.10. Енергоресурси України

/НААН – Адміністрації президента України
та Кабінету Міністрів України, А.П. Ключеву/¹⁶⁷

Про рослинні енергоресурси України

Науково-аналітична записка

Нині країна відчуває жорстку недостачу енергетичних ресурсів, що негативно впливає на міжнародне становище держави та соціально-економічну ситуацію в країні. Уряд вживає належних

¹⁶⁷ *Направлено* НААН 10.02.2012, зареєстровано в Адміністрації Президента і Кабінеті Міністрів України 13.02.2012.

Ключев А.П. – Перший віце-прем'єр Міністр України – Міністр економічного розвитку і торгівлі України.

заходів для подолання труднощів, що потребує від кожного громадянина і кожної організації активної участі у цій загальній справі.

Учені Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків одержали позитивні наукові результати і вносять пропозиції з проблем енергоресурсів. Вирішення названої вище загальнодержавної справи стало можливим внаслідок проведення фундаментальних і прикладних робіт ученими відомого у світі Інституту (ВНИС – рос. мова), тепер Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків, під багаторічним керівництвом знаного селекціонера нашої країни академіка НААН М.В. Роїка. Зразки паливних гранул (пелет) з біомаси енергетичних рослин визнані науковими лабораторіями світу як еталон найкращого рослинного біопалива.

Проте використання паливних гранул (пелет) не набуло системного застосування з огляду на низку істотних причин: перша, відсутнє промислове виробництво енергетичного обладнання, зокрема твердопаливних котлів; друга, не налагоджена система посівів рослин для виробництва паливних гранул (пелетів); третє, як результат, значна частина рослинних паливних гранул, що виготовляється торгівцями за технологією Інституту, винятково з лісової деревини і 95% вироблених гранул, вивозиться за кордон в країни, територія яких заліснена значно більше, ніж України; четверте, недостатнє фінансове забезпечення для поглиблених наукових досліджень з цих проблем в Інституті біоенергетичних культур і цукрових буряків.

Особливість наукових розробок, технологічних рішень Інституту полягає в тому, що ученими пропонується на малопродатних землях вирощувати такі рослини з енергетичним вмістом, які швидко ростуть як верба, що швидко росте, міскантус, світчграс, цукрове сорго та інші, при цьому можливе широке використання лушпиння соняшникового насіння, а також залишки при очистці лісів, садів, парків та полів після збору урожаю. Одержані паливні гранули спроможні стати важливим енергетичним джерелом для опалення адміністративних та побутових приміщень, особливо в сільських територіях. Для прикладу повідомляємо, що саме такими паливними брикетами опалюються адміністративні будівлі Інституту та кілька житлових будинків, що у 2,4 раза дешевше від використання газу, а окупність витрат – 2 роки (пояснення додається).

Водночас ми пропонуємо Уряду заборонити використання ділової деревини лісів України для виготовлення паливних гранул

(пелетів). Площа лісів в Україні незначна, на душу населення в середньому припадає 0,19 га, що у 16 разів менше, ніж у Росії, менше їх, ніж в інших країнах Європи, куди вивозяться паливні гранули, виготовлені з лісової деревини України.

Враховуючи складний енергетичний період для нашої держави, економіки і загалом для народу учені і практики Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків пропонують:

1. Використати теоретичні і практичні результати, визнані на міжнародному рівні, та реальні приклади Інституту щодо мобілізації і поповнення внутрішніх резервів рослинних енергоресурсів країни.

2. Ухвалити Урядове рішення щодо організаційних і технологічних нормативів та джерел фінансового забезпечення виготовлення технічних засобів, вирощування і переробки на паливні гранули енергоємних культур, а також переходу на опалення ними будівель державних і господарських організацій, житлових будинків як загального користування, так і приватних. Розрахунки показують, що позитивний результат загалом буде значний.

3. Враховуючи важливість народногосподарської проблеми та нагальну потребу поглибленого наукового дослідження як теоретичного, так і практичного рішення з урахуванням значних кліматичних змін та політичних ситуацій виникає потреба збільшення додаткового інвестування в цю проблематику Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків, як провідної наукової організації з цих проблем.

*Академік НААН, професор, доктор
економічних наук,
заслужений економіст України
Б.Я. Панасюк*

10.02.2012

Розділ

4

АВТОРСЬКІ АФОРИЗМИ, ВИСЛОВИ, ДУМКИ¹⁶⁸

4.1. Тексти афоризмів, висловів, думок

---

1. Надмірна зарозумілість згубила багато геніальних, а ще більше середніх та простих людей (1).

2. Від надмірної зарозумілості гинуть не тільки особистості, а й держави, а це великі імперії, які руйнувались як в сиву давнину, так і тепер (2).

3. Що не твори, але за життя не знайдеш пошани і будеш осуджений (3).

4. Людська маса різних величин прагне до усереднення думок і можливостей, але переважають люди з нижчим інтелектуальним рівнем, вона прямує не в кращий, а в гірший бік. Люди з низьким інтелектом настирливіші, вимогливіші, зухваліші, крикливіші і нетерплячіші, яким невідома етика поведінки, що позбавляє інтелектуалів можливості будь-якого опору, і їх накриває хвиля невічливої темноти. Ось об'єктивна причина усамітнення пророків.

5. Українці – єдина нація, яка сором'язливо згадує подвиги своїх пророків, не помічає їх за життя, недостатньо шанує і після смерті (4).

6. Українці – це селяни, вони з давнини орачі і сівачі, але не торгують і до цієї діяльності ставляться вороже, а тому не вміють швидко широко мислити, як цього навчає торгівля.

7. Мистецьке творіння відбувається на певній хвилі космічного простору, коли ж її порушує зовнішній вплив, творчість припиняється. У давні часи відсутності в українських селах преси, радіо і телебачення, коли життя текло помірно і тихо, там розвивалась народна пісенна, обрядова, хореографічна, життєдіяльна та інша багатогранна творчість, яка ставала поживою і невід'ємною частиною духовності нації. Тепер все зникає, народна творчість збіднюється, життя народу стає прісним.

---

¹⁶⁸ Філософські замітки.

8. У кожної людини, народу чи його частини виявляються як піднесення, так і спади розумової та фізичної діяльності, їх супроводжує прагнення краси і свободи, особливо дорогоцінні їхні перші спалахи, однак ними треба вміти скористатися на загальне благо, українському народу, його провідникам цього також не вдалося (5).

9. Основне призначення людини: бути моральною істотою, що досягається поєднанням чуттєвих вимог з духовним розумінням, і приймати інформацію з Космосу для живої і неживої природи на планеті Земля. Проте одні перетворюють інформацію справедливо і заслуговують визнання, інші через власну думку – викривлено, а тому засуджуються. Це вимоги природи і законів Всесвіту.

10. Основна функція людини на планеті Земля – слугувати живим приймачем інформації із Всесвіту для живої і неживої природи. Тексти Біблії і Корану, які дають основи поведінки людини, є цьому підтвердженням.

11. Людина агресивна, вона керується правилом, – якщо ти не вб'єш, то тебе вб'ють, зрадять або лиха накоять (6).

12. Тисячоліття стоїть Колізей Римської імперії – пам'ятник природної жорстокості і недосконалості людини, на арені якого одні любувались і вихваляли інших за мистецьке вбивство собі подібних, якого у тваринному світі не побачиш.

13. Все трансформується: думки в реальні дії; матерія в інший фізичний стан. Тому за чистотою своїх думок треба стежити не менш ретельно, ніж за чистотою і здоров'ям свого тіла.

14. Запорізьке вільне козацтво – приклад нездоланної сили в боротьбі за свободу, але ця сила потребує порядку і жорсткої дисципліни, українцям потрібен провідник, який би наказував їм робити те, що вони бажали б (7).

15. Людина схожа на простого черв'яка, який перетравлює рослини і тварини у гній, так харчується й росте короткий час, мов гриб посіяний могутньою рукою.

16. Гріховність людини підтверджується ще й тим, що у кожній групі людей, малій чи великій є свій Іуда – учень і зрадник.

17. Агресивність людини – єдина причина війн, бунтів, заворушень і революцій, які постійно супроводжують людську цивілізацію (8).

18. Проекція життя тварин, підпорядкованих законам природи, на життєдіяльність людини, яка керує свої дії свідомістю – є лакмусовим рівнем наближення людини до цивілізації – хижака.

19. Планета Земля – театр з однією незмінною трагедією, в якій чотири декорації і єдине освітлення, постійно змінюються тільки глядачі.

20. Людина це глядач – прийшла в театр вічної природи, подивилась, далеко не все зрозуміла, раділа змінам декорацій і відійшла у вічність.

21. Достойнство людини – вольове владарювання над своїми негативними людськими рисами, які тільки й очікують причини, щоб вирватися на поверхню.

22. Ідеал людської природи – поєднання в одній особі грації, доповненої красою, та достоїнності, наповненої силою.

23. Характерною особливістю ХХ століття стала поява трьох жорстоких диктаторів і завойовників з єдиними ознаками їхньої сутності – Сталіна, Гітлера і Мао Цзедуна: вони одночасно з'явилися на політичній арені у 20-х роках; кожен з них мав проблеми з освітою, але були хитрими і розумними; цілеспрямовано йшли до влади; їхня основна мета – завоювання земель; навчалися один в одного; цинічно вважали народ масою для маніпуляцій; маніакально ненавиділи деякі нації, фізично знищуючи їх; використовували схожі структури для придушення дій і думок людини – КДБ і Гестапо; організували схожі концентраційні табори смерті для власного та завойованих народів; кожен з них мав особливості, які занадто відрізнялися від середньої людської істоти. Жоден з них не вважав людину цінністю, але як вважають наближені до Мао, він був серед них найгіршим, бо ненавидів інтелігенцію, а селян вважав геть непотрібними для історичного прогресу. Все підтверджує, що вони були посланцями чорних сил.

24. Пошуки безсмертя – не марна трата часу і ресурсу інтелекту, а реальна дійсність.

25. Влада – дзеркало суспільства. Сторони доброчинності і пороків влади віддзеркалюються в народі, який їх обрав, є його плоттю і кров'ю.

26. *Минають дні, минають ночі,
Тече життя споконвіків,
І залишаються навіки
Лиш пам'ять і земля батьків.*

27. Третій президент не помітив, що українці продовжували стояти на колінах, назвав їх «маленький українець», а тому, будучи випадковою і слабовольною людиною на державному Олімпі, так і не підняв їх з колін.

28. Росіяни відчувають себе великими тільки тому, що українці століттями стояли і продовжують стояти на колінах.

29. В Україні існує проблема єдності: перше, без єдності дій самостійної української церкви не відбудеться реальна самостійність Української держави. Людина має духовне і матеріальне тіло: церква впливає на її духовну, а держава – матеріальну частину. У країні реально існує роздвоєність, а тому єдність дій церкви і держави має об'єктивну основу.

30. Народ може об'єднати інтегрована, зрозуміла і реальна мета, яка веде до щасливого життя.

31. Там, де є інтерес, там немає любові.

32. Якщо хто думає, що багатіями стають розумні люди, то помиляються, вони переважно з середніми здібностями.

33. Людина, яка здатна осмислити особисте ставлення до навколишнього безмежного простору, приходиться до розуміння релігії та її сутності.

34. У спілкуванні людина ніколи не каже правди про іншу людину, бо навколо неї будуть тільки вороги.

35. Якщо хочеш мати багато друзів, то поведься з ними чемно, але ніколи не говори про них правди, особливо у вічі.

36. Українські майдани підтвердили, що людина шукає не свободи, а керівника, якому дозволить командувати собою.

37. Заперечувати Бога, Вищі сили є ознакою незнання, нерозуміння, відкидання об'єктивних законів, завдяки яким існує і розвивається природа, Всесвіт.

38. Релігій багато, а Вищі сили, закони природи і Всесвіту єдині. Можна вірити в ту релігію, про яку маєш реальні чи інтуїтивні докази її істинності.

39. Свобода – найвище благо людини. Вона дає простір енергії, розуму і якісним властивостям людини. Тому свобода слова без свободи діла – суть анархія.

40. Після 750-літнього рабства в Україні перевелись великі люди, тепер маленькі люди стають великими, а їхні діла маленькими.

41. У кожній мурашки і бджоли є чого повчитися людині.

42. Наука тепер в надзвичайно низькій ціні через високу ціну місця в ній.

43. Жорстокі світові війни і економічні кризи виникають тоді, коли народ віддає на безконтрольне володіння своєю владою в державі політичним, а приватну власність економічним менеджерам (9).

44. Головна риса національного характеру українців – розмаїтість думок і дій, які формуються багатозаровістю культури і етнічного коктейлю, створеного чужинцями, які віками прасували українську землю.

45. Після виходу на пенсію, основна функція людини, яка не належить до природної аристократії і природного дворянства, – це перетравлення продукції рослинного і тваринного походження у гній.

46. На короткій дистанції сильна воля пригнічує інтелект, а на довгій, навпаки, інтелект перемагає (10).

47. Люди великої волі і низької моралі – небезпечні, вони носії зла.

48. Вчений, у якого відсутні особисто написані фундаментальні праці та обгрунтовані ідеї, суть авантюрист, підлабузник і догідник, а наукову ступінь і звання він так чи інакше купив.

49.

Облиште споконвічне:

«Бути чи не бути?»»,

Розв'яжіть краще задачу:

«Пити чи не пити?»»,

Щоб сказати, зрештою, –

«Пий, доки живеться!».

50. У живій природі є цікава практика – мурашина королева народжує тих особин, які потрібні для популяції на даний час: воїнів, мельників, обслугу, робітників. Природа створює умови, за яких популяції тварин розмножуються відповідно до об'єктивної потреби. Так і людське суспільство має створити умови, за яких стануть об'єктивними: духовна велич і гідність; впевненість у прийдешньому дні; робота і житло; догляд за дітьми. Людська цивілізація ще до цього не готова ні духовно, ні матеріально, ні морально, ні в оцінці можливостей природних ресурсів.

51. Революції в усіх сферах життя здійснюють люди малотямущі, оскільки розумні аналітики все провалюють через намагання не допустити несправедливості, що і призводить до поразки підступних акцій (11).

52. У ХХІ столітті світ і більшість націй обмінюють глобальне село на реальне, а українці, навпаки, реальне село – на глобальне (12).

53. Людина, яка займається українською політикою без позитивного сприйняття філософії і політики Т. Шевченка або кар'єрист, або противник народу (12а).

54. Пізнання українства стоїть поряд з проблемою проникнення в таємниці природи, в обох випадках здебільшого не все вдається.

55. Людина, яка прожила життя і не залишила про себе та свої дії інформацію, виконала тільки свою біологічну функцію (13).

56. Народна мудрість стверджувала «Дружина чоловікові не родичка. Діти – рідні». Багато дітей і не відають хто їхній батько, іноді й мати не знає хто батько тієї чи іншої її дитини, особливо на початку людської цивілізації, але дитина завжди знає хто її мати. Саме тому природа спонукає дітей – як тварин, так і людини триматися матері, з утроби якої вони вийшли, розвинувшись з клітини.

57. Бджолина чи мурашина сім'я і її діяльність – маяк, до якого людині ще довго йти через темряву пізнання істини природи.

58. Бджоли з'явилися на планеті Земля задовго до появи людини, щоб підготувати рослинний світ для існування тваринного світу.

59. Коли меншість, забравши собі все у більшості, розпочинає бійку за перерозподіл між собою минулого надбання всього народу, то це початок руйнації держави, яку важко врятувати, є тільки надія (14).

60. Історичні факти переконують, що коли українці довідуються про утаємничену діяльність своїх провідників як державних діячів, то мимоволі просяться під протекцію сусідньої держави.

61. В Біблії подаються надзвичайно важливі правила поведінки людини, але щоб їх дотримуватися вона має стати схожою на тварину, яка мимоволі підкоряється законам природи. Людина ж керується власною свідомістю, яку дав їй Той, хто визначив для неї основи поведінки. Де істина у цій, здавалося б, суперечності? В духовному аскетизмі!

62. Закони природи настільки раціональні, а тому настільки ж жорстокі, що навіть дії Гітлера на припинення життя недосконалих людських родів стають великим милосердям, оскільки збігаються з вищим егоїзмом Всесвіту.

63. В глибині своєї сутності людина найкраще себе почуває у приниженні гідності іншої подібної особини (15).

64. Народившись, людина перебуває у напівтваринному становищі; терпить неймовірні муки, а тому живе не довго, зникає життя, припиняються страждання, адже в Космосі тільки радість, задоволення, досконалість та істина.

65. Чим далі заглиблюєшся в історію української нації, прискільки більше придивляєшся до реальної дійсності, тим більше пере-

конуєшся, що це нація рабів за внутрішнім змістом та своєю сутністю.

66. Тільки тоді, коли кожен українець буде поводитись як патріот своєї Батьківщини, давати відсіч всім недоброзичливцям і агресорам, де б вони не були, українська нація встане з колін, буде дивитись гордо в майбутнє, але пояснення цьому важко знайти.

67. Коли до влади приходять люди низького інтелектуального рівня, кожна особина з яких бездумно підносить свою велич, то для народу і його держави настають важкі часи:

Он в облаках величия,

Теряет все черты приличия.

68. За збереження геніїв народ позбувся б ідеалів (16).

69. Деякі секрети природи і мистецтво Вищі сили надсилають людям через обранців, яких ми називаємо геніями, але оточуючі завжди до них несправедливі через людську недосконалість і слабкість, ревності і заздрості (17).

70. Дійсність людської історії довела, що єдина мета – і давніх, і теперішніх можновладців, – влада. Ніхто і ніколи добровільно від неї не відмовлявся, одночасно кілька загребущих рук трималися однієї владної булави, тільки всесильна смерть змушувала розтулити міцні кулаки (18).

71. Спомини і згадки про батьків – засновників Руської держави, її походження загублені у глибинах сарматських і скіфських віків. Знайти реальну відповідь мабуть складніше, ніж дати пояснення на запитання про походження людини.

72. Жива природа (рослинний і тваринний світ) буде перетворюватись дедалі більше у мінеральну сировину (паливо і інше), яка у свою чергу, не встигаючи перетворитися в органічну живу, перейде у органічну неживу матерію у вигляді синтетики широкого асортименту, а тому, врешті, зникне.

73. Людина може повноцінно розвиватись, бути соціально-економічно захищеною тільки в колективі, одноосібно вона виснажується і гине. Саме тому в більшості розвинутих країн «дикий капіталізм» трансформується в систему колективного державного устрою.

74. Досить згадати давніх греків і римлян, Гомера і новітню історію, зокрема Шостаковича, щоб переконатися в існуванні поруч: досконалих істинних думок і брутальних звичаїв, насильств та жорстокості.

75. Україну постійно уражала доля поневоленої і розділеної країни.

76. Організовані на чужинській ідеології партії і їхні провідники, які лають з трибун, будуть руйнувати країну до того часу, доки народ не відчує в собі вибухову енергію і витравить чужинський дух.

77. Лише той може творчо мислити, хто має силу волі звільнитися від впливу обставин і обмежень реального життя.

78. Одержавши незалежність, українці взялися перебудовувати старе, чим створили завдання, які неможливо вирішити, а краще було б все розпочинати наново і тоді б легко впоралися з труднощами.

79. Кожна людина невтомно шукає істину, але довідавшись про неї, намагається здебільшого її замовчувати, відчуваючи, що це су-рогат.

80. З часів Запорізької Січі українці так і не зрозуміли, що боротьбу за свободу можна виграти за умови надання їй, боротьбі, статусу в межах справедливих законів, яких ще немає через те, що не з'явився український Лікурґ, здатний їх створити на взірець Кодексу законів Наполеона.

81. У країнах слабкої демократії періоди революцій і перебудов характерні тим, що спритні ділки стають надбагатіями не завдяки своїй праці, а винятково вмілому спрямуванню фінансових потоків з бюджету у власну кишеню.

82. Сучасна українська освіта і наука виховують інтелектуалів, нехтуючи мораллю, що створює реальну загрозу для суспільства, оскільки відсутність моралі – свідчення низького розуму.

83. Людина, яку на Олімп влади виніс не розум, а випадок, силою і зневагою виштовхує із свого оточення всіх, хто за інтелектом вище.

84. Людина, яка своїми філософськими, науковими і художніми творами передає нащадкам дух своєї епохи, не потребує надгробних промов.

85. Країна ніколи не вийде з етапу стагнації, якщо бюджет і вся фінансово-кредитна система буде формуватися на віртуальних знаннях про реальну економіку (19).

86. Якби противники марксизму, комунізму і соціалізму не все піддавали сумніву, то їхні помилки у проведенні реформ не були б такими важкими для народу і держави, оскільки ці вчення мають чимало позитивного.

87. Перші президенти незалежної України погано справлялись з управлінням державою не через низький інтелект, а через незнання законів ринкових і суспільних відносин та генетичного уярмлення їхньої волі, феномен якого формувався впродовж 1240–1991 років або 750 літ, а це не менше 15 поколінь, які жили практично в рабстві.

88. Україна як держава і українці як нація викликають почуття жалю: чим глибше вивчаєш їхню історію тим більше переконуюєшся в яку глибоку і небезпечну прірву вони потрапили за 750 років (1240–1991 років) перебування під владою сусідніх держав.

89. В українців почуття національної гордості міститься під товстим шаром вікових (7,5 століть) етнічних, духовних і фізичних принижень. Щоб це почуття яскраво спалахнуло іскри уже замало, потрібна потужна блискавка.

90. Україна початкового періоду незалежності – це Франція періоду директорії, коли на політичній арені перебували не національні герої, а базіки і лепетуни, партійні вожді – карлики, які тільки й здатні надувати свої писки (20).

91. Хвилі реформ і революційних рухів в Україні наприкінці ХХ і початку ХХІ століть виносили на політичну арену держави про-стаків: вони, мов сліпці, не помічали, що в країні порушуються права людини; порушуються всі внутрішні і зовнішні угоди; вони підписували закони, які зразу ж ставали клаптиками паперу.

92. Українцям не слід забувати і цуратися свого минулого: там є не тільки ганьба багатівікового рабства; там є славні величні справи, які складають національну славу.

93. Той митець залишиться навіки у пам'яті народній, хто водночас з високою здатністю живописання, наділений глибокою творчістю.

94. Рівень побутових потреб особистості обернено пропорційний рівню її влади і власної величі: скромний уділ влади і власної значущості в суспільстві підвищує потребу побутового відносного рівня; всевладдя і велич власної персони знижує потребу побутового відносного рівня. Удаваний аскетизм у побуті особистості, яка володіє країною, її багатством і народом – вища ступінь егоїзму та зневаги до народу і жадоба влади (21).

95. Людина, якщо вона особистість і має свою думку, найкраще вчинить, коли назавжди вийде з кола думок оточення дитячих, шкільних і інститутських часів, позбавивши зародження задрощів і їхнього негативного впливу.

96. У період національного лиха на поверхню хворого суспільного організму, мов чиряки, вилазять люди, які заради власного матеріального інтересу чи викривлених думок, уже здатні продати не тільки свого батька, а й іноземцям землю Батьківщини.

97. Люди, які у приймальнях випрошують або купують нагороди та учені ступені, в жодному разі не є ні героями, ні вченими, ні інтелектуалами, це лише низькопробний, сором'язливий баласт інтелектуальної сфери суспільства.

98. У період суспільного розбрату навіть у науку протискуються дрібні і великі грабіжники, купуючи наукові учені ступені та професорські звання. Істинні учені, дивлячись з розпачем на Вавилонський гармидер, витісняються на узбіччя, працювати в науці нікому і вона пліснявіє під покривом імітації (22).

99. Руйнація Російської імперії і гармидер в незалежній Україні на межі ХХ–ХХІ століть стали цілиною для проростання філософських, наукових і мистецьких дурниць. Знадобиться ще багато років і зусиль для їхньої прополки, щоб очистити завали ідей від бур'яну, сміття і полови.

100. Українці зразкові раби, тому вони ні проти кого не йшли війною, здебільшого оборонялись, натомість багато століть (1240–1991 роки) перебували в рабстві.

101. Рабського стану належить позбутися за будь-якої ціни, оскільки рабство – привнесена хвороба, яка виявляється в хамстві, холуйстві, покорі, байдужості, зраді, доносах, підозрілості, що закінчується загибеллю суспільства, як кожна хвороба смертю людини.

102. Тільки жорстока битва з силами зла і її носіями в країні зміцнить пробуджений помаранчевою хвилею дух незалежності і національної гідності, врятує український народ і його державу від подальшого рабства.

103. Людина – живий приймач голосу Вищих сил Всесвіту. Надходить голос та інформація, людина стає генієм, коли ж до неї перестає надходити цей голос, то геній стає такою ж людиною, як і всі інші. Згадаймо Ейнштейна, Менделєєва і інших.

104. З часом академічна наука втрачає свої позиції, якщо в ній немає філософської і фундаментальної думки, що характерно для об'єднань, в яких чимало далеких від науки людей, які прикриваються академічною мантиєю.

105. Не математика, а філософський духовний погляд дає можливість проникнути в глибинні таємниці Всесвіту, планети Земля і людини (22а).

106. Природа встановила так, що у просторі від звичайної до геніальної людини простягається підвищення нетерпимості за зниження почуття подяки та охайності. Тому чим нижчий інтелект людини, тим вона пильніше стежить за своєю зовнішністю, вона упереджена, пунктуальна, всім за все вдячна, але у своїй сутності жорстока. Навпаки, чим вищий інтелект людини, тим вона розкутіша і допускає деякі відхилення від норм поведінки, хоча занадто милосердна.

107. Коли державу очолюють безбарвні і випадкові люди, то вона схожа на цифру з багатьма нулями попереду.

108. Чесність та високий інтелект не притаманні людям, які збагачуються у важкі часи свого народу, – періоду зміни суспільного ладу, революцій, війн, катастроф, розрухи.

109. Людина, як і тварина, діючи за інстинктом, ніколи не помиляється. Проте людина, користуючись свідомістю, втручається у власну поведінку, яка визначена законами природи і, здебільшого, помиляється. Це і є основна причина страждання людської цивілізації і кожної особини, воно об'єктивне, як об'єктивна свідомість.

110. Щоб захиститись від поляків, лінивих, але охочих до розкоші, та росіян, непрактичних у праці і любителів воювати, українцям треба стати або сильними і гордими, або, як в минулому, лінивими і бідними.

111. Зникла українська історія, нація втратила пам'ять минулої слави, все полинуло у вир зневіри й покорі.

112. Основна тема української історії – боротьба за етнічне і національне існування.

113. Українцям треба вивчити свою реальну і багату історію, навчитися пишатися своєю країною і її видатними особистостями, а з цим повернеться і розвинеться національна культура, мова, традиції, сила і слава держави.

114. Закріпилась думка, що геніальні люди неординарно реагують на зовнішнє оточення людського суспільства і конкретних його представників, пояснюючи це відхиленням від якоїсь стійкої норми. Нерідко можна почути нарікання «пише гарні твори, а з людьми не ладнає». Насправді усе навпаки, людство неоднозначно реагує на норму поведінки геніальної особистості, що саме і поводить природно, а це одразу не може усвідомити вся маса людей, для чого їй знадобиться певний час упродовж зміни кількох поколінь (23).

115. Чимало народних депутатів українського парламенту перших десятиліть незалежності України стали рекрутами велико-

го бізнесу, який утворився в результаті об'єднання кримінальних угруповань і безвідповідальних злочинуватих політиків.

116. Радянський Союз – це була імперія, яка відповідала основним рисам давнього афоризму «Где чтят недостойных и презирают достойных, там находят себе пристанище трое: голод, смерть и страх».

117. В капіталістичній ринковій економіці початкового періоду: гору беруть ненажерливі карлики, для яких істина добра і зла замінена поняттями «вигідне» – «невигідне»; великі ж залишаються в тіні, оскільки вони не можуть бути жадібними.

118. Українська держава – це формування, де спільно живуть ворогуючі серед ворогуючих, а українське суспільство – це плід багатівікового рабства (24).

119. Ворожнеча і ненависть серед українського народу – зрілий плід його багатівікового рабства, який уже готовий до збирання (25).

120. Людське суспільство формується і функціонує за законами природи, як весь тваринний світ. Все вирішує народ, його маса, двома методами: перший, стихійно, як у тваринному світі, у вигляді бунтів, революцій, стихійних зібрань, таємних та відкритих вбивств; другий, цивілізовано у встановлених рамках юридичних законів провадять вибори, перевибори, призначення і звільнення, засудження. Межа між першим і другим методами досить тонка і крихка. У формуванні свого суспільства людина досить повільно наближається до решти тваринного світу.

Бджоли самостійно вирощують особин відтворення численної сім'ї: матка, яка відповідає за відтворення потомства, вона вирощується особливо, її обслуговують, очищають, годують, а коли вона перестає відповідати потребам сім'ї її знищують; трутнів як живих носіїв сперми для запліднення матки вирощують, заготовляють для них корм, обслуговують і створюють їм затишок за повної їхньої, на перший, погляд бездіяльності, коли ж вони перестають бути корисними для сім'ї, то їх позбавляють корму, а згодом виганяють з вулика, де вони гинуть.

121. Коли в Росії владу захопили більшовики і щент знищили еліту націй імперії, то всі вищі посади у владі посіли малопродатні за природними ознаками особи, які мов жваві пташенята з розкритими ротиками очікували, щоб хтось приніс і кинув клею в голову для кращого метикування. Вони народжували потомство, яке продовжувало їхню низьку якість, звичайно, суспільство як природна

структура поступово вибраковувало їх, але знадобиться кілька поколінь, щоб з'явилася генерація нової еліти.

122. Помітний слід в житті залишить той, хто свою практичну чи наукову істину формує в пелюстках філософії і поезії.

123. Не наслідуйте інших у думках і справах, а прокладайте свою дорогу: намагайтесь не одержувати завдань відповідно до чужих смаків і роздумів, майте свою думку і її дотримуйтесь; під час одержання завдання нав'язуйте його виконання за власним розумінням – конструкція має бути вашою; прислів'я, – «зайшов до начальника зі своєю думкою, а вийшов з його», – своєю ідеєю поверніть навпаки.

124. Творчість любить тишу: музичні твори краще передають внутрішню сутність коли виконуються в студії, а не на велелюдних концертах; філософські роздуми і поетичні твори з'являються тоді, коли навкруги панує тиша і спокій; художнє полотно пишеться у віддаленні від гамірного оточення (26).

125. Боротьбу з ворогами і розв'язання завдань виживання тварина вирішує силою, а сучасна людина із застосуванням власних законів. Людина – представник тваринного світу, яка володіє свідомістю, а тому їй притаманне розумне застосування і законів, і сили.

126. Провина комуністів, яка ніколи не матиме прощення, як через те, що вони вбивали і морили голодом людей, так і через те, що вони забирали чуже майно, позбавляючи людей власності. Таку ж провину, не прощену в віках, у незалежній Україні заслужила жменька злочинуватих людей, які хижачькими методами прибрали до своїх рук чуже майно, створене важкою підневільною працею людей кількох поколінь.

127. Минуло вісімнадцять літ української незалежності і виявилось, що в країні немає керівника держави, який здатний вселяти страх без ненависті, так само викликати повагу без підлабузництва і лакейства. Ні в одного з президентів країни не виявилось шести чеснот, притаманних для керівника великої держави: високий інтелектуальний рівень від природи, милосердя, вірність слову, щирість і відвертість, людяність, побожність.

128. Основна думка більшості депутатів українського парламенту про своїх виборців після обрання їх у вищий законодавчий орган країни, яка нерідко звучить на повний голос: «не я для вас, а ви для мене!».

129. Історія людства – це факти про постійні і суцільні жорстокі: військові, духовні і економічні битви особистостей, племен, кланів, груп, націй і держав.

130. Держави, розбудовані на базі однієї нації, – довговічні, вік багатонаціональних державних формувань – короткий (27).

131. В усі часи Російської імперії бути українцем та ще й талановитим вважалося небезпечним для кожної особистості.

132. Економічна, соціальна і міжнародна політика влади не тільки прямо, але й опосередковано впливає на стан та здоров'я нації (28).

133. Щоб досягти злагоди в державі, треба максимально наближати закони влади, за якими вона хоче управляти, до законів природи, за якими прагне жити народ. Оскільки неможливо досягти повної ідентичності законів влади і законів природи, так неможливо забезпечити повної злагоди і одностайності народу з владою і навпаки.

134. Людський організм гине не від впливу зовнішнього середовища, а від внутрішньої нестабільності: хворобливі бактерії, застійні явища, гниття і розлад важливих життєвих центрів. Нація і її держава втрачають силу і гинуть не стільки від зовнішніх ворогів, скільки від внутрішніх смут, чвар та суперечностей кланів, груп і партій.

135. Жива природа настільки непередбачувана у можливостях свого розвитку, що у разі кардинальної трансформації зовнішнього середовища вона самостійно невідомо змінює свою внутрішню структуру і розмножується, нетрадиційно до нової геологічної епохи порівняно з попередньою, і пристосовується відповідно до вимог зовнішнього середовища (29).

136. Багатий не стає знаменитою інтелектуальною особистістю. Життєдіяльність інтелектуальної знаменитості проходить в бідності, у разі появи в неї багатства воно зникає, а знаменита особистість знову залишиться в нестатках. Про це свідчать долі перших знаменитих українських цукроварів, які розпочинали свою діяльність з бідності – Симиренки і Терещенки.

137. Відміна в паспортах рядка «національність» – невинна помилка, оскільки етнічні національності існують не з волі людини і нею не визначаються, а це прерогатива винятково природи. Об'єктивно кожна нація одержує природне право захищати свій етнос, а для цього треба вміти розпізнавати ту чи іншу націю (30).

138. Європа, яка у XIX столітті виборола право жінки бути рівною з чоловіком у життєдіяльності, що є неприродним, у XXI столітті буде заселена націями, у яких жінки виконують функції, надаючи їм природою – народжувати і виховувати дітей (31).

139. Найбільше людина недосконала своєю поведінкою, вона задрісна і жорстока одна до іншої та навколишнього природного середовища, що погіршує становище людської цивілізації і живої природи на планеті Земля. Внутрішньо людина відчуває жахливий кінець, через це вона стійко переносить всі негаразди і наругу, але нагадування про її недосконалість розлючує не тільки кожну особину, а й громаду, націю і цілий народ тієї чи іншої країни (32).

140. Великі імперії гинули і будуть гинути не тому, що вони занадто громіздкі та відсутність ефективного механізму утримання в покорі багатьох націй і народностей на захоплених територіях, а через їхнє послаблення, під впливом інтелекту видатних особистостей (33).

141. Людина недосконала, недосконала влаштує свою життєдіяльність, яка в реальності виглядає як трагедія, комедія і сміх. Ідеальні форми життєдіяльності вона шукає в мистецтві, музиці, поезії і філософії. Тому людина:

- з сумом сприймає творчість трагедії, комедії і сміху як відображення паскудства свого реального життя;

- з натхненням слухає музику і поезію, вдивляється в картини і вдається до філософських мрій про життя, в якому приємно побувати хоча б короткі хвилини;

- вороже ставиться до показу її реального життя як це робили світові митці, а також вітчизняні – Т. Шевченко, М.Гоголь, М.Булгаков і інші.

142. Думка людини – це перехід її на неймовірно чутливі хвилі зв'язку з інформаційною системою Всесвіту і одержання певної інформації (34).

143. – Чому в Аду суцільна темрява?

– При світлі грішникам тривожно засипати!

144. За своєю природою людина консервативна. Огортаючи свій консерватизм у покривало явних, штучних і вигаданих традицій, їй легше вмерти, ніж змінити свою думку (35).

145. Людину треба розглядати як живу істоту у тривимірній залежності: Всесвіт; планета Земля; людське суспільство.

146. Природа, Вищі сили, мабуть, сприяють появі бичів, або, як кажуть в Україні, батогів, щоб утихомирити чи приборкати людські пристрасті, покарати людей за тяжкі гріховності. Такими бичами бувають: військові бичі, трибунали, бичі сатири із сміху і комедії, а їхніми носіями завжди є конкретні особистості, які мають відмінності: бичі війни і революцій забирають життя людей,

матеріальні і духовні цінності; бичі сатири, тобто сміху і комедії, не позбавляють життя, а виправляють у людині виявлені нею різноманітні гріховності та пристрасті. Відомими силовими бичами були: V столітті – Аттіла; XIII столітті – Чингісхан; XVI столітті – І. Грозний; XVII–XVIII столітті – Петро I; XX ст. стався тандем бичів – Гітлер і Сталін (Джугашвілі). Видатним природним бичем сатири, гумору і сміху XIX століття був великий українець М. Гоголь, який без бійки впливав на величезні людські маси, зокрема Російської імперії, що започаткував цим самим її розвал у XX столітті. Такі явища, яким був Гоголь, трапляються в людському суспільстві занадто рідко, якщо не враховувати штучно вихованих імпровізаторів сміху і комедії.

147. Як всяке величезне формування, Російська імперія значно залежала від її верховних правителів: формувалась, розширювалась і міцніла за часів Київських князів в яких палахкотіли гени лютих готів і хоробрих словян (І. Грозний і інші); вона погрожувала і воювала, коли нею управляли царі німецького походження у яких не перевелися ті ж гени готів (Петро I, Катерина II, аж до останнього царя початку XX століття); імперія розширювалася, міцніла і воювала, коли влада була в руках правителів монголо-азійського походження Ульянов (Ленін), Джугашвілі (Сталін); коли ж до влади прийшли люди суто російського походження (Хрущов, Брежнев, Горбачов), то імперія почала розвалюватись і кінця цьому ще не видно.

148. Закони виконуються не тоді, коли їхнє невиконання несе покарання, а тоді, коли вони стають традицією. Тому суспільні закони для держави треба творити на побутуючих традиціях нації і народу або домагатися перетворити ухвалені закони у традиції (36).

149. Людство в загальній масі складається з трьох великих частин: люди, наділені природою вищими особливими здібностями, їх називають геніями; видатні провідники нації і народу; основна маса людності – народ, який користується послугами представників першої і другої груп.

Перші, генії від природи, яким пощастило приймати інформацію із Всесвіту, які покликані забезпечувати прогрес людської цивілізації. Другі, відомі і менш відомі особистості, які забезпечують вдало або невдало, агресивно або доброзичливо людську життєдіяльність. Треті, народ, який різний за здібностями, але однотипний за потребами, у загальній своїй величині урівноважується за всіма

характеристиками, ставши інертною, слухняною масою.

Кожна із цих трьох складових людства керується природними пристрастями: перша, жадобою істини, яку вона черпає із Всесвіту; друга, жадобою наживи, а це бізнесмени і дільці та жадобою влади, а це політики і державники всіх рівнів управління; треті, жадобою харчів і веселощів.

Представники кожної із цих груп мають відповідний рівень духовності: генії знаходяться на Олімпі високої духовності, але матеріально обділені; політичні і бізнесові провідники народу мають знижену духовність, вона здебільшого кон'юнктурна і межує з нещастям та невіглаством; народ формує свою духовність відповідно до вікових традицій, вона консервативна і може змінюватись тільки під дією катастрофічних природних, військових і політичних сил.

150. Людина – частина тваринного світу, а кожна тварина, що захищає себе або нападає на іншу особину, виявляє агресивність. Водночас агресивність людини має істотну відмінність від решти тваринного світу: людина, що нападає на іншу людську особину, у багатьох випадках свідомо знищує не тільки її, але і її потомство, чого у решти тваринного світу не спостерігається (37).

151. Основна причина багатовікової залежності української нації від інших народів полягає в тому, що думка кожного, висловлена чи не висловлена, завжди протилежна думкам оточуючих. Як результат – воля кожного не здатна підпорядковуватись єдиній волі, що порушує єдність нації, кожен її індивідуум, залишаючись наодинці зі своєю волею, потрапляє під владу чужої потужної єдиної волі (38).

152. Українська нація, як нелюба сім'я, під час суспільних чи природних трагедій: мати в ліс, батько по дрова, діти в поле і, мов мишенята, кожне у свою нірку.

153. Великі ювілеї днів народження святкують люди з низьким інтелектом і високими внутрішніми амбіціями.

154. Після входження України в ринкові відносини настав період, коли більша частина народу опинилась в сірій зоні і голодує, а невеличка частина живе в нерозумінні: «Хлопці, не знаю на чому ми заробляємо, але відчувається, що вистачить для усіх нас».

155. Царська Росія йшла своєю дорогою, дорогою війн, використовуючи інтелект і ресурси завойованих країн, хоча ніхто їй не протистояв і не загрожував. Комуністи відібрали владу у царів, успадкували всі багатства і завоювання, але фізично знищили інтелектуальну еліту націй, які приєднані до імперії. В новій

Російській імперії – Радянському Союзу залишились пролетарі під ковпаком страху, без роду, племені і з низьким інтелектом, які нічого не змогли протиставити поступу розвинутих країн світу ні в економіці, ні в соціальній сфері, ні в політиці, а тому імперія загинула (39).

156. У народах, у яких зберігаються рабські гени та країнах, які не вийшли на дорогу прогресу людської цивілізації, до парламенту потрапляє переважно чернь, голота і багатії, але вони за своєю суттю так і не стають слугами народу, який їх обирає, а навпаки, сам народ продовжує обслуговувати себе, маючи більше на власну вдачу (40).

157. Щоб українській нації вийти на дорогу прогресу світової цивілізації, після 750-річного рабства, знадобиться зміна не менше чотирьох-пяти поколінь (41).

158. В Російській імперії часів більшовиків (1917–1991 роки) діяла своєрідна тоталітарна система, яка вимагала тільки віщати (повідомляти), наказувати і карати, людина при цьому відіграла роль живого додатка (42).

159. Жінка – посудина для вирощування людини, тому природа визначила, що вона має бути в теплі, його підтримує вогонь, паливом для якого є чоловіки. Саме тому за рівних умов жінки живуть довше, чоловіки – менше, вони згорають.

160. Двадцятиліття незалежної української держави показує дивовижну істину, яка відповідає реаліям: у кожного українця, з часу його народження, з'являється три дороги в житті: перша, мужніти і боротися за свободу, волю та національну гідність; друга, змужнівши, шукати притулку за кордоном і там освоювати менш цінні землі, все життя тужити за Батьківщиною; третє, свідомо змиритись зі своїм становищем малороса, залежного раба і маргінала у власній країні (43).

161. Криза біологічна, соціальна, економічна і військова – це дія законів планети Земля і Всесвіту, спрямована на виправлення помилок людини.

162. Людство невпинно прямує до новітніх інформаційних технологій, які не лише створюють для нього небезпеку, а й підтверджують важливі істини:

а) новітні інформаційні технології людства наближаються до якісних характеристик інформаційної системи Всесвіту, що об'єктивно вводить людину в невідомі параметри життєдіяльності, в яких не всі здатні виживати;

б) пізнаючи з дитинства через інтернет перспективу жорстокої діяльності оточуючого простору, в який вступає після народження людина, її духовне і матеріальне тіло зазнає стресового впливу, який не всі витримують, розпочнеться селекція з наростанням темпів;

в) в умовах якісно нових інформаційних технологій людина все менше думає, творить, веде просвітницьку діяльність, користуючись тим, що уже створено і постачається інформаційною системою через Інтернет. Є підстави думати, що в майбутньому через Інтернет буде можливість одержувати інформацію з інформаційної системи Всесвіту;

г) все, що можна одержати через павутиння Інтернету з'являється не само собою, а має конкретного творця – людину. Отже, те, що надходить із безмежної інформації Всесвіту до всього живого і неживого на планеті Земля також має свого творця – Вищі сили, Бога.

163. Приватна власність йде в розріз з законами природи, яка визнає тільки колективізм, тільки загальне благо (44).

164. Духовна позитивна і творча енергія українців захована під товстими нашаруваннями рабської залежності, а щоб ця енергія вирвалася із глибин 7,5 століть знадобиться потужний вибух дико-го народного гніву (45).

165. Сміх з будь-якого приводу притаманний індивідам низького інтелектуального рівня, в особистостей якісного інтелекту з приємних причин на обличчі з'являється радість, проте чим глибше вони пізнають природу людства, тим рідше вона сяє на їхньому обличчі.

166. Через 7,5 століть рабської залежності стан українського суспільства такий, що в ньому для збереження чистоти свого іміджу навіть геній має стати або затворником, або святим.

167. Дух і характер українців народжувались, формувались і зміцнювались не національними інститутами свободи і гідності, а чужими структурами залежності й рабства.

168. На відміну від чоловіків, жіноцтво миттєво гуртується і розлючується, коли настає потреба відстояти свої права чи протистояти найменшій кривді, але набагато сильніше виникає у них озлоблення проти своєї ж статті, коли їх охоплюють заздрощі й ревності.

169. Вміння виразити та пояснити найскладніше через найпростіше – це творче мистецтво, яке не всякому вдається.

170. Не робіть з себе Нерона, а з іншого Сенеку (46).

171. Жорстокі диктатори світу від природи були боязкі і скритні, позбавлені дару полководця, виявляли підозру, мали вади зі здоров'ям, їхня влада трималась на силі і хитрощах (47).

172. Тільки духовне відродження перетворить українську націю у сильну і шановану, забезпечить їй незалежний та інноваційний шлях розвитку (48).

173. Усі революції, війни і розбої здійснюються особистостями не заради допомоги людству в покращенні життя, адже добро досягається не злом, а задля помсти тому ж людству за нанесену кривду, пам'ять про яку міцно тримається в глибинах душі людини (49).

174. За генетичним складом української нації як класичного утворення не існує. Незначна частка її випадково збереглася в центрі країни. Решта українського народу – це генетична структура, що являє собою генетичну суміш народів і племен, які проживали на території від Чорного моря до Карпатських гір, з генами численних жорстоких завойовників, що проходили цією територією зі Сходу на Захід і назад, а також турків, татар, австро-угорців, поляків і росіян. Усі разом вони створили ворогуючий народ з численними негативними рисами, основними з яких є роз'єднаність і протистояння. І не може бути інакше, оскільки разом живуть, створюють сім'ї і родичаються люди, в жилах яких тече кров багатьох різнохарактерних народів світу, у предків яких була протилежна культура, традиції, психіка і навіть зовнішність, що передається через гени.

175. Майбутнє українця викликає тривогу. З огляду на багатівкові нервові стреси, які проникли навіть в гени, духовне тіло зруйноване, а матеріальне невиліковно хворе. В українців залишилось два шляхи: перший, покірливо очікувати неминучого зникнення як нації, так і держави; другий, жорстке очищення всього організму нації. Як на першому, так і на другому шляху велика ймовірність повного зникнення нації. Проте на другому шляху є надія вижити, але вже не як рабські малороси і хохли, а стати духовно вільною і фізично здоровою, гордою і шанованою нацією (50).

176. Люди, наділені природою проникливим розумом, в глибинах своєї душі утримують малі, середні і великі таємниці про які часто ні з ким поділитися, а тому вони ними обтяжені, про це свідчать їхні стомлені обличчя і сум в очах.

177. *Картопля – найкращий харч людей тутешніх
Надія поколінь прийдешніх* (51).

178. Про бджіл та їхнє значення для людини.

а) Бджоли з'явилися на планеті Земля, щоб підготувати рослинний світ для проживання людини.

б) Бджолина сім'я – взірць для людської цивілізації: влаштування життєдіяльності і сім'ї людини.

в) Бджолина сім'я і її діяльність – маяк, до якого людині ще довго йти через темряву пізнання істини природи (52).

179. Здійснивши проекцію життя мурашок і бджіл на життя людського суспільства, виявлено значне відставання людини від тварини, яка живе за законами природи. Це порівняння зайвий раз підтверджує побутуючу думку про недосконалість людини. Для того, кого неконтрольована потреба у такій проекції супроводжує в реальному житті, настають важкі часи. Реакція, яка виникає у особистості при цьому, здебільшого негативна, її не сприймає оточення, а тому страждає психіка.

180. Якщо українці вийдуть на дорогу свободи і прогресу, то виведе їх людина зі Сходу України, а допомога прийде з Півдня, Півночі і Центру. Населення на Заході і частині Поділля України, у якого збереглися волелюбні гени українського етносу після 700-літньої (1240–1939 роки) залежності від деяких сусідніх народів, було знищене радянською владою (1939–1991 роки) частково фізично у роки боротьби з воїнами УПА, а решту вільнодумців з сім'ями вивезено до Східних областей України та Сибіру Росії. Там нащадки вільних українців розвиваються і мужніють для майбутніх битв (53).

181. Відомий учений-економіст і державний діяч, що впроваджував аграрні реформи в незалежній Україні, – це проекція державного діяча Петра Столипіна та ученого-біолога Трохима Лисенка в колишній Російській імперії (54).

182. Ідеї і рішення сесії ВАСХНІЛ (1948 року) стали реальністю лише в країні, якою правили малоосвічені пролетарі (55).

183. Творча людина може втомитися від важкого духовного чи матеріального життя, долі та професії. Тому кожна розумна особистість в похилому віці, розуміючи це, намагається відійти від справ, від оточуючого середовища, як бджола, відчувши старіння, наближається до льотка, щоб вулик залишити назавжди. Молоді люди такого здійснити не можуть, закони суспільства не дають можливості, а тому вони морально або фізично гинуть.

184. В науці можуть бути творчі диктатори, а не жорстокі адміністратори: вчений-адміністратор, завжди перемагає вченого-мис-

4.2. Коментарі

лителя, митця. Агресивна сірість в науці поглинає таланти і знищує еліту. Наука тільки там виявляється як мистецтво, коли перші місця в ній посідають люди варті цих місць.

185. Найвищий у світовій практиці рівень корупції в Україні має коріння у багатовіковій (750 років) рабській залежності, коли українська талановитість перетворювалась у хитрість, а відома національна гостинність ставала елементом корупційної потуги. З тих часів українці набували багато негативних рис, які передаються з покоління в покоління дотепер: доноси, продажність, підкупність, зрадництво, ненависть, нелюбов, яничарство, наклепи, протистояння, лінощі, народження політичних близнюків (56).

186. Любов і ненависть постійно супроводжують людство, але ці пані достатньо різні: любов здатна зраджувати, але неспроможна зраду переносити; ненависть ніколи не зраджує. Дві протилежності взаємознищуються, але здебільшого гине тендітна любов і залишається жорстока ненависть.

Практичне значення такого твердження для українців, які зобов'язані себе запитати: чи не тому у нас мало любові, що вона здатна на зраду і багато ненависті, яка не зраджує? Ненависть не здатна на зраду, вона або є, або її немає, а тому треба робити так, щоб її взагалі не було (57).

187. Наша планета Земля перебуває на шляху до охолодження: це дивовижно довгий шлях повільного зниження температури; відповідно до законів природи знижується початкова її температура; закінчуються термоядерні реакції в глибинах планети; в результаті посилюється холод і він витісняє тепло, яке тягне за собою вологу і тимчасово підвищує температуру на поверхні планети Земля; невдовзі воно піднімається в атмосферу, розчиняючись у низьких температурах Всесвіту.

188. Українська нація з часів зародження племен і формування держави – трагічна нація: через відсутність єдності кожна особистість терпить соціальні поневіряння; всі її проповідники в політиці, державному управлінні, військових діях, науці та культурі здебільшого зазнають поразки і гинуть (58).

189. Клімат – основний чинник формування навколишнього середовища і життєдіяльності людства на планеті Земля.

1. Геніальну людину новітньої епохи, величного полководця і хитромудрого правителя імператора французів Наполеона згубила надмірна зарозумілість. Низький зріст імператора Наполеона, легендарної особистості нової історії, рівної Македонському і Юлію Цезарю, природно заставляв його принижувати таких же правителів, людей високого зросту та рангу із свого оточення, насолоджуючись славою власної величі. Його радощі виявлялись там, де підносилась його особистість і прикладів цьому чимало: «Когда увидят где-нибудь надпись «Великий Наполеон», то поймут, что не я сочинил эту надпись»; «прощая тех, кто меня поносит, я всегда могу поставить себя выше их»; «Я заставил собственных своих врагов служить моей славе»; «в превратностях же судьбы меня повсюду сопровождала слава»; «Я создал мой век сам для себя так же, как и я был создан для него»; «нынешние вожди партий во Франции – это карлики на ходулях»; «я советовался только с самим собой»; «Я всё ещё внушаю союзникам панический страх»; «В моей жизни было три прекрасных дня: Маренго, Аустерлиц и Йена, если не считать четвертого, когда я дал австрийскому императору аудиенцию во рву, на поле сражения».

Один з організаторів більшовицького перевороту 1917 року в Росії Лев Давидович Троцький (Лейбо Бронштейн), єврей, мав лише середню освіту, але володів природними здібностями оратора і менеджера. Упродовж 1917–1926 років обіймав посади і вдало, як для періоду розрухи і громадянської війни, їх виконував: член всіх вищих партійних органів; голова Петроградської Ради; нарком закордонних справ, з воєнних і морських справ, шляхів сполучення. Навколо нього високі пости обіймали люди малоосвічені і неосвічені з низькими здібностями керівника, і він їх підкреслено вважав сірою масою, ставився до них зверхньо і зневажливо, підкреслюючи на ділі свої високі якості. Саме цього йому не пробачили і вже у 1926 році вивели зі складу Політбюро ЦК, виключили з партії, вислали в Алма-Ату, випроводили за кордон і в Мексиці вбили.

Таке сталося і в сучасній Україні, коли спритний М. Безугий, швиденько проник в наукову сферу, став першим заступником міністра, навіть обіймав посаду Президента НААН, нажився, скрізь завалив роботу, створив негативний імідж ученим і самій аграрній академії. Основне, він зверхньо і зневажливо ставився до свого

оточення як в міністерстві, так і в академії. Недовго він був на високих стільцях, з усіх його з соромом звільнили.

2. У сиву давнину гинули стародавні імперії. У сучасний період ХХ століття розвалилась Російська імперія, яка розпочала формуватись з 1654 року, потім вела постійні війни в Європі, нехтувала правами інших народів і держав, а також пригнічувала народи приєднаних до імперії держав. У ХХ столітті Російська імперія бездумно, без причини, заради зухвальства, можливо, наперекір гордовитим американцям, ввела війська в Афганістан, понесли великі жертви і безславно покинули цю країну. Весь цей негатив накопичувався, і у 1991 році Російська імперія розвалилась.

Зарозумілі американці ні з ким і ні з чим не рахуються: у них превалює амбіція сили, як гордовито заявив колись сенатор Фулбрайт; ні з ким не рахуючись розбомбили і розшматували велику країну Югославію; далі розпочали безперспективні широкі військові дії в Іраку невідомо заради чого; потонули у військових операціях в Афганістані, мовби задля вилову терориста Бін Ладена, але уже більше семи років не здатні знайти однієї людини, хоча нарешті знайшли. Недобре майбутнє очікує американців, багато з них все це уже розуміють, що вони дорого ціну сплачуватимуть за своє бундючне поведіння у світовій військовій політиці та монетарній економіці.

3. Все це відповідає біблійним настановам і сутності людини, наділеної свідомістю – воістину: «Пророка нема без пошани, хіба тільки в вітчизні своїй». Цьому є безліч прикладів: гетьман України І. Мазепа (1639–1709 роки) значну частину своїх особистих прибутків направляв на розвиток релігії та культури України, розширив Києво-Могилянську академію, будував багато церков, шкіл і друкарень, щоб «українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти», захищав Україну перед царем. «Звідусіль, – писав цареві Мазепа, – я отримую скарги на свавілля російських військ». Коли цар відмовився захищати український народ від поляків, як основну умову договору 1654 року, відповівши Мазепі: «Я не можу дати навіть десяти чоловік; боронися як знаєш», то Мазепа перейшов на бік шведів. В угоді, підписаній зі шведами, Карл XII обіцяв не підписувати з царем миру аж доти доки росіяни не звільнять повністю українські землі і відновляться давні права українського народу. За все це добро до українського народу І. Мазепу дотепер церква, особливо російська, за вказівкою царя Петра І, проклинає, а народ продовжує з осторогою згадува-

ти одного із славетних українців. Імператор французів Наполеон (1769–1821 роки) перетворив Францію на могутню імперію, будував села і міста, осушував болота і каналом з'єднав два моря, будував заводи, фабрики і шляхи, розпочав виробляти цукор, чого до нього ніхто не робив в Європі, споруджував церкви і пам'ятники, але співвітчизники порівняли його з вождем гунів Аттілою, який все руйнував, вислали на острів, де він загадково помер. Уїнстон Черчилль (1874–1965 роки) не допустив німців на острів Великої Британії під час війни 1939–1945 років, але зразу ж після війни, як тільки замовкли гармати, його не обрали главою уряду і відправили у відставку. Всі видатні особистості рано чи пізно знаходили всенародну шану, але після смерті. Десь у першому десятиріччі ХХІ століття авторові цих рядків один із академіків-аграріїв, якимсь сказав у дружній розмові, що, мовляв, ти пишеш багато і вірно, але твою творчість, і тебе за життя не визнають.

4. Український пророк Тарас Шевченко, поет, художник, філософ і політик, невтомний борець за свободу українців, однак коли він за неї потрапив у неволю, то за його визволення турбувалися поляки, росіяни, але не українці, центр організації визволення генія був у місті Санкт-Петербурзі, якого поет не любив, а не в Києві, який був йому дорогим. Викупили з рабства також не українці, а росіяни, уже сучасники буквально за вуха притягують до цієї справи якусь віртуальну участь одного чи двох українців.

Гетьман І. Мазепа, який усі свої, хоча і суперечливі, дії направляв на визволення українців від російського поневолення, так і залишився не визнаним національним героєм. Ні церква не знімає з нього прокляття, яке вчинено за вказівкою чужого царя Петра І, ні українська уже незалежна держава не бажає піднести його на рівень національного героя, навіть пам'ятника немає, який би символізував його участь в завоюванні свободи.

Яку потужну силу мобілізував український інтелектуал Степан Бандера для боротьби за свободу і незалежність, за якою українці плачуть у неволі, проти трьох держав одночасно та ще й у неймовірно важких умовах. І що? Чи є йому пошана, немає, – одні українці виступають категорично проти визнання його національним героєм, інші боязко мовчать і лише дехто несміливо подає голос на захист С. Бандери і тих, хто йшов на погибель під проводом його ідей. Ці ідеї перемогли, а реальний український пророк так і продовжує перебувати у підпіллі своєї незалежної Батьківщини, віддавши за її ідеали своє життя.

Художниця Катерина Білокур, обдарований природою митець, ніде не навчалась, але створила шедеври краси української квітки і національної духовності на свої полотнах. Проте вона так і не змогла вибратися зі свого рідного села, щоб навчатися, її не підтримували ні селяни, ні рідні, ні держава. Самородок української нації так і залишилась самотньою за життя разом зі своїм мистецьким даруванням, лишивши для потомства на своїх картинах неповторну красу природи. Згадала держава після смерті, назвала її іменем вулиці, але потомки бачать недостатню увагу українського народу до своїх національних героїв.

Скільки ще українських героїв, які стоять у черзі за визнанням? Так Україна і її народ не вийдуть із духовних обіймів вікового рабства. Що це за український феномен, а може це норма про яку нагадує Біблія «Пророка нема без пошани, – хіба тільки в вітчизні своїй, та в родині своїй, та в домі своїм».¹⁶⁹

5. В Україні були дорогоцінні пориви і найбільші серед них: Коліївщина; визвольна війна під проводом Б. Хмельницького; боротьба української повстанської армії під ідейним стягом С. Бандери; Помаранчева революція на початку XXI століття. Славні і дорогоцінні пориви нації і окремих груп людей, проте жодна з подій не завершилась досягненням краси і свободи.

Коліївщина (1768 рік): до боротьби готувались кілька років, а розпочалась на Зелені Свята 1768 року в Мотронинському монастирі, куди привезли вози зі зброєю, переважно з ножами, які піп там же освятив і під проводом Максима Залізняка, що прибув до монастиря ще у 1767 році, вирушили до Умані проти поляків і відновлення Гетьманщини. До повстанців приєднався полковник Іван Гонта, який очолював козацьку міліцію Потоцьких в Умані і перейшов з козаками на бік повстанців. Повстанці перемагали в Умані та інших містах і вирушили на Польщу, але поляки домовились з росіянами і російські війська ввійшли на територію захоплену повстанцями. Арештували М. Залізняка та І. Гонтю, зв'язавши катували впродовж 14 днів: шматками здирали шкіру, відтягли руки, ноги і голову, а все це справа рук сусідів – поляків і росіян, які завжди разом проти українців. Поляки за допомогою росіян катували полковника І. Гонтю, який перейшов від служіння полякам до служіння своєму народу, так, як мабуть нікого у світі. Невдало завершилась підготовка і виступ І. Мазепи проти царя Петра І. Росіяни ім'я

І. Мазепи, який перейшов від служіння російському цареві до визволення українського народу, уже після смерті піддали анафемі, яку неухильно виконують з 1709 року і її не знято дотепер.

Визвольна війна під проводом Б.Хмельницького спочатку увінчалась успіхом, відірвавши Україну від Польської залежності, але невдовзі після Переяславської угоди (1654 рік) країна потрапила під залежність від Росії. Надалі Росія і Польща домовились і поділили Україну на дві частини: Лівобережну (для Росії) і Правобережну (для Польщі). Боротьба української повстанської армії (1939–1960 роки) завершилась повною поразкою та загибеллю всіх воїнів; Помаранчева революція (2004–2005 роки), яка мала багатовекторне спрямування: проти комуністів; російської політики в незалежній країні; антиукраїнської державної влади; стримування наближення України до європейської культури життя, але після її закінчення ті, кого революційні події привели до влади, зразу ж пересварились, проявили невміння керувати державою, країна так і залишилась на узбіччі світової цивілізації незахищеною.

6. Полковнику Вінницькому і Подільському І. Богуну пропонували стати гетьманом, усунути бездарного і безвольного Юрася Хмільниченка, якого борці за булаву споїли, але на дорозі стояв Павло Тетеря, зять Богдана Хмельницького Павло Тетеря, який сам бажав одержати булаву, показуючи, що ніколи не зійде з дороги, а тому полковники пропонували його вбити і все. Видатний український полководець, герой багатьох битв і постійний переможець у битвах Богун відмовився від пролиття крові тих, з ким ходив у битви і боронив свій край. Невдовзі особисто полковник Тетеря наказав козакам розстріляти знаменитого Івана Богуну, а коли козаки відмовилися, то вихопив пістоля у козака і власноручно вистрілював у національного героя України. Так буває завжди, хоча і в різних варіантах.

7. З народної гущі усієї квітучої України, яка перебувала століттями в рабстві, молоді люди, його противники, залишали свої родинні гнізда і несли з собою зрілі плоди духу свободи, рівності, братерства, бажання керувати усіма справами, простим народом. Безліч таких молодих вихідців з усіх куточків великої, але невеликої країни, збирались, мовби птаці в теплих краях, в єдиному місці, яке мало назву Запорізька Січ, де гартувався спалах відродження української нації. Назривала величезна нездоланна сила, яку боялись турки, поляки і росіяни, тому так жорстоко російські царі

¹⁶⁹ Біблія. Мр. 6 (4).

знищили Запорізьку Січ, а козаків як носіїв нових рис народження українського етносу, розвіяли на просторах імперії.

Тільки тоді український народ здобуде свободу, стане сильною і шанованою державою, коли свої закони життєдіяльності будуватиме на стереотипах, які відстоювали вихідці з глибин народу з переконаннями стати свободними – запорізькі козаки. Перемога над собою поєднанням вольності і твердості традицій допоможе перемагати в усьому.

8. Агресивність людини формується невід'ємними її рисами, названими у Святому письмі: лихі думки, розпушта, крадіж, душогубства, перелюби, здирства, лукавства, підступ, безстидства, завидуюче око, богозневага, гордощі, безум, заздрощі¹⁷⁰. У кожній людині час від часу накопичується негативна енергія, яка об'єктивно потребує виходу, виверження мов вулкан на поверхню, вона передається в людську масу, а тому бійки, війни – це потреба людства, якої неможливо уникнути. Після виходу негативної енергії на поверхню, людина на деякий час заспокоюється, стає добрішою, а через деякий час негативна енергія знову кличе до бійки.

Деякі політики і літератори висловлюють думку, що в часи війни і заворушень людина перетворюється на тварину, але це об'єктивне твердження неправильне, оскільки саме в періоди жорстоких протистоянь повністю розкривається людська жорстокість, яка в мирний період сидить в неї глибоко у підсвідомості. У війні 1939–1945 років німецькі воїни від простого солдата до фельдмаршала виявляли цинічну жорстокість, зверхність, пихатість, уявляючи себе надлюдьми. Саме німці за допомогою помічників з інших народів масово вбивали подібних до себе особин у своїй країні – Німеччині, в завойованих країнах, і ніколи ніхто не чув ні під час масових вбивств, ні після війни, ні тепер в мирні часи, що хтось із вбивць вважав це дикунством.

Кадри зйомок і очевидці доносять до сучасників, що вбивці всіх рангів, мовби насолоджувалися своїми діями, відчуваючи зверхність над іншою особою свого роду: це були приклади у концтаборах, це підтверджено розстрілами євреїв у Києві, коли їх роздягали догола і холоднокрівно розстрілювали. В період інквізиції та всі інші часи людської цивілізації, аж до новітньої комуністичної і гітлерівської доби, використовувались нечувані знаряддя тортур людини людиною. Не в усіх вистачає духовної сили не тільки ба-

¹⁷⁰ Біблія. Мр. 7 (21–22).

чити, а й читати про жахливість дійства. У природі немає підтверджень, щоб тварина так жорстоко і цинічно ставилась одна до іншої одного і того ж виду. Чи тут доречно вживати звичні для нас поняття, які характеризують відносини людини з людиною: «нелюдське», «тваринне»? Ці поняття людина зобов'язана переосмислити, щоб вибратися з темниці.

9. Політичні менеджери: Гітлер – в Німеччині, Сталін – в Росії, СРСР, Мао Цзедун – в Китаї. В кожній країні влада належить виключно народові, однак політичні менеджери, які з недобрими намірами захопили владу або народ сам її віддає, використовують владу так як їм заманеться.

Економічні менеджери: світові банкіри; МВФ, Світовий і Європейський банки – всі вони використовують власні кошти населення і підприємств на власний розсуд, видають кредити не підтверджені нічим, народи цілих країн живуть у борг і цей борг нічим матеріальним не підкріплений. Порушується рівновага між можливостями природи і потребами людини. Саме цим викликані фінансові кризи наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, перетворившись у постійні. Саме через це у борговій ямі знаходяться чимало країн Європи, наприклад Італія, Греція, Болгарія, Україна та інші.

10. Згадаймо в колишньому Радянському Союзі Російської імперії М. Горбачова з високим інтелектом і Єльцина з великою крутизною волі.

11. Ленінград в облозі, неймовірно важкий стан жителів і військ, що обороняють місто, потрібна була доставка харчів і зброї. У Москві на Політбюро вирішили прорвати вороже кільце, але для цього треба було відвернути увагу німців, спрямувавши одну з армій на повне знищення. Коли Сталін запитав кого призначити командувачем такої армії, то хитрючий А. Мікоян запропонував влучно: «Якогось дурня». На запитання Сталіна чому дурня? Мікоян відповів, що розумний розпочне думати як врятувати армію і провалить справу, яку ми хочемо вирішити. Сталін погодився, історія замовчує, хто став тим дурнем.

12. Українське унікальне село перестає існувати, воно стає віртуальним, потихеньку привласнюється земля як власними землевласниками, так і іноземцями та чужими державами. Віртуальність полягає в тому, що селяни, які ще залишаються в селах, не відають хто і коли на їхніх землях оре, сіє і збирає врожаї.

12а. Сучасні політики незалежної України не знають не тільки філософії, а й політики Тараса, хоча, мов реп'яхи причепилися до

його творчості. Настав 2010 рік, Україна незалежна, але десятиліттями ще точиться жорстока битва за Україну і все відбувається так, як писав Т. Шевченко. Прикро, але з часів князів, гетьманів і більшовицьких секретарів аж до сучасних президентів у нашій славній Україні так нічого й не змінилося. Як і колись, продавались інтереси нації, народу, змінювалась і перероблялась Конституція країни, ті, що приходили до влади, заради власних інтересів змінювали конституційні основи життя всього народу країни. Серед народу і в засобах масової інформації поширювалась дивина у поетичній формі. Погрожував морозами січень 2011 року, щоб продовжити на один рік повноваження Верховної влади, переважна більшість депутатів якої була продажна і корумпована, треба було набрати більше 300 голосів. І тут чимало так званих демократів свої інтереси поставили вище потреб народу, продавали голоси з огляду на власну вигоду. Як шириться серед людей, продав свою картку для голосування і керівник «Просвіти» ім. Тараса Шевченка нардеп П. Мовчан, що в результаті завдавало чимало прикростей для представників українського народу як на цьому, так і на тому світі. Адже продавалась довіра до славних традицій знаменитої української «Просвіти», зерна якої уже висівались на кам'яну дорогу, де не варто очікувати добрих сходів. Сцена в затишному Оперному театрі ім. Т. Шевченка: з її правого боку стоїть Т. Шевченко, на руці знаменитий плащ, з його очей течуть сльози, перед ним, ліворуч, стоять, схиливши голови, батьки української національної культури: І. Мазепа, О. Ольжич, І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, О. Довженко, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий, М. Куліш, Лесь Курбас, В. Стус, В. Симоненко, Л. Костенко ... Неподалік від цієї елітної групи стоїть чоловік, на обличчі якого застигло здивування через те, що він пропонував доручити «Просвіту» Мовчану – це відомий поет Павличко. За кілька кроків від поета стоїть невеликого зросту чоловік з широким обличчям, схожим на монгольське, і половецьким прізвиськом, його погляд зосереджений не на видатних представниках народу, а вп'явся в ліву розпростерту долоню, на якій лежать мідяки, які він ретельно перелічує вказівним пальцем правиці – це Павло Мовчан, голова Всеукраїнської організації «Просвіта». У глибині сцени видно відому постать М. Гоголя з палицею, який своєю дивовижною посмішкою пізнає «німу сцену», яку він створив ще двісті років тому. І хто не згадає, дивлячись на таку сцену, знамениті слова Т. Шевченка до М. Гоголя «Ти смієшся, а я плачу, мій друже єдиний». І є чого

плакати, і є з чого сміятися, і є причини розгубитися і мертвим, і живим, і всій еліті української нації, всьому народові України. Як продавали і продавались в епоху Шевченка і Гоголя, так продають і продаються на початку ХХІ століття в незалежній Україні.

13. Людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто живого приймача інформації із Всесвіту для живої і неживої природи на планеті Земля. Щоб не зникнути вона виконує ще й біологічну функцію, споживає харчі із рослин і тварин та розмножується з метою продовження існування на планеті живих приймачів інформації. Якщо людина не залишила нічого про себе, то вона не одержувала інформації або її не використовувала, а тому вона здійснювала тільки біологічну функцію – їсти і розмножуватись.

14. Таке було в багатьох країнах світу. В Україні розпочалося зразу ж після 1991 року, коли зруйнувався Радянський Союз, коли сотня багатіїв середнього інтелектуального рівня забрали все національне багатство і водночас билися між собою за його розподіл та перерозподіл, а також за владу без якої вони ніщо. Держава руйнується: одна частина народу вимирає, решта – рятується втечею за кордон; багатства вивозять в інші країни; сусіди ставлять до країни територіальні претензії.

15. Імператор французів Наполеон Бонапарт називав три прекрасних дні у своєму житті – Маренго, Аустерліц, Йена, де перемігав у битвах, але особливо пишався ще й четвертим, коли дав австрійському імператорові аудієнцію у рові, на полі битви. Схожа схильність тягнеться з давнини, ще коли дикі гуни витіснили не менш диких готів на європейські простори: Італії, Франції, Іспанії. У своїх дослідженнях М. Гоголь написав, що 23 серпня 409 року біля всесвітньої столиці Риму з'явився розгніваний і грізний провідник готів Аларіх. Він заборонив дикунам палити місто і вбивати міщан, зате переможець показав найвище презирство, яке він відчував до римлян: призначив для римлян імператора із їхнього середовища Аттала і примусив його повзати біля дверей своїх палат.¹⁷¹

16. Приклади стародавніх героїв, геніїв Наполеона, Пушкіна, Лермонтова, Шевченка свідчать, що якби вони жили донині, то народ позбувся б ідеалів. Адже слава, як і влада, псує недосконалу природу людини, а тому ті, що їх оточують можуть в геніях розчаруватися і вони вже не будуть слугувати прикладом істини і величі.

¹⁷¹ Гоголь Н. Собр. соч. в 8-ми томах. – М.: Правда, 1984. – Т. 7. – С. 139.

17. Приклади можемо побачити на кожному кроці, коли вища інтелектуальна особина зазнає заздрощів від іншої – нижчої. Про це писали і говорили видатні і невидатні представники людської цивілізації: Наполеон, О. Толстой, О. Пушкін, Т. Шевченко, С. Єсенін і багато інших. Українська оперна співачка Є. Мірошніченко на схилі літ сказала «Мне стыдно об этом говорить, но я часто думаю, Господи, за что меня так наказала судьба, что я родилась в такой неблагодарной стране? Я очень люблю свой народ, но почему же он такой бескультурный, почему меня при жизни закапывают? ...Боже, сколько возможностей имела я здесь не остаться!».¹⁷²

18. Особливо це яскраво простежується у важкій історії українського народу, як кажуть про українців у світі: «де два українці там – три гетьмани».

19. Це яскраво простежується в українській реальності за всі роки незалежності, починаючи з 1991 року. В усі роки ВВП визначався навмання, за бажанням вищого керівництва влади і на цьому формувався бюджет держави, від цього залежала вся фінансово-кредитна система країни. Про те, що діється в реальній економіці: на заводах, на будовах, на транспорті, в сільському господарстві, в соціальній сфері, влада всіх рівнів знає поверхою або нічого не відає.

20. Схожість Франції в давні часи її ренесансу і України в новітні часи кінця ХХ століття спостерігається в багатьох випадках. Скажімо, українець Борис Олійник і француз Жозеф Фуше стали знаменитими в епоху революцій: перший голосував проти надання Україні незалежності і виходу її з тоталітарної імперії Радянського Союзу, другий голосував за страту короля Франції Людовіка XVI. Кожен із них обіймає високу посаду у своїй державі, яку не любив: перший обирався народним депутатом до українського парламенту, навіть став Героєм України, був непоганим поетом; другий – міністр французької поліції.

21. З історії відомо, що найжорстокіші правителі І. Грозний, Петро I, Гітлер, Сталін, Мао Цзедун, а також Наполеон свідомо і підсвідомо вважали, що «державна – це я», їм належало все: економіка, культура, народ і навіть його духовність, вся держава. Вони могли миттєво приймати будь-яке рішення, яке зразу ж виконувалось, а тому в побуті користувались підкреслено мінімальним, що свідчить про природу людини в її високій стадії розуміння вседозволеності. Цар Іван Грозний шукав втіху і смиренність в монастирі, звертаючись до послухників

¹⁷² Бульвар Гордона. – 2009. – май.

*Все вы – обет примите мой духовный:
Приду к вам, преступник окаянный,
И схиму здесь честную восприму,
К стопам твоим, святы́й отец, припадши*¹⁷³.

В колишньому Радянському Союзі часів Російської імперії епохи Сталіна після важкої і виснажливої праці на колгоспних полях, вугільних шахтах, копальнях, так званих будовах комунізму, люди співали, веселились, намагались прикрасити свій занадто скромний побут не тому, що їм так весело жилося, а тому, що вони нічого в суспільстві не означали, не мали ні влади, ні свободи. Як тільки хтось із робітників одержував якусь владу над певною частиною народу, а це було часто, оскільки діяла диктатура пролетаріату, він знижував відносний рівень потреб в побуті, відмовлявся від застілля й пісень.

Можемо ще переконатися у правильності твердження, коли побачимо, що науковець нижчого або середнього рівня, йдучи на зібрання учених, одягається охайно і навіть вишукано, а ось уже професор чи визнаний письменник, поет, одягається просто, іноді навіть вульгарно. Про це багато написано і щоразу можна побачити в реальному середовищі різних верств народу. Коли М.Гоголь прибув до Гамбурга, то замовив собі одяг, який робив його смішним, про що йому говорили оточуючі, але великий митець заперечував, говорячи: «что же тут смешного? Дешево, моется и удобно». Пошивши собі смішний, зате дешевий, костюм він навіть склав вірш:

*Счастливы́й тот, кто шил себе
в Гамбурге штанишки.
Благодарен он судьбе
за свои делишки.*¹⁷⁴

22. В Україні після 1991 року, мов гриби, стали виростати учені: і кандидати, і доктори, а професорами і академіками вважав за правило називати себе кожен. Ніхто не перевіряв якої академії він є членом, а тих же академії натворено чимало, професорські звання купували, а хто був при владі хоча б кілька місяців, то адміністративно вирішував це питання. А істинна наука хиріла, учені її залишали і йшли на заробітчанство, чимало їх вимушені були працювати за плату у нуворішів для підготовки кандидатських чи докторських дисертацій, навіть написання їм доповіді для ученої

¹⁷³ Пушкін А. Соч. в 3-х томах. – М.: Худ. лит., 1986. – Т. 2. – С. 365.

¹⁷⁴ Вересаев В. Гоголь в жизни. – Харьков: Прапор, 1990. – С. 214.

ради, яку вони зачитували і відповідали на запитання попередньо підготовлені.

22а. Іван Франко – письменник, далекий від математики чи фізики, він навіть не історик за великим рахунком, але... він філософ, митець. У 1905 році, він швидше за все інтуїтивно, філософськи, що властиво великим, визначив появу «Мойсеєвого П'ятикнижжя» і це 500–400 років до Різдва Христового. Через 73 роки, у 1978 році, поляк Зенон Косідовський вказав точну дату, яка збігається з роком появи Указу царя Великої Персії Кіра про повернення іудеїв в Палестину і це 537 рік до нової ери.¹⁷⁵ Порівняймо, і побачимо неймовірну точність для таких значних часових зрушень.

23. Саме з такої причини українці до кінця ще не зрозуміли таємницю творчості і філософської думки своїх геніальних представників Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Гоголя та багатьох інших.

24. В українській державі поряд з українцями, одержуючи земельні наділи на території української держави, проживали віками і проживають тепер поляки, які колись гнобили українців, та й нині вважають цей народ бидлом. На зміну полякам українці перейшли під владу росіян, які також одержували земельні наділи, посади і житло. Живуть вони тут донині і в глибині душі відчують свою зверхність над «хохлом». Ось так живуть поряд і ненавидять один одного – раби і рабовласники.

25. Важливо визнати, що 750 років у рабстві поляків і росіян зробили свою справу. Щоб захиститися і вижити треба викоринити негативні рабські звички: доноси, зрадництво, продажництво, яничарство, народження політичних близнюків, лінощі у відстоюванні своїх політичних і економічних свобод та прав, інше. Натомість навчитись любити понад усе свій народ, свою державу, свою релігію, культуру та історію. Про відмову від негативних нашарувань і виховання позитивних рис закликали представники української еліти – Т. Шевченко, М. Гоголь, Леся Українка, І. Франко, П. Куліш, Б. Грінченко, А. Чехов.

26. Все впливає на творчість, навіть тиша і відповідне місце перебування. Це відмітив Тургенєв, характеризуючи особливі риси творчості Гоголя: «В России талант его дохнет. ... в Москве ему не пишется»¹⁷⁶, незважаючи на те, що писав він виключно про Ро-

¹⁷⁵ *Панасюк М.В.* Останнє зло. Книга перша «Пізні сльози». – Житомир: Рута, 2011. – С. 3.

¹⁷⁶ *Вересаєв В.* Гоголь в жизни. (систематический свод подлинных свидетельств современников). – Харьков: Прапор, 1990. – С. 289.

сію, хоча і на матеріалах України. Проте бувають і винятки, як це сталося з самим же Гоголем. Коли за кордоном, далеко від Росії, від людського оточення він працював над своїми творами, минаючи одного разу італійську гамірну корчму, він зупинився, зайшов у приміщення, де пили і співали, став вимагати окремого стола, сів писати і написав два розділи «Мертвих душ». Що це за відхилення від правил? Адже творчість такого, як правило, не допускає. Феномен М. Гоголя якраз полягає в тому, що він досить потужно був поєднаний з інформаційною системою Всесвіту, одержуючи інформацію для своєї творчості, як і всі видатні творчі особистості, але у Гоголя це виявлялося яскравіше. Якраз сили Космосу його надихнули на творчість, посилаючи відповідну інформацію. У своїх листах він багато разів таке підтверджував.

27. Прикладом довговічної і самобутньої держави може бути Японія, в якій переважає одна нація та ще й має недоступні водні кордони. До таких країн можна зарахувати і країни Скандинавії: Швецію, Норвегію, Фінляндію, які кривно оберігають свою титульну націю. Натомість Кіпр, що також має водні кордони, як і Японія, але держава недовговічна і не сильна тому, що там немає домінуючої єдиної нації. У цій когорті довговічних країн Україна також має свій важливий позитивний бік, не дивлячись на відсутність недоступних природних кордонів, яка впродовж 750 років утримувалась на єдиній території, перебуваючи під владою Польщі і Росії. Така довговічність української держави з різними видозмінами формувань пояснюється тим, що на її території переважала єдина титульна нація – українці, козаки. Вони жили переважно у сільській місцевості і не допускали у своє середовище відповідно до своїх традицій представників інших націй. Потужний прилив чужої крові в українській нації був, але переважно в містах і промислових центрах або насильно в селах, як це робили в минулому турки і росіяни. Село постійно вперто очищувалось від генетичного руйнування, залишаючись потужним джерелом постачання молоді порослі для української титульної нації. Тепер село зруйноване і сили для його відновлення та збереження майже немає, зникне традиційне село і послабиться українська нація, яка уже не зможе довго захищати свою генетику і державу, а тому її довговічність тепер проблематична.

Багатонаціональні імперії: Римська імперія, Російська імперія, Британська імперія й інші припиняли своє існування винятково через те, що вони будувалися не на основі однієї титульної нації.

Така участь очікує Сполучені штати Америки, решту Російської імперії – Російську федерацію, Китай, деякі країни Європи, в яких титульна нація надмірно розбавлена іншими націями, переважно мусульманами.

28. Для такого висновку є безліч прикладів в історії людства, але хочеться навести такий факт із власного досвіду, який відбувся четверть століття тому і постійно нагадує про себе. У Російській імперії періоду Радянського Союзу її глава, лояльний демократ М. Горбачов, вирішив покінчити з віковим нещастям російської нації – пияцтвом. Була розгорнута величезна пропаганда, в комуністичній ідеології вона була надпотужною, геббельсівською, яка привела весь народ в напружений стан очікування, мовляв, що з цього вийде. Після пропаганди в цілому ухвалили рішення викорчувати всю виноградну лозу – як ту, що призначена для виготовлення спиртів, так і столові сорти – все без винятку. Я в той час мало вживав алкогольних напоїв, просто не було ніякого бажання його вживати, за винятком якихось приємних подій, в барі зібралось чимало пляшок горілки, коньяку, вина. Якось увечері, прийшовши додому, а працював я у відомому тоді державному органі – Держплані, почув з телеекрана, як зачитували остаточне рішення партії і уряду про повне знищення алкоголізму і ліквідації бази для виробництва цього національно віками випробуваного продукту – знищення всіх плантацій виноградної лози на всій території Радянського Союзу, а це здебільшого український Крим, руйнування, перепрофілювання виробничих потужностей, торгівлі й іншої інфраструктури. Після закінчення читання постанов я відкрив бар і механічно налив стопку горілки, не вина, а горілки, випив для вечері. Це стосувалося більшості людей, а горілчаних виробів не стало, народ розпочав самогонваріння.

29. Настає нова епоха – ХХІ століття: змінюється клімат – людина ще не зрозуміла настає похолодання чи потепління як результат негативної діяльності людини; висихають ріки, колодязі, озера, зникає вода і волога без чого немає життя для всієї живої природи – рослини, тварини, людини; бракує харчів через невпинне зростання чисельності населення, а тому настають зміни у виробництві харчових продуктів в умовах безводдя і нестачі придатних для цього ґрунтів, а також розвиватиметься виробництво харчів за небаченими дотепер технологіями – без води і землі. Усе це змінить внутрішню структуру живої природи. У чому полягає зміна внутрішньої структури? Це зміна здатності розмножу-

ватися і пристосовуватися до нових умов зовнішнього середовища: дитина, з'явившись на світ, зустрічає зовсім не те середовище, яке вона відчувала в утробі матері; людина виводить нові сорти рослин і тварин, які також переходять з одного в інше середовище. Однак все це відбувається за втручання людини, а тут говориться про здатність самої природи рослини, тварини, людини. Людина змінюється без власного цілеспрямованого втручання. Нетрадиційне розмноження полягає в тому, що переважає одностатеве запліднення, на відміну від сучасної епохи, коли є носії двох частин плоду – жіноча і чоловіча стать, які поєднуються, запліднюються і з'являється потомство. Уже тепер є риби у яких діє одностатеве розмноження, самки не запліднюються самцями, їх немає, а коли дві самки контактують, то одна самозапліднюється і народжує нормальне потомство. Тепер ми бачимо розширення в людській цивілізації одностатевих нетрадиційних відносин і не виключено, що це прелюдія до нових процесів розмноження людини. Таке відбувається незалежно від бажання чи небажання людини, щоб створювалися одностатеві сім'ї чоловіків, одностатеві сім'ї жінок, оскільки про це вже потурбувалась природа, яка веде людство до небачених технологій життєдіяльності.

30. Людина має вести себе відповідно до того, що закладено природою в тваринному світі, частиною якого вона є насправді. Європейці відмінили в паспортах рядок «національність», за ними пішли деякі інші країни, які тільки наприкінці ХХ століття здобули незалежність, серед них і Україна. Це невиправдана помилка, оскільки етнічні національності існують не від волі людини і нею не визначаються, а це прерогатива винятково всесильної природи. Тому кожна нація має природне право себе виявляти і захищати, а для цього треба, щоб нації розпізнавали одна іншу. Людина, на відміну від мурашок та бджіл, які відрізняють один вид від іншого за запахом, не винайшла іншого методу, як мати запис у паспорті. Без запису цього зробити людина не спроможна, оскільки на відміну від тварин, вона не може розпізнавати етнічні особливості за запахом, як це роблять мурашки, бджоли та інші тварини.

31. З часом жінки в таких регіонах, як Європа, Північна Америка та деяких інших, розпочали вимагати свободи і рівності з чоловіками, у них були прихильниці політичного спрямування: жінки стали виконувати роботи нарівні з чоловіками; менше приділяли уваги чоловікам, зокрема і в сексі; знизилась народжуваність дітей і зникла належна увага до їхнього виховання; натомість вони

дедалі більше переймалися собою, перейшли до вибору партнерів для задоволення сексуальних потреб за власним уподобанням. З огляду на це можемо сказати, що у стосунках між чоловічими і жіночими особинами діють закони природи, але в різні епохи вони від них відхиляються, що і породжує різні ілюзії¹⁷⁷. А реальність полягає в тому, що і країни Європи, і країни Північної Америки невдовзі будуть заселені вихідцями з Азії та Африки.

32. Про недосконалість життя в Росії, процвітання «паскудства» хотів нагадати росіянам М. Гоголь у своїх знаменитих творах «Ревізор» і «Мертві душі» та М. Булгаков у романі «Майстер і Маргарита». Згадаймо, як накинулись на них люди різного стану, особливо вельможі, життя видатних просвітителів ставало неймовірно важким, в молодому віці їх не стало.

33. Російська імперія розвалилась наприкінці ХХ століття під впливом творів світової і російської класики, а спалах розпочався з політичної і філософської поезії Т. Шевченка, комедій «Ревізор» і «Мертві Душі» М. Гоголя та роману «Майстер і Маргарита» М. Булгакова.

34. Людина, виконуючи роль живого приймача інформації із Всесвіту через неймовірно чутливі мікрохвилі, час від часу самостійно переходить на зв'язок із Всесвітом, щоб одержати ту чи іншу інформацію, або Всесвіт самостійно надсилає певну інформацію тій чи іншій людині. Кожна людина по-своєму налаштована на зв'язок із Всесвітом для одержання інформації: О. Пушкін любив тишу і для того, щоб творити, він виїздив в сільську місцевість; М. Гоголь, навпаки, налаштовувався на чутливі хвилі Всесвіту коли навкруги гамір, багато людей, як у театрі. Це обирає не сама людина, так вона влаштована природою і щось змінити неможливо.

35. У Національній академії аграрних наук України академік Завірюха А. І. винайшов вакцину для лікування тварин від важких хвороб. Деякі спонтанні приклади використання вакцини для лікування злоякісних хвороб у людини дали позитивні результати, є конкретні люди, яким ліки академіка допомогли, вони вилікувались і продовжують жити. Проте в Академічних наукових установах не було розпочато розширених досліджень з цієї проблеми, аж доки про сировотку не довідалась тодішній Прем'єр-міністр України Ю.В. Тимошенко, яка виділила кошти, організувала лабораторію для розширення досліджень, закупивши для цього най-

¹⁷⁷ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. /Розгадки таємниць/. – К.: Парапан, 2008. – С. 353.

краще світового рівня обладнання. У 2008–2010 роках від тяжкої недуги померли академіки Богданов Г.О., Буркат В.П., Шєпа В.В., член-кореспондент Царенко М.К., кожен з них був знайомий з винахідником, знав про існування вакцини, яка, можливо, спроможна лікувати хвороби, від яких вони вмерли, але ні один з них вакцини відомого вченого не визнав і, мабуть, про неї вони не згадували в останні свої години.

36. З дитинства треба твердо прививати молоді основні ідеї нації і держави, звичаї, релігію, норми, манери, які повинні стати законом життя для кожного українця.

37. Після війни 1939–1945 років, коли частина земель Західної України була повернута Україні, яка входила до Російської імперії, комуністичний режим, який був при владі, виселяв до Сибіру не лише всіх прогресивних діячів і взагалі мислячих людей, що працювали у виробничій, політичній, науковій, мистецькій, культурній сферах, а й їхні сім'ї, які масово гинули на величезних просторах імперії, знищувався генофонд нації. Кількість жертв голодомору лише за 1932–1933 роки в Україні досягала понад 7–8 млн осіб, переважна частина з них були малолітні діти.

38. З давнини в Україні за традицією організовували толоки для виконання господарських і будівельних робіт, провадили весілля, хрестини, іменини, поховання та інше. Проте кожен простий українець, видатний державний, політичний чи культурний діяч, має винятково свою думку і ніколи не хоче бути в єдності, а коли через різні обставин об'єднується у власних діях, то все-таки здебільшого порушує ту єдність, зраджує, відмовляється від даних обіцянок. Так сталося з українськими гетьманами, коли кожен намагався захопити булаву влади, а потрапили під владу Росії; так було після 1917 року серед видатних українських провідників, які так і не зуміли домовитися стати на захист української незалежності, коли в Росії більшовики здійснили переворот і захопили владу, а тому Україна так і залишилась у складі Радянського Союзу; після 1991 року два багатолітні в'язні радянських таборів Левко Лук'яненко і В'ячеслав Чорновіл так і не домовилися, щоб одного висунути на посаду Президента, пішли на вибори удвох, кожен програв вибори і до влади прийшли ті ж комуністи, проти яких боролися колишні українські в'язні, які недовіряли один одному; відбулася Помаранчева революція, організаторами якої були Ю. Тимошенко і В. Ющенко, які прийшли до влади, народ їм повірив, але вони між собою пересварились – Ющенко, коли став гла-

вою держави, лише те й робив, що боровся проти своєї соратниці, зраджував її, а тому влада перейшла до тих, хто вкотре веде українців у рабство.

39. Українську націю знищували комуністи, найперше репресіями, каторжними роботами, голодом, депортацією в російські глибинки. Ковпак страху створювали дві організації: перша – комуністична партія: коли з неї виключали, то це був і духовний, і матеріальний, і навіть фізичний кінець для пролетаря, який обіймав ту чи іншу посаду; друга – репресивні органи: КДБ (Комітет державної безпеки), ГРУ (Головне управління розвідки Генерального штабу армії) та міліція. Особам, яких вербували до цих репресивних організацій, найперше розповідали, що вони особливі люди і стоять вище над усіма в усіх аспектах, тобто надлюдьми, а що їх очікує, коли вони зрадять ці організації або втечуть за кордон, особливо для розвідників – демонстрували на знятих на плівку катуваннях: живцем спалювали у печах крематорію, під час сну живцем закривали в домовину і закопували, щоб ймовірний зрадник зрозумів, що відчуває людина, яку живцем сунуть повільно в піч або коли яка прокидається в домовині глибоко в землі.

40. Прикладом можуть бути країни, що вийшли з підпорядкування Російській імперії після її розвалу наприкінці ХХ століття. В Україні після здобуття незалежності склалася ситуація, коли до парламенту прийшли люди малоосвічені, яких здавна з одного боку називають чернь, голота, а з другого – великі багатії, які в суматорі нажили багатство миттєво і не власною працею. Перші не мали ідей і не вміли творити законодавчі документи, а тому не ставали реальними законодавцями; другі також не вміли творити законодавство, і в них не було до цього хисту, зрештою, не було і часу на такі справи, їм навіть ніколи брати участь на пленарних засіданнях парламенту, не кажучи про засідання комітету парламенту, до якого вони приписані. Такі парламентарі ухвалили рішення й узаконили дивину: перше, щоб творити законодавчі документи, наймали на роботу спеціалістів (юристів, економістів, правників, технологів, літераторів), на кожного «обранця народу» такої обслуги припадало не менше десяти, з яких половина на бюджеті, а решта на добровільних засадах, але всі вони мають статус помічника народного депутата; друге, щоб не ходити на пленарні засідання для голосування, визначаються штатні чергові, які мають картки депутатів цілого ряду, і під час увімкнення системи голосування, вони, як зайці, бігають і натискають на кнопки «за» чи «проти», як їм

сигналізує головний черговий диригент. Як в сиву давнину чернь і голота використовувалась для військових, політичних і економічних цілей, так продовжується в новітні часи початку ХХІ століття.

41. За двадцять років одержаної незалежності (1991–2011 роки) українці як нація і Україна як держава не тільки нічого не зробили для прогресу, а навпаки, на десятиліття повернулись назад як в економічному, так і духовному становищі. Умови, які сприятимуть виходу української нації і держави на шлях прогресу світової цивілізації: **перше** – перестати жити чужим розумом; **друге** – відмовитись від хвороби віковичного запеклого протистояння на знищення, як це практикували у сиву давнину князі, гетьмани у ХVІІ-ХVІІІ століттях, провідники визвольних рухів у першій половині ХХ століття, президенти і політики у сучасний період новітньої історії; **третє** – викоринити дух руїни, жити, підпорядковуючись жорстким законам природи і суспільства; **четверте** – дотримуватись єдності у відстоюванні національних інтересів, поступаючись власними амбіціями; **п'яте** – пробудити відродження тепла у душі кожного українця до свого народу і держави.

42. Живим безправним придатком тоталітарної системи були всі – і прості робітники, і селяни, і інтелігенція, і державні службовці усіх рівнів, і вищі керівники держави. Останній керівник Російської імперії, «імперии зла» – Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Михайло Горбачов у книжці «Жизнь и реформы» написав про управління влади і всіх її щаблів: «Система ... жила по своим законам, согласно которым на вершине пирамиды мог находится и безнадежно больной, даже умственно неполноценный человек». Саме через це, а не випадково, закони природи, закони людської цивілізації сприяли руйнації неймовірно великого за територією і неефективного державного утворення, про що заявив той же Горбачов через два десятиліття після розвалу імперії «налицо закономерность, ибо три Генеральных секретаря умирают подряд, один за другим»¹⁷⁸: Брежнев (1982 рік); Андропов (1984 рік); Черненко (1985 рік). У цей же період помирають найвідоміші лідери імперії, які формували імперську політику: Косигін (1980 рік); Сулов (1982 рік); Устинов (1984 рік).

Іншого не слід було й очікувати. Весь період існування влади більшовиків у Російській імперії (1917–1991 роки) система працювала на жорстокості й страху в умовах диктатури пролетаріату, де

¹⁷⁸ Бульвар Гордона. – 2010. – № 48. – декабрь. – С. 10.

лева частка керівного складу на всіх рівнях державної влади не мала зовсім освіти або належної освіти, із 193 вищих посадових осіб імперії за всі 74 роки: члени і кандидати в члени Політбюро і секретаріату ЦК – 55 були розстріляні і 48 з них були самоучками або мали низьку освіту. Саме таким особистостям, коли вся еліта імперії була фізично знищена, або утримувалась в концтаборах, тоталітарна система дала в руки вікову візантійську традицію російської влади – віщати (повідомляти), наказувати і карати. Вони були далекими від дискусій, переконань, наукових доказів, розуміння іншої думки, для цього їм не вистачало ні освіти, ні природних даних.

43. Соромно, велика частина українців обирає другу і третю дорогу у своєму житті, мовчки ходять з простягнутою рукою, видаючи себе за борців перед тими ж, які на такій же дорозі. Як гарно відгукуються ті, що обрали третю дорогу про тих, хто залишив країну і в даліні тужить за нею, але ніколи не почує доброго слова чи про допомогу тим, хто залишився на першій сходинці, дорозі боротьби за свободу і незалежність. Яскраві приклади кінця 2010 року із парламентських слухань Верховної ради України: розглядається питання про видатних українців у світовій історії, які мають досягнення, але за межами своєї країни, а тому, виступивши перед українською аудиторією, депутат із російської діаспори в Україні заявив українцям «ви були і залишаєтесь маргіналами у своїй країні». Через два дні у Верховній Раді розглядався Закон України про українську культуру: представники партії регіонів, комуністів, блоку Литвина, частини так званих демократів із самооборони вищали із цього закону все, що стосувалося української нації; ті, хто вносив цей документ, відомі депутати – В. Яворівський, голова спілки письменників України і П. Мовчан, керівник української «Просвіти», з простягнутою рукою, стаючи на коліна, канючили у росіянина Чечетова, який «помахом руки» керує депутатами від влади і комуністів, підняти руку, щоб вони проголосували хоча б за окремі осколки української культури. Ніхто не слухає українських жебраків, які свідомо стали на рабську і маргінальну дорогу руху української нації в нікуди.

44. У тваринному світі ні одна тварина не спроможна наодинці довго існувати: вона беззахисна; у неї не може бути потомства; недостатньо сили протистояти силами природи, ворогам і добуванням харчів. Лише дикий капіталізм породив приватну власність у період початкового накопичення капіталу, але впродовж розвитку цивілізації чимало розвинутих країн дедалі більше відмовляють-

ся від приватної і переходять до колективної власності: Швеція, Норвегія, Фінляндія, США, і до цього поступово повертають інші розвинуті країни.

45. Вона виявляється, але не потужно, а дуже тихо і не на повну силу, а це не дозволяє зламати зовнішній опір і внутрішнє протистояння, що постійно призводило і призводитиме до неодмінних поразок. Про це свідчать свіжі події української історії.

У часи Директорії на початку ХХ століття, одним із керівників якої був Петлюра Симон (Семен) Васильович, розпочався визвольний рух в Україні під час громадянської війни, боролися як з Білою, так і з Червоною арміями. У визвольному русі брали участь селяни, особливо вся заможна їхня частина, господарі, міська буржуазія і заможні верстви міщан, українська інтелігенція. У 1918 році Директорія як організатор визвольного руху, маючи потужні збройні сили та підтримку на всій території країни, взяла владу в свої руки на більшій частині України і утримувала її аж до 1920–1922 років, але потерпіла поразку. Про ті події М. Булгаков написав у «Білій гвардії», проти якої боровся С. Петлюра зі своїми військами «Откуда же взялась эта страшная армия? Соткалась из морозного тумана в игольчатом синем и сумеречном воздухе. Ах, страшная страна Украина! Туманно. ... Туманно. ...». Виявляли заходи мобілізації народу після здобуття незалежності у 1991 році колишні в'язні радянських таборів і була величезна можливість очистити країну від мотлоху старих рабських часів, ніхто цьому не суперечив, не було ніякої російської опозиції, яка перебувала в шоковому стані. Знову спрацювало протистояння між лідерами української нації, кожен колишній в'язень хотів одержати булаву, але ніхто нічого не одержав, а владу захопили ті ж комуністи і не віддають уже третє десятиліття. Як відбувалося з гетьманами, так і з теперішніми борцями, дехто з них загинув, решта стала маргіналами у власній країні, за свободу якої десятиліттями сиділи у тюрмах. Відбувся сильний, відчайдушний і наперед приречений опір бійців Української повстанської армії 1939–1952 років, ідеологом якої був С. Бандера, але нерівні сили і протистояння між вищим керівництвом звели всю боротьбу хоробрих вояків нанівець. У 2004–2005 роках відбулася Помаранчева революція, вихлюпнулась енергія багатостраждального українського народу, вся країна виявила свою солідарність з політиками, але енергія була тихою, трохи сором'язливою, всім усе прощалося, вожаки невдовзі пересварилися, зрадили один одного і жодного результату, лише зміцніла зневіра у свої сили.

46. Так промовив один академік новообраному президенту Національної академії аграрних наук України у 2011 році, який був молодим, зеленим, тільки недавно став академіком, але зразу ж перестав слухати своїх учителів, зневажав їх і виганяв з посад. У той період перших двох десятиліть української незалежності на поверхню впливали люди, які мали великі амбіції до високих державних посад і наукових ступенів, для яких у них не вистачало ні хисту, ні розуму. Маючи гроші та обіймаючи високі посади, більшість найзаздрісніших бажали стати спочатку кандидатами, далі докторами наук, а коли розгорявся апетит, то одержати ще більше звань. У подальшому ці новоявлені «вчені» відмежовувались від тих, хто їм писав дисертації та монографії, намагались їх не помічати, а за можливості не лише затіняти, а й виганяти подалі. Так вчинив римський імператор Нерон, якого з дитинства виховував Сенека, один з найрозумніших людей Риму, знаменитий філософ, який намагався прищепити молодому імператору високі моральні якості правителя і любові до людей. Проте з роками, Нерон став боятися величі Сенеки, і щоб він не заступав імператорського генія, віддав наказ філософу вчинити самогубство, і той пішов з життя.

47. Згадаймо вождів-імператорів Російської імперії Петра I, Леніна, Сталіна, німецького вождя Гітлера. Всі вони мали проблеми зі здоров'ям і не мали дару полководців, а для досягнення своїх агресивних цілей у кожного з них був не менш жорстокий виконавець: у Петра I – Шереметьєв, у Леніна – Дзержинський, у Сталіна – Берія і Жуков, у Гітлера – Гімлер і Геббельс. Якщо вони брались за військові справи, то виявляли найгірші свої сторони і програвали.

Влітку 1711 року Петро I спровокував війну з турецькою Османською імперією, щоб змусити турків вислати з країни Карла XII, якого цар розбив під Полтавою. Похід царя виявився надзвичайно невдалим, російська армія, очолювана Петром I була оточена, загинула більша половина солдат, була загроза полону самого царя, і лише завдяки грошам та дорогоцінностям Катерини I, дружини Петра, вдалося відкупитися, армію та царя випустили. Цар Петро I був у відчаї, не знав як діяти, а тому довелося прийняти будь-які умови, підписавши Прутський мир: туркам віддали Азов та інші землі Азовського моря, а шведам – Лівонію і Псков, для підкупу оточення візира віддали всі кошти з казни – 150 тис. рублів, а Катерина I віддала всі свої коштовності, полководці Шафіров і Шереметьєв залишилися як заручники. Цар Російської імперії, його оточення і армія виходили з полону, почорнівши

від голоду і безвиході, а тому про цей похід російського царя, його вкуп і приниження російська історія замовчує.

У ніч перевороту 1917 року грузинський єврей Джугашвілі (Сталін) втік зі Смольного, сховався і не був присутнім у вирішальні часи захоплення влади, якою згодом вміло користувався, а всіх, хто ризикнув нагадати про минуле, знищив фізично, що характерно для підозрілих і боязких людей.

Німецький вождь Гітлер не водив своїх армій на битву, щоб не було можливості переконатися у його несміливості, відсутності в нього стратегії, що і згубило його особисто, його армії, його намір підкорити світ. Основна помилка, яка призвела до повної поразки, – розпорошення сил, бажання скрізь на величезних територіях з усіма битися одночасно, чого не може допускати жоден воєначальник навіть середньої руки.

48. Два великих українці бачили складнощі у розвитку українського суспільства та держави, а тому у своїх творах пропонували вихід із непростой ситуації. Аналіз творів двох знаменитих митців свідчить, що кожен із них сіяв одні й ті самі зерна в українську ниву, проповідував однакові національні ідеї, жодних розбіжностей, але у кожного був свій, притаманний тільки йому метод творчості і шлях досягнення національної ідеї. Кожен з них ішов до єдиної мети – української свободи, але методи і шляхи були різними: творчість Т. Шевченка спрямована проти царя, влади і рабства; М. Гоголь, навпаки, всю свою творчість присвятив очищенню суспільства від мотлоху негативних людських стосунків, викоріненню паскудства, перевихованню народу, зміцненню духовності нації та його волю у боротьбі за свободу. Якщо врахувати, що все зло від влади, то Шевченко обрав правильний шлях, але щось змінити на краще ні один, ні всі інтелектуали країни, ні гетьмани, ні інші видатні провідники не спроможні без народу, бо це справа народу. А якщо зважати на ту обставину, що тільки народ може змінити будь-яку ситуацію в країні, то шлях Гоголя більш правильний і заслуговує на ґрунтовне вивчення. Спрямовуючи свою творчість на народ, суспільство, Гоголь враховував, що українці, залишаючись залежними від інших народів, втратили волю до боротьби, а тому у своїх творах він намагався очистити суспільство і закликав народ зміцнювати волю до боротьби за свободу і прогрес. Народ, який досягне цього сам вирішить долю влади, а інертний – безвольний народ нічого не вдіє – ні з владою, ні з економікою. Очищення, зміцнення волі та виховання суспільства Гоголь намагався здійснити

ти через гумор і сатиру, Шевченко та його герої проливали сльози, оскільки сила була не на боці народу, який втратив волю до боротьби. Ось причина появи і зміст звернення Шевченка до Гоголя: «Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже».

49. Відомий в Росії і світі Ленін (Ульянов) мав вагомні причини ненавидіти як конкретних людей, так і велику частину представників людства. Однак про це він заборонив розповідати народу, катуючи його за допомогою створеної партійної системи. Світло на причини такого ставлення було пролите 27 жовтня 1995 року, коли «Российская газета» опублікувала деякі історичні факти. У Росії не було дивиною, коли позашлюбні діти царів ставали знаменитими не лише через свої якості, а й через свою приналежність: Ломоносов – син Петра I; князь Бобринський – син Потьомкіна і Катерини II; Розумовський – син Єлизавети і Олексія Розума, вихідця з України; Олександр, старший брат Леніна – син царя Олександра III і матері Леніна – Марії Олександрівни. Багатий внутрішній світ Володимира Леніна зазнав негативного впливу від завданої травми через своє сімейне становище, і він мстив народу.

Мати, Марія Олександрівна, змолоду була фрейліною при царському дворі і народила сина Олександра від тодішнього великого князя Олександра. Усе було б добре, але невдовзі ця фрейліна народила ще й дівчинку, до появи якої на світ Олександр III, на той час уже цар, був непричетний. Фрейліну з двома дітьми охоранка прилаштувала до гомосексуаліста Іллі Ульянова, відправивши нове сімейство на постійне проживання до Симбірська. З чоловіком-гомосексуалістом у Марії, мабуть, не було сексуального життя, але вона зуміла народити ще чотирьох дітей, серед яких – і майбутній вождь Володимир Ульянов (Ленін). Володя все-таки, мабуть, був сином Іллі, оскільки був і залишився до кінця своїх днів гомосексуалістом, про що відомо в усьому світі, окрім людей колишнього Радянського Союзу. В гімназії невеличкого тоді містечка Симбірська дітей Ульянових дражнили: пригадували стосунки матінки і царя, а особливо нетрадиційні сексуальні нахили їхнього «бачечка» Іллі. Це мало великий вплив на психіку дітей, а тому старший син Олександр після гімназії поїхав до Пітера і там вчинив замах на царя як помсту за кривду, нанесену сім'ї і йому особисто, за це його помістили до психіатричної лікарні, де він перебував до кінця життя. Усі відомості про свою сім'ю гнітили й Володю: він, будучи талановитим, виростав розлюченим; зганяв свою злість на однолітках; зненавидів увесь світ. Йому вдалося вбити останнього царя

імперії, а крім того, він жорстоко карав народ, як в молоді роки однолітків в гімназії. Ці таємниці відкрила Марієта Шагінян у 1970 році, чим викликала розгубленість партійного керівництва, але Л. Брежнев, надавши письменниці Ленінську премію і квартиру, спонукав усіх мовчати.

Не кращі долі й в інших жорстоких знаменитостей: Й. Сталін, А. Гітлер; Мао Цзедун; Б. Хмельницький; Ф. Кастро та ін. Усі вони, мовби й великі, але не володіють високим рівнем духовності й моралі, а тому Всесвіт не допускає їхньої думки у торсіонне поле своєї інформаційної системи з огляду на те, що їхні думки спрямовані на індивідуальне, а не загальне, вони не світлі і добрі, а злі і темні, а за словами відомого філософа: «Человек воплощается в физическом мире не для удовлетворения собственных желаний, а для труда на благо эволюционного развития всего Мироздания». Отже, всі світові жорстокі особистості стали такими через те, що були скривджені людьми, а тому не спричиняйте зла іншим, бо це постійно переростає у великі катастрофи для людства.

50. Те, що мені випало сказати – жорстоко щодо свого народу, але сказати правду треба, спираючись на погляди української еліти, що лежать в основі української культури. Український народ важко зрозуміти, він і сам себе не розуміє, тримаючи в собі багато дивовижного негативу. У розгубленості перебуває українська інтелектуальна еліта, наділяє свій народ дивними якісними рисами:

• *Т. Шевченко*: огида до «власного сміття», «рідного болота», «Розпинать, а не любить ви вчилися брата! О роде суетный, проклятый, коли ти выдохнеш»¹⁷⁹; «Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі»¹⁸⁰;

• *П. Куліш*: «Народ без пуття, без честі і поваги»;

• *І. Франко*: «не люблю русинів» і написав такий вірш:

*Ти брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала;*

• *Л. Українка*: «Так, ми раби, немає гірших в світі», і ще більше:

*Народ наш, мов дитя спієє зроду,
Ніколи сонця-світу не видав:
За ворогів іде в вогонь і воду,
Катам своїх поводитирів віддає;*

¹⁷⁹ *Т. Шевченко*. Кобзар. – К.: Дніпро, 1971. – С. 437.

¹⁸⁰ *Там само*. – С. 490.

- *Б. Грінченко*: «...Ви самі її, ледачі, ведете до смерті»;
- *М. Гоголь*: «тим низьким малоросіянам, що видираються з дьогтярів, крамарів, наповнюють, як сарана, палати та присутствені місця, луплять останню копійку з своїх-таки земляків, наповнюють Петербург ябедами, збивають, нарешті, капітал і урочисто додають до прізвища свого, що кінчається на *о*, склад *ов*»;
- *А. Чехов*: «я є лінивий хохол»;
- Росіяни про українців і Україну – «щедро-песенная Хохляндия с ленивым и хитрым народом».

Погодьтеся, що важко знайти країну на всій планеті, щоб інтелектуали нації, інших у нас просто немає, так говорили принизливо про свій народ. Водночас треба визнати, що ні народ про якого таке говориться, ні інтелектуали, які дають таке визначення своєму ж народу, не мають ніякої провини в цьому, оскільки ніхто не впливає на свою долю – це справа Вищих сил.

51. Ці слова написані автором до пам'ятного знака «Картопля», який розміщено біля Інституту картоплярства НААН на прохання тодішнього Президента академії М. В. Зубця. Невідомо яка доля цих слів, чи взагалі вони там є, оскільки було багато противників їх написання, особливо авторства. У листі до керівництва інституту автор дав таке визначення змісту встановленого пам'ятного знака: створення пам'ятного знака неперевершеній за значенням для людини сільськогосподарській культурі, що матиме важливе наукове, естетичне та мистецьке значення. Кожна людина, яка здебільшого щоденно споживає картоплю, з вдячністю буде посилати свої доброзичливі думки творцям пам'ятного знака. Тому цей витвір мистецтва повинен повністю відповідати філософському, науковому і практичному змісту.

52. Варіанти текстів до пам'ятного знака бджолиній сім'ї в Інституті бджільництва імені П.І. Прокоповича НААН. Віддаючи шану цій тварині, людина має пам'ятати, – зникне бджола, – зникне вся жива природа.

53. За етнічним станом українці як нація не мають істотних відмінностей на всій території України. Генетична основа всієї нації віками руйнувалась войовничими народами і племенами, які подорожували територією країни в усі боки: на Півдні укорінювались гени турків і татар, на Сході і Півночі – монголо-татар і московитів; на Заході – турків, поляків, румунів, угорців; в Центрі країни умовно залишились генетично чисті українці, але й вони сильно розчинились серед генетичного замісу.

Проте, якщо українці Сходу, Півдня і Півночі до 1654 року були під менш потужним політичним, ідеологічним і культурним тиском інших народів, то українці Заходу, зокрема частина українського Поділля, майже 700 років (1240–1939 років) перебувала під потужним тиском Польщі, Румунії, Угорщини та інших країн. За багато століть з будь-якого українця можна було б виховати людину з польським гонором, натомість поляки тримали українців на відстані, в покорі, використовуючи їх як прислугу, привчаючи шанувати польську культуру, релігію, історію, ідеологію, виховуючи в них почуття меншовартості, прислужництво та рабську покірність.

Саме таке віковічне приниження західних українців накопичувало негативну енергію протесту, яка вибухнула створенням Української повстанської армії під проводом ідеолога незалежності С. Бандери і її нерівною боротьбою з німцями, поляками і російськими більшовиками. У період 1939–1950 років і німці, і поляки, і більшовики провадили тотальне знищення воїнів УПА фізично, мирне ж населення, що виявляло хоча б найменшу непокору чи незгоду виселялось сім'ями на Схід країни та у Сибір.

Внаслідок нищівного впливу на українців західних земель України переважна частина населення цього багатостраждального краю стала аморфною, недостатньо ініціативною, зберегла рабські гени принизливого минулого, які виявляються на кожному кроці навіть в епоху незалежності країни. Отже, вільні українці, у яких збереглися гени без рабських рис, розвиваються і мужніють десь на Сході країни чи у Сибіру Росії і є надія, що вони невдовзі стануть в усій величчї вільних українців минулого.

54. Петро Столипін в царській Росії був урядовцем, очолював уряд Росії, за його непопулярні рішення в нього неодноразово стріляли, а за невдачу аграрну реформу врешті вбили у Києві, поховали на території Лаври згідно з його заповітом «де загину, там і поховайте». Трохим Лисенко за часів більшовицької Росії проповідував мічурінське вчення, відкидав генетику, проповідував ідею, що людина може взяти від природи все, навіть змінити закони Всесвіту, а учених, які його ідей не визнавали, знищували або відправляли до Сибіру. Так постраждав академік-селекціонер М. Вавилов і тисячі інших учених. З часом навіть комуністи визнали дилетантство лисенківщини, але людських життів і втрат науки не повернути. Як державний діяч, учений, про якого йдеться, працюючи керівником наукової установи, обіймав також посаду Першого віце-рем'єр-

міністра за часів президента Л. Кучми. Президент довіряв селянському синові, як він його називав, важливі питання в аграрному секторі економіки, його проекти аграрних реформ набирали сили миттєво, вони не могли бути оскаржені навіть Прем'єр-міністром. В економічній науці він обстоював єдине – оцінити землю не як результат вкладеної в неї людиною праці, а як дар природи, щоб більше виручити від продажу, здачі в оренду чи включити в собівартість, щоб ціни на сільськогосподарську продукцію надмірно зростали, і латифундисти одержували величезну ренту від природи. Внаслідок проведених аграрних реформ українське село занепадає, а економічних трактатів стосовно оцінки землі ні наука, ні практика не сприймає.

55. Після перевороту в Росії 1917 року і створення величезної імперії, що називалася СРСР, аж до 1953 року країною правили люди малоосвічені і безграмотні. З усього вищого керівництва СРСР (193 особи) за всі роки існування цієї імперії 1917–1991 роки не мали вищої освіти 86 керівників, або 45%, які задовольнялись освітою початкових класів чи були самоучками. До таких малоосвічених належали перші особи держави: Сталін, Троцький, Молотов, Калінін, Каганович, Мікоян, Берія, які вирішували політичні, економічні, соціальні, воєнні, культурні і мистецькі завдання величезної імперії аж до 1954 року. Навіть після смерті Сталіна у сімдесяті роки в тогочасному політичному керівництві вищу освіту мали лише головний ідеолог партії Суслов та керівник уряду Косигін.

56. Корупція – підкуп, вона існує в усіх народів, але українці у цій справі вийшли на одне з перших місць. Підкупність і продажність охоплюють всю українську націю, яку не покидає відрижка багатвікового рабства, в Росії таке становище називалося кріпацтвом, в ті часи заради виживання здебільшого всі продавалися і купувалися. Тепер корупція процвітає серед державних, політичних і громадських діячів, дрібних службовців, лікарів, учителів, учених, доцентів і професорів університетів, а також серед всіх інших верств населення країни.

Будь-яка людина ніде і нічого не може вирішити без хабара і водночас, якщо ця ж особа потрапляє в становище, коли сама може вирішувати якусь справу, навіть дрібну, то вона також продається і купується: виборці продають голоси кандидатам до влади; обрані депутати продають голоси виборців; продаються оцінки в школах і університетах; продаються наукові ступені і вчені звання; прода-

ються звання лауреатів державних нагород і лауреатів різних премій; продається совість і добре ім'я. Якщо політик, щоб задобрити виборців, обіцяє побороти корупцію, то це також пряма корупція, бо відбувається торгівля – продається нездійсненна справа і купується довіра виборців. Коли в роки незалежності Україна прийняла Європейську систему вищої освіти і оцінювання, то вона не дала позитивних результатів, а нанесла шкоди: письмові іспити сприяли тому, що українці взагалі перестали вивчати належним чином предмет, маючи реальну надію списати під час іспитів; європейці не списували, а українці списували контрольні роботи; європейці роками здають той чи інший екзамен, українці все стосовно іспитів вирішують за один рік, лише одиниці – за два роки; щоб хтось із студентів не здав іспиту і не одержав диплома – практично такого не буває. І все вирішує суцільна корупція; викладач не може поставити незадовільну оцінку студенту, оскільки його викличе декан і зробить зауваження, збільшить тиск і повторить прохання; якщо викладач продовжуватиме свою практику, то його звинуватять у некомпетентності і його доведеться залишити кафедру.

Дійсність доводить, що для досягнення успіху хоча б у зниженні рівня суцільної корупції треба викоринити негативні риси, які засіли на генетичному рівні, а для цього знадобиться щонайменше 4–5 поколінь, владні ж структури обираються лише на п'ять років.

57. Ненависть виявляється в багатьох складних відтінках, які спотворюють людське життя. Отож, коли не стане ненависті, то разом з нею не стане і негативних рис, якими міцно сповита, мов брудними пелюшками, українська нація. Навіть матері позбавляють своїх дітей любові під дією зради. Відомий український письменник Григорій Тютюнник, який у молодому віці наклав на себе руки з багатьох причин у комуністичній Росії, але до цього додалася й зрада любові, яка, мабуть, відіграла чималу роль у особистій драмі, про що він писав: «прошлою ночью мне снился огонь – верное предзнаменование порки. ... в детстве огонь снился мне почти семь раз на неделю. ... она уже забыла обо мне. Ей грустно, тошно. Она молится. ... она ждёт мужа другой жены, ждёт человека, у которого своя семья, дети. Она, моя мать, знает, что его жена страдает, что страдают его дети, знает, что завтра утром наши ворота будут облиты дёгтем ... но она ждёт, потому что любит. Гнетущую тишину в хате нарушает песня ... эта песня останется в моей душе такой, какой слышал я её в тот холодный вечер сорок третьего года – она сдавливают душу и жмёт на сердце, словно туда упало

зёрнышко красного перца. Тогда эту песню пела не моя мать. Её пела молодая красивая женщина, любящая ... нет, не своего сына, а этого, чужого мужа. ... Уже тогда, будучи ребёнком, я понял, нет, не понял, а неосознанно ощутил: любовь нельзя разделить – кто-то должен стать чужим, а кто-то любимым. Кто знает, быть может, это ошибка моя, но если так, то это ошибка не разума, а сердца, детского сердца, оледеневшего от того, что возле своей матери он чувствовал себя обузой, помехой, неизбежным несчастьем»¹⁸¹. І тут ми бачимо, що тендітна любов гине, а залишається жорстока ненависть. Єдине, чого відомий український письменник не врахував, що протистояння любові і ненависті закладено природою, воно виявлялось з часів зародження людства, перемагала або ненависть, або любов. Древні цій проблемі приділяли мало уваги, тепер же людина хоче це явище природи унормувати, але законам природи людині протиставити нічого, окрім жалоби. Тому протиставити можна тільки суспільні закони, які ставлять в певні рамки членів суспільства.

58. Тагедія полягає в тому, що у всієї нації та її еліти немає єдності у формуванні і зміцненні держави, своєї національної культури, традицій, історії. Причина української роз'єднаності існує на духовному і генетичному рівнях, що віками породжує незліченні людські свавілля. Реальне походження цієї причини загублено в глибинах черняхівських, трипільських, скіфських, сарматських, антських, татаро-монгольських і азійських віків початкового періоду появи племен, формування держави і нації. Українська земля з сивої давнини була ареною битв і спустошення, що калічило людей фізично, духовно і морально, руйнуючи генетику.

У таких умовах українська нація віками формувалась під впливом кількох трагічних факторів, які призвели до втрати зв'язку з духом минушини, відчуття ідентичності та цілісності народу. Щодо цілісності та ідентичності важливим є такий фактор¹⁸²: через українську територію споконвічно проходили різні народи і завоювальники; на українські землі постійно нападали турки і татари з метою пограбування, знищення чоловіків та запліднення українських жінок війнами своїх військ; українські землі частинами і повністю почергово перебували під владою поляків, австро-угор-

¹⁸¹ Шугай О. Усе живе – тепле. /Нове про Григора Тютюнника/. – К.: Видчий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 78–79.

¹⁸² Панасюк Б. Русь: нація і держава. – Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009. – Т. 1. – С. 110.

ців, росіян, які методично змішували свою кров з українською. Це стало істотною причиною невидимої, але потужної руйнації генетичної основи українства. Це сприяло значною мірою втраті рис, які відрізняли українців від інших народів, позбавляючи народ ідентичності, що є надзвичайно важливим, адже «ідентичність – це хто ми, звідки ми є. Власне, це те підґрунтя, на якому наші смаки та бажання, думки та прагнення набувають смислу»¹⁸³. Наприклад, десь у 600-х роках минулого століття кочова орда аварів зі сходу підпорядкувала собі слов'янські племена, повбивала всіх чоловіків, а жінок запрягали у вози і запліднювали їх. Як відомо, таке творили і турки, і татари в селах всього півдня на українській землі.

Українці тепер не знають скільки в них крові трипільців, скіфів, сарматів, антських, татарів, монголів, поляків, австро-угорців і росіян. Поведінка людини в суспільному житті, яка наділена багатьма генетичними початками, характерна суперечностями і свавіллям незалежно від її волі. Щоб дещо виправити генетичну ситуацію необхідно, щоб нація, в цьому випадку українська, розвивалась незалежно, мала свою державу, виховувалась на основі своєї культури, традицій та невикривленої історії упродовж не менше як 4–5 поколінь населення. Такого періоду українська нація не мала, а тому негативні риси, породжені з часів її формування залишаються донині. Тільки вперта боротьба за збереження незалежності впродовж тривалого проміжку часу може виправити ситуацію для прийдешніх поколінь українців.

Генетична багатобарвність яскраво виявилась уже з часів Бори́са і Глі́ба – символів мученицької смерті у міжусобній зрадницькій боротьбі, розпочатій ще у 1015 році, а також після зїзду в Любечі в 1097 році, де князі спочатку присягнулися, цілуючи хрест, припинити свої незгоди та проголосили єднання¹⁸⁴, але зразу ж порушили домовленості. Не вщухає стихія ненависті, зрадництва, розколу, доносів, розбрату в усіх сферах життя українців до сьогодні як серед народу, так і його еліти. Як результат – не відбулося ніякого захисту від половців, кочових монголів, литовців, поляків, росіян. Риси зрадництва і інших стидоб серед усіх верств українського населення набули катастрофічного поширення за часів польської та російської окупації. Скрізь поразка князів, гетьманів, сучасних

¹⁸³ Тейлор Ч. Мультикультуризм і «політика визнання»: Пер. з англ. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 36.

¹⁸⁴ Белебеха Іван. Українська еліта. – Харків: Березиль, 1999. – С. 10.

партійних і державних діячів, нижчих чинів, простого народу, але це була не їхня поразка, а всієї України. Усе і в усіх було зламаним настільки, що навіть коли доля принесла, мов дитину з капусти незалежність, ні народ, ні його еліта не знали що діяти, були розгублені, а тому у 1995 році поет І. Драч писав:

*Як йти тоді? Де взяти дрібку віри?
Надіятись – коли надій нема?!*

Розділ

5

ПУБЛІЦИСТИКА

5.1. Чи хоче народ продати землю чужинцям?¹⁸⁵

Майже рік в Україні настирливо проштовхується проект закону України «Про ринок землі», стаття 3 якого передбачає:

«Суб'єктами ринку земель є власники та покупці земельних ділянок (прав на них):

- громадяни та юридичні особи України;
- територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування;
- держава в особі відповідних органів державної влади;
- іноземні громадяни та особи без громадянства;
- іноземні юридичні особи;
- спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних та фізичних осіб;
- іноземні держави».

Дозволимо собі висловити думку, що у разі ухвалення такого законопроекту згадана вище стаття 3 означатиме юридичне і фізичне зникнення держави Україна. Міжнародний капітал, якому по силі провокувати війни в будь-якому місці земної кулі, фінансові, енергетичні, продовольчі й інші кризи, за безцінь скупить у пограбованих власними олігархами людей України найдорожче і найголовніше – землю! Землю, яку свято берегли і боронили наші славні героїчні українці-патріоти впродовж століть!

Родюча українська земля завжди вабила до себе іноземців. Варто згадати події не такої далекої давнини, як роки Великої Вітчизняної війни, коли німецькі загарбники вагонами вивозили з України родючий шар землі. Нині схоже на те, що за допомогою окремих зацікавлених і впливових постатей в Україні іноземцям не доведеться витратити кошти навіть на навантажувально-розвантажувальні роботи, як німцям у 1941–1945 роках, вони просто стануть власниками нашої батьківської землі. А ким станемо ми – 99 відсотків громадян України?

¹⁸⁵ *Голос України*. – 2009. – № 3. – 14 січня.

5.2. Ринок землі: врахувати все¹⁸⁷

Ті, в кого діти, невістки і зяті за кордоном, а рахунки в іноземних банках, глибоко не задумуються та їх, напевно, і не тривожить, хто може стати власником нашої землі, а відтак і України?

Уже нині, незважаючи на мораторій на продаж землі, іноземні компанії перехоплюють в українських орендарів права оренди і тільки очікують офіційного прийняття закону, щоб юридично оформити свою власність.

Що робити?

Наші наукові дослідження, історія селянства, безпосередня сучасна практика в сфері аграрного виробництва дають підстави висловити таке бачення ринку землі:

1. Держава стимулює довготривалу оренду земельних паїв, а в разі бажання продати земельний пай, уповноважений орган держави повинен забезпечити формування окремих цілісних польових масивів.

2. Землі сільськогосподарського призначення, що не входять до земельних паїв, продаються уповноваженим органом держави (місцеві органи самоврядування, місцеві державні адміністрації) на аукціонах.

3. Покупцями землі мають бути виключно фізичні особи – громадяни України, окрім випадку купівлі землі державою для вирішення державних інтересів.

Українські села не можна порівнювати з селами інших країн без усвідомлення унікального явища у світовій історії – українського села.

Земля має продаватися, як і всі цінності.

Однак земля – особлива цінність! Навіть у давнину наші предки продавали землю, але з дуже жорсткими обмеженнями, зокрема заборонялося продавати чужинцям, і навіть жителям ближніх територій, а тому за продажу користувалися умовою: «... а буде тируну не до землі, ино мимо земца не продати»¹⁸⁶.

Вважаємо, таке важливе питання, як закон України «Про ринок землі» необхідно винести на публічне обговорення за участю власників земельних паїв, орендарів, депутатів сільських, селищних, районних, обласних рад та місцевих органів влади і самоврядування.

*Г. Калетнік,
голова Селянської спілки України,*

*Б. Панасюк,
академік НААН, доктор економічних наук,
професор, заслужений економіст України*

Невпинно наближається час введення в дію ринку землі, і йде інтенсивне обговорення найважливішої проблеми народу – землі в українській долі. Найбільше уваги присвячено проблемам збереження села, забезпечення соціальних і економічних потреб селян, продовольчої безпеки країни.

А який реальний стан села і всієї аграрної сфери перед введенням ринку землі? У результаті аграрних реформ селяни отримали невеличкі земельні паї, втративши незрівнянно більше: колективну працю як природну потребу людини, соціальну інфраструктуру, що була, і спроможність її розвивати, гарантовані робочі місця і надію на гідне пенсійне забезпечення. У селах залишилися здебільшого люди похилого віку, а нечисленна молодь, яку позбавили майбутнього, спивається. Навіть здобувши агрономічну, зоотехнічну, ветеринарну чи економічну освіту, молоді селяни не можуть її застосувати на селі, де немає робочих місць і умов проживання для спеціалістів. Серед селян практично немає механізаторів високого класу. Для підготовки таких спеціалістів немає професійних училищ, а також умов, які б заохочували молодих людей здобувати ці спеціальності. У результаті вони втрачають свої земельні паї, бо офіційно ринку землі не існує, а продаж і купівля землі йде повним ходом, тільки приховано.

Людині одноосібно жити важко, працювати практично неможливо: земельні паї є, а роботи нема, зруйновано соціальну інфраструктуру. Реформатори аграрної сфери забули нашу історію, де завжди українці працювали гуртом, дотримуючись віковичних традицій.

Щоб зберегти село, сільську громаду, не допустити обезземелення селян, державі необхідно (ще до впровадження ринку землі) зосередити увагу **на кооперативній та інтеграційній складовій виробництва на селі**. За основу треба взяти постулат, що земля – це не предмет наживи, а засіб ефективного вияву людської праці. Тому необхідно, щоб у законі, який визначатиме продаж землі, були гарантовані умови захисту цих національних інтересів. Основні серед них: категорична заборона продажу і приватизації землі сільськогосподарського призначення прямо або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам. Адже основними власниками земельних паїв є селяни,

¹⁸⁷ Слово Просвіти. – 2011. – 22–28 вересня. – С. 6.

¹⁸⁶ Аристов Н. Промышленность Древней Руси. – С.-Петербург. – 1866. – С. 51.

колишні працівники колгоспів і радгоспів і прями їхні спадкоємці. Також необхідно, щоб особисті селянські та фермерські господарства об'єднували свої земельні паї замість оренди і продажу в кооперативні та інші інтегровані господарства місцевої громади. Розмір приватних сільгоспідприємств має бути унормований із урахуванням можливостей рентабельного господарювання, недопущення зниження якості земель. Країна має взяти курс на створення великих державних підприємств, які будуть взірцем ведення виробництва. Усі власники землі організаційно зосереджуються в структурах сільської територіальної громади.

Перед введенням ринку землі треба враховувати одну з основних проблем українського села. Вона полягає в історичному існуванні суперечності між індивідуальними й колективними, зокрема державними, інтересами. Тому слід вирішити (і концептуально, і практично) проблему **поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільгоспвиробництва**. Усунути ці суперечності можна **на основі кооперації** у володінні й використанні земель, виробництві продукції, її переробки, реалізації.

Чому саме **виробнича** кооперація? Селяни, отримавши земельні паї, насправді реально мають **тільки документи** на володіння, але переважна більшість не знає, що з цими паями робити. На земельній ділянці від 2 до 10 гектарів землі важко ефективно вести виробництво через неможливість впроваджувати сівозміни, застосовувати потужну техніку. Ще на початку проведення аграрної реформи стало очевидно, що в основі самого розпаювання найефективнішим було **кооперативне використання землі**. Проте перевагу віддали іншим формам господарювання, для яких не було створено належних технічних, організаційних, фінансово-економічних умов. У результаті частина земельних паїв перейшла до великих орендарів, чимало не використовується взагалі.

Багато розмов про допомогу селянам бюджетними коштами, зовнішніми інвестиціями, дешевими кредитами, низькими податками, але насправді до села нічого цього не доходить, бо так звані сільські товаровиробники – це вже не селяни, а великі агрохолдинги, які сконцентрували десятки і сотні тисяч гектарів землі. Вони далекі від потреб села і держави, розвитку соціальної інфраструктури села, їх цікавить лише прибуток. А селяни (власники земельних паїв) просто живуть у селі, користуючись присадибною ділянкою та мізерною платою орендарів за земельні паї.

Досить часто селяни втрачають права на свої земельні паї, – а це велика загроза для села і селянства, яка формує національні основи народу й держави. Якщо землі неконтрольовано продаватимуть без участі сільських територіальних громад, ефективність їхнього використання буде низькою, ніде буде виділити землі під громадські потреби. Уже й зараз місцева сільська влада відсторонена від управління земельними ресурсами на своїй же території, з нею не узгоджують ні будівельних, ні інших робіт, у яких нерідко громади не зацікавлені.

Законодавці мають враховувати при введенні ринку землі такі особливі обставини. Наша держава – майже єдина країна світу, де історично сформувалися сільські поселення, в яких мешкають селяни зі своєю неповторною культурою, традиціями і звичаями. Україна – аграрна країна з багатими чорноземами. Наша земля – безцінне багатство нації, її природний дар. Тому використання чорноземів має бути під контролем сільських громад, місцевої влади.

Щоб не допустити частоті зміни власників землі і спекулятивного використання землі під час введення ринку, необхідно концентрувати земельні ресурси у колективному користуванні сільських громад **на основі кооперації**. Запропоновано створювати колективні аграрні підприємства (КАП) у межах сільських і селищних рад, до яких мають входити землі: комунальні, які є власністю сільської (селищної) ради; земельні паї селян і їхніх спадкоємців, включаючи землі, віддані в оренду; землі, якими володіє держава. Така кооперація формує четвертого колективного власника земель – сільську територіальну громаду. Саме у цих чотирьох власників мають концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту, між ними відбуватимуться процеси здачі в оренду, дарування чи продаж на підставі норм і правил кооперації. Кооперативні відносини сільських громад встановлюються з метою використання комунальних земель і земельних паїв на території великого села чи селища або 2–3 середніх чи малих сіл.

До кооперації сільської територіальної громади на добровільних засадах можуть входити: сільська територіальна громада, яка має землі спільного користування; власники земельних паїв, які мешкають на цій території; власники земельних паїв, які проживають за межами цього села чи селища; орендарі, які користуються земельними паями мешканців села; селяни цього села, які беруть участь у виробничій чи соціальній сфері громади, а також в управ-

лінні місцевої сільської влади. Участь у вирішенні загальних справ кооперативу кожним його членом визначається статутом, затвердженим загальними зборами територіальної громади.

Враховуючи, що деякі орендарі уклали з селянами договори на десятиліття за мізерну платню, що є загрозою обезземелення селян, влада зобов'язана ухвалити закон про **призупинення всіх орендних договорів** для їхнього перегляду сторонами, але вже на умовах кооперативних відносин сільських громад. Тут має бути враховано інтереси трьох сторін: власника земельного паю, орендаря, територіальної громади села чи селища як власника комунальних земель.

Щодо черговості набуття права користування землею, то можуть бути такі рішення громади:

- власник земельного паю самостійно входить у кооперацію своїм паєм;
- якщо він хоче здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: спочатку мешканці певного села чи селища, далі сільська територіальна громада на умовах кооперації, потім держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес.

Після цього право отримує зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

У такому ж порядку має здійснюватися набуття права купівлі земель.

Визначення рівня економічних орендних відносин держава має доручити сільській територіальній громаді, яка на підставі нормативів кооперації визначає ефективність орендних відносин і для громади загалом, і для кожного члена кооперативу зокрема.

Продаж чи оренда земельних ділянок має бути унормована, приміром, так. Якщо земельна ділянка розташована між ділянками інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватися за узгодженням із власниками сусідніх ділянок і колективом кооперативного господарства. Землі колективної і комунальної власності громад **не можуть продаватися**, а лише здаватися в оренду. Великий орендар може орендувати частину або всю землю громади тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту. Одержати право на купівлю чи оренду земель може особа за умови, якщо вона **ви-**

користуватиме, а не перепродаватиме землю, має для цього відповідну освіту і досвід роботи на землі не менше трьох років.

І нарешті, потребує вирішення важлива проблема, яку здебільшого намагаються обходити. Ідеться про присадибні селянські земельні ділянки, розмір яких 0,25–1 га землі, з садочками і будівлями. Стати членом кооперативу зі своєю невеличкою земельною ділянкою практично неможливо і, мабуть, не вигідно самій громаді, а тому селяни, **які не живуть у селі**, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду або подарувати сільській громаді ділянку на умовах, визначених у кооперації. Такий підхід щодо присадибних ділянок найоптимальніший, бо тільки громада, місцева влада може знайти прийнятний варіант для присадибних ділянок, які не використовують господарі чи їхні спадкоємці, які стали нічийними, куплені у власників, взяті в оренду чи як дарування. Такі ділянки можуть використовуватися для вирощування продукції для громадських потреб села, для надання садіб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла...

Автор розуміє, що ні запропонована виробнича кооперація, ні інші колективні відносини не будуть життєвими, якщо не вирішиться інша проблема – **інтеграція з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції**.

Кооперація володіння і використання землі громад у межах територій 2–3 сіл чи селища та інтеграція виробничих процесів дає змогу здійснювати весь цикл виробництва сировини, її переробки, реалізації кінцевої продукції. У цьому випадку не буде потреби зерно, призначене для харчових потреб, звозити у споруди великих міст, його можна буде зберігати у сільській місцевості, випікати хлібобулочні вироби і постачати їх у міста і села. Так можна буде чинити з круп'яними культурами, цукровими буряками, молоком, м'ясом та іншою сировиною.

Фінансові ресурси. Якщо в межах сільських територій працюватимуть переробні підприємства і діятимуть торговельні мережі в кооперації з громадами, то лівова частина створеної доданої вартості надходитиме для впровадження новітніх технологій, потреб села, зокрема розвитку соціальної інфраструктури. Постачання продуктів споживання із сільської місцевості в міста спрямує значні фінансові ресурси в сільську місцевість.

Робочі місця. Безліч робочих місць буде створено в результаті відновлення роботи місцевих молочних, м'ясопереробних заводів, переробки зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські ви-

роби, виробництва біосировини та переробки її на біопаливо і комбікорми, переробки цукрової сировини на цукор, а цукру на кінцеві продукти споживання. В умовах кооперативного використання землі на рівні громад виникає можливість розташувати виробничу та соціальну інфраструктуру в великих селищах, малих і середніх містах сільської місцевості, що відповідає економічній політиці держави і потребам місцевого самоврядування.

Звичайно, проблеми ці досить складні, тому автор пропонує читачам, науковцям, політикам висловити через газету свої думки й надати пропозиції органам влади, а з метою виявлення всіх позитивів і негативів бажано до кінця року здійснити експериментальну реалізацію пропозицій на прикладі двох-трьох районів у різних областях України.

Розділ

6

ОСОБИСТОСТІ

6.1. Українець – Ілля Романенко¹⁸⁸

На початку другої половини ХХ століття мені пощастило познайомитися з відомим на той час в Україні професором, членом-кореспондентом ВАСГНІЛ Іллею Никаноровичем Романенком. Працюючи в Горохівському сільськогосподарському технікумі на Волині, під час літніх канікул я склав вступні іспити в заочну аспірантуру на кафедру «Фінанси» Інституту народного господарства (нині Київський національний економічний університет), але обставини склалися так, що мене зразу ж запросили працювати в Міністерство сільського господарства України. Моє нове керівництво дозволило офіційно навчатися заочно в аспірантурі, але в Українській сільськогосподарській академії. Про це міністр сільського господарства України П. Дорошенко направив листа ректорові цього навчального закладу професорові В.Ф. Пересипкіну, щоб мене зарахували в аспірантуру на кафедру економіки сільського господарства в порядку переведення з кафедри фінансів Київського інституту народного господарства.

Коли я зайшов з листом міністра до кабінету керівника кафедри, то побачив людину середнього зросту, міцної статури, рухи якої були в міру жвавими і впевненими, мова вишукана українська, колоритна і в межах літературної етики, відчувалося, що переді мною людина з почуттям гумору, а це вселяло впевненість під час ділової розмови. Запам'яталась його висока стрижка, вольове обличчя, на якому постійно була невловима приємна посмішка, добрі сірі очі спрямовані на співрозмовника і в них відчувалася одночасно глибина і далечінь, що характерна для людей, які несуть в собі минуле і вдивляються у перспективу. Це був відомий в Україні і за її межами професор, член-кореспондент ВАСГНІЛ, маститий учений з аграрної економіки, завідувач кафедри економіки сільського господарства Української сільськогосподарської академії Ілля Никанорович Романенко.

¹⁸⁸ *Історія науки і біографістика*: Електронне наукове фахове видання. № 4, 2009. (<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2009-4/index.html>).

Не про високі наукові звання думав я. Мучило питання: де я бачив таку стрижку і схоже обличчя? Ця думка промайнула миттєво, коли залишивши кабінет ученого, я йшов Голосіївським лісом у місто. Ба, так це ж герої Миколи Гоголя, сини Тараса Бульби – Остап та Андрій, яких мати виряджала під наглядом грізного батька до Запорізької Січі здобувати міць та славу. Мабуть, очі професора вдивлялися вдалечінь, бачили славних своїх предків, а їхній господар намагався хоча б трохи наслідувати їхні національні традиції у неймовірно важкий час ХХ століття, в якому йому випала доля жити. За одне століття дві світові війни з центром у Європі, захоплення влади в Росії комуністами, нечувана громадянська війна, голодомори, концтабори, тотальне знищення національної еліти як в науці й культурі, так і громадському житті. Виявляється, що не тільки Запорізькі козаки могли переносити неймовірні випробування з гумором і піснею, а й їхні нащадки, пронісши крізь буремні століття незгод силу духу своїх предків, загартовану на Січі і в походах.

Характеризуючи минувшину та різні соціальні групи наших предків, українські історики дійшли спільної думки, що за зовнішнім виглядом та за внутрішніми характеристиками запорізькі козаки загалом являють собою узагальнений тип своєї народності і своєї епохи. Притаманними їм позитивними рисами прийнято вважати: мужність і завзяття, добродушність, некорисливість, щедрість, здатність до щирої дружби, повага до заслужених людей, простота, помірність, винахідливість, гостинність, чесність, відвага і спритність, зневага до смерті, почуття гумору, любов до мрійливості, пісень і музики; не обійшлося і без негативних рис: вихвалання перемогами, зброєю, вбранням, легковажність, непостійність, безпечність, пияцтво в Січі, але не в походах і не за виконання службових обов'язків. У особистості професора Іллі Романенка були сконцентровані майже всі названі козацькі риси, які потужно виявлялися в грізні часи ХХ століття. Вони вихлюпувались у той час, коли більшість українців принішкли і мовчали, щоб була необачно не скривдити «старшого брата».

Усі, хто знав і спілкувався з професором І.Н. Романенком, видатним ученим економістом-аграрником, порівнюючи його подвиги і основні життєві риси, скаже – він є істинним потомком запорізьких козаків, а отже – представником українського народу і своєї епохи ХХ століття. У колишніх козаків подвиги перевірялись у військових походах, а у Іллі Романенка полем битви була аграрна осві-

та і наука, їхня організація, навчання молодого покоління, наукові дослідження і впровадження їх результатів у виробництво. Майже всі риси, які притаманні запорізькому козакові і українському народові, виявляв Ілля Романенко на просвітницько-науковому полі битви. Саме він, якщо не перший, то один із небагатьох перших кандидатів і докторів економічних наук, вніс значний початковий внесок у організацію в Україні широкомасштабних досліджень з проблем економіки сільського господарства, впровадження у виробництво їхніх результатів, а також розгортання широкої просвітницької роботи у вищих навчальних закладах і наукових виданнях з проблем аграрної економіки.

Про це дуже яскраво, з теплотою говорили його учні, тепер уже відомі учені, під час відзначення 100-річчя від дня народження маститого ученого-аграрника періоду зародження економічної науки в Україні у першій половині ХХ століття. Відзначення ювілею відбулося в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки», засновником і першим директором якого був професор Ілля Никанорович Романенко, який тепер очолює колишній його студент, – не менш відома і колоритна особистість в аграрній економіці, академік, Герой України Петро Трохимович Саблук.

З Бородяньського району, що на Київщині, вийшло чимало учених, спеціалістів і відомих робітників, але професор Ілля Никанорович Романенко, який народився у 1909 році в с. Майданівка, вписав найяскравішу сторінку в історію становлення аграрної науки в Україні, в ньому, як у дзеркалі, відбилися діяння славних предків, справжніх українців. Усе це він ніс з гідністю через шторми все своє життя з піднесенням, з відповідальністю, з піснею, щирою дружбаю за келихом пива і нестримним підтвердженням, що він українець. Проте він або не знав, або знав і не звертав уваги, що бути українцем та ще й талановитим у той грізний час вважалося небезпечним для кожної особистості. Його видатні заслуги у формуванні національної свідомості, науковій та просвітницькій діяльності ще недостатньо оцінені державою і науковою громадськістю, але прийде час, Україна зміцніє не тільки економічно, а й ідеологічно і особистість знаменитого українця Іллі Романенка постане перед новими поколіннями у всій своїй простій народній величі.

Навіть у сфері просвітницької діяльності професора відчувалися козацькі риси – повага до влади і простих людей. Вислухавши мене та ознайомившись з листом міністра, розпитавши все як го-

диться, професор одразу ж сказав: «Враховуючи листа з міністерства, мені, мабуть, належало б бути твоїм керівником, але я ніяк не можу, у мене на сьогодні 25 аспірантів і докторантів, уже й так точаться розмови, що це занадто. Якщо чесно, то це справді багато і мені важко, а тому я тобі не зможу належно допомагати. Краще ми вчинимо ось як: я призначу тобі керівником одного з найкращих на кафедрі молодих викладачів – Мертенса Володимира Петровича, який допомагатиме науковими порадами». – Уже на закінчення він сказав: «Я буду вже вам обом допомагати, і рекомендував би тобі обрати тему досліджень з галузі тваринництва, де мало вивчені собівартість, рентабельність ціни й інше». Професор підвівся, подав руку, побажав успіхів у навчанні, і тільки тепер, коли спало напруження, яке тримало мене під час розмови з маститим ученим, я помітив як красувалась на його міцних грудях українська вишиванка, що нагадувала про національне коріння співрозмовника.

З розмови з професором, та й пізніше, коли навчався в аспірантурі, я переконався, що мені поталанило з кафедрою, її завідувачем і моїм керівником з наукової роботи. Насправді, єдиний в Україні член-кореспондент ВАСГНІЛ з пійтетом ставився до свого члена кафедри Володимира Петровича Мертенса, тоді ще тільки кандидата економічних наук, він його вважав розумним, неординарним ученим – педагогом, надійним товаришем, неперевершеним співрозмовником, який також любив пісню і вмів її виконувати, а тому нерідко запрошував з собою в наукові відрядження. Це були два українці, великі педагоги, які любили свій народ, виявляли порядність і чесність до оточуючих, любили життя, були патріотами своєї Вітчизни.

Під час навчання в заочній аспірантурі на кафедрі мені були створені досить сприятливі умови, дозволили читати лекції, а в основному вести практичні заняття і вже коли мені знадобився педагогічний стаж, то я мав майже чотири роки. На кафедрі працювало багато відомих учених, викладачів, добрих товаришів, які були вимогливими, і водночас допомагали в наукових і життєвських справах.

Розпочалася чотирирічна наукова робота на кафедрі з втіленням у життя конструктивної і доброзичливої розмови з професором Романенком. В сприятливій і доброзичливій науковій атмосфері кафедри підготував і захистив дисертацію «Рентабельність виробництва молока та шляхи її підвищення», пишаюсь тим, що був другим аспірантом його здібного учня і викладача кафедри Воло-

димира Петровича Мертенса. Про чуйність до мене як до аспіранта, щоб якимось покращити роботу над дисертацією, професор дав батьківську пораду з державницьким підходом. І справді, як тепер відомо, професор говорив щиру правду про перевантаження, мало хто з українських вчених підготував 10 докторів і 120 кандидатів наук з аграрної тематики. Тоді докторів економічних наук було обмаль, а таких відомих як І. Романенко, одиниці, кожен бажав стати його аспірантом, шукали для цього різні шляхи, професор був один і беззахисний.

Професор І.Н. Романенко був неординарною людиною не тільки в науці, а й в особистому та громадському житті, він мав усі риси запорізького козака, і вони в усьому колоритно виявлялись. Як і козаки на Січі, Ілля Романенко недолюблював євреїв, а тому, коли вони траплялися на його шляху, іноді не втримувався від якихось невинних витівок. Якимось після захисту дисертації відбувалося відзначення події в одному з ресторанів в центрі Києва. Після застілля, де, мабуть, вживалися не тільки кава, а й інші традиційні напої, професор Романенко, Мертенс і ще три доценти йшли Хрещатиком у піднесеному настрої. Завжди прямий у своїх думках і діях, професор Романенко необачно висловився про компанію з п'яти осіб, що стояла поряд, сказав щось на адресу представників згаданої нації, до якої в українців здавна особливе ставлення. Євреї як народ гарячий (але вони сміливі до пори і часу), звісно, пішли в наступ на вчених, від яких почули якісь смішні слова. Українці, які йшли центральною вулицею свого міста – Хрещатиком, також були не з полохливого десятка, і розпочалася невеличка тяганина. У радянські часи на центральних вулицях міст було чимало міліції, а тому всіх десяток учасників, що з'ясували стосунки, правоохоронці миттєво доправили до дільниці, яка містилась на початку тодішньої вулиці Енгельса.

Як відзначають історики, козаки на війні завжди відзначалися розумом, хитрістю, винахідливістю, вмінням у ворога «выиграть выгоды, скоропостижно на него напасть и нечаянно заманить». У наведеній вище прикрій сутичці знадобилася козацька винахідливість, адже порушення громадського порядку в ту грізну радянську епоху сприймалося владою досить негативно, а тому, як розповідав один із учасників цієї події, всі порушники принишкли, але професор у якого текла козацька кров, як завжди, не розгубився. Він вийшов наперед, підійшов до капітана, що сидів за столом, і, дивлячись йому у вічі, твердо запитав: «У вас є партквиток?».

– Звичайно є, – відповів спантеличений охоронець порядку. – Ну, то показуй, – вимогливо простягнув руку професор.

Капітан витяг свій партквиток, подивився на двох міліціонерів, що стояли поруч, і подав затриманому. Професор подивився на суму місячних партійних внесків капітана і повернув. Після цього витяг свій партквиток, простягнув капітанові і промовив з гонором: «Подивись, скільки я сплачую партії внесків щомісяця і скільки ти, – сказав професор». Капітан глянув на суми внесків, подивився на професора, повертаючи партквиток. Там була сума, яка перевищувала в рази ту, що сплачував капітан, бо затриманий сплачував внески з зарплатні професора, завідувача кафедри, члена-кореспондента ВАСГНІЛ, а також ще й інших доходів за наукові роботи. «А тепер подумай, кого ти затримав і кому тут намагаєшся вправляти мізки», – сказав професор.

– Ви вільні, – сказав голосно капітан, встаючи.

– Ні, не тільки я, а ці товариші також зі мною, – показав рукою на своїх чотирьох супутників. – А ви, – звертаючись до інших п'яти, потерпілих від ксенофобії, – залишіться, щоб скласти протокол про вашу провину, яку ви скоїли проти людей високого рівня.

Як відзначав Д. Яворницький: «Во внутренних качествах запорожского козака замечалась смесь добродетелей и пороков»¹⁸⁹. Якщо професор І. Романенко є продовжувачем козацького роду, то він не позбавлений і деяких вад. Він не тільки виявив себе як талановитий учений, а й як козак був веселий і дотепний співрозмовник, любив спілкуватися і дуже гарно співав, а тому навколо нього формувалася не тільки наукова спільнота, а й компанія для відпочинку. Як козак шанував і випивку, але якщо збиралися відпочивати за келихом пива, то він найбільшу частку платив сам, іноді повністю сплачував за товариство. Тепер багатьох з тих, хто з ним спілкувався, відпочивав і бачив його дотепні витівки, дивовижні вчинки, згадують теплим словом, а про тих, хто його гудив давно уже забули і добрим словом не згадують.

Звичайно, відомий у країні вчений І.Н. Романенко був помітною постаттю: він один із перших кандидатів і докторів наук в галузі економіки сільського господарства, професорів, членів-кореспондентів ВАСГНІЛ, яких не так багато (лише одиниці) було в Україні. Мабуть, через те, що він виявляв козацьке, українське завзяття, його, якого спочатку завжди помічала влада, поважали

¹⁸⁹ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. 235.

вчені, стали смикати, нагадувати, що тут уже не Запорізька Січ, не козацькі правила життя, а закони Російської імперії на основі комуністичної ідеології, а далі розпочали діяти заздрощі, поширювалися небилиці. Як учений, організатор української науки, завідувач кафедри економіки, директор Науково-дослідного інституту аграрної економіки, І.Н. Романенко почав зазнавати негативного ставлення до себе з боку влади, а за таких умов одразу ж з'являлися так звані доброзичливці. Так, як колись руйнувалася Січ і витіснялось козацтво в чужі країни, так руйнувалися і основи української аграрної науки, закладеної у тяжких умовах професором Романенком і його молодими сподвижниками. Простежується нелегка доля українців, їхньої державності, яка не полишає цей народ уже впродовж 750 років, і ще невідомо яку далечінь бачив професор своїм потужним зором.

Я вдячний долі, що мої навчальні і наукові шляхи йшли поряд з видатним українцем професором І.Н. Романенком: він працював у Київському фінансово-економічному інституті (1950–1954 роки), в якому я навчався (1954–1958 роки); очолював кафедру економіки сільського господарства Української сільськогосподарської академії (1956–1976 роки), де я підготував кандидатську дисертацію; перебував на посаді першого директора новоствореного Українського науково-дослідного інституту економіки та організації сільського господарства (1956–1966 роки), де я захищав кандидатську дисертацію. Як видно, я йшов дорогою освітньої і наукової ниви, прокладеної нащадком українських козаків, професором І.Н. Романенком, за що йому мій уклін, і ця щаслива дорога слугуватиме багатьом прийдешнім поколінням українців. Це був складний, але цікавий і творчий період, це були незабутні зустрічі з неординарними особистостями через діяння яких буде віддзеркалюватися епоха нашого покоління.

6.2. Стежками студентів КФЕІ¹⁹⁰

Коли йти від Поштової площі в напрямку Контрактової, то ліворуч, на розі вулиць Сагайдачного та Андріївської, серед ресторанчиків і закусочних, височить розкішний дуб, якого понад півстоліття тому не було або він був надто малий. Неподалік, на Андрі-

¹⁹⁰ Економіст КНЕУ. – 2010. – № 26–29, листопад.

ївській 2, стояв адміністративний будинок Київського фінансово-економічного інституту (КФЕІ), нині Київський національний економічний університет (КНЕУ), студентом якого поталанило мені бути у 1954–1958 роках. Згадую і ті далекі роки, і неввблаганну плінність часу, і що з тих часів промайнуло вже багато літ, і навкруги все змінилося до невпізнанності, і стає сумно.

У нашого славного університету – славне минуле. Були добротні навчальні корпуси аудиторії й лабораторії на Бібіковському бульварі 24 у Київського комерційного інституту, яким керував знаменитий М. Довнар-Запольський, і знамениті вчені-педагоги, але революційні події початку ХХ століття все матеріальне і духовне стерли, звели нанівець цінності цивілізації. І нам, поколінню епохи, коли руйнувалося все минуле – історія, наука, освіта, традиції, будівлі, навіть знищувалися нації, щоб сформувати єдиний «радянський народ», випало навчатись мовби в часи середовіччя.

Після перебування в Харкові, а потім в евакуації у Ташкенті інститут у 1944 році знову повернули до Києва, і якраз через десятиліття я вступив у цей заклад, який у мене, як і в усіх випускників того часу, в пам'яті залишився з короткою, але місткою назвою – КФЕІ. У той період вишив було не так багато, тому не всі здобували вищу освіту, більшість подавались у технікуми, училища, на курси. Закінчивши Лознянську середню школу Уланівського (тепер Хмельницького) району Вінницької області, роздобув довідник про умови вступу до вищих навчальних закладів. Після багатьох роздумів обрав Київський фінансово-економічний інститут.

За свою історію виш мав багато інших назв, а це стирало в пам'яті студентів традиції знаного центру економічної освіти, а тому, на мою думку, було б найкраще, якби він і тепер називався Київський національний фінансово-економічний університет. Адже традиції відіграють величезну виховну роль, прищеплюють народу твердість духу, стабільність, впевненість і в собі, і у своїй державі, як це відбувається у Великобританії з її відомими університетами, США та інших країнах. У нас же назви університетів змінюються, потерпає ідеологія навчального процесу, структуруються традиції, а тому кожні випускники мовби є вихованцями різних вишив, у них розмиваються спогади і цінності молодості. Це і розриває єдину міцну нитку, що зв'язує всі покоління того чи іншого вишу, як, скажімо, випускників Сорбони, Массачусетського чи Каліфорнійського університетів, інших відомих центрів

освіти в усьому світі. Єдність нації, єдність народу розпочинається з дрібниць, а, за великим рахунком, вся життєдіяльність людства, кожного народу і нації складається з тих самих дрібниць, які, якщо вони не шкідливі для здоров'я людини й оточення, мають бути стабільними.

Приїхав я до Києва складати вступні іспити, із залізничного вокзалу трамвай 13 доставив до Червоної площі (тепер Контрактова), далі вулицею Жданова (тепер П. Сагайдачного) пішачком із великою дерев'яною валізою дійшов до вулиці Андріївської. Повернув праворуч і через сто п'ятдесят – двісті метрів ліворуч – Андріївська, 2, триповерховий будинок колишнього фінансового технікуму, в якому тоді розміщувався КФЕІ. На час іспитів більшість вступників, краще сказати майже всі, були поселені в спортивних залах шкіл, в інших пристосованих місцях. Їм видавали матраци, ковдри і простирадла. Через те, що заздалегідь приїхав, мені поталанило трохи пожити в гуртожитку, тимчасово підселившись у одну з кімнат на другому поверсі до студентів, які мешкали в ній під час навчання і залишилися в місті на літо, щоб заробити трохи грошей. Кімната була невеличка, тіснувата, вміщувалося шість залізних ліжок. Проте мені після села здавалось все охайним, чистим, теплим і тихим. Мешканці не зовсім шкільного віку рано вставали, йшли на роботу аж до пізнього вечора. Я цілий день залишався один і посилено вчився. Лише в неділю чувся гамір, але тихий, бо студенти працювали вантажниками, на інших важких роботах, дехто сторожував, а тому намагалися виспатись. Навіть бракувало часу сходити на Дніпро, що був поряд.

У старожилів кімнати довідався, що інститут володіє тільки одним цим приміщенням. Немає ні гуртожитку, ні бібліотеки, ні лабораторій, ні спортивного залу, ніде проводити конференції і свята, навіть засідання викладацького колективу.

Будиночок на Андріївській 2 був ніби вмонтований в гору впригол вулиці Боричів Тік. Дорога, що проходила по верхній вулиці, була на рівні вікон третього поверху. Щоб потрапити на вулицю Боричів Тік з вулиці Андріївської, треба піднятися на п'ятдесят п'ять сходинок, а коли подивитись вгору, в далечінь, то відкривається небаченої краси і форми Андріївська церква (Кафедральний Собор Святого Апостола Андрія Первозванного). Тепер залишився тільки вид на церкву, а все інше змінилось: височать потужні похмурі будівлі загадкового призначення, на місці адміністративного будинку – потужне приміщення Укрсіббанку, але вже під номером

Андріївська, 2/12. Не той тепер Боричів Тік, він забудовується приватними приміщеннями, скрізь усе чуже й холодне, принаймні, для студентів далеких повоєнних літ.

Адміністративний будиночок нагадував рукавичку з відомої казки. Чого тільки на невеличкій його площі не вмещувалося: по маленькому коридорчику праворуч була кімната, яку називали «червоний куточок». Там проводили засідання партійного й комсомольського активу, влаштовували ялинку, на великі комуністичні свята відбувались танці. Все мініатюрне, на дійствах могла бути невелика кількість присутніх. Ліворуч розміщувалася бібліотека для студентів і викладачів з одним віконцем для видачі літератури. Поруч невеличка кімната багаточільового призначення з однотумбовим столиком, здебільшого – для відповідального секретаря на час приймальних і випускних іспитів. На другому поверсі ліворуч – кабінет директора, секретаря парткому, відділ кадрів, бухгалтерія й інші служби, праворуч – кілька житлових кімнат. На третьому поверсі загальна кухня і кімнати гуртожитку, там мав притулок і профком. Щоб оселитися в такому гуртожитку, потрібні були неймовірні підстави, яких я не мав, а тому студентом усі роки жив у приватному секторі на вулиці Боричів Тік. Один із будинків № 22 зберігся дотепер.

Кількість студентів денного навчання, серед яких був і я, у 1955 році становила 1082 особи. Проте це тільки так називалося – денне навчання, бо лекції читалися винятково у другу зміну після занять учнів шкіл: №№ 7, 24, 25, 100, 124 та інших. Організація навчального процесу була складною: першу лекцію ми слухали у школі № 24, другу – у школі № 7, третю і четверту – у школі № 124. Відповідно до розкладу занять, ми переходили зі школи в школу, кілька разів перетинали Червону (теперішню Контрактову) площу, проходили тінистими скверами, в яких ранішні години чи у вихідні дні відпочивали. Постійно перед нами «красувались» дві великі старовинні будівлі: майже цілком зруйновані – Гостинний двір (маячили тільки стіни) та Контрактовий будинок. Тепер ці пам'ятки початку 19-го століття відбудовані і не спотворюють, а прикрашають Контрактову площу.

Ніякого транспортного сполучення між школами не було, а тому на перехід від однієї школи до іншої між лекціями виділявся певний час залежно від відстані. Студенти винахідливі і цей час використовували для харчування: коли переходили від 7 чи 24 до 124 школи, то на Червоній площі біля зупинки трамваїв завжди

купували в ятці великі бублики з маком. Вони були теплі, м'які і коштували п'ять копійок, тепер таких немає, залишилась тільки згадка, з'явилося багато нового, але смаку ніякого.

До школи № 25 можна було дістатись фунікулером, але ми здебільшого долали стежкою, що пролягала поряд з ним від Поштової площі до вулиці Десятинної. Проходили повз потужну будівлю з колонами, в якій на той час був Київський обласний комітет комуністичної партії, тепер – Міністерство закордонних справ України.

Після занять у 25 школі спуск на Поділ здійснювали не Андріївським узвозом, де, як і тепер, можна ушкодити ноги чи взуття, а віддавали перевагу стежкам схилів, які були нам відомі і приємні. Особливо навесні, коли схили зелені, все буяло квітами, віяло сивою давниною. Тепер на Андріївському узвозі склався ще гірший стан, ніж був у ті далекі роки: ні проїхати, ні пройти, лише в затишному куточку на невеличкій лавці сидить знаменитий колишній мешканець майстер Михаїл Булгаков і з сумом вдивляється чи не проскочив бува випадково поза його увагою «Швондер» або «Шариков».

Спілкуючись зі студентами тих далеких часів, ловиш себе іноді на думці, що багато чого забувається. Це була особлива епоха нашого народу, суцільна бідність, втрачались одні цінності і виникали інші, вирувало інше життя, відмінне від цивілізованого світу. Адже, куреючись гаслом «хто був ніким, той стане всім», володар всього не знав – що і як робити, а тому все ламалось, трощилось і виникало небачене. Це історія, і її не слід забувати як важливий пласт людського життя кожної особистості. Тому не завадить залишити короткі, хоча б адресні, спогади про школи, в яких вчилися студенти КФЕІ 1944–1958 років:

Школа № 7 – розташована на вулиці Костянтинівській 9, в ній навчалися робітники у вечірню зміну, а наші заняття бували вранці, зокрема з вищої математики, що читались окремо кожній групі, бо все тут було невеличким: і приміщення, і класи. Тепер в цьому будинку діють організації Подільського району: райвідділи освіти і культури, відділ статистики та інші.

Школа № 24 – розташована на Контрактовій площі 12, на відстані близько кілометра від адміністративного корпусу. Тут ми слухали лекції як для окремих груп, так для зведених потоків, здавали і семестрові екзамени, і державні. Тепер це Будинок дитячої творчості Подільського району м. Києва. У ті далекі часи поряд зі школою на розі Контрактової площі і теперішньої вулиці П. Сагай-

дачного знаходився великий гастроном, де отоварювалися студенти. І чого там тільки не було: і оселедці, і м'ясо, і шинка, і ковбаса різних сортів, особливо ковбаса домашня в глечиках зі смальцем, і мінеральна вода з усього Союзу, і різноманітні свіжоморожені овочі та фрукти. Багато чого іншого, але скрізь брудно, неохайно. Сучасної тари не було, користувались старими газетами та списаним папером, ми й не знали, що буває інша упаковка.

Школа № 124 (за кількістю занять була на другому місці після школи № 24) – розташована на відстані до трьох кілометрів від адміністративного корпусу на вулиці Спаській 16. Тепер тут так і є середня школа.

Школа № 25 – розташована високо над Подолом, на розі вулиць Десятинної і початку Володимирської, саме напроти Андріївської церкви. Тут ми слухали лекції, здавали іспити та заліки з іноземних мов і військової справи. В інституті була військова кафедра, що було підставою для звільнення на час навчання від обов'язкової служби в армії. Добре запам'ятався вступний письмовий іспит з російської мови. В цій школі у відносно великих класах була значна кількість абітурієнтів, але просторе розміщення дозволяло контролерам добре слідкувати за написанням творів. На відміну від сьогодення, списування майже було виключено. Тепер тут продовжують навчати дітей у загальноосвітній середній школі № 25.

Школа № 100 – розміщувалась за п'ятдесят метрів від адміністративного корпусу на вулиці Покровська, 4, де навчались здебільшого студенти фінансового факультету. Приміщення школи збудовано у 1800 році і зберігається як історична пам'ятка, і тепер тут навчаються діти, але це вже ліцей.

Партійні і комсомольські зібрання, а це були важливі ритуальні дійства за часів Радянського Союзу, проведення державних свят, зустрічі Нового року відбувалися в орендованих приміщеннях тих же шкіл, де навчались студенти, та в деяких закладах культури Подільського району м. Києва. Більшість заходів здійснювалось у клубі «Харчовик», збудованому 1933–1934 роках. Тепер у тому приміщенні Київський театр опери і балету для дітей та юнацтва.

Випуск КФЕІ 1958 року був останнім, коли студенти навчалися «не у своїй, а чужій хаті», нам не пощастило відчутти простір аудиторій, дух власного приміщення. Ми внесли свою трудову частку для майбутніх студентів, працюючи на очищенні будівельних залишків, але відкриття й теперішнього головного корпусу відбу-

лося, коли ми вже поринули в гущу практичної діяльності в усіх куточках України і Радянського Союзу.

Соціально-економічні відносини в незалежній Україні наповнювались ринково-хаотичними процесами, які задовольняли різноманітні потреби спритних людей. З арени сходило непотрібне, але руйнувалось і багато цінного, старовинного, що складало історію держави і народу. Можливо, я одним із небагатьох став очевидцем останніх днів адміністративного будинку на Андріївській, 2. У мене часто виникає бажання пройтися вулицею Боричів Тік, на якій жив упродовж студентських років. Якось на місці корпусу КФЕІ побачив не будинок, а купу сміття, не було третього і другого поверхів, залишились лише стіни першого. На майданчику руйнування стояв кран із великою чавунною болванкою і методично вдаряв у стіну завтовшки не менше метра, що ніяк не піддавалась. Я спустився на вулицю Андріївську і, підійшовши до робітника, що пильно вдивлявся в рух чавунної болванки, запитав: «Не піддається?» – Так, уже тиждень б'ємо оці стіни, а вони стоять, таких міцних не багато можна знайти на Подолі, вміли класти наші діди і батьки... – відповів будівельник.

Через деякий проміжок часу вже красувалась величезна споруда потужного банку, все старе зникло, не стало й сліду... От тільки в пам'яті й зберігається незабутнє.

ПРО АВТОРА

ПАНАСЮК

Броніслав Якович

Учений у галузі державного управління, економічного прогнозування, регулювання економіки, академік НААН, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, письменник.

Народився Б.Я. Панасюк 10 березня 1935 р. у селі Лозна Хмельницького району на Вінниччині. У 1954 р. закінчив Лознянську середню школу, а у 1958 р. він закінчив Київський фінансово-економічний інститут (нині – Київський національний економічний університет), де набув фаху економіста.

Виробничу і наукову діяльність Броніслав Якович розпочав у сфері державного управління, де обіймав різні посади: працівника банківської системи в Черкаській області, зокрема керуючого Корсунь-Шевченківським сільгоспбанком (1958–1959 рр.), Міністерства сільського господарства України (1964–1979 рр.), Держплану України (1980–1995 рр.), Кабінету Міністрів України (1996–2000 рр.). У 2000 р. залишив державну службу і зосередився на науковій роботі, якою займався усі роки державної служби: викладач Горохівського сільськогосподарського технікуму на Волині (1959–1962 рр.); у 1969–1971 рр. навчався в аспірантурі Української сільськогосподарської академії (заочно); у 1971 р. захистив кандидатську, а в 1991 р. – докторську дисертації; доцент, професор кафедри Київського національного економічного університету за сумісництвом (1979–2011 рр.); з 2011 р. головний науковий працівник Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН.

Найвагомішими науковими розробками вченого та їхніми результатами є: методологічні, методичні і практичні основи внутрігосподарського розрахунку, які були впроваджені в усіх колишніх колгоспах і радгоспах України; в галузі природно-економічного районування України – вперше доведено доцільність і закономірність формування в країні 9 природно-економічних районів, які відповідають назві «регіони» і можуть стати основою

територіальних формувань і територіального планування; доведено реальну можливість довгострокового економічного прогнозування в умовах ринкових відносин; обґрунтовано наукові і практичні основи державного регулювання ринкової економіки на макроекономічному рівні за допомогою економічних, правових та адміністративних важелів; розроблено (разом з Інститутом кібернетики НАНУ) й опубліковано у 1996 р. прогноз динаміки ВВП на 1995–2015 рр., який упродовж усіх років є найбільш наближеним до реального стану порівняно з прогнозами інших розробників. У 1993 р. одержано науковий висновок про те, що з урахуванням історичного минулого та географічного розміщення нашої країни українське суспільство і його держава об'єктивно пов'язані не тільки територіально, а й соціально, політично і фінансово-економічно з європейськими структурами, а тому мають розвиватися за європейськими та світовими стандартами у 1992 р. для держави було визначено п'ять найскладніших проблем, які Україна успадкувала з минулого і з якими їй доведеться стикнутися з перших днів української незалежності; владі було запропоновано вдосконалити фінансово-кредитні відносини в період гіперінфляційних процесів кінця ХХ ст., завдяки зниженню податкового тиску на учасників ринкових відносин та здешевленню банківських кредитів, а також іншим методам регулювання, які слід використати у кризові періоди; було одержано науковий висновок, підтверджений на практиці, про те, що українське село і сільське господарство, що не мають аналогів у світі, повинні розвиватися на основі виробничої кооперації та інтеграції, що передбачає виробництво сировини, її переробку і реалізацію кінцевої продукції споживачам; зроблено висновок у галузях філософії і природничих процесів, згідно з яким людина може повноцінно розвиватися, бути соціально та економічно захищеною лише в колективі, одноосібно вона виснажується і гине; сформовано підходи до можливої відповіді на запитання: «Яка роль людини на планеті Земля?» та обґрунтовано існування інформаційної системи Всесвіту (ІСВ), що є новим у розвитку філософсько-гуманітарних досліджень; досліджено важливі віхи історії українського народу за 750 років залежності від інших держав (...); доведено на відміну від думок багатьох учених і практиків про настання потепління, що планету Земля очікує похолодання, зменшення кількості прісної води та збільшення природних катаклізмів; учений обґрунтовує настання періоду, коли слід відмовитися від гасла: «Взяти все від

природи» і перейти до жорсткого дотримання балансу: «Рівновага можливостей природи і потреб людини»; зроблено припущення щодо причини роз'єднаності української нації взагалі та єдності у відстоюванні своєї незалежності і свободи зокрема, вона перебуває майже на межі генетичного рівня, сформованого внаслідок багатовікової (750 років) боротьби за виживання; вперше дослідив твори Т. Шевченка у плані їхнього філософського і політичного внутрішнього змісту.

Автор понад 170 наукових праць, з них 20 одноосібних творів на економічну, філософську, художню, історичну та політичну тематику. Підготував 3 докторів економічних наук. На більшу частину творів економічного, філософського, художнього і природничого спрямування Б.Я. Панасюк одержав державні свідоцтва про авторське право власності на теоретичні та практичні розробки. Нагороджений орденом «Знак пошани» (1973), та бронзовою медаллю ВДНГ СРСР (1986).

ЗМІСТ

Розділ 1. НАРИСИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ	
I ДЕРЖАВУ	3
1.1. Осінній зорепад Вінниччини	3
1.2. Новорічне інтерв'ю перед 2011 роком	17
1.3. Розмова з письменником Ю.М. Мушкетиком	37
1.4. Про минуле, сучасне і майбутнє	52
1.5. Марні сподівання недоброзичливців	66
1.6. Наука в Україні: реалії та перспективи зароди майбутнього	98
 Розділ 2. НАУКОВІ СТАТТІ	
113	
2.1. Планета Земля і кліматичні зміни	113
2.2. Академік Вернадський і сучасність	123
2.3. Академік І.І. Лукінов і українська економічна наука	135
2.4. Інформаційна система Всесвіту і людина	145
2.5. Всесвіт диктує свої закони	157
2.6. Передумови занепаду українського села	184
2.7. Аграрна сфера суспільства – що робити?	189
2.8. Державне управління в умовах ринкових відносин	200
2.9. Кооперація та інтеграція в сучасному селі	212
2.10. Природа визначає дорогу людині	222
2.11. Природнича складова в гуманітарній сфері науки	232
2.12. Макроекономіка держави в епоху глобалізаційних криз	251
2.13. Рівновага – вимога законів природи	262

Розділ 3. ДОПОВІДНІ І ЛИСТИ ВЛАДНИМ	
ЧІЛЬНИКАМ	278
3.1. Про економічне прогнозування і планування /Панасюк – Турчинову/	278
3.2. Про фінансові ресурси для місцевого самоврядування /Калетнік, Панасюк – Тимошенко/	279
3.3. Про інтеграцію і кооперацію в аграрній економіці /Панасюк – Турчинову/	282
3.4. Про ринок землі /Панасюк – Зубцю/	286
3.5. Пропозиції щодо проекту Закону України «Про ринок земель» /Панасюк – Калетніку/	290
3.6. Про виробництво кінцевих продуктів споживання в аграрному секторі економіки /Панасюк – Калетніку/	292
3.7. Про ринок землі на базі кооперації та інтеграції /Панасюк – Президенту НААН України/	296
3.8. Про бюджет і макроекономічну динаміку /Панасюк – Ярошенку/	299
3.9. Про ринок землі /НААН – Адміністрації президента України/	309
3.10. Енергоресурси України /НААН – Адміністрації президента України та Кабінету Міністрів України, А.П. Ключеву/	314

Розділ 4. АВТОРСЬКІ АФОРИЗМИ, ВИСЛОВИ,	
ДУМКИ	317
4.1. Тексти афоризмів, висловів, думок	317
4.2. Коментарі	339

Розділ 5. ПУБЛІЦИСТИКА	371
5.1. Чи хоче народ продати землю чужинцям	371
5.2. Ринок землі: врахувати все	373

Розділ 6. ОСОБИСТОСТІ	379
6.1. Українець – Ілля Романенко	379
6.2. Стежками студентів КФЕІ	385

ПРО АВТОРА. ПАНАСЮК Броніслав Якович	392
---	------------

Наукове видання

ПАНАСЮК Броніслав Якович

ВИБРАНІ ТВОРИ

том сьомий

Редактор *І.М. Баланчук*
Технічний редактор *Л.О. Старощук*
Комп'ютерна верстка *В.А. Веретьохіна*

Підписано до друку 30. 05. 2013 р.
Формат 60 × 84 ¹/₁₆.
Папір офс. Гарнітура «Таймс». Друк офс.
Ум. друк. арк. 18,0. Обл.-вид. арк. 26,5.
Наклад 150 пр. Зам. №

Державне видавництво
«Аграрна наука» НААН
Свідоцтво про державну реєстрацію
№ 371868 від 13. 12. 2010 р.
вул. Васильківська, 37, Київ, 03022
Тел. (044) 257-85-27; e-mail: agrarnanauka@yandex.ru

Для нотаток
